

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

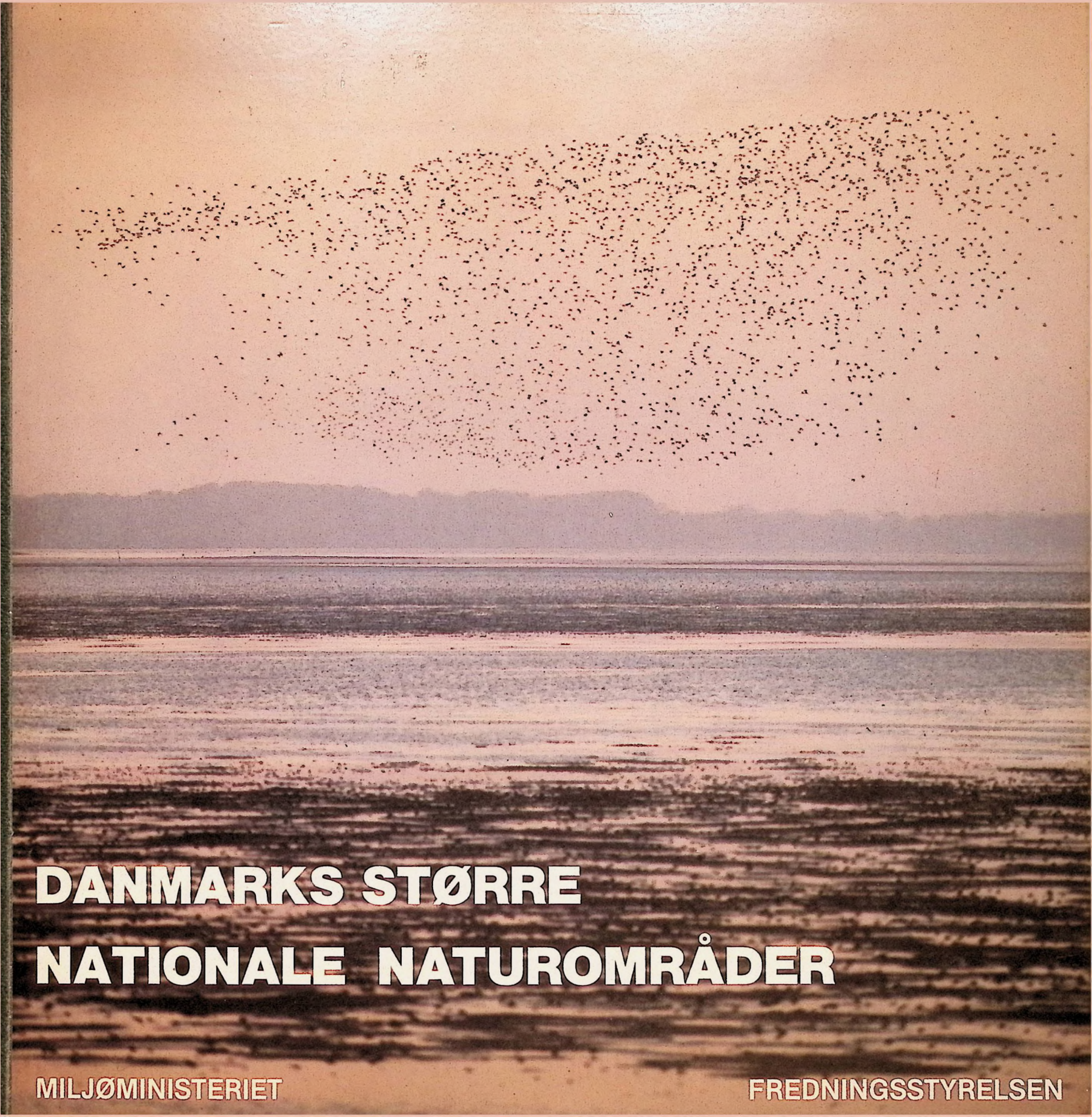
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANMARKS STØRRE NATIONALE NATUROMRÅDER

MILJØMINISTERIET

FREDNINGSTYRELSEN

Danmarks større nationale naturområder, 1984.
Udgivet af Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen.
Udarbejdet af Fredningsstyrelsens 3. kontor.
Fotografierne er optaget i 1981 og 1982 af Ole Malling.
Liste over supplerende sort/hvide fotografier side 205.
Tryk: Steen Lasse Møller, Grafisk Produktion ApS.
Farvereproduktion: Middelboes Reproduktionsanstalt ApS.
Skrift: Helvetica.
Papir: Thai-Cote 130 gr.
Omslag: Astra-Karton 300 gr.
Oplag: 3500.
ISBN 87-503-423-7.

Udsnit af kort, hvortil Geodætisk Institut har ophavsret,
er gengivet med Institutets tilladelse (A. 351/84).

Forsiden: Fugleflok over vandområdet ud for Sødring, i baggrunden kysten ved Udbyhøj.

DANMARKS STØRRE NATIONALE NATUROMRÅDER

MILJØMINISTERIET

FREDNINGSTYRELSEN

Forord

Danmark er et kulturlandskab. Næsten overalt bærer vort land præg af menneskers virke gennem tusinder af år.

Alligevel er der få andre steder i verden, der kan opvise en så betydelig landskabelig variation inden for så lille et geografisk område. I europæisk perspektiv er Danmark noget særligt på grund af de attraktive kystlandskaber, øhavene og de mange lavvandede områder af enestående biologisk betydning.

Netop det, at de mange værdifulde og forskellige landskabstyper aldrig ligger fjernt fra beboede områder, gør fredningssagen så vigtig i Danmark. Hvis ikke vi forstår at værne om naturværdierne, er vi i stand til at beskadige eller udslutte dem.

Nogle af de danske landskaber er af en så enestående karakter, at de er blevet udpeget som større nationale naturområder. Men der er naturligvis vigtige landskabelige og biologiske værdier mange andre steder, f.eks. i det almindelige dyrkede land med den spredte egnskarakteristiske landbrugsbebyggelse.

Vi må lære at forstå, at vi ikke ejer naturen. Vi forvalter den kun og har ikke ret til at lægge den øde. Tværtimod, vi er forpligtet til at bevare den uskadt, så også vore børn og deres efterkommere kan opleve naturens rigdom.

»Danmarks større nationale naturområder« viser, hvor vigtigt det er at tage vidtgående hensyn til landskabet og dets naturværdier.

Men bogen er meget mere. Den viser også, hvor smukt der er næsten uden for vores dør. Den er en håndbog i vore forskellige landskabstyper og en uimodståelig opfordring til at tage ud og opleve det danske land. Kendskabet til naturen er den bedste garanti for, at alle forstår nødvendigheden af, at naturen må beskyttes. Netop de store naturoplevelser er i stand til at overbevise mennesket om, at det ikke er almægtigt, og dermed få os til at forstå vores ansvar.

»Danmarks større nationale naturområder« er et af resultaterne af fredningsmyndighedernes arbejde og henvender sig naturligvis til alle myndigheder og personer, der har et ansvar for naturværdierne.

Men den henvender sig lige så meget til alle naturinteresserede. Den er et vidnesbyrd om den rigdom, vi har omkring os. Lad os forvalte denne gave med forsigtighed.

Christian Christensen
Miljøminister

Indhold

Indledning	7
Det danske landskabs tilblivelse og struktur	9
Naturkræfternes landskaber	9
Vegetation og klima	10
Kulturlandskabets udvikling	11
Landskabet i dag	12
Kystlandskaber	14
Vådområder	14
Dallandskaber	15
Skovlandskaber	16
Hedelandskaber	17
Herregårdslandskaber	18
De større nationale naturområder	
1. Skagen-Tolne	21
2. Tannis Bugt-Bovbjerg	25
3. Bovbjerg-Blåvands Huk	29
4. Vadehavet	33
5. Grænselandet	37
6. Kongeådalene	41
7. Varde Å-Holme Å	45
8. Vejle Å-Vejle Fjord	49
9. Horsens Fjord	53
10. Gudenåens og Skjern Åens kilder	57
11. Det midtjyske Søhøjland	61
12. De midtjyske Dale	65
13. Nørreådalene	69
14. Hald Sø-Karup Å-Flyndersø	73
15. Skovbjerg Bakkeø	77
16. Limfjorden	81
17. Skals Å-Mariager Fjord	85
18. Rold Skov-Lille-Vildmose	89
19. Vandområdet ud for Mariager Fjord	93
20. Norddjursland	97
21. Mols	101
22. Nordsamsø og Stavns Fjord	105
23. Læsø	109
24. Anholt	113
25. Lille-Bælt	117
26. Det sydfynske Øhav	121

27. Langeland	125
28. Sydfyn	129
29. Hindsholm	133
30. Nordsjælland	137
31. Midtsjælland	141
32. Odsherred-Saltbæk Vig	145
33. Stevns Klint	149
34. Tystrup-Bavelse	153
35. Præstø Fjord og det sydøstlige Sjælland	157
36. Sydvestsjælland Kyst	161
37. Møn-Ulvshale-Nyord	165
38. Storstrømmen-Ulvsund-Grønsund	169
39. Øst- og Sydfalster	173
40. Maribosøerne-Sydøstlolland	177
41. Smålandsfarvandet	181
42. Nakskov Fjord	185
43. Saltholm	189
44. Bornholm-Ertholmene	193
Stednavneregister	197
Billedliste	205
Signaturforklaring	Se indersiden af bagsidens flap

Indledning

I 1979 udsendte fredningsstyrelsen et kort over Danmarks større nationale naturområder. Det er større, sammenhængende landskaber, hvis landskabelige, geologiske, biologiske, kulturhistoriske og rekreative værdi hver for sig eller i sammenhæng kan siges at være af betydning for hele landet og måske endog internationalt.

Kortet var et resultat af det mangeårige analyse- og planlægningsarbejde, fredningsmyndighederne har udført, og det indgår i dag i grundlaget for fredningsplanlægningen og den øvrige planlægning.

Fredningsstyrelsen udgiver nu denne beskrivelse af de større nationale naturområder i billeder og ord, og som bilag til bogen medfølger en revideret udgave af kortet.

Formålet med bogen er at udbrede kendskabet til betydningsfulde udsnit af landets natur – både blandt naturinteresserede og hos de planlæggende myndigheder.

Der er tale om naturområder, som de centrale fredningsmyndigheder føler et særligt ansvar overfor. Fredningsstyrelsen ønsker derfor samtidig at henlede opmærksomheden på en række problemer og hensyn, som efter styrelsens opfattelse knytter sig til beskyttelsen af de pågældende områder, og som kan indgå i den fremtidige fredningsplanlægning.

»Danmarks større nationale naturområder« giver ikke en udtømmende dækning af nationale fredningsinteresser i landet, idet det danske landskab naturligvis er meget andet og mere end disse særligt udvalgte områder, som gennem bogens billeder viser sig fra deres smukkeste side.

Først og fremmest er det danske landskab det almindelige, dyrkede land med den spredte landbrugsbebyggelse, husmandsudstyknings, skove, landsbyer og købstæder. Men det er også landskaber med grusgrave, lossepladser og el-master samt store tekniske industri- og trafiklandskaber med bevægelse og støj.

Beskyttelse af landskabsværdierne opnås ikke blot ved at tage særlige hensyn i de større nationale naturområder. Det må være grundlæggende, at enhver ændring og brug af landskabet bør vurderes under hensyn til naturen og landskabets karakter, således at eventuelle negative virkninger i videst muligt omfang undgås.

Bogen indledes med en kortfattet beskrivelse af det danske landskabs tilblivelse og udvikling og dets struktur i hovedtræk. Her forklares både selve tilblivelsen af landskabet og de forskellige geologiske udtryk som f.eks. moræne, ås og tunneldal. Og Danmarks udvikling fra oprindelig skovdækket til dyrket landbrugsland beskrives i sammenhæng med den gradvise bosættelse.

Dernæst følger beskrivelser af de ialt 44 større nationale naturområder, alle opbygget efter samme systematik.

Først oplyser et skema om områdets administrative forhold, områdets areal og om områdets fredningsmæssige beskyttelse m.v. Herefter følger to figurer, der viser områdets arealfordeling (hede, eng, skov o.s.v.) og de nationale fredningsinteresser, knyttet til området. Endelig bringes et lille oversigtskort, der viser naturområdets geografiske beliggenhed i landet.

Figuren for de nationale fredningsinteresser viser forholdet mellem interesserne. Et helt og et halvt udfyldt felt angiver, at den pågældende interesse skønnes at være af national betydning. Valget af hel eller halv udfyldning viser den vægt, den nationale interesse tillægges. Et udfyldt felt angiver, at den pågældende interesse ikke skønnes at have national betydning, men derfor kan den godt være af regional eller lokal interesse.

Efter skemaet er anbragt et kortudsnit i målestoksforholdet 1:500.000, hvorpå det pågældende naturområdes udstrækning er vist med mørkegrøn farve, mens eventuelle andre tilstødende større nationale naturområder er vist med en lysere grøn farve. Et samlet kort over de større nationale naturområder er vedlagt som bilag bagest i bogen. På dette kort findes en signaturforklaring, der også er trykt på inder-

siden af bogens flap. Redaktionen af det store kort er afsluttet i januar 1982, mens redaktionen af kortudsnittene i bogen er afsluttet i maj 1984.

Teksten til de enkelte områder giver en bred beskrivelse af de fredningsmæssige interesser i området og afsluttes med et afsnit, der opregner de nationale fredningsinteresser og beskriver en række problemer og hensyn, som efter fredningsstyrelsens opfattelse knytter sig til beskyttelsen af de pågældende områder.

Sidst i bogen bringes et register over stednavne, nævnt i bogen. Det er ikke alle stednavnene, som kan findes på det store kort og kortudsnittene, fordi det af pladsmæssige grunde har været nødvendigt at bringe kort og kortudsnit i målestoksforholdet 1:500.000. Langt de fleste stednavne vil dog kunne findes på et almindeligt kort i målestoksforholdet 1:200.000.

Det danske landskabs tilblivelse og struktur

Det danske landskab tilhører det, man kalder den nordeuropæiske kultursteppe. Det er dannet gennem en vekselvirkning mellem naturkræfter og menneskets påvirkning.

Glatschernes transport, påvirkning og aflejring af de sten- og jordmaterialer – morænematerialer – som blev medbragt fra det skandinaviske område og Østersøområdet, er et afgørende led i naturens udformning af landskabstyperne og jordbundskarakteren. Et andet led var den eroderende, materialesortende og aflejrende virksomhed, som smeltevandsstrømme i, under eller foran isen udøvede. Efter istidens ophør foregik serier af landhævninger, landsænkninger og ændringer i havets vandstand – bevægelser som stadig foregår. I flere perioder, men især i 15–1800-årene, opstod som følge af sandflugt nye landskabstyper visse steder. Havet og klimaet med bølgeslag, vind og nedbør ændrer gennem tillægning eller erosion til stadighed kysterne og jordoverfladen.

De menneske- eller kulturpåvirkede landskaber er resultat af en aldrig hvilende proces, hvorved mennesket har skabt sig levevilkår, har organiseret og udfoldet sig i det landskab og under de vilkår, som naturkræfterne skabte. Mennesket har herunder grebet stærkt ind i den vegetation og det dyreliv, som jordbundsforhold, terrænforhold og klima var naturlige forudsætninger for.

Naturkræfternes landskaber

I den sidste Istid kom isen ikke til at dække hele Danmark. Den standsede sit fremstød fra nordøst og øst ved en hovedopholdslinie i Jylland, gående fra Bovbjerg mod øst til enen ved Viborg, hvorfra den forløber mod syd til Padborg.

Når isbræerne bevægede sig frem, kunne de oppresse og afleje morænematerialet i volde, og hvor disse ikke blev udjævnede af andre processer inden isens afsmeltning, fik man randmoræner. De kan have form af langstrakte, parallelle bakkekæder, hvor isen har bevæget sig over en bred front, eller af bakkebuer, hvor fremstødene er foretaget af smallere istunger. Har isens afsmeltning været jævn og kontinuerlig, er efterladt bundmoræne, ofte som en jævn og frugtbar, leret moræneslette.

Tog isen ophold et sted gennem længere tid, eller lå ismasser eller isblokke isoleret tilbage i et tidsrum under hovedisens afsmeltning, blev terrænet uregelmæssigt og kuperet med afløbsfri søer og vandhuller, det såkaldte dødislandskab med dødishuller eller dødisbassiner.

Smeltevandet fra isen banede sig vej gennem issprækker eller i tunneller under isen, hvor vandet udgravede dybe dale, tunneldale. Længdeprofiler af tunneldale er ofte ujævne på grund af vandstrømmenes vekslende styrke eller forhindringer som isblokke eller andet. Mange tunneldale rummer derfor i dag søer og moser vekslende med tørre strækninger.

Uden for Isranden førtes smeltevandet, bestemt af terrænets fald, videre i brede strømme eller gennem render mod havet, og vandstrømmen kunne erodere brede smeltevandsdale i terrænet. Hvor oprindelige tunneldale under isens afsmeltning er blevet blotlagt og er indgået i smeltevandets afledning foran den vigende Isrand, kan aflejringer af finkornet materiale, først og fremmest sand udvasket fra morænen, have ændret disse dales karakter i retning af fladbundede smeltevandsdale. Tunneldale eller gange i isen kan også have været forudsætningen for dannelsen af et specielt landskabselement, åsen. Det er lange, lagdelte bakker af grus, aflejret i tunneldalen eller i sprækker, hvor vandstrømmen er blevet så svag, at den har aflejret i stedet for at erodere.

Hvor der bag Israndslinien har været isfri områder, har tilfældt smeltevand eventuelt dannet søer eller issøbassiner, hvis bund efter smeltningen henlå som frugtbare lersletter eller som fladbakker, hvor ler- og sandaflejringer har støttet sig mod isvægge og dannet skråninger efter isens afsmeltning.

Randmoræne

Bundmoræne

Dødislandskab

Tunneldal

Smeltevandsdal

Ås

Issøbassin
Fladbakke

Hedeslette	Foran og uden for Isranden førtes det fineste udsorterede materiale, leret, gennem smeltevanddalene længere bort mod kysten, mens det noget grovere materiale, sandet, aflejredes nærmere som flade hedesletter. Disse virkede udjævnende på niveauforskellene i de ældre og gennem tiden jævned morænelandskaber fra forrige istid. Omgivet af hedesletter kom de højestliggende bakkeplateauer da til at henligge som bakkeøer.
Bakkeø	Ved isens afsmeltning befriledes jordskorpen for et overvældende stort tryk, og landmasserne hævede sig, hvorved havbund, særlig i landets nordligste del, blev tørlagt som hævet havbund. I stenalderen steg havniveauet bl.a. som følge af den fortsatte afsmeltning på den nordlige halvkugle, og stenalderhavet overskyllede ikke alene den hævede havbund, men trængte også gennem tunneldale og lavtliggende områder ved kysterne ind over morænelandet og dannede en ny kystlinje. Denne kan i dag mange steder spores som kystklinter i bakkeområder.
Hævet havbund Stenalderhavet	Fortsatte ændringer i jordskorpen bevirkede, at landet i den efterfølgende tid hævede sig i forhold til havniveauet nord for en linie fra Nisum Fjord til Smålandsfarvandet, mens det sank syd for denne linie. Herved opstod nyt land nord for linien som marint forland mellem den nuværende kystlinje og stenalderhavets kystlinje. Syd for linien er vandet fortsat trængt op i tunneldalene og ind over morænelandskabet. Herved er dannet de østjyske fjorde og f.eks. Det sydfynske Øhav, hvor de højeste partier af morænelandskabet nu henligger som øer i form af et såkaldt druknet morænelandskab. Den omtalte relative hævnings og sænkning foregår som nævnt stadig, men er næsten umærkelig fra det ene århundrede til det andet.
Vippeaksen	En særlig variant af marint forland opstår, hvor der er tidevand, dvs. hvor vandstanden regelmæssigt veksler mellem lavvande og højvande, hvorved landområder – vaden – rytmisk tørlægges og overskylles. Overskyllningernes aflejring af lerpartikler bidrager efterhånden til at hæve terrænet, så det til sidst bliver til marsk.
Marint forland	Efter stenalderen havde landet fået den jordbunds- og overfladestruktur, som det i det væsentligste har i dag. Kun sandflugt ved visse kyster, bl.a. fra 1500 til 1800-årene, har tilføjet en ny landskabstype, klitlandskabet.
Druknet morænelandskab	Landets omrids er derimod under konstant ændring, omend oftest i det små. Kyster, der er ubeskyttede mod vind og bølgeslag, viger gennem nedbrydning, erosion, og klintekyster opstår med stejle skrænter. Andre steder lægger landet til, og man får udligningskyster, hvor det nedbrudte materiale aflejres som barrierer, odder eller tanger. Hvor barriererne afspærrer bugter og vige, opstår lagunekyster. Beskyttede kyster, hvor biologisk aktivitet har afgørende betydning, bliver til strandenge, hvor landet relativt hæver sig og kan blive til større indskæringer, hvor det sænker sig.
Tidevand	Bornholm repræsenterer med sit grundfjeld en fra alle andre danske landskaber afvigende type.
Vade	Naturkræfternes udformning af jordens overflade, som her er gennemgået for Danmarks vedkommende, kalder man også geomorfologi.
Marsk	
Klitlandskab	
Klintekyst Udligningskyst Barriere – Odde – Tange Lagunekyst Strandeng	
Geomorfologi	
	Vegetation og klima Et landskab kan også karakteriseres ved dets vegetationstype – der igen er afhængig af naturbetingede forudsætninger som klima, jordbunds- og overfladeforhold. Men dertil kommer de virkninger, som følger af menneskets brug af landskabet. Det danske plante- og dyreliv er bestemt af landets tempererede kystklima med kølige, fugtige somre og korte, milde vintre. Men selv inden for så lille et land som Danmark er der dog så store klimaforskelle, at planter og dyr reagerer herpå og fordeler sig efter dem. Også for menneskets brug af landskabet har klimaet betydning. Landet kan opdeles i en række vegetationsregioner, der er karakteriseret ved,
Tempereret kystklima	
Vegetationsregioner	

Naturlig vegetation	<p>at det østlige og sydlige Danmark ligger i regnløse og viser sit tilhørsforhold til det tørre, sommervarme Mitteleuropa. Dette gælder særlig udpræget for regionen omkring Store-Bælt og det sydlige Kattegat. Derimod har Nord- og Vestjylland slægtskab med de andre kystlande i Nordvesteuropa, der beskyttes af den lune Golfstrøm og får mest regn med den fremherskende vestenvind.</p> <p>Danmarks naturlige vegetationstype er skov. Landet ville stort set have været dækket med løvskov, om ikke mennesket som led i sin udnyttelse af landet ved sine indgreb havde skabt det nuværende kulturlandskab. Kun kysternes sandflader, klitterne, de stejle kystklinter, strandrørssumpene og klippefladerne på Bornholm ville fremtræde på samme måde i dag uden mennesket.</p>
Bosættelse	<p>Kulturlandskabets udvikling</p> <p>For menneskets tilstedeværelse i naturen har det som for alle andre biologiske væsener været afgørende, hvor det har kunnet hente sig føde. Ernæringsmåden var oprindelig jagt og fiskeri. Mennesket levede helt på naturens vilkår og satte sig kun få spor i landskabet. Man søgte sig vej langs kyster og vandløb og lagde sine bopladser der. Men i begyndelsen af yngre stenalder – bondestenalderen – ca. 4000 f.Kr. begyndte mennesket at gribe ind i naturens økologiske balance. De hidtidige levemuligheder blev suppleret med agerdyrking og husdyrhold, man ryddede skov og dyrkede jord. Bopladser og grave vidner om en bosættelse over næsten hele landet med varierende fordeling i forhold til oldtidens forskellige perioder.</p>
Landsbyer	<p>I løbet af Jernalderen fuldførtes omdannelsen af Danmark til et tæt beboet agerland, som vi kender det i dag. Blandt de sidste, større og tyndt bebyggede områder var Østjylland og den centrale del af Sjælland. I jernalderen oplevede Danmark sin mest udbredte opdyrking, bortset fra i dag, og i denne periode opstod landsbyen i den form, vi kender den frem til 5-600-årene.</p> <p>Fra folkevandringstiden kendes de første stednavne knyttet til bygdebosætning og landsbyer. Vikingetiden, der startede omkring 800-årene, bliver en ekspansiv koloniseringsperiode, hvor et stort antal nye landsbyer opstår spredt omkring i landet. Middelalderen bringer en ny opdyrkningsbølge. Der gøres indhug i de resterende skove, og landsbyer opføres i rydningerne. Denne udvikling foregår i landets indre, eksempelvis i Nordsjælland, hvor hele egne bosætningsmæssigt er karakteriseret ved »rydningsbyer«, bl.a. med stednavneendelsen »rød«. Senere er udviklingen gået i modsat retning, således at landsbyer er blevet forladt og overtaget af skov eller af hede, som først atter er opdyrket i løbet af 1800- og 1900-årene.</p>
Byer	<p>Allerede tidligt under udviklingen af fastere bosætningsmønstre, men særlig op igennem vikingetid og middelalder, får hensynet til samfærdsel, handel, administration og forsvar voksende betydning for byernes placering. Landets ældste byer af betydning for større oplande stammer fra vikingetiden og opstår i tilknytning til færdselsårer og handelsveje. Senere, på Valdemarernes tid, hvor truslen fra Venderne afværges og vandvejene bliver sikrere, opstår et meget stort antal kystbyer, ofte inde i bunden af fjorde, hvor vandtrafik mødes med landtrafik. Disse byer udgør hovedparten af landets nuværende købstæder, og udviklingen fortsætter i 1300-årene.</p>
Industril, stationsbyer og sommerhuse	<p>Den tidligste industrialisme finder vi langs de vandrigeste åer, hvor man udnytter vandkraften, først fra vandmøller med stemmedamme og enge, siden hen ved egentlige småindustrielle anlæg begyndende i 1600-årene. Først anlæggelsen af jernbanerne i forrige og dette århundrede åbner for bygning af et stort antal nye byer, stationsbyerne. Gennem de seneste årtier har byudviklingen atter taget fat, men hovedsagelig gennem videreudvikling af det eksisterende bymønstre. Der er dog også foregået en betydelig bebyggelsesudbredning i det åbne land, og en særlig udvikling – sommerhusbebyggelsen – har givet sig udslag i udstrakte randbebyggelser langs landets mest attraktive kyster.</p>
Skovene	<p>For at kunne dyrke jorden, måtte skoven ryddes. Dette skete i de tidligere ti-</p>

Det dyrkede land	<p>der gennem afbrænding. Hvor jorderne var lette eller lå højt langs vandskel blev de hurtigt udpint gennem dyrkning og græsning, så agerbruget atter måtte opgives. Herefter sprang arealerne ofte i lyng, og heden bredte sig efterhånden som et fåregræsset halvkulturlandskab, især i Vest-, Midt- og Nordjylland.</p> <p>Rydningen af skovene til landbrugsformål og hugst til brændsel, gærdsel, hus- og skibsbygning samt krig og ufred reducerede gennem tiderne radikalt skovarealerne. Kongelige forordninger i 1600- og 1700-årene søgte at dæmme op for denne udvikling, men først skovforordningen af 1805 standsede tilbagegangen. Skovene blev omgivet af diger og underkastet forstlig drift, og det samlede areal øgedes langsomt. Udadtill kom skovene til at fremtræde i landskabet med rette, markerede bryn afgrænset af stengærder. Den hegnede skov var blevet en del af kulturlandskabet.</p> <p>Skovene var overvejende løvskove, men gennem de sidste 200 år har nåletræet i stigende omfang vundet indpas, dels udfra skovdriftens rentabilitetshensyn, dels af hensyn til de magre jorder og som værn mod sandflugt. Særligt på Vestjyllands magre, flade jord breder store ensformige nåletræsplantager sig. Som sandflugtsværn bag klitterne langs landets førhen åbne vest- og nordvestvendte sandede kyster er plantet udstrakte og dybe bræmmer af nåletræsplantager. Men også i landets mere beskyttede og frugtbare områder vinder nåletræet frem på grund af sin hurtige omdrift og høje udnyttelsesværdi.</p> <p>Billedet af det danske landbrugsland var gennem mange århundreder præget af landsbyerne med deres opdeltede, smalle og dyrkede bymarker, isprængt træer samt stenblokke fra istiden, som man ikke havde magtet at flytte. Bymarken gik over i fælles græsningsarealer, det kratbevoksede overdrev, som igen uden klare grænser gik over i skov med spredte store træer og dårlig opvækst. Enkeltgårde prægede kun dele af Nord- og Vestjylland og Bornholm.</p>
Det bebyggede land	<p>Landskabet var ellers ubebygget bortset fra isoleret beliggende herregårde i landets frugtbarere egne. Gennem landboreformerne og især efter udskiftningsforordningen af 1781 omdannedes landskabet imidlertid radikalt. Jorderne udskiftedes og sammenlagdes, gårdene udflyttedes i stort antal fra landsbyerne, og landskabet blev bebygget. Markerne blev større og mere regulære, stene blev brugt i stengærder omkring skove eller mellem landbrugsejendomme. Der etableredes levende hegn, de enligtstående træer gik til brændsel, og overdrevsarealerne, moser og enge blev opdyrket.</p> <p>Langs kysterne opstod landskaber præget af småbrug kombineret med fiskeri og søfart.</p> <p>Brændselsmangel fulgte efter skovenes lukning. Dalenes og mosernes tørv måtte holde for, og tørvegrave fandt deres indpas i det danske landskab. Mange tørvegrave blev genåbnet og nye etableret under 1. og 2. verdenskrig.</p> <p>Til udflyttergårde og nybyggeri og til mergling af den udpinte jord åbnedes mergelgrave og lergrave. I dele af landet tilførte de landskabet et stort antal småsøer.</p>
Råstofindvinding	<p>Landskabet i dag</p> <p>Gennem landboreformerne og skovforordningen skabtes stort set det landskabsbillede, vi har haft til op i dette århundrede, og som i overvejende grad er præget af det dyrkede land med den spredte landbrugsbebyggelse. Variationer i billedet knytter sig til byggetraditioner, klima og jordbundsforhold. Grundlaget er de frugtbare morænesletter og -plateauer, bakker og dale med vekslende jordbundsforhold, det marine forland og marsken. Det nuværende billede af store dele af det forblæste Vestjylland har imidlertid som udgangspunkt de store hedeopdyrknings, som påbegyndtes i midten af 1800-årene. Her opstod mange gårde og kolonier af små husmandsbrug, og der plantedes endeløse og snorlige nåletræshegn, som i vore dage er begyndt at blive erstattet af brede løvtræshegn.</p> <p>I de mere frugtbare dele af landet findes egne, hvor det er storbruget, godser-</p>
Det almindelige dyrkede land	
Herregårdslandskabet	

Husmandslandskabet	<p>ne, der tegner kulturlandskabet, og hvor det dyrkede land og skovlandskabet med store enheder danner en driftsmæssig og landskabelig helhed.</p> <p>Gennem oprettelse af husmandsbrug i første halvdel af dette århundrede, bl.a. ved frastykning fra godserne, er mange egne dog præget af småbrug med tættere bebyggelse.</p>
Inddæmninger	<p>Lavvandede vige langs fjorde og kyster er inddraget til landbrugsjord ved inddæmning. Flade jorder med ung bebyggelse, kanaler og enkelte smalle hegn er føjet til landskabsbilledet. Eller der kan være opstået udstrakte øde rørskove med et rigt fugleliv, hvor et inddæmningsprojekt er mislykket, og det inddæmmede areal har kunnet forsumpe igen.</p>
Byer og villahaver m.v.	<p>Til kulturlandskabet hører også det store antal grusgrave og kalkbrud og byerne med villahaverne, ligesom landskaber der tjener særlige rekreative formål i kraft af naturen i sig selv eller i kraft af særlige anlæg til fritidsformål.</p>
Tekniske anlæg	<p>Afgørende ændringer i landets geografi er skabt af de store tekniske anlæg, motorvejene, el-føringerne og andre anlæg, der opdeler det nye landskab.</p> <p>Det danske kulturlandskab og den bræmme natur, der følger vore kyster, danner således en sammensat mosaik, der aldrig er i ro. Brugsenheder i land- og skovbrug bliver større, nye afgrøder kommer til. Urentable jorder bliver til nåletræsplantager, og de våde dale, der engang møjsommeligt ryddedes og græssedes med kvæg, forsumper og gror til i pilekrat og ellekrat eller drænes og opdyrkes. De sidste hedeområder springer i skov, fordi fåregræsningen er ophørt, og moser, levende hegn og små vandhuller forsvinder.</p>

Landskabstyper

I det efterfølgende omtales og karakteriseres en række landskabstyper, der er af umiddelbar interesse i naturbeskyttelsesarbejdet, og hvis beskyttelse må indgå med særlig vægt i dette arbejde. Der er lagt vægt på typer, der dækker større områder, og hvor der kan påvises en sammenhæng mellem flere af de formål, som naturfredningsloven tilstræber at tilgodese. Når eksempelvis herregårdslandskaber er medtaget, men ikke husmandslandskaber, er det ikke fordi det ene landskab som kulturtræk vurderes højere end det andet. Årsagen er den, at herregårdslandskabet typisk er mere alsidigt. Områder domineret af husmandsbrug vil dog også, hvor landskabet og sammenhængen konkret begrundet det, kunne indgå i beskyttelsesværdige naturområder.

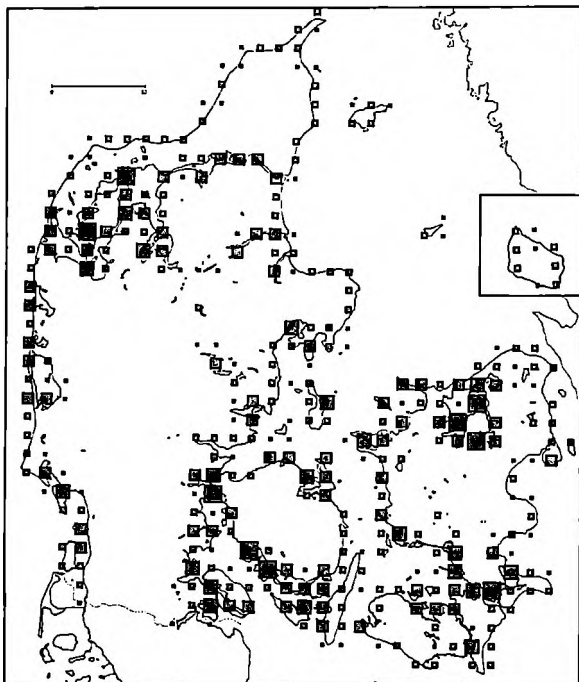

Fig. 1

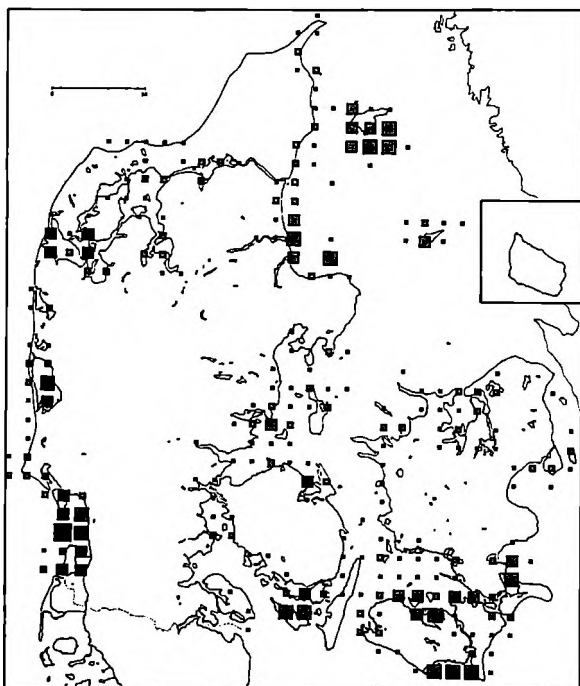

Fig. 2

Kystlandskaber

Danmarks samlede kystlinje udgør ca. 7.500 km.

Et lands kystlængde og kystens karakter er vigtig for:

- den umiddelbare naturoplevelse, hvor land og vand mødes.
- friluftsliv i form af færden, ophold og badning, sejlads, fiskeri og jagt.
- feriebosættelse og turisme, der baserer sig på naturoplevelse og friluftsliv.
- oplevelser og studier af landskabsformer, plante- og dyreliv.
- varetagelse af økologiske hensyn knyttet til kyst- og vandområder.
- forståelse af natur- og kulturgeografiske betingelser for kystbefolkningens levevilkår, bosættelse, erhverv, samfærdsel, forsvar m.m. gennem tiden og for disse forholds betydning for baglandet.

Landets udformning medfører, at Danmarks relativt lange kystlinje ikke er jævnt fordelt i forhold til dets landarealer. Dette forhold illustreres af Fig. 1. Hvert kvadrat viser længden af kystlinjen inden for et areal på 100 km². Jo større kvadrat desto længere kystlinje.

De forholdsvis længste kyststrækninger findes ved fligede morænekyster, hvor der samtidig kan opstå beskyttede vandområder. Mulighederne for naturoplevelser, sejlads og mængden af natur- og kulturhistoriske lokaliteter og træk knyttet til kystlandskaber, bliver således særlig fremtrædende i bestemte dele af landet. Som særlige eksempler herpå kan nævnes Limfjorden, fjordene i Østjylland, Lille-Bælt og Det sydfynske Øhav, Odense Fjord, Smålandsfarvandet med de tilstødende sunde, det sjællandske fjordområde med Isefjord og Roskilde Fjord. Disse vandområder tiltrækker et stort antal lystsejlere.

Blandt de relativt korteste kyststrækninger kan nævnes Nordsjællands kyst, den jyske Kattegatskyst nord for Djursland samt Vesterhavskysten. Vesterhavskysten er den mest attraktive og har den største kapacitet, vurderet ud fra badelivets behov, mens mulighederne for lystsejlads er ringe. Vesterhavskysten med sin nærhed til det europæiske kontinent bliver herved den danske kyststrækning, der er udsat for det stærkeste sæsonmæssige pres fra badegæster, danske som udenlandske. Vadehavet i den sydlige del udgør landets største vådområde af international biologisk betydning.

Vådområder

Ordet vådområde dækker det internationale Wetlandbegreb, som er en fællesbetegnelse for enge, moser, vandløb eller de dele af søer og havområder, hvor bunddybden ikke overstiger 6 meter. Vådområderne inden for kysterne omfatter ca. 3.300 km² svarende til ca. 8% af landets areal og på søterritoriet ca. 4.700 km².

Et vådområde kan være:

- et område af biologisk betydning på grund af sin vegetation eller på grund af en stor produktion af alger, smådyr og anden føde, som gør det til et rigt levested for fugle, særligt vade- og svømmefugle.
- et landskabsselement, der er tiltrækkende også gennem sit samspil med omgivelserne. På søterritoriet adskiller et vådområde sig vel ikke umiddelbart fra dybere vandområder. Alligevel kan der i de kystnære områder være særlige kendetegn som f.eks. opragende blokke, rækker af bundgarnspæle, småbådssejlads og andre tegn på menneskets virksomhed, eller der kan på bestemte årstider, oftest i vinterhalvåret, være store fuglekoncentrationer.
- et område som ofte tillige er af særlig betydning for den del af friluftslivet, der udfoldes ved badning, sejlads, naturiagttagelse, fiskeri og jagt.

Vådområderne inde i landet knytter sig til landets vandløbs- og søsystemer samt de lavtliggende, fugtige områder. På søterritoriet knytter de sig til de dele af landet, hvor landhævning eller landsenkning er foregået kraftigt.

Nord for vippeaksen findes vådområderne typisk omkring øerne i Kattegat og ved den jyske Kattegatskyst, Limfjorden og de østjyske fjorde nord for Vejle, de fynske og sjællandske fjorde samt Saltholm-Køgebugt-området. Syd for repræ-

senterer de druknede morænelandskaber, Det sydfynske Øhav og Smålandsfarvandet, Ulvsund og Fakse Bugt samt Rødsand, nogle af landets største vådområder. Af stor interesse er endvidere den vestjyske lagunekyst med de lavvandede fjorde. Landets største og vigtigste vådområde udgøres imidlertid af Vadehavet og marsken i tilknytning hertil.

De største vådområders fordeling og udstrækning fremgår af Fig. 2. Hvert kvadrat angiver det samlede vådområdes størrelse inden for et areal på 100 km². Jo større kvadrat desto større vådområde.

Danmarks relativt mange og store vådområder, sammenholdt med landets beliggenhed som flaskehals for forskellige fugletrækruter mellem kontinentet og de udstrakte nordskandinaviske og nordrussiske landområder, pålægger Danmark et særligt internationalt ansvar på fuglebeskyttelsesområdet. Dette er erkendt gennem Danmarks tiltræden og ratifikation af den internationale konvention om beskyttelse af vådområder af international betydning, navnlig som levesteder for vandfugle. Den kaldes også Ramsarkonventionen, fordi konventionen blev til i den iranske by Ramsar.

På grund af afgrænsningsproblemer i Vadehavet i forbindelse med det nu afsluttede dibebyggeri er dette område endnu ikke medtaget på den danske liste over Ramsarområder. Det forventes imidlertid at ske nu. Samme problemer er knyttet til Saltholm, hvor de nu opgivne planer om etablering af lufthavn på øen hidtil har forhindret øens udpegning til Ramsarområde.

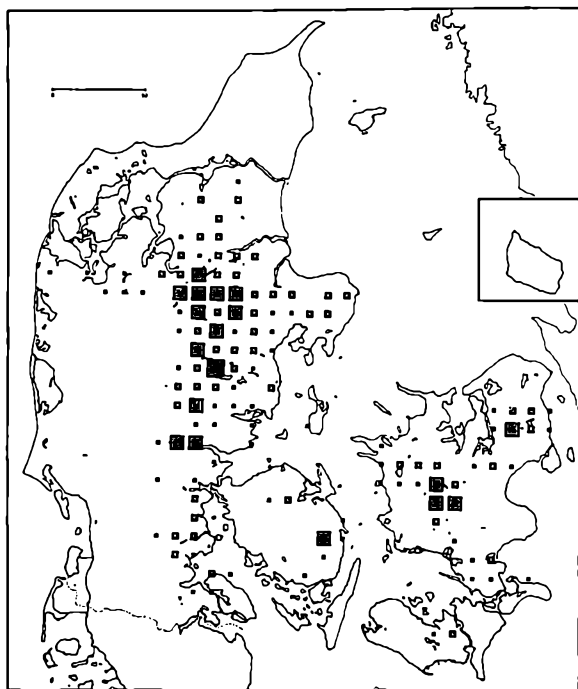

Fig. 3

Dallandskaber

I den del af landet, der var isdækket under sidste istid, er der systemer af tunneldale. De har en samlet længde på ca. 1.200 km. En del af dem er dog præget af, at de gennem perioder også har fungeret som floddale for smeltevandet uden for isen, efterhånden som afsmeltningen foregik.

En tunneldal, der ofte rummer vandløb og søer, er i vekslende grad, men typisk, forbundet med:

- en variation i landskabet, hvor dalen er nedskåret i et opdyrket moræneplateau med spredt landbrugsbebyggelse. I variationen indgår elementer som markante, sammenhængende terræformer, skovbevoksede skråninger, vandløb, langsøer, moser, eng- og skræntarealer. Dette giver grundlag for en variation af dyre- og plantearter.
- muligheder for oplevelse og studier af plante- og dyrelivet og landskabs- og jordbundsformer, der belyser landskabets dannelse.
- muligheder for friluftsliv, jagt, fiskeri, landskabsoplevelser og evt. sejlads.
- vigtige naturgeografiske træk i vilkårene for landets kulturhistoriske udvikling: Bosættelse ved sø- og åbredder, ved vadesteder og broanlæg og i kystområder, specielt ved overgang fra fjord til dal, mønstre for samfærdsel til vands og til lands, hvor dale dels kan udgøre hindring, dels kan udgøre færdselsåren, mønstre for den tidlige industrielle udvikling på baggrund af vandmøller og andre vandkraftanlæg. I store dele af landet har dalsystemerne været en af lokaliseringstaktorerne for herregårdene.

I et ellers ensartet og dyrket dansk landbrugsland danner tunneldalene således et skelet i landskabelig og kulturel sammenhæng.

De fleste og de største dale og dalsystemer findes i Jylland, jfr. Fig. 3. Hvert kvadrat viser den samlede længde af dalene inden for et areal på 100 km². Jo større kvadrat desto større samlet dallængde.

Af store dale kan fremhæves Mariager Fjord og dens fortsættelse i to paralleldale mod Viborg, Nørreådal fra Randers Fjord omtrent til Viborg, samt Vejle Fjord og dens forlængelse gennem Grejsdalen og Vejle Ådal til Israndslinien ved Randbøl. Disse eksempler, der er særligt fremtrædende ved dimensionerne af landskaberne, er samtidig typiske for den fjordkysttype, der præger Jyllands østkyst fra Mariager Fjord til landegrænsen. I bunden af fjordene har landtrafik krydset eller kunnet kombineres med vandtrafik, hvorved grunden har været

lagt for udviklingen af købstæderne. I dag udgør disse fjorddalskomplekser landskabelige og rekreative værdier af umiddelbar betydning for byerne og disses oplande.

I Indlandet, mellem Århus, Silkeborg, Viborg og Randers, findes landets mest forgrenede og udstrakte net af tunneldale. En del af dalene er dog i større og mindre grad omformede af senere smeltevandsstrømme, der nogle steder har skabt nye dalforløb. Der er herved opstået et system af forskellige daltyper, der i landskabelig henseende kan opdeles i 2 kategorier. De meget brede og udstrakte dale, der har givet baggrund for bosættelse og transport, eksempelvis Gudenådal, og de meget smalle og dybe dale, der har virket som hindringer for landtrafik, eksempelvis dalen nord for Hammel fra Gudenåen til Laurbjerg. I området findes et større antal herregårde, specielt i tilknytning til de smalle dale.

På Fyn er udstrækningen og antallet af tunneldale beskedent. Et system af 3 parallelendale vest for Odense og et system syd for Nyborg, hvor 2 øst-vestgående dale overskæres af en nord-sydgående, danner den fynske tunneldalsstruktur. Dette område karakteriseres samtidig ved beliggenheden af et antal herregårde i tilknytning til dalene.

På Sjælland dannes et diagonalt strøg fra Præstø til Åmosen og videre til Saltbæk Vig af en tunneldal med åsdannelser i den sydlige del og forgreninger i den midterste, hvorigennem Susåen løber, og hvor Tystrup-Bavelse Søerne danner et sølandskab som et midtsjællandsk naturområde. Som andre steder i landet indgår et antal herregårde i dalsystemet. Via Åmosen, Halleby Ådal og Bregninge Ådal fortsætter lavningen mod nordvest til Saltbæk Vig.

I Nordsjælland findes fra Øresund til Stangerup-området et stærkt forgrenet, men stort set parallelt opbygget net af små dale, der ligeledes formodes at være tunneldale. Gennem en af dalene løber Mølleåen. En række vandmølleanlæg langs denne å var det bærende led i landets tidligste industrielle udvikling. Med sine dale, skove og søer udgør området i dag et af hovedstadens vigtigste nærrekreative områder.

Skovlandskaber

Ca. 12% af Danmarks areal er i dag skovbevokset. Der findes mere end 35.000 skove, hvoraf dog ca. 29.000 er under 5 ha.

Vore skove har en vigtig træproducerende funktion, men de har også andre funktioner:

- skovene, eller rettere skovbrynene, udgør vigtige landskabselementer i et ret fladt land som Danmark. Skov ved sø, kyst og fjord, skov langs vandløb og dale kan understrege landskabselementerne, men kan dog også i kuperet terræn være med til at udviske dem. Hvor skove og skovbryn findes, indgår de i et landskabs arkitektur og æstetik.
- skovene opleves af mange som natur i modsætning til det dyrkede land uden for gærdet. Hvor løvtræer dominerer, bliver årets gang særlig oplevelsesrig – med løvspring, efterårets farver og stemninger. Vore skove i dag er stort set alle dyrkede og kulturskabte, det vil sige lige så påvirkede som agerlandet. Den særlige opfattelse af skov som natur må tilskrives skovenes større rigdom på dyre- og planteliv sammenlignet med agerlandets, og den afskærmende virkning skovene har på skovvandreren over for sanseindtryk udefra.
- skovene betyder i de fleste tilfælde adgangs- og opholdsrettigheder for befolkningen til naturvandring og naturiagttagelser. I mere begrænset omfang giver de muligheder for organiseret friluftsliv – for spejdersport, orienteringsport m.m.
- skovene bidrager til luftens iltindhold, de skaber læ, og under dem dannes store grundvandsmagasiner.
- mange skovarealer har ikke været genstand for agerbrug i århundreder eller måske aldrig og rummer derfor en slags fossilt landskab, der kan afspejle

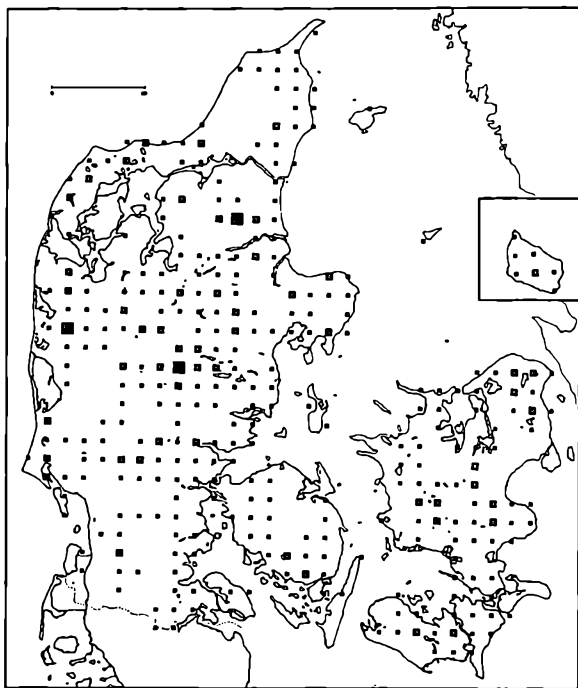

Fig. 4

aktiviteter fra før skoven groede op, f.eks. i form af oldtidens eller middelalderens marksystemer.

De danske skove ligger gennemgående på den relativt dårlige Jord. Det gælder naturligvis især de jyske hedeplantager, men også på Fyn og Sjælland optager skoven i mange tilfælde kuperede terræner med en mager jordbund. På øerne og i Østjylland er løvskoven fremtrædende, og skovene er her oftest kulturskabte efterkommere af den oprindelige urskov. Nåletræet dominerer derimod Nord-, Midt- og Vestjylland, hvor landets største plantager findes.

Fig. 4 giver et billede af skovenes fordeling og udstrækning. Hvert kvadrat illustrerer det samlede skovområdes størrelse inden for et areal på 100 km². Jo større kvadrat desto større samlet skovområde.

Der er en historisk sammenhæng mellem skovenes fordeling, størrelse og ejerforhold.

Skoven har som jagtrevir altid været speciel ejendom for konge og adel. Da kirkegodset efter reformationen var inddraget, havde Kronen 45%, adelen 40% og de frie bønder 15% af landets skovareal. Kronen samlede efterhånden sine ejendomme i store ryttergodser. Hovedparten af disse blev solgt i slutningen af 1700-årene, bortset fra de gamle nordsjællandske skove, som udgjorde kongens vigtigste jagtområder. Øst for Store-Bælt gik ryttergodserne hovedsagelig til større hovedgårde, mens de på Fyn og i Jylland i overvejende grad solgtes til bønderne. Så sent som i slutningen af forrige århundrede afhændede staten store skovområder.

I dag ejer staten ca. 27% af det samlede skovareal med ca. 50 større skove, der hovedsagelig ligger i Nordsjælland og på Bornholm samt i Midtjylland og Vestjylland, hvor udstrakte plantager er plantet som led i hedens opdyrkning og til værn for sandflugt.

De fleste større, private skove hører under de store landbrugsejendomme, godser eller stiftelser. Sammen med et stort antal mindre private skove udgør de 63% af det samlede skovareal. 10% tilhører Hedeselskabet samt amts- og primærkommuner.

Hedelandskaber

Godt 2% eller ca. 1.000 km² af Danmarks overflade er dækket af hede.

En hede er et skånsomt dyrket/drevet areal med en vildtvoksende, lav vegetation af overvejende dværgbuske, f.eks. lyng og revling, og med et særpræget dyreliv, især af fugle og insekter. Der findes heder både på tør og sandholdig jordbund og mosebund. Den danske hede er ikke oprindelig natur, men et resultat af tidligere tiders fældning af skov og den efterfølgende opdyrkning og udpining af de lette jorder. Hedekarakteren er blevet opretholdt gennem græsning og slåning og ved indsamling af brændsel og tækkemateriale. I dag, hvor disse anvendelser stort set er ophørt, springer de resterende hedeområder i skov, hvis der ikke foretages en bevidst landskabspleje, f.eks. genoptagelse af gamle driftsformer med fåregræsning og afbrænding.

En hede er:

- et landskabeligt egenartet område, hvis ubebyggethed og storhed, hvis farvesammensætning af brune, røde og violette farver af nutidsmennesket værdsættes som æstetisk og følelsesmæssigt attraktivt, bl.a. som modsætning til det frugtbare, dyrkede eller skovbrugsdrevne land.
- en vegetationstype med et botanisk, men også zoologisk særpræg, som tidligere var vidt udbredt i Nordeuropa, men nu er en sjældenhed.
- et kulturlandskab, der belyser de eksistensvilkår, der gennem jernalderen, middelalderen og nyere tid levnedes mennesker i store dele af landet inden de store hedeopdyrkninger og hedetilplantninger satte ind i midten af 1800-årene.

De danske heder forekommer i form af klitheder, lyngheder og klippeheder.

Klithederne findes fortrinsvis langs den jyske vestkyst, langs den nord-

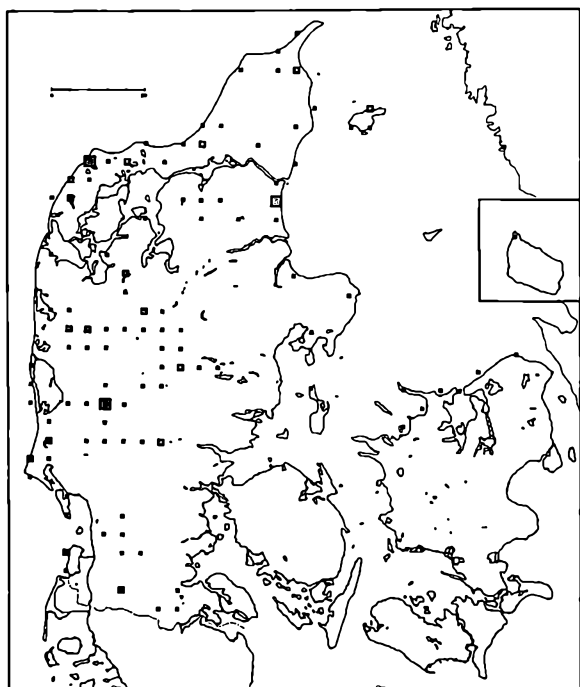

Fig. 5

vestsjællandske kyst og på Læsø. De er ofte knyttet til den fugtige, atlantiske planteregion. Hederne her indgår landskabeligt og rekreativt i kystområdernes betydning som fritidsområder. De største områder findes på Rømø, i Sydvestjylland i det militære øvelseterræn Kallesmærsk Hede, i Himmerland, i områder i Vest- og Nordthj samt nord og syd for Råbjerg Mlle og på Læsø.

Hanstholm-reservatet, hvortil offentlighedens adgang er begrænset, hører til de største klitheder.

Lyngheden findes fortrinsvis i Vestjylland syd og vest for israndslinien. Af den oprindeligt sammenhængende og næsten endeløse hedeblade findes nu kun spredte rester. Blandt dem ses nogle på de sønderjyske bakkeøer og hedesletter. Langs Skjern Å-systemet findes et af de store samlede områder, der samtdlg rummer et reservat for urfugle. Det militære øvelsesområde Borris Hede, Hjerl Hede og Kongenshus Mindepark omfatter ligeledes større samlede hede-strækninger. I Østjylland har Djursland endnu hederester tilbage.

Lyngheden viser i Danmark en hel serie typer fra den fugtige, atlantiske hede med mange hedeplanter til den østjyske rene lynghede i de klimatiske mere kontinentalprægede egne.

Klippeheden, der tidligere dominerede store dele af Bornholm, men som har måttet vige for plantager, findes nu næsten kun på det statsejede, fredede areal, Hammerknuden.

Fig. 5 illustrerer hedernes fordeling og udstrækning. Hvert kvadrat angiver det samlede hedeområdes størrelse inden for et areal på 100 km². Jo større kvadrat desto større samlet hedeområde.

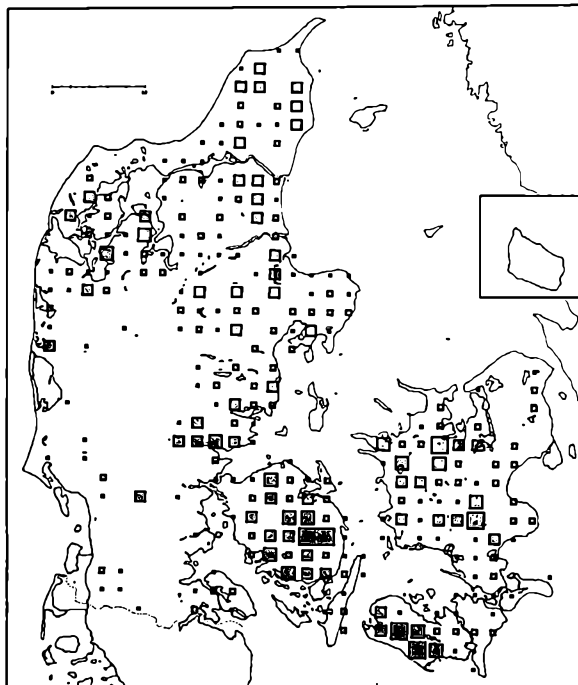

Fig. 6

Herregårdslandskaber

Der er i Danmark i dag godt 500 herregårde opretholdt som store landbrugsejendomme mod tidligere 7-800. De er dog ofte betydeligt mindre arealmæssigt set, end de har været førhen.

Herregårdene er typisk placeret i områder og på steder, som af driftsmæssige og forsvarsmæssige årsager har været bedst egnede. Derfor vil man ofte finde et større antal herregårde placeret i tilknytning til hinanden, således at de danner de karakteristiske herregårdslandskaber.

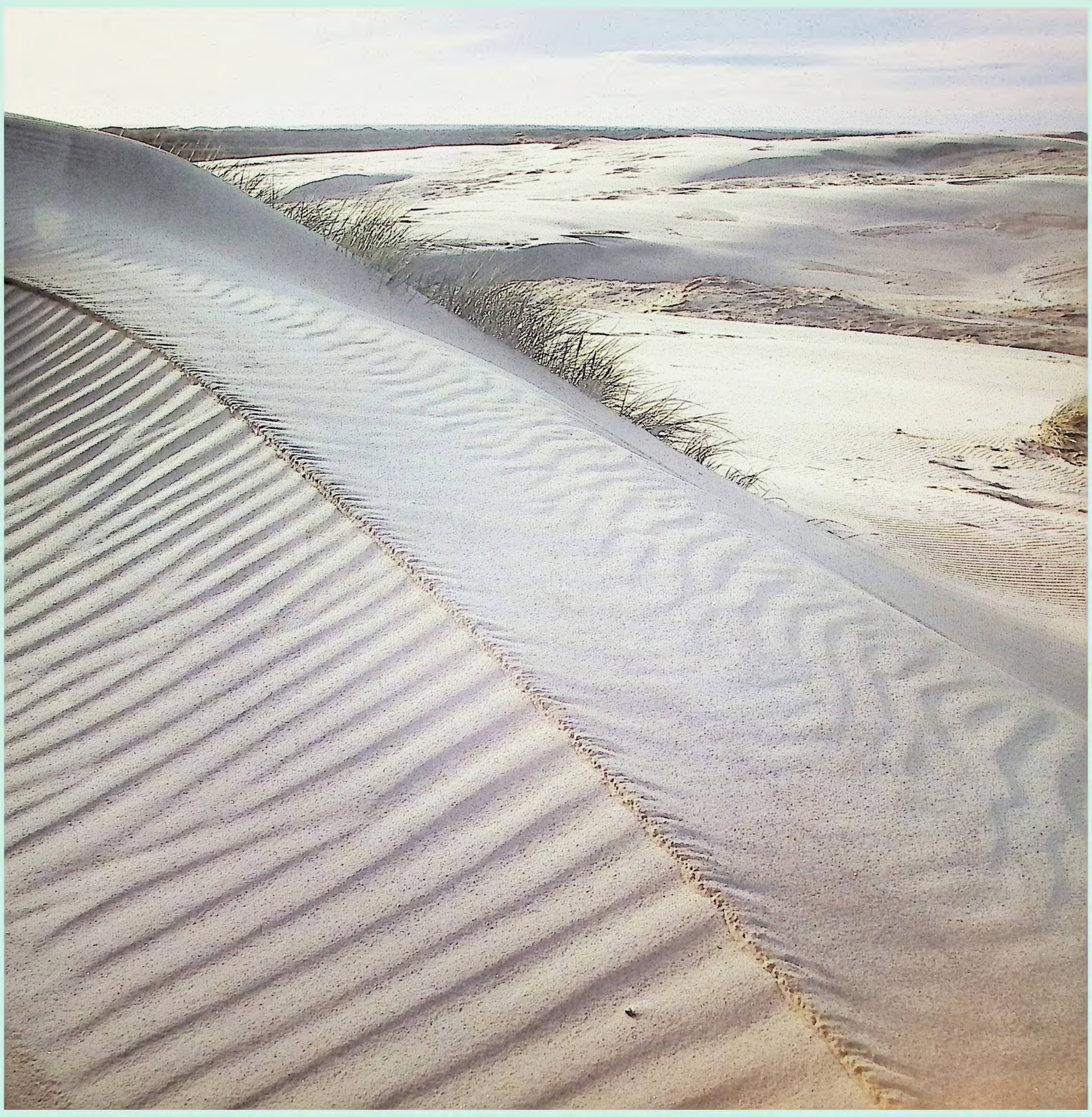
Et herregårdslandskab er oftest forbundet med:

- et samspil mellem udtrukte ager- og græsningsarealer, skove, alleer, sø- eller kystområder, der tilsammen danner en landskabelig helhed præget af et ringe antal bebyggelser.
- bygninger og parkanlæg repræsenterende betydelig arkitektur fra middelalderen til henimod vort århundrede.
- synlige udtryk for tidligere samfundsstrukturer, evt. med historiske tilknytningsforhold til personer eller begivenheder i Danmarkshistorien.
- en koncentration af levesteder for dyr og planter.

Hovedparten af de danske herregårde findes i Jylland, efterfulgt af Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og Langeland. Den største koncentration af herregårde inden for et givet område optræder på Fyn, mens hovedparten af de oprindeligt større gårde ligger på Sjælland. Fordelingen af herregårdene fremgår af Fig. 6. De mindste kvadrater repræsenterer 1 herregård pr. 100 km² og de største kvadrater 5 herregårde pr. 100 km².

Forskellige landskabstyper har spillet en rolle for herregårdenes placering. Nord for Limfjorden, i Thy og Vendsyssel, er der en tendens til, at gårdene er placeret langs de større vandløb eller på moræneøerne over ishavslinien. Syd for Limfjorden ligger gårdene i udpræget grad langs kysterne eller de store systemer af tunnel- og smeltevandsdale inde i landet. Også på Fyn og på Sjælland er det i vidt omfang kysterne og de større vandløbs- eller dalsystemer, der har været bestemmende for lokaliseringen, mens der på Lolland-Falsters frugtbare morænesletter er en mere jævn spredning.

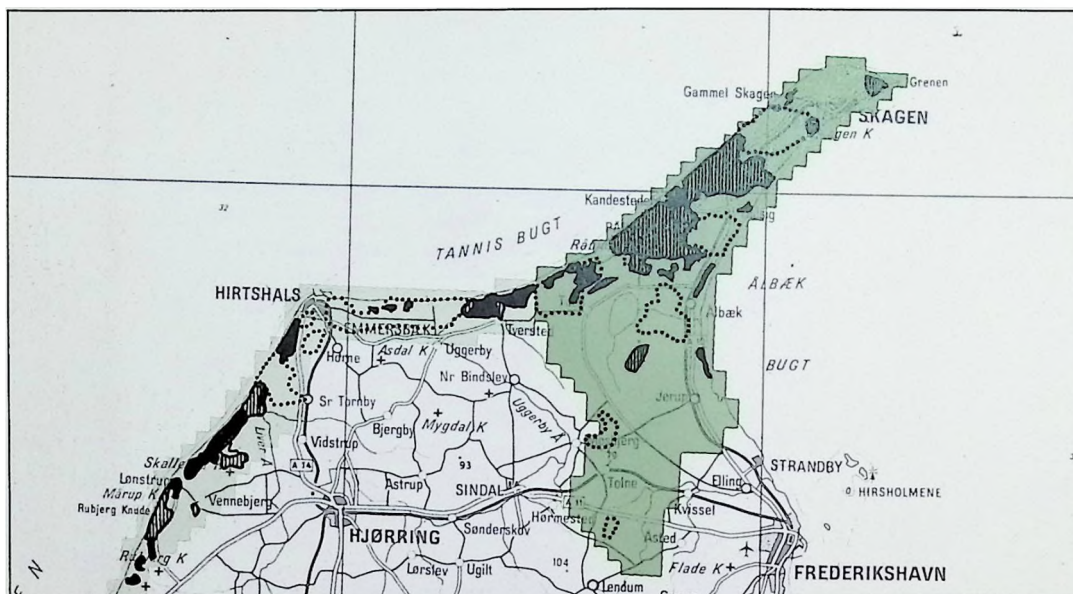
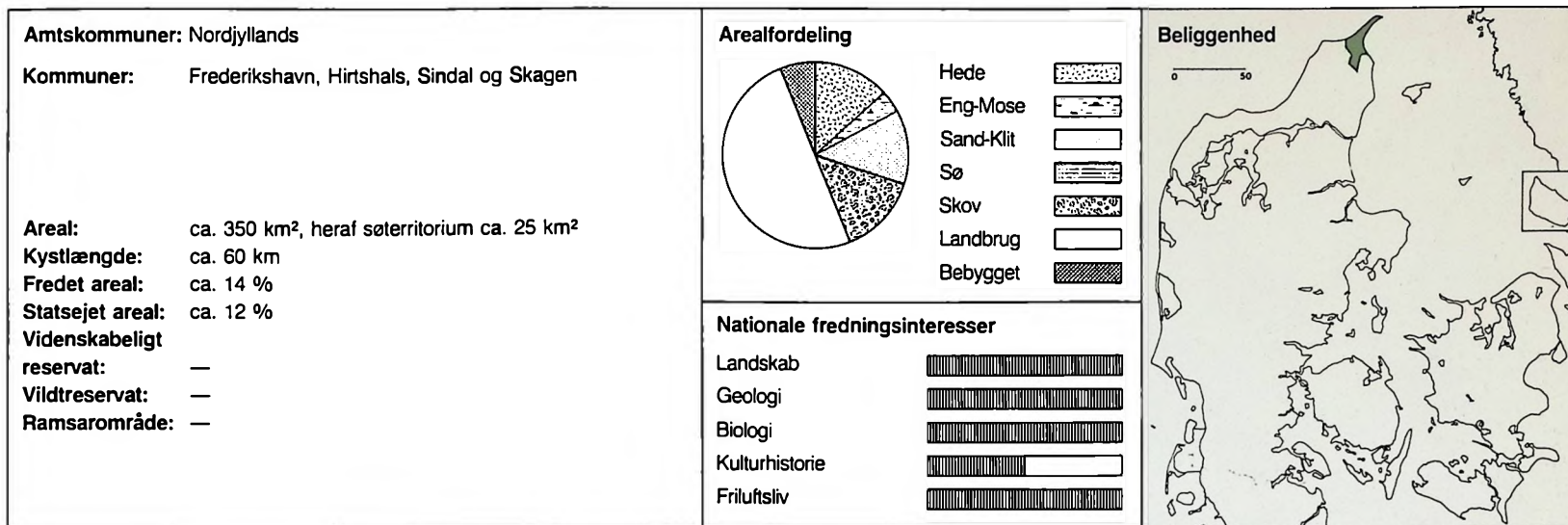
DE STØRRE NATIONALE NATUROMRÅDER

Skagen - Tolne

Det havskabte land

1

Landskab

Området består i nord af Skagenhalvøens udstrakte klit- og klithedelandskaber og de sydfor liggende kun delvis opdyrkede hede- og moseområder. En gammel havskrænt fra stenalderhavet markerer overgangen mellem dette marine forland og de stærkt kuperede Tolne Bakker.

Skagen er den eneste større by i området, hvor bebyggelsen i øvrigt er samlet i få og små bysamfund og i sommerhusområder.

Dette område, der strækker sig fra Grenen i nord, hvor Vesterhavet og Kattegat mødes, til Tolne Bakker i syd, udgør et af Danmarks mest særprægede og tyndt befolkede landskaber.

Geologi

Det marine forland er dannet ved landhævning og ved havets aflejring af materialer. Flere steder har landdannelsen givet sig udtryk i svagt buede strandvolde, rimmerne, ofte bevokset med hedevegetation, mens der i lavningerne mellem dem, doberne, findes talrige kær og moser. Råbjerg Mose er et større område, hvor rimmer og dober findes særlig typisk udviklet og stadig intakte. Tolne Bakker er den nordligste del af det nordjyske morænelandskab.

Helt fra forhistorisk tid har kystområderne været udsat for sandflugt. Denne kan stadig ses i de næsten ubevoksede hvide klitter langs kysten og i landets største og allerede ved århundredskiftet fredede vandreklit, Råbjerg Mile. Hvor klitterne er bevokset med lav og hedeplanter, opstår de såkaldte grå klitter.

Biologi

Klit- og hedeområdene på Skagenhalvøen - især ved Skagen og Råbjerg Mile med Milesøerne - rummer et værdifuldt plante- og dyreliv, der ligesom Råbjerg Mose og de tilstødende endnu relativt uopdyrkede moser, er knyttet til mager jordbund. I hedemoserne yngler flere sjældne fuglearter.

Skagen er under fugletrækket i forårsmånederne Nordeuropas vigtigste overflyvningssted.

I Tolne Bakker veksler jordbundens sammensætning og fugtighedsforhold meget og giver dermed muligheder for mange dyre- og plantearter.

Vestkysten syd for Skagen

Kulturhistorie

Den sydlige del af området rummer levn fra alle forhistoriske perioder. I f.eks. Toine Bakker findes enkelte stengrave og en stor gruppe gravhøje fra ældre bronzealder. Sidstnævnte ligger placeret i det kuperede terræn, mens bopladser fra ældre Jernalder ligger på bakkeskråningerne. Fra ældre Jernalder er der fundet marksystemer, der ved deres placering helt ud til kysten flere steder vidner om et intensivt agerbrug selv i marginal-områder udsat for sandflugt og blæst.

Der er udført et omfattende arbejde for at bekæmpe sandflugten, der i 15-1800-årene for alvor satte sit præg på landskabet. Sandflugten fandt sted, fordi den naturlige vegetation var blevet ødelagt i forbindelse med skovrydning og udpining af jordbunden. I slutningen af 1800-årene blev sandflugten dæmpet gennem tilplantning af store arealer.

Først i dette århundrede tørlagdes Vendsyssels største sø, Gårdbo Sø, og området er nu inddraget til landbrugsjord.

De kulturhistoriske værdier knytter sig i høj grad til det velbevarede bymiljø i den ældre del af Skagen og til den periode omkring århundredskiftet, hvor arkitekter og malere skabte et særlig frugtbart kunstnermiljø, som endnu præger byen.

Friluftsliv

Skagenhalvøen besøges i sommermånederne af et meget stort antal gæster såvel fra ind- som udland, der bor i sommerhuse, på campingpladser eller i de mange sommerhoteller og pensionater. Samtidig er Skagen by og Råbjerg Mile blandt de mest søgte udflugtsmål for egnens befolkning.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

De nationale fredningsinteresser er især knyttet til det særprægede, øde landskab og til de store geologiske, biologiske og rekreative værdier, men også områdets kulturhistoriske betydning bør nævnes.

De største naturfredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af områdets uberørte karakter og sårbare vegetation.

Da der allerede er et stort turistpres på Skagenhalvøen, vil en udvidelse af overnatningskapaciteten kunne medføre problemer på grund af områdets biologiske sårbarhed. Ligeledes vil vandindvindning ved Råbjerg Mile og Bunken Klitplantage være dårligt foreneligt med de store biologiske interesser i området.

I »rimmer-dobber«-landskabet omkring Råbjerg Mose vil en fortsat dræning og opdyrkning af hede- og moseområderne betyde en ødelæggelse af meget betydelige naturværdier.

I Toineområdet udgør råstofindvindning en stor trussel mod landskabet. Men også en mere udbredt tilplantning vil være uheldig, fordi den vil tilsløre den umiddelbare oplevelse af landskabsformene.

Hulsig Klitter syd for Skagen

Bygningsmiljø i Gl. Skagen

Skagen Klitplantage

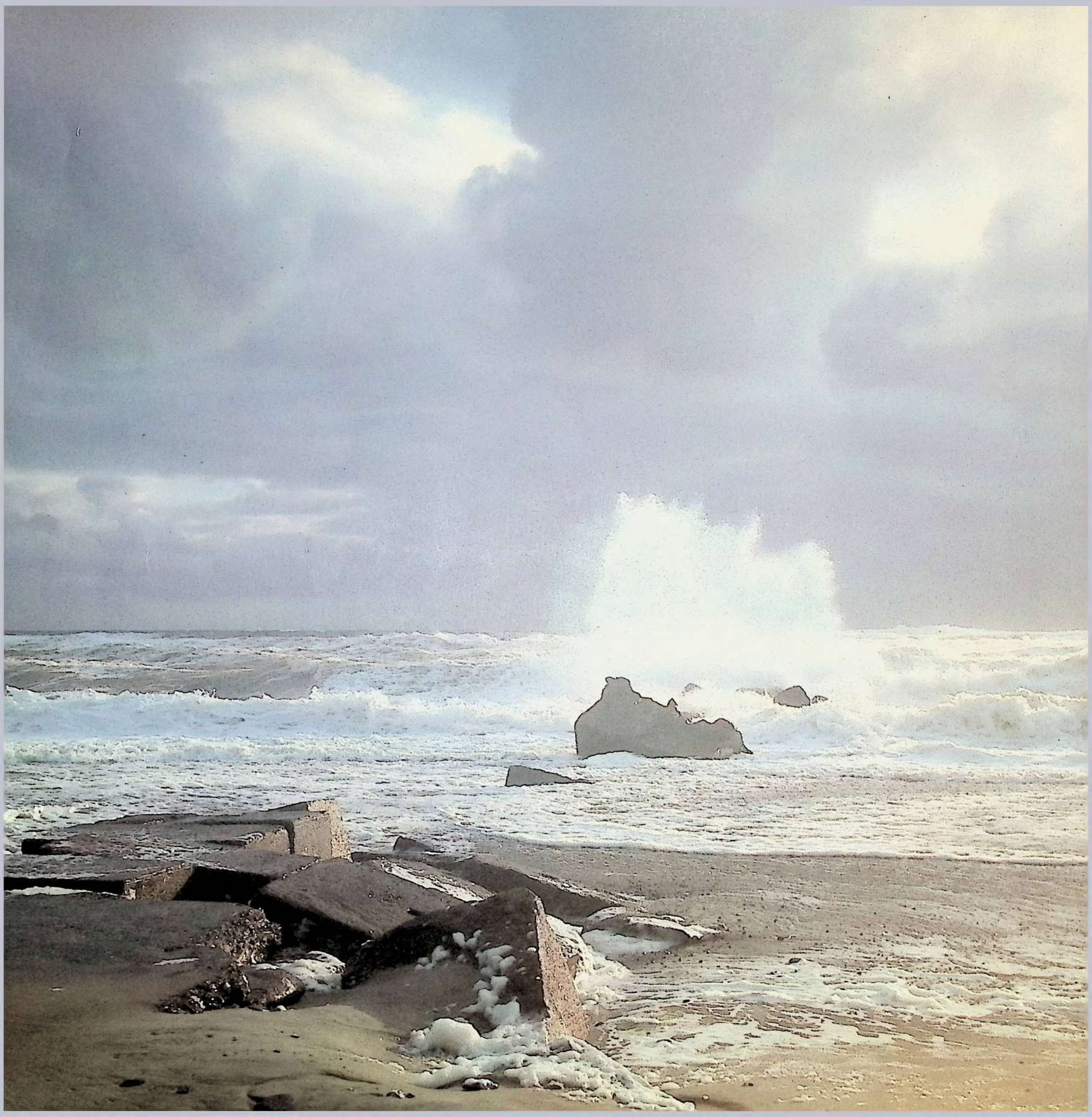
Skagen Kunstmuseum

Tolne Bakker ved Tolne

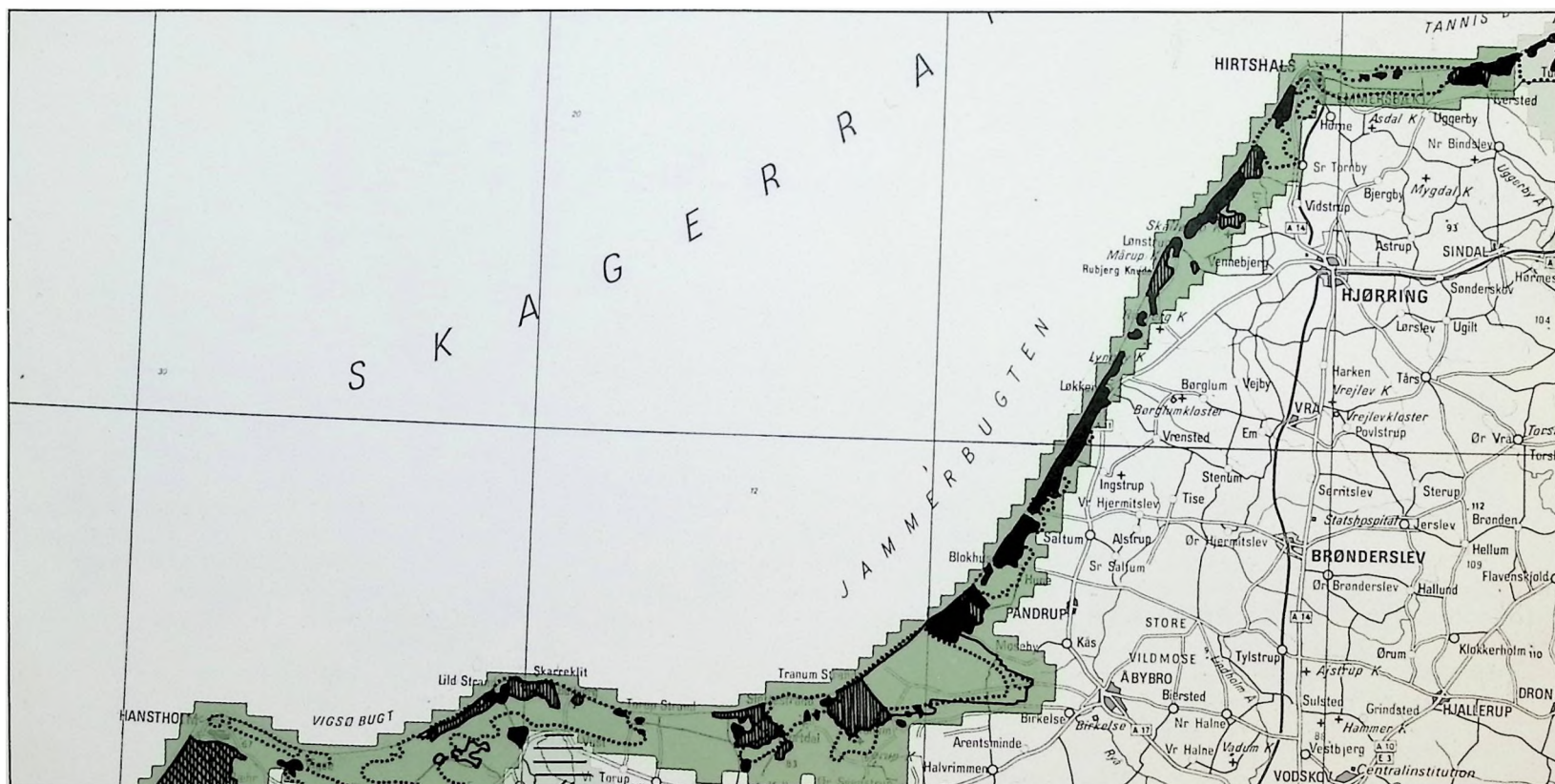
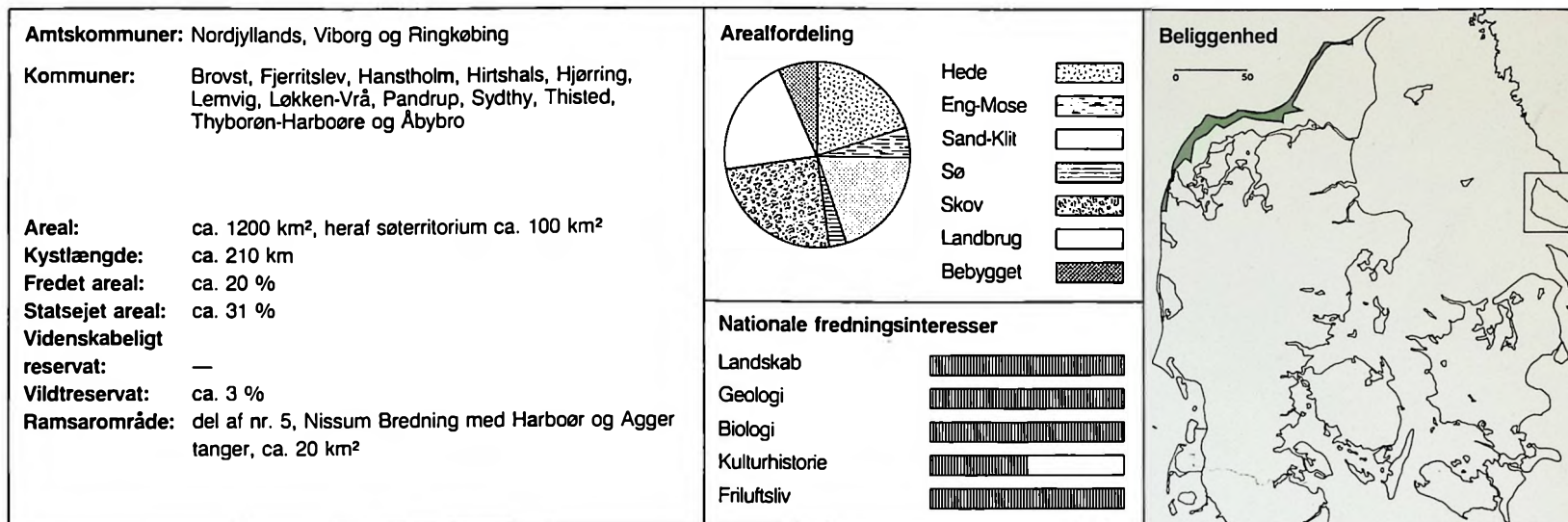
Rimjerne og dobberne i Råbjerg Mose, i horisonten skelnes Tolne Bakker

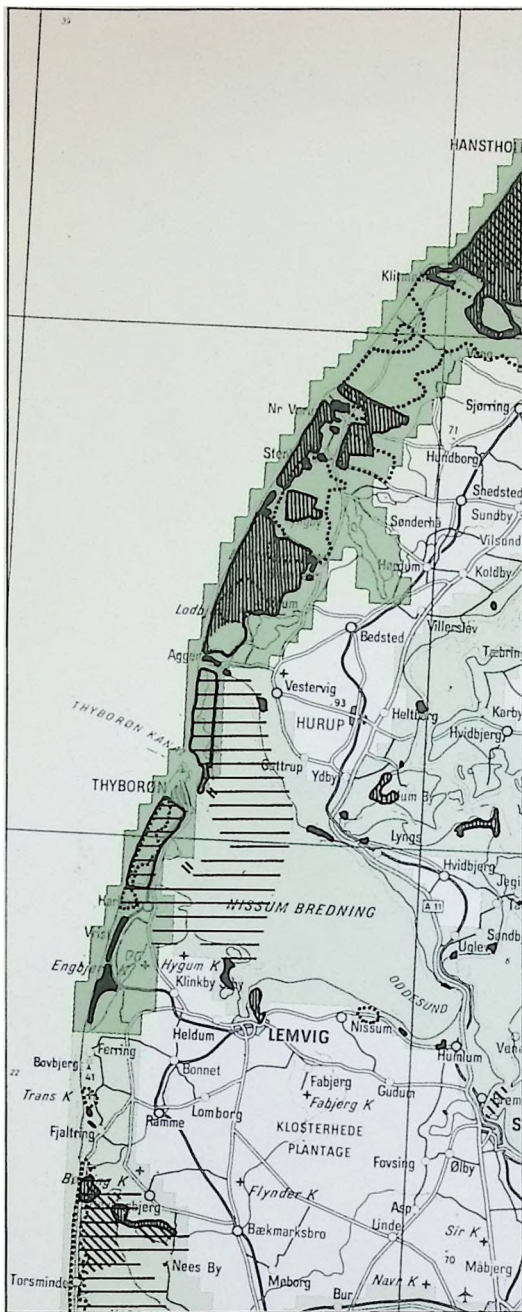

Tannis Bugt - Bovbjerg

2

Det øde landskab vekslede med store sommerhusområder

Landskab

Området omfatter vestkystlandskabet fra Tannis Bugt i nord til Bovbjerg i syd, en strækning på godt 200 kilometer med milevide sandstrande. Inde i landet – i den sydlige del ofte i adskillige kilometers dybde – ligger nogle af landets mest uforstyrrede egne med klitter, heder, plantager og indsander. Den nordlige del er præget af store sammenhængende sommerhusområder, der ligger som bånd langs kysten. Flere steder, som ved Bovbjerg, når dyrkede mo-

ræneplateauer helt ud til kystskrænten. Ved Nissum Bredning ligger de lave Agger og Harboør tanger.

Geologi

Kysten er dannet ved, at landet har hævet sig, og havet har aflejret materialer. Den er opbygget på gammel havbund med øer af kalk, kridt og limsten, som bl.a. kommer til syne i Svinkløvs og Bulbjergs fremspringende klintpartier.

Inde i landet rejser stenalderhavets kystskrænter sig særdeles markant ved Fosdalen, Lild, Hjørdemål og Hanstholm.

Nors Sø og Vandet Sø er tidligere havarme, som landhævning og sandflugt har afskåret fra havet. Nors Sø, Vandet Sø og enkelte andre søer i Nordthy ligger i fordybninger i kalkundergrunden og er uden større tilløb. De fremtræder derfor som relativt næringsfattige og kalkholdige.

Vind, strøm og bølgeslag ændrer hele tiden kystliniens forløb. I begyndelsen af 1800-årene blev tangen mellem Agger og Harboør gennembrudt under en stormflod, og Limfjorden omdannedes til et sund. I løbet af vort århundrede har havet rykket kystlinien ved Rubjerg Knude henved 200 meter ind i landet, mens der andre steder er dannet nyt land.

Biologi

I området mødes atlantiske og sydeuropæiske naturtyper nær deres udbredelsesgrænser. De er ofte meget stabile og har henligget ret uberørt. De er yderst sårbare over for mekanisk påvirkning og slid. Kliithedernes vegetation omfatter mange dværgbuske, men relativt lidt lyng. Fuglelivet er fåtalligt og præget af en ringe artsrigdom, men med flere sjældne arter repræsenteret.

I området findes odderen fortsat flere steder.

I Vestthy og især i Hanstholm-reservatet, der er Nordeuropas største kliithede af atlantisk type, findes nogle af Danmarks reneste og næringsfattigste søer. Der er både kalkrige og kalkfattige søer, og vandplanterne og insektlivet i dem er ualmindeligt i forhold til resten af landet.

På de stejle kalkskrænter omkring de tidligere øer i stenalderens hav, f.eks. ved Hjørdemål og Hanstholm, findes en tørbundsflora af urter, der her er nær deres europæiske nord- og vestgrænse.

Stor arts- og individrigdom forekommer i de brakke eller salte vådområder ved Agger og Harboør tanger, der sammen med Nissum Bredning er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 5 (jfr. naturområde nr. 16).

Kulturhistorie

I Thy findes en helt usædvanlig koncentration af bronzealderhøje, hvis antal og monumentale beliggenhed i landskabet er enestående for Danmark.

Sammen med rige fund fra bronzealderen vidner de om en bemærkelsesværdig storhedstid i denne periode. Højene udgør sammen med flere voldsteder og markant beliggende kirker et væsentligt indslag i det i øvrigt sparsomt bebyggede landskab.

Ud til kysten ligger et par mindre landingspladser, hvor man stadig driver kystfiskeri. Disse beskedne bygningsmiljøer udgør sammen med seks fyrtårne et egnskarakteristisk og fremstående træk i kulturhistorisk sammenhæng.

De små bysamfund, der er relativt klart afgrænsede i det storslåede landskab, beretter om et erhvervsliv, baseret på kystfiskeri og primitivt landbrug, der ikke på samme måde kan opleves andre steder i landet.

Friluftsliv

Den enestående badestrand og naturen i øvrigt har dannet grundlag for etablering af store sommerhusområder, især langs den nordlige del af Jammerbugten. Strækningen Løkken-Blokkhus, hvor stranden har dannet adgangsvej, er et af landets mest udbyggede turist- og ferieområder med sommerhuse, campingpladser, hoteller og pensionater m.v. I Vestthy, hvor stranden kun er tilgængelig ad stikveje, optræder sommerhusene derimod i mindre enheder fortrinsvis i tilknytning til landingspladserne.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Områdets nationale fredningsmæssige betydning er især begrundet i det særprægede og storslåede landskab, hvor samspillet mellem hav og strand danner et enestående naturmiljø, der også har en stor geologisk og rekreativ betydning. Samtidig er området af stor naturhistorisk betydning, ligesom dets kulturhistoriske baggrund også bør fremhæves.

Et overordnet fredningshensyn tilsiger, at området i sin helhed fortsat anvendes og plejes under stor hensyntagen til dets helhedskarakter og med fastholdelse af den nuværende balance mellem udnyttelse og beskyttelseshensyn.

Området er fuldt udbygget med sommerhusområder. Anlæg af feriehhoteller og campingpladser må forudsætte en nøje planlægning, hvori bl.a. hensynet til de slidfølsomme områder indgår. Også en ændring eller udbygning af de nuværende adgangsforhold til kysten i Vestthy, hvor færdslen til kysten sker ad stikveje fra baglandet, vil forrykke den nuværende balance mellem udnyttelse og beskyttelseshensyn.

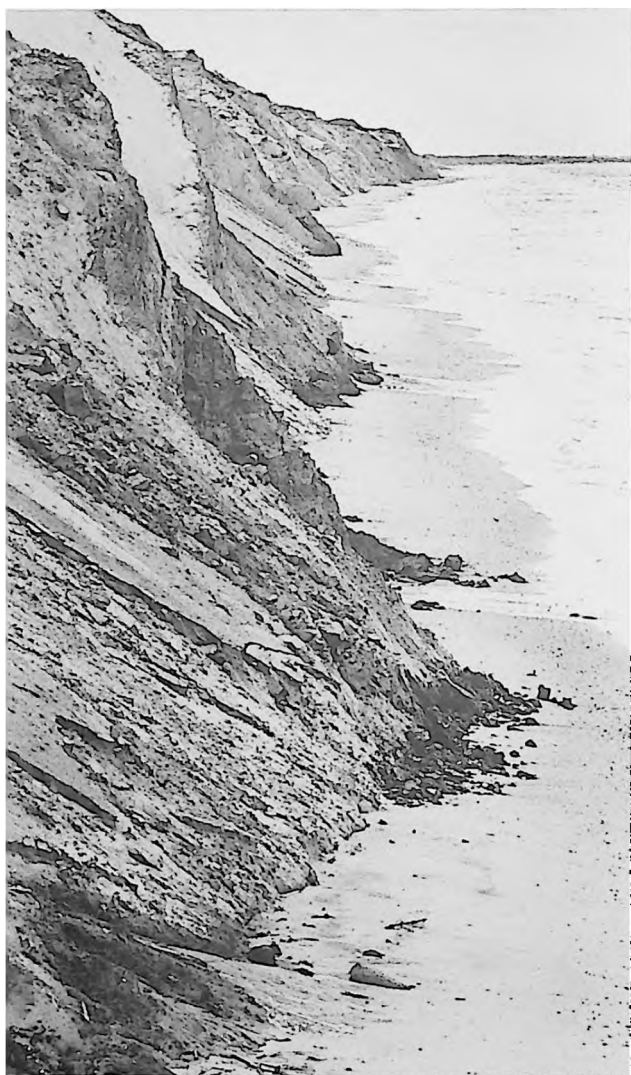
En række mere konkrete problemer knytter sig til ralgavningen i kystzonen, hvor man må være meget tilbageholdende med tildeling af nye tilladelser.

Den tiltagende tilgroning af især hedearealerne kan afhjælpes gennem plejeforanstaltninger.

I området mellem Hanstholm og Agger må der i planlægningen lægges stor vægt på beskyttelsen af de små fiskerlejer og landingspladser.

De gamle kystskrænter ses tydeligt ved Engbjerg Kirke syd for Harboør

Rubjerg Knude

Ynglende rider på Bulbjerg

Det lille fiskerleje Stenbjerg

Kystfiskere ved Nr. Vorupør

Turisme på Vestkysten

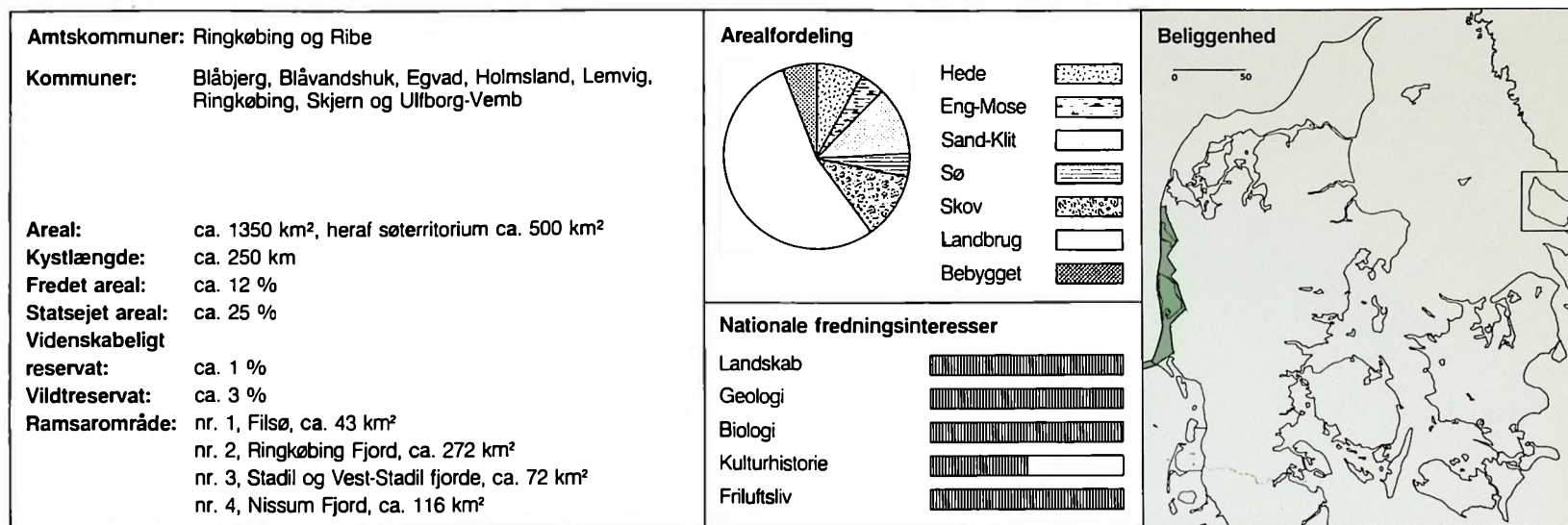
Klitarealer ved Liver Å

Bovbjerg - Blåvands Huk

Det vestjyske lagunelandskab

3

Landskab

Området mellem Bovbjerg og Blåvands Huk udgør den midterste del af den jyske Vesterhavskyst. Kun ved Bovbjerg når det dyrkede moræneland helt ud til kysten, der ellers er præget af udstrakte strande med bagvedliggende klitrækker. I området ligger Nissum Fjord, Stadil Fjord og Ringkøbing Fjord som brakvandsfjorde eller -laguner beskyttet mod havet af klitklædte tanger. Flere store åer har udløb i fjordene, f.eks. Storå i Nissum Fjord og Skjern Å i Ringkøbing Fjord. Fra Nymindegab og sydover findes udstrakte flyvesandsområder dækket af klithede og plantage.

Geologi

Kysten er dannet ved, at landet har sænket sig og havet aflejret materialer. Oprindeligt lå der en række moræne- og barriereøer udfor den gamle kystlinje. De blev senere stabiliseret af klitter på havsiden og af tilgroning landværts. Materialevandring og aflejringer langs kysten båndt øeme sammen med tanger, som afspærrede havbugterne og omdannede dem først til indfjorde, senere til laguner.

Ved Bovbjerg er der klintekyst og i baglandet et storbakked morænelandskab. Syd herfor præges kysten af de brede sandstrande med forholdsvis smalle klitrækker, der syd for Nymindegab går over i indtil 5-6 kilometer brede sandflugtsområder. I dette område er Blåbjerg, der består af gammel moræne, dækket af flyvesand, det mest markante punkt.

Området fra Bovbjerg til Nymindegab er temmelig fattigt på søer, mens der syd herfor findes et antal mindre, næringsfattige søer og kær.

Biologi

Laguneområderne repræsenterer i økologisk sammenhæng en udviklingsserie med forskellig karakter, afhængig af deres alder og de menneskelige indgreb, de har været udsat for.

Vest-Stadil Fjord og Filsø er i dag rent ferske søer, der begge er blevet meget mindre som følge af de sidste årtiers store afvanding af rørskovs- og søarealerne. Filsø er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 1, og Vest-Stadil Fjord udgør en del af område nr. 3. Stadil Fjord danner med sin meget ringe saltholdighed og forholdsvis næringsfattige karakter en overgangstype til Nissum Fjord og Ringkøbing Fjord.

I Ringkøbing Fjord er saltholdigheden gennemgående ringere end i Nissum Fjord, og den er efter bygningen af Hvide Sande-slusen aftaget markant. Vandet i sydenden af fjorden er nu næsten ferskt i vintermånederne, hvilket giver ustabile økologiske betingelser og forringede fødemuligheder for dyrelivet.

I den sydlige del strækker det store strandengsområde Værnengene og Tipperne sig ud i fjorden. I fjorden findes vidtstrakte grunde med en righoldig plantevækst og mange bunddyr, der kommer fisk og fugle til gode. Denne tilstand er dog i de seneste år blevet

kraftigt truet på grund af det stadig mere ferske vand. I sydenden af fjorden er større rørsumpe, og spredt i fjorden ligger flere småøer, polder, samt den større tagrørsbevoksede ø, Klægbanken, der alle rummer store fuglekolonier. Tipperne og Klægbanken er videnskabelige reservater, og Ringkøbing Fjord er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 2.

I Nissum Fjord reguleres vandstanden med en sluse i Torsminde. Nissum Fjord med Bøvling Fjord og Feldsted Kog var tidligere omgivet af store enge og strandenge, men disse er i de sidste årtier i vidt omfang blevet afvandet og i mange tilfælde opdyrket. Strandenge findes endnu på indersiden af tanger ved Torsminde, og i Feldsted Kog har et mislykket afvandingsprojekt resulteret i frodige rørsumpe.

Bøvling Fjord og Feldsted Kog er vildtreservater, og Nissum Fjord er Ramsarområde nr. 4.

I de lavandede dele af fjordene og de dertil knyttede våde enge og rørsumpe raster i træktiderne titusinder af gæs, ænder, svaner og vadefugle. Hele området er en flaskehals, som fuglebestande fra Grønland, Skandinavien og Sibirien passerer på vej til og fra overvintringsstederne i Europa og Afrika. Således ses om efteråret et stort fugletræk ved Danmarks vestligste punkt, Blåvands Huk.

I flere af fjordene og de tilstødende åer er der fortsat en lille odderbestand tilbage. Området mellem Blåvand og Ringkøbing Fjord rum-

mer landets største bestand af kronvildt. Flere heder og hedekær har meget veludviklede plantesamfund. Plantagerne er helt domineret af nåletræsbevoksninger med hovedsagelig bjergfyr. Ved Blåbjerg og Kærgård kan man se rester af den egeskov, der dækkede morænelandet, før sandflugten satte ind.

Klithederne vest for Filsø og på Kallesmærsk Hede har enkelte næringsfattige søer med et plante- og dyreliv, der kun i ringe grad har været udsat for kulturpåvirkning. Dog er Kallesmærsk Hede præget af at være militært øvelsesområde for bæltekrøtøjer.

Kulturhistorie

Ved Bovbjerg er et større antal bronzealderhøje. Fra området kendes flere af den ældre jernalders bopladser og også de for denne periode så karakteristiske agersystemer. Der er næppe tvivl om, at sandflugten har skjult mange fortidsminder i området, og hidtidige resultater peger på, at temmelig velbevarede jernalderbebyggelser kan findes under sandet.

I området er bevaret mange gårde af den traditionelle grundmurede og stråtekte vestjyske type med de fineste eksempler på Holmsland Klit.

I Ringkøbing, som er nævnt allerede i 1300-årene, er bevaret en række ældre bebyggelsesmiljøer.

Hvide Sande og Torsminde er betydelige fiskerihavne, udviklet i takt med Nordsøfiskeriet.

Friluftsliv

De gode badestrande tiltrækker i sommertiden et stort antal turister fra ind- og udland. Således beslaglægger sommerhuse, hoteller, camping- og parkeringspladser udstrakte klitområder på Holmsland Klit. På strækningen mellem Nyminddegab og Blå-

vand findes enkelte større sommerhusbyer, der her er anlagt ved stikveje ud til stranden. Sommerhusene er næsten alle opført i løbet af de sidste 20-30 år. Området rummer som helhed rige muligheder for naturstudier, landskabsoplevelser og friluftsliv.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

De nationale fredningsinteresser knytter sig især til landskabet og dets tilblivelse, de særlige biologiske værdier og de store rekreative muligheder, men også de kulturhistoriske værdier bør nævnes.

Til de mest presserende problemer i området hører sikringen af de biologiske værdier, i særdeleshed fjordenes og søernes internationale betydning som yngle- og rasteplasser for vandfugle. I den forbindelse vil det være nødvendigt at opretholde strandengenes nuværende tilstand. Der kan blive tale om regulering af de mest forstyrrende aktiviteter som jagt og sejlads i de dele af fjordene, som er af størst værdi for fuglelivet. Endelig vil det være vigtigt at få undersøgt muligheden for en regulering af vandstand og saltholdighed i fjordene.

Der er behov for pleje af de udstrakte hedearealer i områdets sydlige del, og der er i stigende grad slid- og støjproblemer som følge af de militære aktiviteter på Kallesmærsk Hede.

Den stærke sommerturisme medfører nedslidning af vegetationen i klitterne og klithederne. Flere sommerhuse og andre rekreative anlæg i området, især på Holmsland Klit og mellem Ringkøbing Fjord og Blåvand, vil forstærke disse problemer. En begrænset udvidelse af overnatningskapaciteten vil mest hensigtsmæssigt kunne ske i tilknytning til allerede eksisterende bebyggelse.

Fjordfisker ved Vondå

Kortnæbbede gæs over Filsø

Tipperne

Nr. Lyngvig Fyr

Kiltgård ved Ringkøbing Fjord

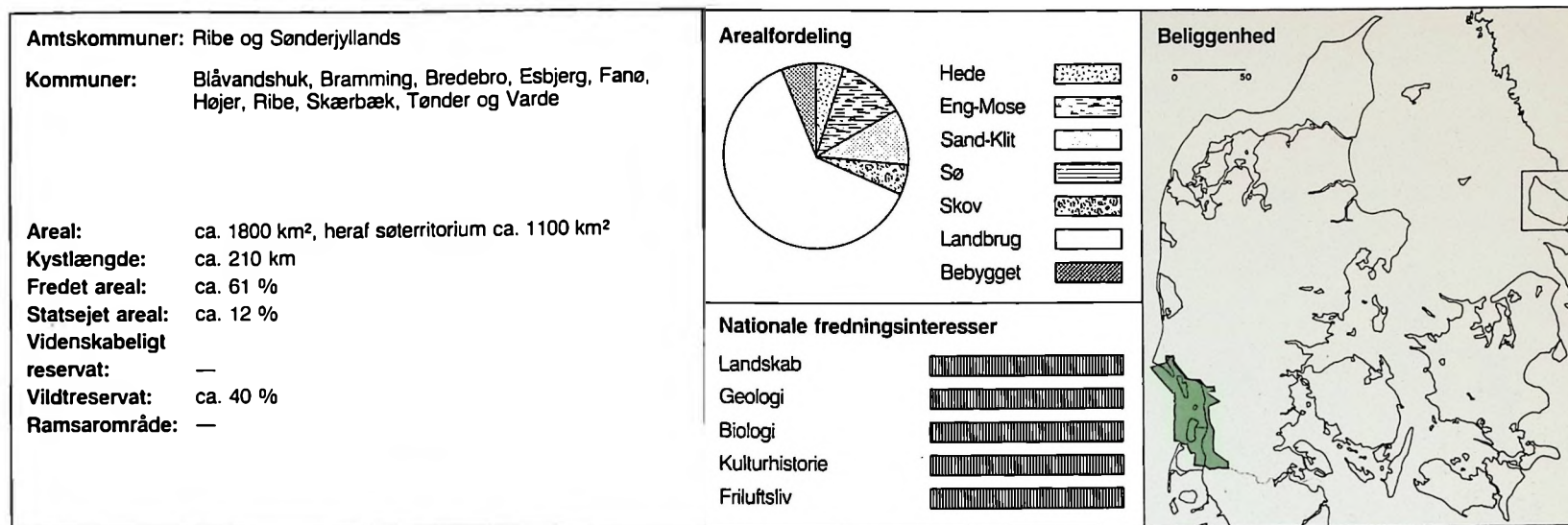
Vestkysten nord for Søndervig

Vadehavet

4

Et af verdens mest værdifulde vådområder

Landskab

Det danske Vadehav er et forunderligt og betagende område med de store fladvandede havflader, der under ebbe delvis tørlægges, med de sparsomt bebyggede marsklandsaber indrammet af diiger og med de forskellige større og mindre øer. Varde Å med sit åbne dragformede udløb samt Ribe Å og Vidåen, der begge har sluser til havet, er med til at præge landskabet. Den danske del af Vadehavet udgør ca. 10% af det samlede Vadehav, og er nok den mest uforstyrrede del af dette enestående område.

Geologi

Vadehavet dækker i dag et område, der oprindeligt var en del af istidslandskabets smeltevandssletter, men som ved den senere landsænkning blev overskyllet af havet. Hele Vadehavet gennemskæres af et system af render, der ved ebбетid leder vandet ud i havet. Herved blotlægges havbundens faste sand- og slikflader, vaden, over meget store arealer, for 6 timer senere at blive overskyllet af flodstrømmen. Nogle af de højereliggende partier, højsanderne, bliver normalt ikke overskyllet ved højvande, og de tjener da som tilholdssteder for vadefugle og sæler.

Øerne og halvøen Skallingen er dannet på store sandrevler, barrierøer, som havet har overskyllet og aflejret materialer på. De er udtryk for de meget dynamiske processer, der karakteriserer Vadehavet. Barrierøerne er et almindeligt fænomen foran ky-

ster med et bredt og svagt skrånende strandplan. Skallingen er inden for de sidste århundreder dannet ved materialetilførsel og klitdannelse på bølgeskabte revler, der imidlertid er blevet landfaste mod nord. I læ af klitrækken i vest er der på østsiden af halvøen foregået en naturlig aflejring af finere materiale, ler og slik, og en tilgroning.

Biologi

I Vadehavet skaber forholdet mellem vandarealets og vadernes udstrækning, tidevandsvirkningen, vandkvaliteten og saltpåvirkningen betingelser for en usædvanlig høj biologisk produktion. Den salttålede plantevækst og de store mængder muslinger, dyndsnegle, børste- og sandorme tjener som føde for store mængder af ænder, gæs, vadefugle, måger og terner, samt for fisk og fiskeyngel.

Under trækket forår og efterår passerer adskillige millioner vandfugle gennem området, hvor de kan raste og opbygge reserver til trækket til arktiske yngleområder eller vinterkvartererne i Sydeuropa og Afrika. De udnytter, især ved lavvande, de rige fødemængder, som bliver tilgængelige på vaderne. Vadehavet har også en pæn bestand af spættet sæl. Uden for diigerne findes forlandet, der i varierende udstrækning overskylles under højvande. Ny marsk dannes her ved materialeaflejring mellem de forskellige plantearter. Disse optræder i forskellige zoner, afhængigt af hvor ofte de overskylles af saltvandet.

Inden for diigerne ligger kogene. De er, i den udstrækning de ikke er overgået til traditionelt og intensivt landbrug med kornavl og sædskifte, levesteder for en lang række fuglearter, som i visse perioder optræder i meget store antal.

Det største kogsområde, Tøndermarsken, der er et af Europas vigtigste vådområder, er i dag en enestående naturtype, og her findes et særdeles mangfoldigt plante- og dyreliv med mange, sjældne arter.

På Fanø og Rømø findes hede- og klitområder af stor værdi for plante- og dyrelivet. På Skallingen er der store strandenge med plantesamfund som klart afspejler de vekslende salt- og vandpåvirkninger fra tidevandet i Ho Bugt. Plantesamfundene her er grundlaget for veludviklede insekt- og fuglebestande.

Den danske del af Vadehavet regnes sammen med den tyske og den hollandske del blandt Jordens vigtigste vådområder i biologisk henseende. Som opvækstområde for flere af Nordsøens fiskebestande og som raste- og fourageringsområde for vandfugle har Vadehavet betydning langt ud over landegrænserne.

Størstedelen af Vadehavet er vildtreservat, og der er i 1982 gennemført en naturfredning af hele området.

Kulturhistorie

Området har en enestående historie, der knytter det sammen med hele det nordvesteuropæiske lavlandsområde.

I oldtiden har Vestkysten været et lagunelandskab af Indskåme fjorde og vlge, hvortil der siden bronzealder har været knyttet en rig bebyggelse med særlige kulturtraditioner fra Friesland til Thy.

Fra bondestenalder kendes – især fra området omkring Esbjerg – en række stortstensgrave, der ellers er sjældne i Vestjylland.

Høje fra enkeltgravskulturen, som især udnyttede de lettere vestjyske jorder til græsning, har eksisteret i hundredvis. I dag er hovedparten af dem pløjet væk i forbindelse med hedeopdyrkingerne.

Hvor bakkekøen ved Hjørpsted skyder sig ud i marsken, ses smukt placeret i landskabet en stor gruppe høje fra bronzealderen.

Fra ældre jernalder findes vægtige bebyggelsesspor i området omkring Varde Å's udløb og sydpå mod Esbjerg, bl.a. et stort areal dækket af agersystemer.

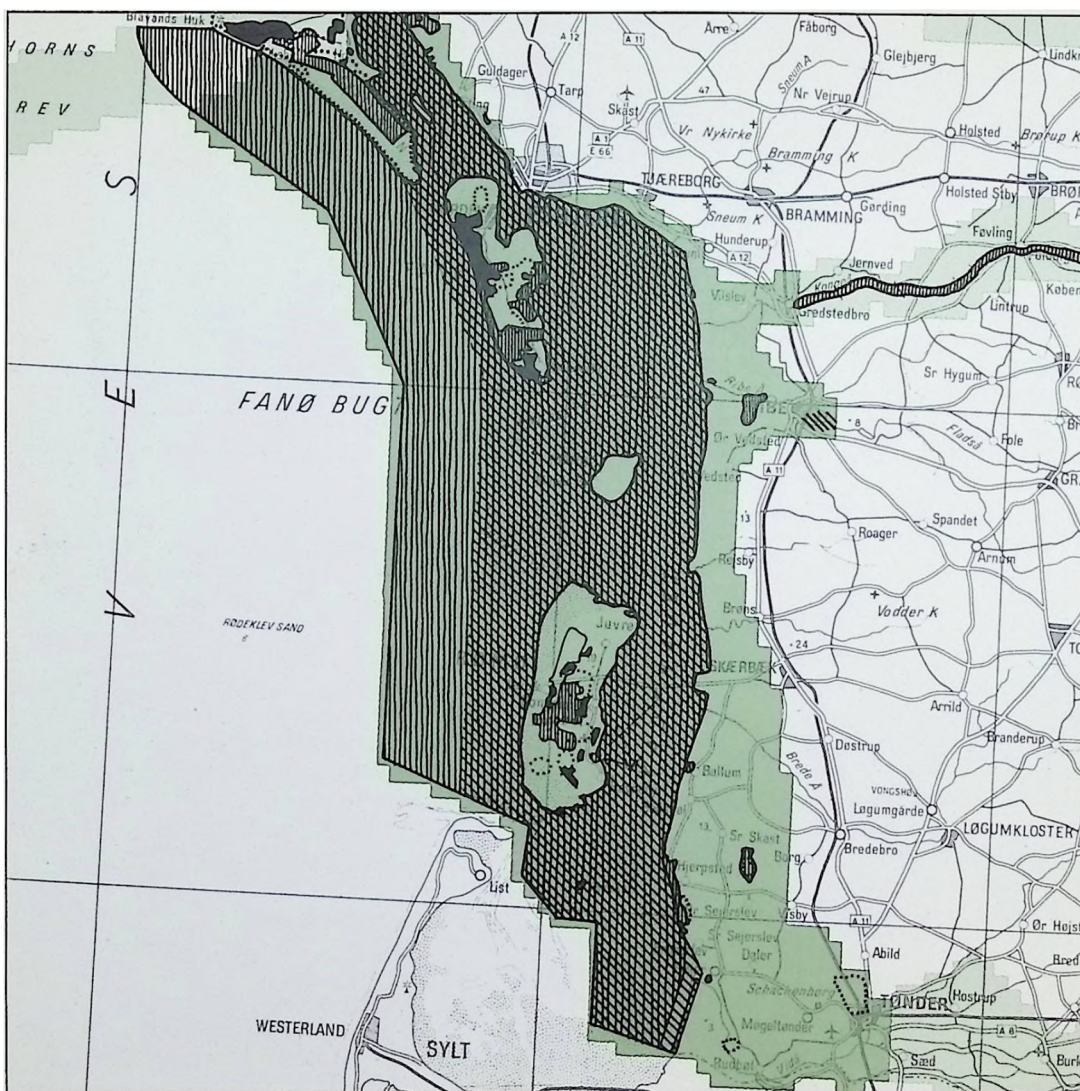
Længere mod syd kendes ligeledes en række jernalderbebyggelser, der især er koncentreret omkring grænsen mellem bakkekøerne og marsken. En af disse, Dankirke ved Vr. Vedsted, fra perioden fra 400- til 600-årene synes med sine rige importfund at have været et regionalt centrum for handelen med Nordvesteuropa.

Også vikingetiden er kraftigt repræsenteret, og udgravninger omkring Esbjerg og i Ribe belyser samspillet mellem den lokale landsbybebyggelse, handelen med Nordvesteuropa og den ældste bydannelse i Ribe.

Marskgårdene placeret på kunstige forhøjninger, værfter, og digebyggeriet, der også udgør et markant indslag i det flade landskab, viser, hvorledes man i disse områder lige siden vikingetid/middelalder har søgt at tilpasse sig de særlige levevilkår i området.

I århundreder har man i området ved anlæg af diger forsøgt at værne sig mod havet. Herved er der blevet inddraget og afvandet ny landbrugsjord. Til disse arbejder følger sig senest det nye fremskudte dige.

De største byer i området er Ribe og Tønder. Ribe repræsenterer et fornemt eksempel på en middelalderlig domkirkeby med kirker, klosteranlæg og gamle borgerhuse. Byens profil tegner sig i flere retninger klart i det omgivende, flade landskab. Tønder, Møgel-tønder med Schackenborg Slot, Hjørpsted, Ballum samt Sønderho og Nordby på Fanø har nogle af landets fineste og mest velbevarede bygningsmiljøer med talrige smukke eksempler på egnens og byernes forskellige karakteristiske byggeskikke præget af tidligere tiders relative velstand. Dertil kommer Rømø's kommandørgårde, stærkt påvirket af friesisk byggestil.

Friluftsliv

På Fanø og Rømø findes større sommerhusområder, der især er opført inden for de sidste 30 år, samt hoteller og campingpladser.

I sommeren søger et meget stort antal endagsturister fra ind- og udland til øerne. Især er Rømø's strande udsat for et stort pres som følge af de nemme adgangsforhold over dæmningen.

De vestvendte kyster på Fanø og Rømø har landets bredeste sandstrande.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

I Vadehavsområdet er alle fredningsinteresser repræsenteret og hver især med største nationale værdi.

Vadehavet udgør et meget sårbart miljø med en økologisk balance, som nemt kan forrykkes. Ethvert indgreb i dette værdifulde område bør derfor nøje overvejes og afvejes i forhold til de mulige konsekvenser. De væsentligste naturfredningsmæssige problemer knytter sig i dag til en fortsat gennemførelse af landvindingsarbejder og til konsekvenserne af det fremskudte dige med den nye sluse i forhold til de tidligere forlandsarealer og de bagvedliggende kog.

Yderligere landvindingsarbejder vil forrykke den sårbare økologiske balance. I erkendelse heraf er der bag det fremskudte dige etableret en saltvandssø. Det er endvidere vigtigt, at de værdifulde marskarealer i Tøndermarsken med Margrethekog, Ny- og Gifrederikskog, Rudbøl Sø og Magisterkog sikres mod afvandning og yderligere opdyrkning.

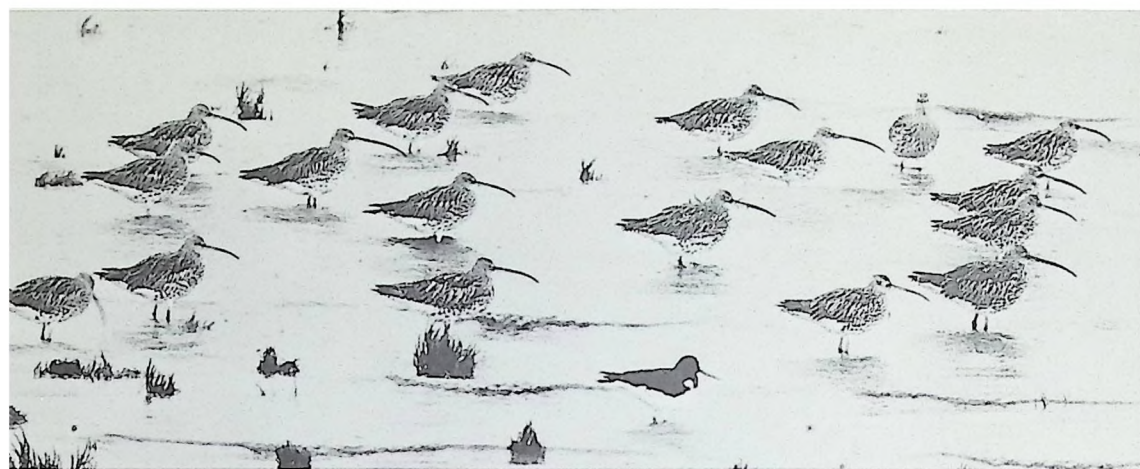
Den rekreative udnyttelse af Vadehavet har i en årække været voksende. Det gælder både sejlads, jagt og færdsel til fods på visse af de delvis tørlagte vadeblader. Disse aktiviteter er nu blevet reguleret. Der må udvises stor tilbageholdenhed med opførelse af flere sommerhuse og feriehoteller i området, især på Rømø, Mandø, Fanø og omkring Ho Bugt.

Middelalderbyen Ribe med domkirken

Tusindtallig ryleflok ved Rømø

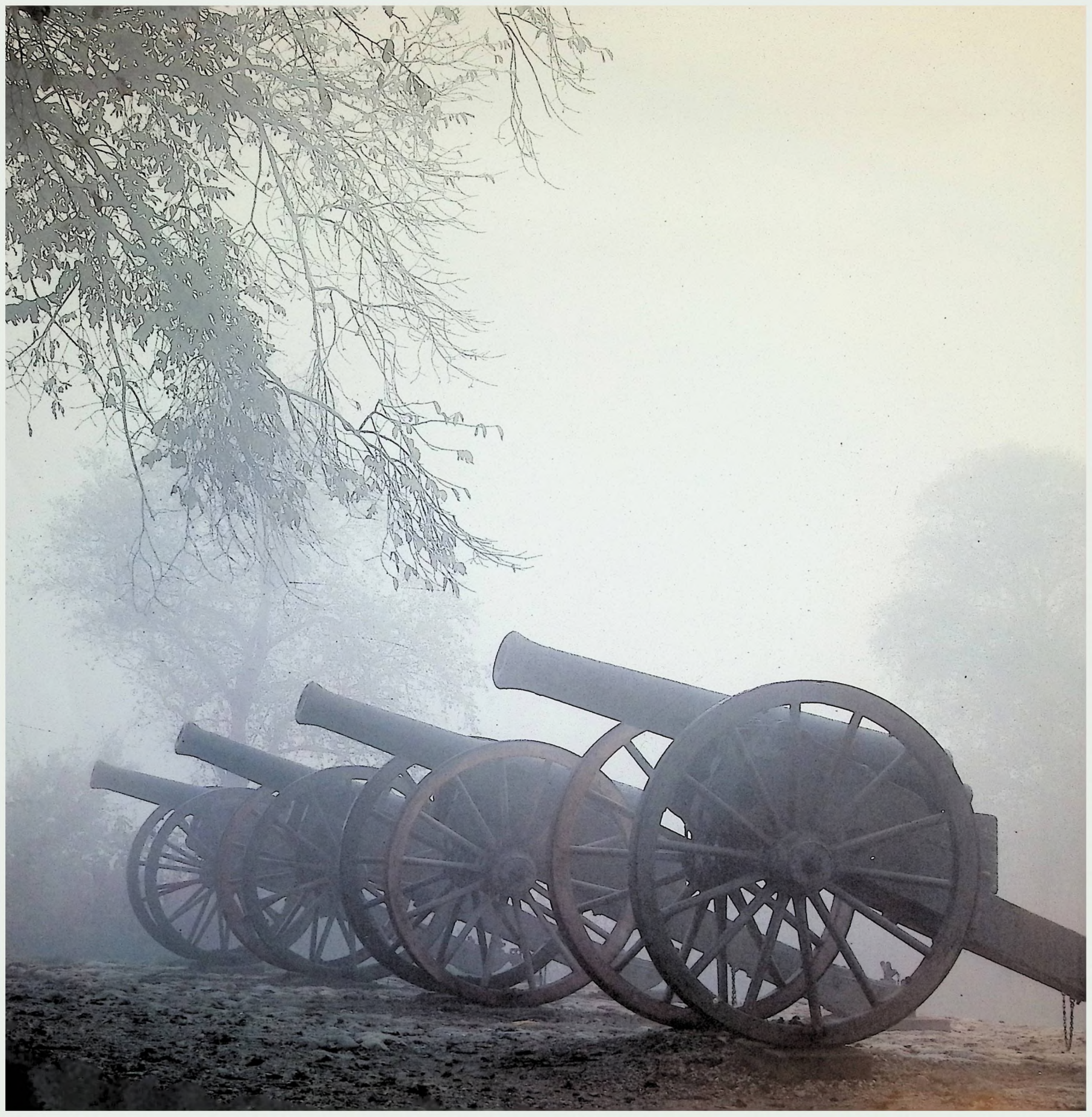
Regnspover og en strandkade på vaden ved Rømdæmningen

Vaden ved Vr. Vedsted

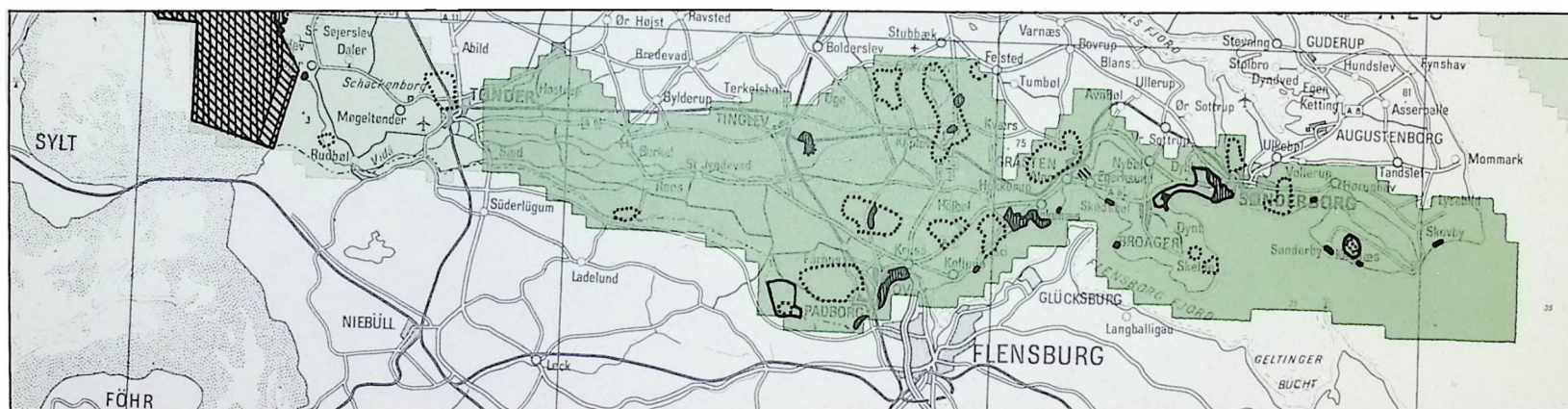
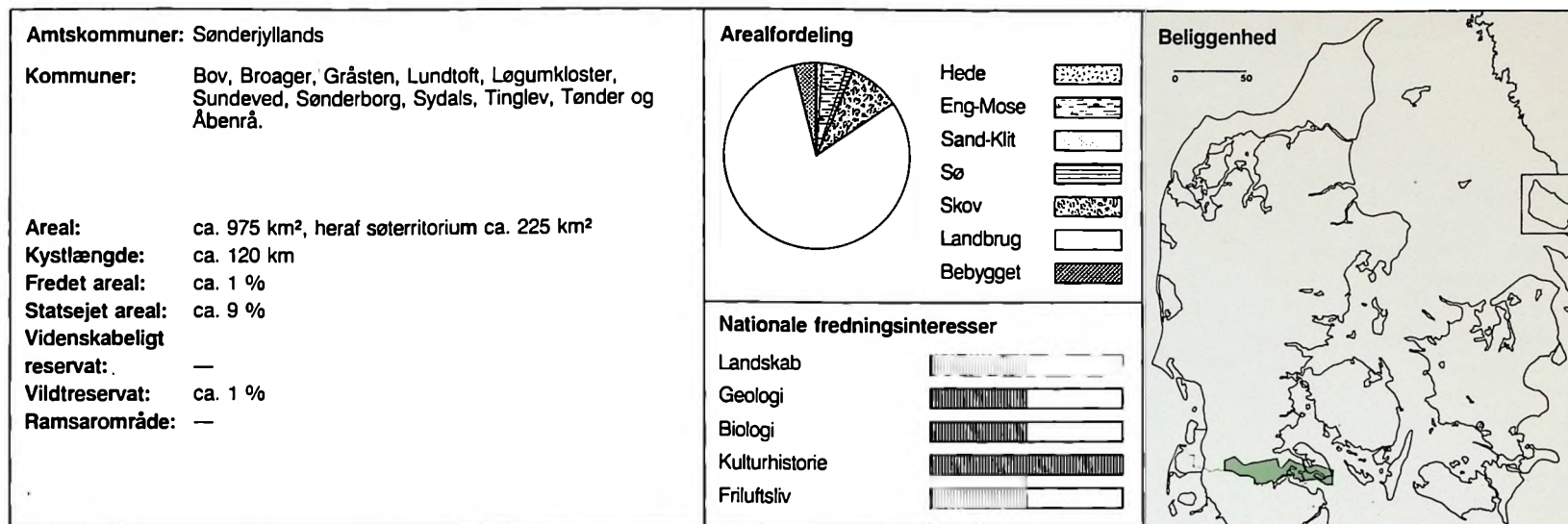
Den brede sandstrand på Rømø

Grænselandet

5

Et historisk og geologisk tværsnit gennem Sønderjylland

Landskab

Området strækker sig i et bælte fra sydkysten af Als i øst til Tønder i vest, og omfatter de fleste sydjyske landskabstyper. Det spænder fra de storslåede fjordlandskaber i øst, hvor det kuperede morænelandskabs dyrkede arealer veksler med større løvskovpartier til smeltevandsfladerne med engene vestpå omkring de store åer Grønå, Sønderå og Vidå. I øst er landskabet præget af tættere bymæssige bebyggelser, mens bebyggelsen i vest er mere spredt.

Geologi

Det østlige landskab er et morænebakkeland dannet

under sidste Istid, mens isranden forløb i nord-sydlig retning umiddelbart vest for Åbenrå og Flensborg. Efter at isen var smeltet bort fra denne hovedopholdslinje, medførte et nyt fremstød, at en gletschertunge en tid lå i Vemmingbund og aflejrede materialer herfra i Dybbøl Bjerg og Smøl Bjerg. De lave arealer ved Nybøl Nor og Egersund dannedes på bunden af et issøbassin. I dette område og i den vestlige del af Broager Land viser dybe slugter, hvor Issøernes vand fandt vej ud.

Flensborg Fjord udgør en del af en tunneldal, der kan følges videre ind i landet til Padborg. Fjordkysten rejser sig med enkelte større klintpartier på Broager

Land, ved Dybbøl og Klinting og på Kegnæs. Her og på Als findes der flere marine forlandsdannelser. Vest for morænelandet gennemstrømmes den store smeltevandslette af flere større og mindre vandløb, der for de flestes vedkommende løber sammen i Vidå syd for Tønder. Umiddelbart herefter afløses sletten af marsk.

Biologi

I det østlige frugtbare morænelandskab med vældkløfter vokser skove med artsrig bundvegetation. Mange små private skovparceller er præget af en ekstensiv skovdrift, der giver et varieret skovbillede,

overvejende med løvtræer og et rigt fugleliv. På Kegnæs findes fine strandenge og strandsumpe. Ved Frøslev og Bommerlund, hvor man når ud på hedesletten, afløses store nåletræsplantager af mindre plantager og rester af egekrat længere mod vest. Af stor værdi for plante- og dyrelivet er en række moser, som hører til de største og mest betydningsfulde i landet, Frøslev Mose, Tinglev Mose og Hostrup Søområdet. De tilbageværende engarealer ved de store åer frembyder et rigt fugleliv og er fourageringsplads for de resterende storkepar i Grænselandet.

Kulturhistorie

Oldtidsminder af forskellige typer er velrepræsenteret i området. Der er bevaret et stort antal storstensgrave, som ligger samlet i små bygder, bl.a. i de østvendte skove på Als. Som i det meste af Jylland knytter bondestenalderens storstensgrave, dysser og jættestuer sig især til de mere frugtbare østlige jordområder med mulighed for et alsidigt erhvervsgrundlag med hovedvægten på agerbrug og fiskeri. Bronzealderens høje knytter sig til højderyggens lettere jorder og vidner om et ekstensivt agerbrug med hovedvægten lagt på kvæg- og fårehold. Denne vekslen i bebyggelsens tyngdepunkt, der afspejler forskydninger i erhvervsmønstret, gentages flere gange op gennem jernalder og historisk tid. Hærvejens betydning er således knyttet til de perioder, hvor kvægavlen og udnyttelsen af de lettere jorder tog et opsving. Netop Hærvejen er et landskabselement af særlig

kulturhistorisk værdi. Dens strøg, der i hovedtræk følger det jyske hovedvandskøl, har gennem årtusinder været den vigtigste forbindelse op gennem Jylland. Den kan i Grænselandet følges fra Bov mod nord over Urnehoved til Immervad.

Teglværkerne ved Egemsund hører til landets ældste Industrivirksomheder. Deres placering skyldes forekomsten af issøler, der umiddelbart har kunnet anvendes til fremstilling af teglsten.

I den nyere tids historie indtager området ved Dybbøl en central plads som nationalt monument over krige 1848-50 og 1864 mellem Danmark og Tyskland.

Friluftsliv

Grænselandet er af betydning som udflugtsområde for turister fra Nordtyskland og fra hele Danmark. Fra Hamburg kan man nå til Sønderjylland på mindre end 2 timer. Dertil kommer, at Flensborg ligger så tæt på grænsen, at området må betragtes som en del af byens rekreative opland. Turisterne fra Nordtyskland og de danske turister søger især turistmål som det smukke udflugtslandskab langs Flensborg Fjord og Sønderborg Bugt samt Gråsten Slot, Sønderborg Slot og Dybbøl-området. Endvidere er naturligvis badestrandene og lystbådehavnene søgte turistmål.

I de senere år har sommerhusbebyggelsen langs kysterne været tiltagende, og området rummer herved 30 campingpladser. Hotelkapaciteten er hovedsagelig koncentreret i de større byer.

Det rolige farvand i Flensborg Fjord og Sønderborg Bugt indbyder til lystsejlad, medens åerne i den vestlige del tiltrækker mange lystfiskere.

Grænsehandelen bidrager på sin måde til turistlivet. Talrige bådforbindelser krydser Flensborg Fjord.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig i særlig grad til områdets store historiske betydning, men også til de geologiske og landskabslige værdier, der fremtræder i et samspil mellem de stærkt varierede østlige områder og de mere ensartede vestlige områder. De rekreative værdier bør også nævnes, ligesom de biologiske værdier, der især knytter sig til vandsystemerne og eng- og mosearealerne vest for israndslinien.

De naturfredningsmæssige problemer i området har især forbindelse med de værdifulde moser og engstrækninger og opretholdelsen af hærvejsstrøget. Flere af de sønderjyske moser er truet af en langsom afvanding, og deres gradvise tilvoksning giver omfattende plejebehov.

Også afvanding og tilvoksning af de værdifulde engarealer medfører problemer, bl.a. fordi de udgør fourageringsområder for flere af Danmarks sidste storkepar.

I en zone på ca. 300 meter på hver side er Hærvejen sårbar over for landskabsændringer.

Grænselandet er adskillige steder egnet til udbygning af et stinet for cyklende og gående.

Grønåen ved Grøngård

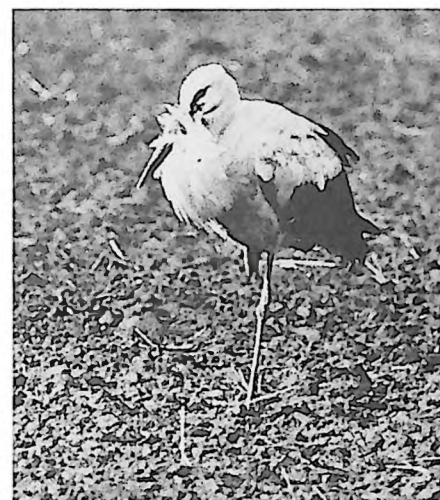
Mosestrækninger og plantagearealer i Frøslev Plantage

Landmand fra Gl. Pøl

Flensborg Fjord ved Stranderød

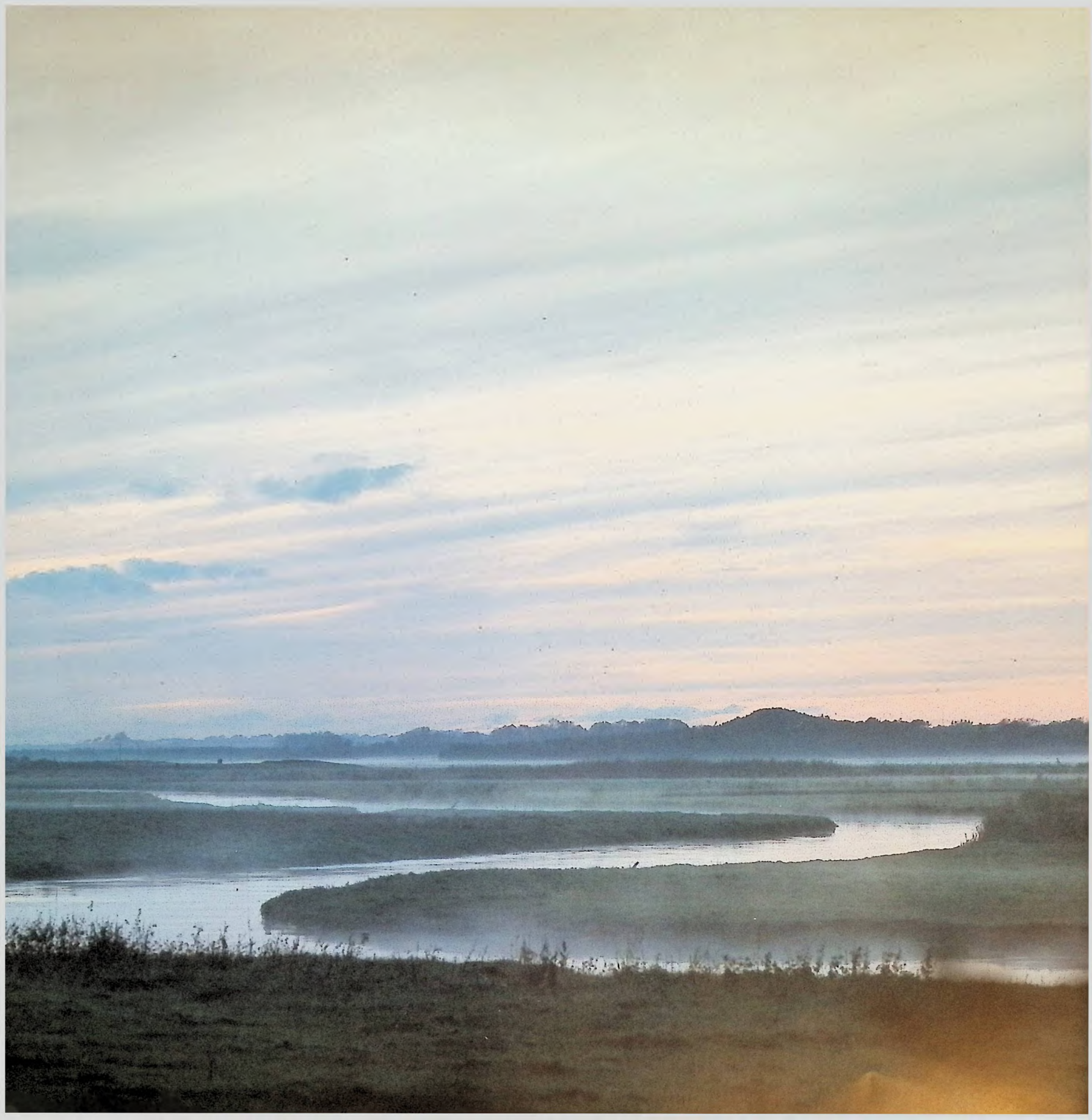
Stork på mark ved Rens

Dybbøl Banke, i forgrunden Kongeskansen

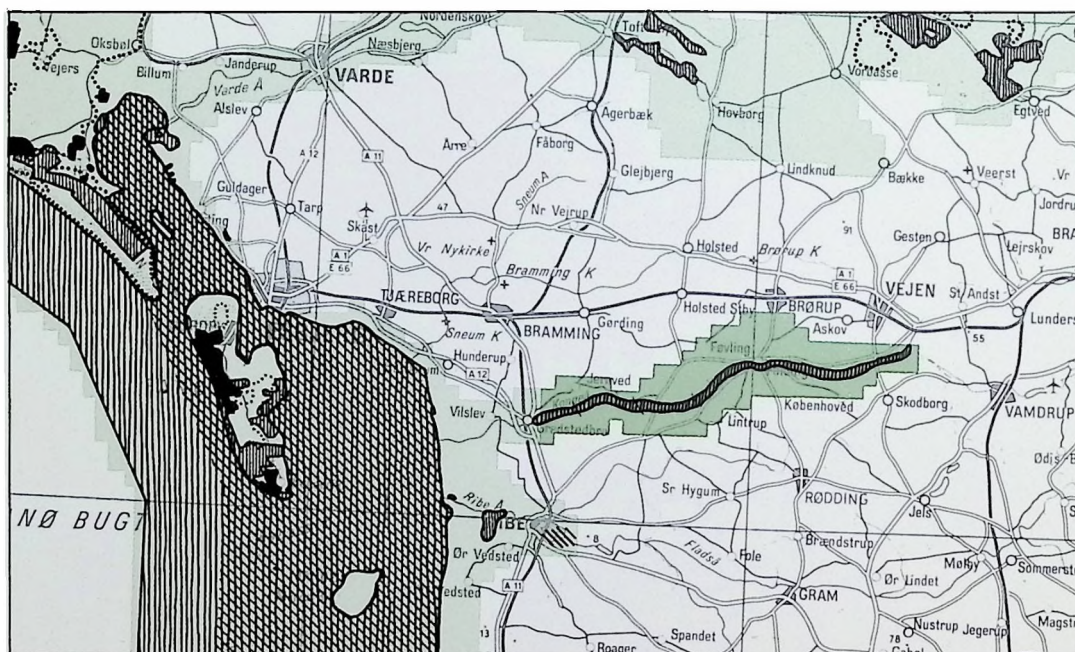
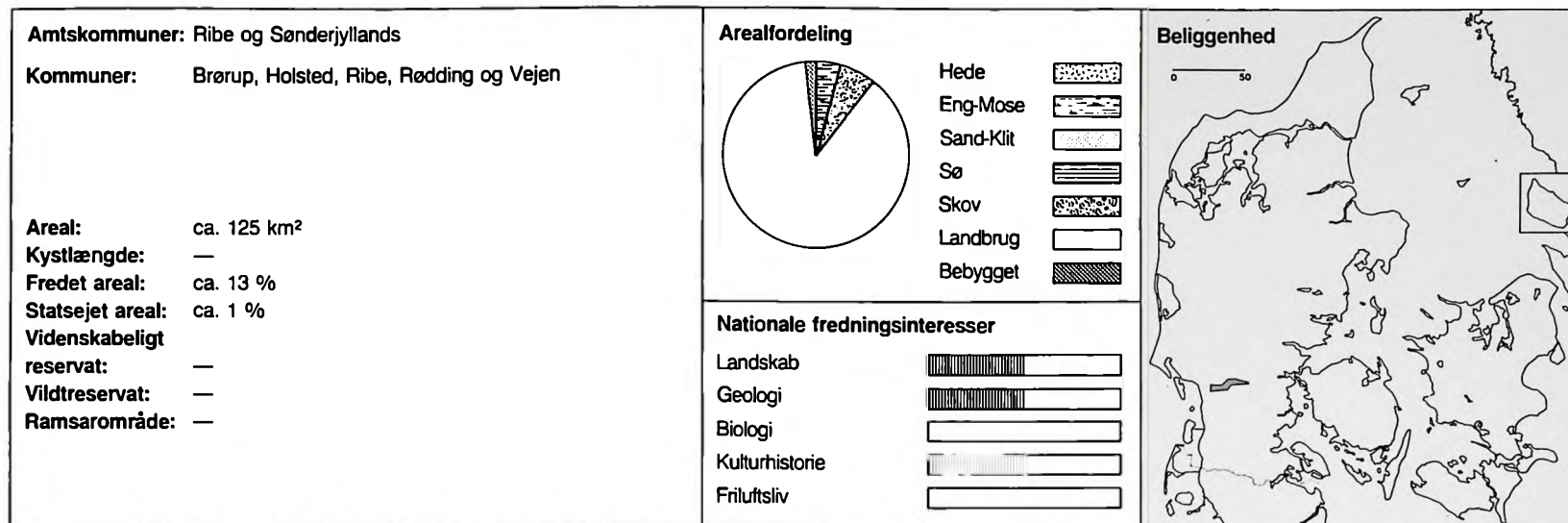
Hærvejen passerer over broen ved Gejlå

Kongeådal

Dalen med den gamle grænseå

6

Landskab

Området strækker sig fra Vejen i øst til Gredstedbro i vest.

Kongeådal er en 2-3 kilometer bred og godt 30 kilometer lang, fladbundet dalsænkning. Åen har gra-

vet sig ned i dalsænkningen og danner med sit bugtede forløb og de omgivende enge en dal i dalen. Ådalen, skrænterne og det over længere strækninger uregulerede åløb med omgivende enge frembyder rige landskabelige oplevelsesmuligheder.

Geologi

Der knytter sig betydelige geologiske Interesser til området, hvor virkningerne af isens afsmeltning klart kan aflæses af landskabets hovedtræk.

Kongeådal er skabt af smeltevandsstrømme ved slutningen af sidste istid. Fra gletscherporte langs isranden, der lå ved Lunderskov og Vamdrup, løb smeltevandet vestpå ud over det isfri land. Hvor vandmasserne passerede mellem Brørup Bakkeø og Rødding Bakkeø gnavede de sig ind i bakkeøernes sider og dannede ådalen, som kom til at stå med stejle skrænter ved bl.a. Skibelund og Dover.

Det oprindelige bakkeøterræn med de karakteristiske udfledede former når ved Senhøj en højde af 77 meter over havet.

Biologi

Dalen er et åbent, sparsomt bebygget landbrugsområde, hvor kun de stejle skrænter og de fugtige dele af engene er udyrkede. De særlige vækstforhold på de mange skræntpartier indebærer en stor variation i plante- og insektlivet.

Trods flere dambrug har åen på grund af sin store vandføring en forholdsvis god fiskebestand.

Kulturhistorie

Ådalen har allerede tidligt budt på gode bosætningsmuligheder. Herom vidner fund fra næsten alle forhistoriske perioder.

Særlig en del bronzealderhøje, beliggende langs dalens sider, udgør et markant indslag i landskabsbilledet. De vidner om en tidlig vekselvirkning mellem udnyttelse af ådalen til græsning og høslet og det tørre land til korndyrkning.

I perioder har ådalen fungeret som et vigtigt færdselsstrøg fra Ribe tværs over Jylland. Flere gamle hulveje leder fra bakkelandet ned til overgangssteder ved åen.

I historisk sammenhæng har Kongeåen dog især betydning som tidligere grænse mellem Nørre- og Sønderjylland. I perioden fra 1864 til folkeafstemningen i 1920 var Kongeåen desuden på en længere strækning en del af landegrænsen.

Skibelund Krat har siden 1865 dannet ramme om grundlovsfester og folkelige møder i tilknytning til Askov Højskole. Der er her indrettet en festplads med 4000 siddepladser og rejst adskillige mindesten.

Friluftsliv

Der findes ingen sommerhusbebyggelser og kun et par campingpladser i området.

Kongeådalen besøges af en del éndagsturister på grund af dens landskabelige kvaliteter og historiske betydning. Særligt besøgte udflugtsmål er det erode-rede skræntparti Atte Bjerge og Skibelund Krat.

Endvidere knytter der sig væsentlige lystfiskerinteresser til Kongeåen.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er begrundet i åens og ådalens nationalhistoriske betydning, i landskabets oplevelsesmuligheder og dets illustration af virkningen af smeltevandets landskabsformende kræfter under Istiden.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af åens naturlige forløb og dens vandkvalitet. Oprettelse af flere dambrug og fravigelse af de vejledende rensningsnormer for de eksisterende dambrug vil derfor være uheldig.

Det vil være muligt at udbygge Kongeådalens rekreative muligheder ved anlæg af stiforbindelser og støt-punkter for friluftslivet.

Mindesmærke ved Kongeåen i Foldingbro

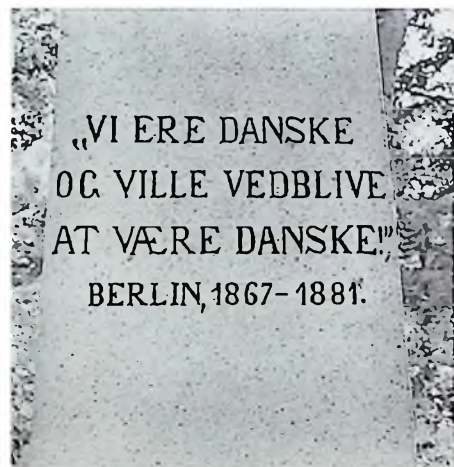
Kongeåen vest for Foldingbro

Landskab ved Åtte Bjerge

Kildevæld ved Åtte Bjerge

Mindesten ved Skibelund Krat

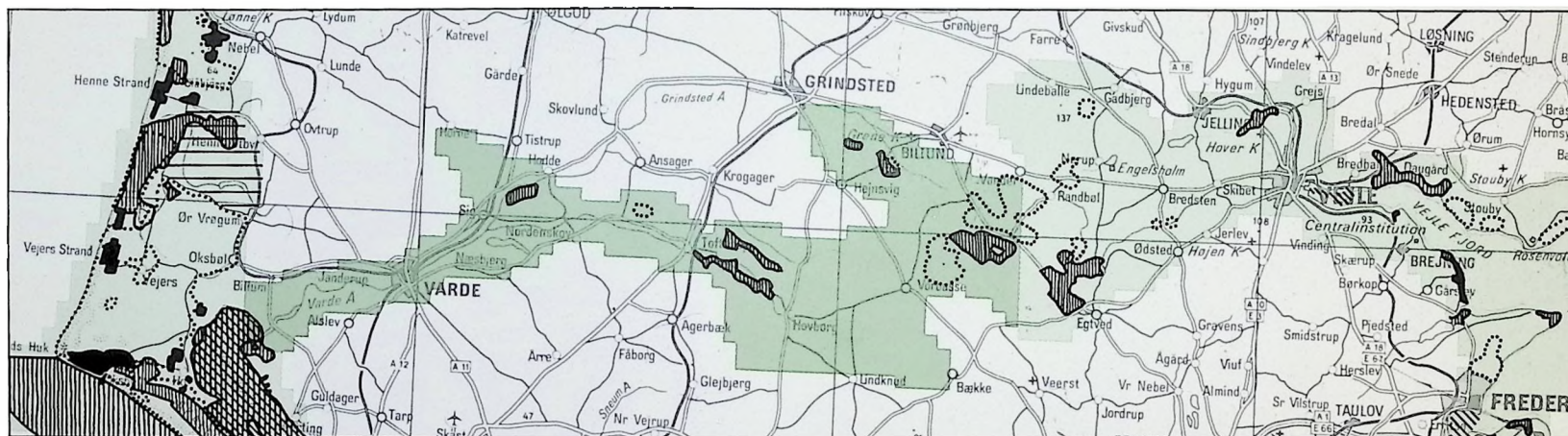
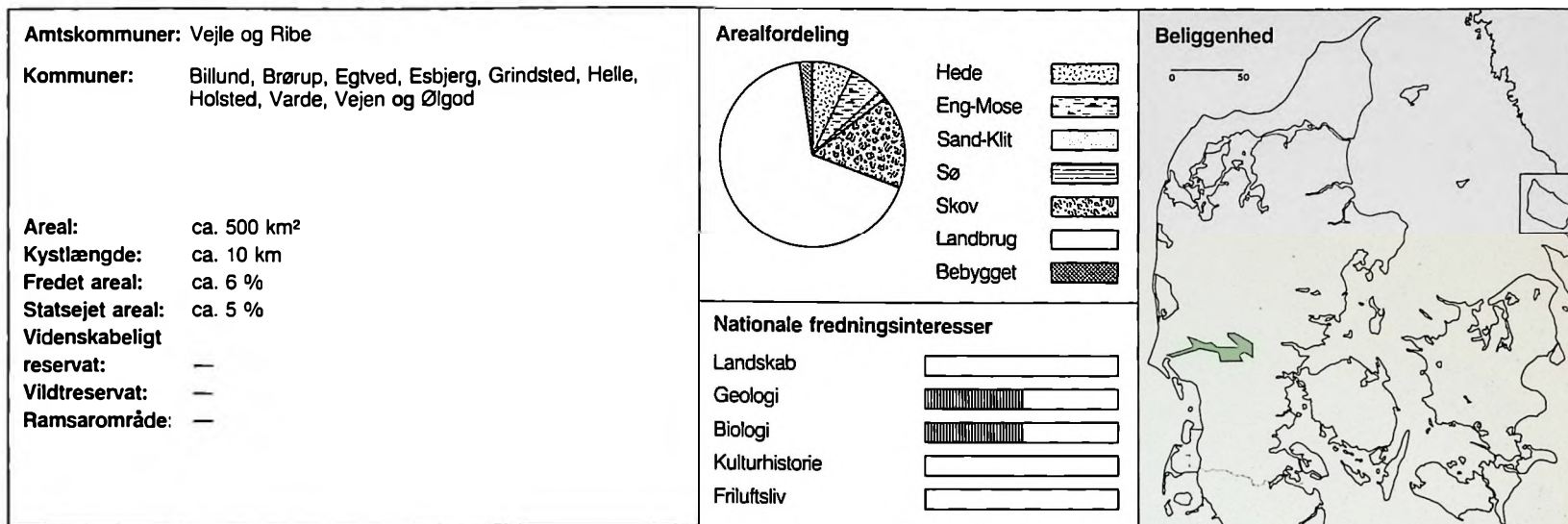
Kongeåen øst for Foldingbro

Varde Å - Holme Å

7

Fra isrand til vadehav

Landskab

Området er i store træk et fladt, opdyrket hedeslette-landskab, opdelt af utallige læhegn og med et betydeligt islæt af plantager og hedearaler.

Den vestlige del af området er domineret af Holme Å og især af Varde Å, der vest for Varde slynger sig gennem et vældigt ådalslandskab med vidtstrakte enge for til sidst at løbe ud i Ho Bugt. Varde Å's udløb er Danmarks eneste åudløb med tidevand.

Den østlige del af området gennemløbes af Ansager Å, Grene Å og Holme Å's øvre løb. Det er præget af større og mindre plantager og hedestrækninger, og

der findes adskillige engarealer og flere indsander. Områdets eneste sø, Karlsgårde Sø, er kunstigt anlagt som reservoar for et vandkraftværk.

Geologi

Området udgør den vestlige del af et geologisk værdifuldt landskabsnit fra Vestkysten til Vejle Fjord, der viser isens og smeltevandets landskabsformende virkninger under og ved afslutningen af sidste Istid. Områdets østgrænse udgøres af Isens hovedopholdsline, hvor fremrykningen standsede under sidste istid. Området var således isfrit. Ved Isens afsmelt-

ning aflejreredes store mængder, der dannede sletter, hedesletter, mellem de såkaldte bakkeøer, der er morænebakker fra den foregående istid.

Jordbunden er gennemgående temmelig sandet. Der findes adskillige indsander, flyvesandsområder fra sidste istid, men de er nu for størstedelen tilplantet eller opdyrket. Enkelte henligger dog stadig med den oprindelige karakter, f.eks. Grene Sande.

Varde Å's tragtformede tidevandspåvirkede udløb er af særlig interesse, da det er det eneste åudløb til Vadehavet, der ikke er reguleret ved en sluse. Tidevandspåvirkningen når således helt ind til Varde.

Biologi

Områdets største biologiske interesse er knyttet til åerne, ådalene og hederne.

Åerne er i vidt omfang regulerede, men langs deres øvre løb er der stadig strækninger i naturlig tilstand, omgivet af græssede enge.

På dalsiderne og lige ovenfor vokser småskove og krat med indslag af bøg og eg. Omkring kilder og væld og ved overgangen mellem dalside og dalbund vokser sumpskove. Ådalene og skovene er levesteder for en varieret plantevækst og et rigt insektliv.

Hederne og de tilknyttede næringsfattige vådområder rummer et karakteristisk plante-, insekt- og fugleliv. Randbøl Hede, der tidligere strakte sig omtrent fra Kolding til Vestkysten, er stadig områdets største sammenhængende hedeareal. På Randbøl Hede ligger et stort indsande, Staldbakkeme, med veludviklede klitformationer. Nørholm Hede har siden århundredskiftet været genstand for botaniske undersøgelser, der følger hedens tilvoksning.

De brakvandsprægede enge og marsken ved udløbet af Varde Å er af stor betydning for fuglelivet. I det he-

le er det tildevandspåvirkede udløb af betydelig biologisk interesse.

Kulturhistorie

Bopladser fra jægerstenalder findes i stort antal på hedesletten langs Varde Å. Bondestenalderens bopladser og høje er derimod især knyttet til bakkøerne. Bronzealderens høje kendes også i begrænset antal. Først i begyndelsen af jernalderen blev området tættere befolket. Landsbyerne fra denne tid med deres marker og gravpladser har ofte ligget på bakkøernes højere plateauer, mens de fugtige enge har været værdifulde græsningsarealer. Flere steder ses spor af skelvolde omkring engene.

Hærvejsstrøget passerer gennem den østligste del af området i udkanten af Randbøl Hede.

Landskabet er præget af hedeopdyrkningen, der begyndtes på Randbøl Hede af tyske kolonister, der indkaldtes af Frederik d. V i 1750'erne. De fleste drog imidlertid bort igen få år efter, og rigtig gang i opdyrkningen og tilplantningen af heden kom der først i løbet af sidste halvdel af 1800-årene.

Friluftsliv

En række lokaliteter er søgte udflugtsmål for egnens befolkning, f.eks. Dalgas-mindesmærket ved Højlund - Søgård Plantage og Randbøl Hede. Næsten hele åsystemet kan betegnes som godt fiskevand og er meget besøgt af lystfiskere.

Området har enkelte campingpladser.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er begrundet i de geologiske forhold og i de biologiske interesser knyttet til især vandløbene og hederne.

De fredningsmæssige problemer knytter sig især til dræning af ådalenes engområder og til hedearealernes tilgroning.

Andre problemer er knyttet til risikoen for okkerforurening af vandløbene og til de konsekvenser, som en eventuel forøget markvanding kan få for vandløb og grundvandsressourcer og hermed for de mange enge og moser i området.

Området repræsenterer betydelige uudnyttede rekreative muligheder.

Billum Enge

Nørholm Hede

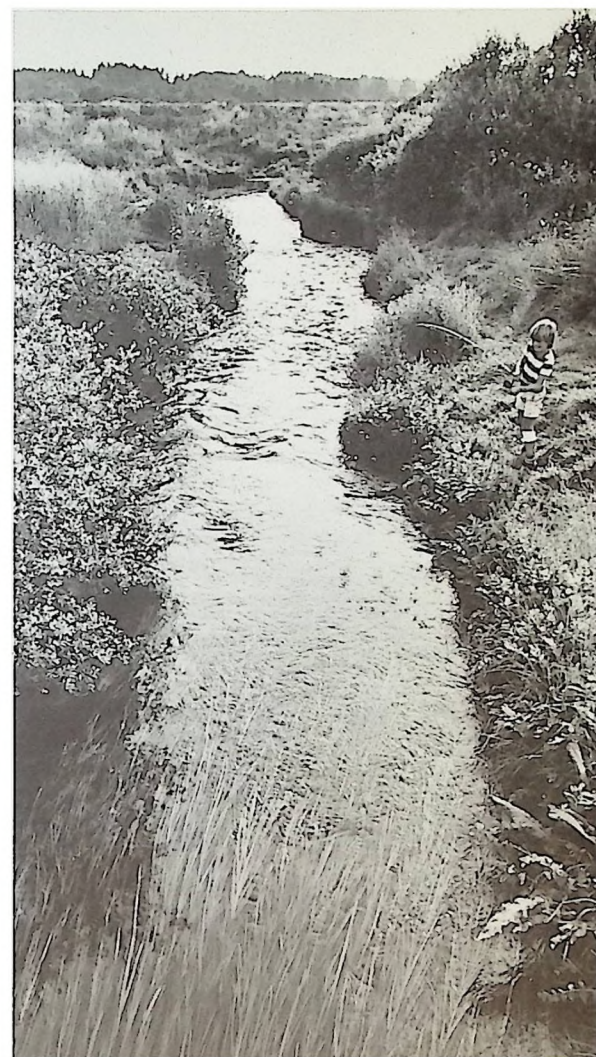
Grene Sande

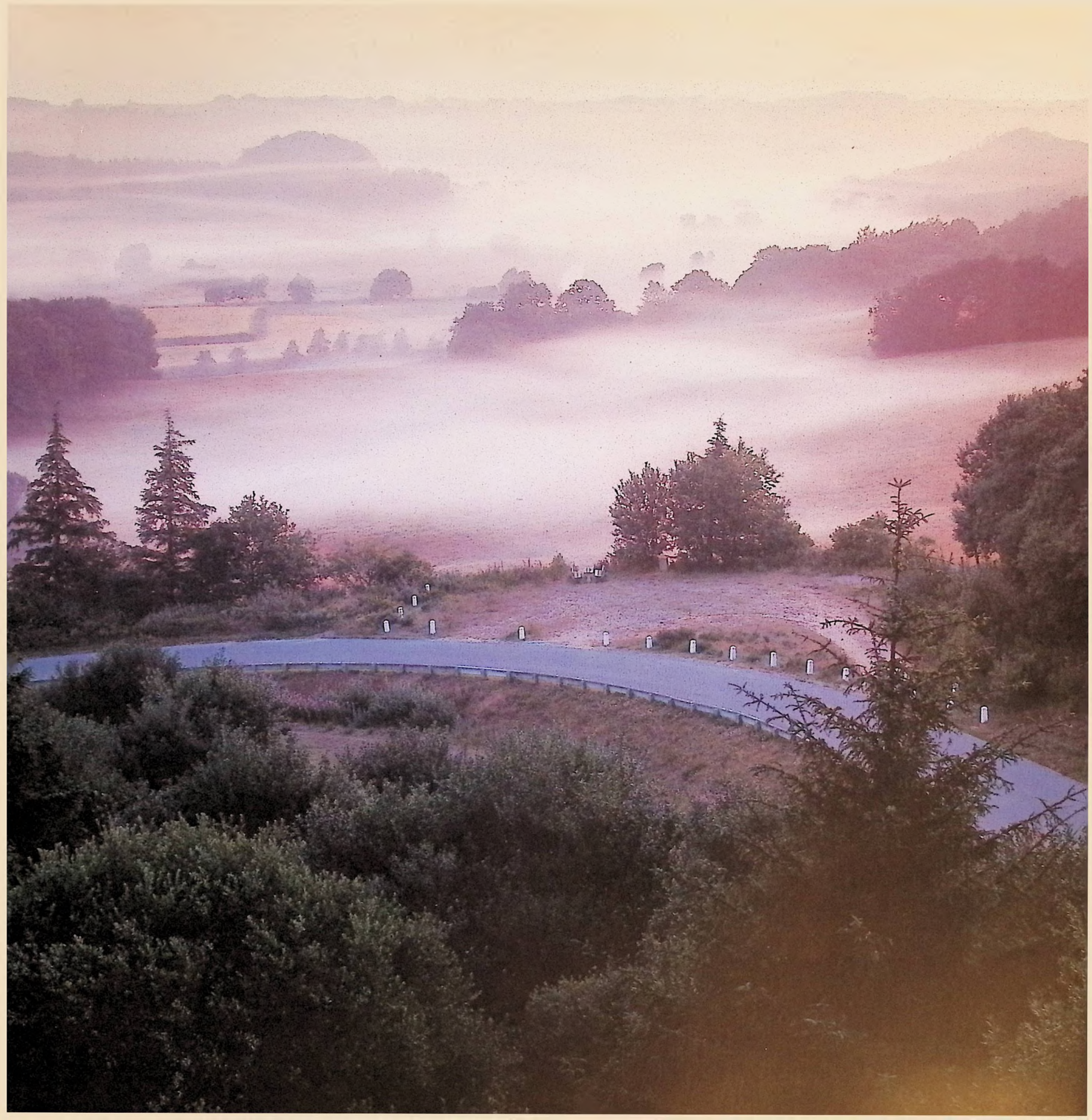
Kæruld på Randbøl Hede

Tidevandspåvirkningen af Varde Å ses tydeligt ved Janderup Kirke

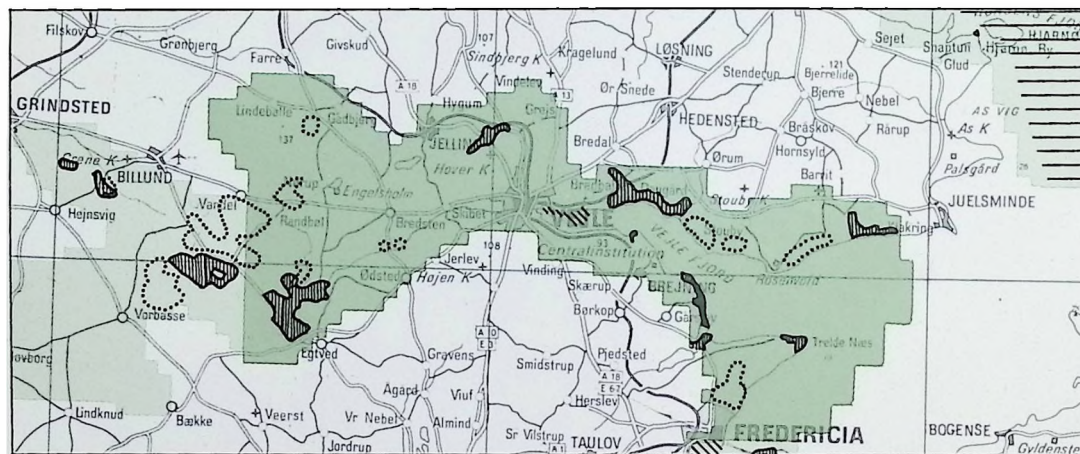
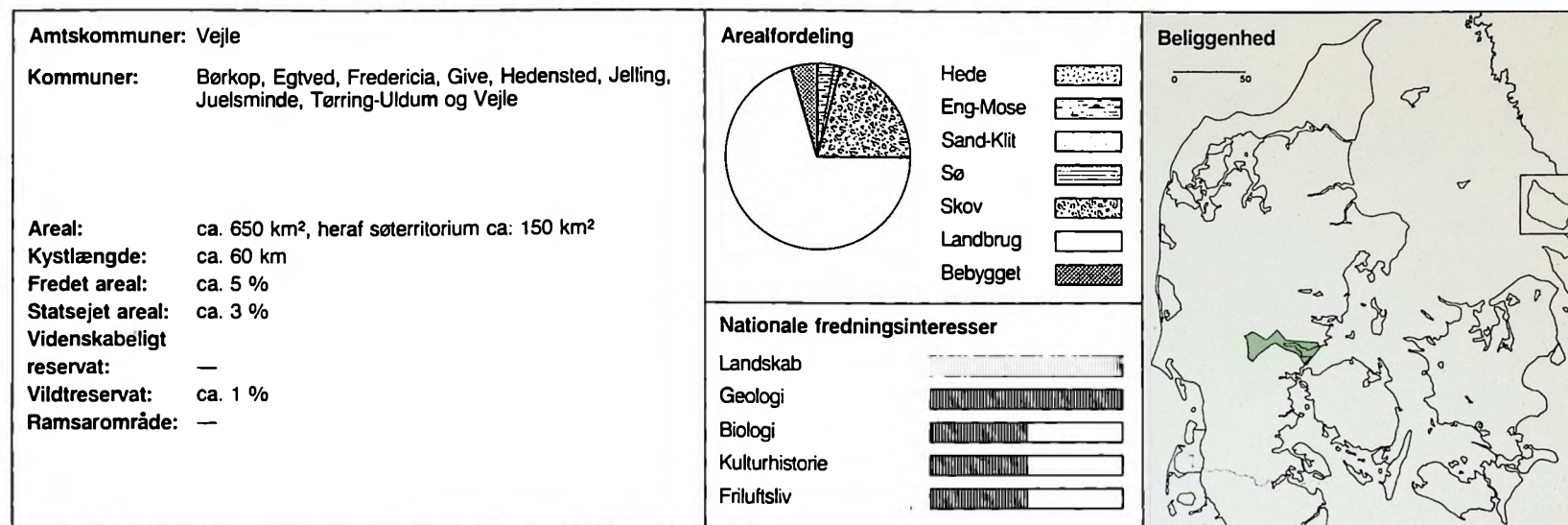
Holme Å's øvre løb ved Hesselho

Vejle Å - Vejle Fjord

En imponerende tunneldal

8

Landskab

Området, der strækker sig fra den jyske højderyg til og med Vejle Fjord, udgør et meget sammensat landskab. Et højtliggende, varieret bakkeland mod vest glider mod øst over i et lavereliggende roligere plateau for at fortsætte i den dybe og 25 kilometer lange fjord.

Den vestlige del af området rummer nogle af landets mest storslåede tunneldalslandskaber, hvor den vældige Vejle Ådal bugter sig gennem landskaber af en sjælden uberørt karakter.

Grejsdalen med de slugtagtige og skovbevoksede

bratte skrænter, vejen, jernbanen og bebyggelsen langs dalsiderne virker næsten som et bjerglandskab. I den nordlige og vestlige del går ådalen over i et mere uberørt landskab.

Vejle Fjord er den mest imponerende af de østjyske fjorde. Nordkysten står ofte med stejle klinter, der foroven bærer skovbælter med et udbredt indslag af gammel bøg. Sydcoosten viser en større variation i terrænforholdene. Inderst ligger det skovbevoksede bakkelandskab ved Munkebjerg og længere ude det kuperede kystlandskab ved Mørkholt med Hvidbjerg Klit. Herefter følger Trejde Næs, ved hvis fod den

delvis afvandede fjordarm, Rands Fjord, udmunder. Den østjyske motorvej føres over den indre del af fjorden på en høj betonbro, der på samme tid bryder og fremhæver fjordens landskabelige karakter.

Geologi

Under sidste istid aflejrede isen store morænemasser langs sin hovedopholdsline, som her findes øst for Randbøl. Morænemasserne blev ved isens afsmeltning eroderet af smeltevandsfloder. Ved den senere landsenkning oversvømmedes smeltevandsdalene østover fra Vejle, og den tragtformede Vejle Fjord blev dannet. Vejle Å - Vejle Fjord er den østlige del af et geologisk landskabssnit tværs gennem Jylland, hvor den vestlige del udgøres af det forrige nationale naturområde, Varde Å - Holme Å.

I det stærkt kuperede bakkeland mellem Nørup og Egtved er jorden vanskelig at dyrke, og mindre områder henligger som hede og overdrev. Et stort antal kilder og væld springer i dalsiderne og føder Vejle Å. Ved Vejle Fjord findes flere steder skrænter af plastisk ler, der skrider ud, f.eks. ved Staksrode Skov og på Trejde Næs. På skrænterne findes kalkholdige væld, der løber direkte i havet.

Biologi

Egnens milde klima har gennem tidernes begunstiget planter og dyr, som ellers hører til længere mod syd. De forskellige løvskovstyper og krat indeholder et

sammensat plante- og dyreliv, undertiden med arter, der ellers er forsvundet fra landet. Særlig interesse knytter sig til bevarelsen af den oprindelige danske bøgeart og til plante- og insektsamfundene på kystskrænternes plastiske ler. Ved Munkebjerg kan taksen endnu ses på sit oprindelige voksested, og på Trelde Næs findes rester af tidligere stævningskov med hassel og eg.

Bunden af Vejle Ådal er på længere strækninger dækket af eng, mens siderne i stigende grad tilplanter med nåletræer. En række steder er skrånningerne dog stadig ubevoksede eller der er rester af gammel ege- og bøgebevoksning.

I Tørskind-området og i Vejle Ådal er der usædvanligt mange forskellige typer vådområder som moser, væld, kilder, bække og småsøer.

I området findes en af landets største bestande af Isfugl og bjergvipstjert, og de mange små løvskove rummer en fin bestand af store rovfugle.

Kulturhistorie

Landskabsbilledet afspejler en lang historisk udvikling, der viser, hvilken rolle vandet har spillet for bosætningen i Danmark.

Jægerstenalders indlandsbopladser findes på de sandede skrånninger ned mod vandløbene, mens kystbopladserne på grund af landsænkningen efter stenalderen ligger under havets overflade.

Bondestenalders dysser og jættestuer knytter sig især til de mindre åer, der løber ud i Vejle Fjord, f.eks. Rohden Å. De illustrerer, hvorledes de første bønder kan være trængt ind fra kysterne for at opdyrke de skovdækkede og frugtbare østjyske jorder.

Bronzealders bebyggelse knyttede sig derimod til de lettere midtjyske jorder, som det ses af de store samlinger af gravhøje omkring Hævejs-strøget.

De store høje, kirken og runestenene i Jelling og det store broanlæg, der ved Ravnng Enge krydser Vejle Ådal, er enestående nationale monumenter over den ældste danske kongemagt i vikingetiden. Kongesædets placering nær Hævejen tyder på betydningen af både handel og stude drift. Samtidige storgårde med store stalde er blevet udgravet i de senere år, bl.a. i Vorbasse.

Hvor den nord-sydgående landtrafik kunne mødes med den søværts trafik på fjorden, opstod Vejle som et trafikalt og handelsmæssigt knudepunkt.

Langs Grejså og Vejle Å finder man flere af de tidlige industri anlæg i form af tekstilfabrikker knyttet til vandmøller, f.eks. Randbødal.

Friidtsliv

Området har betydning som udflugtslandskab, men hovedsagelig kun for egnens befolkning. De dramatiske landskaber ved Munkebjerg, Grejsdalen og Jelling er dog landskendte udflugtsmål. Til åer og bæk-

ke er der knyttet lystfiskerinteresser, og fjorden udnyttes efterhånden meget til sejlsport.

Området er velforsynet med større og mindre campingpladser, medens sommerhusene især er koncentreret langs sydsiden af Vejle Fjord. Den bedste badestrand findes ved Hvidbjerg. En række mindre kroer og hoteller benyttes som støttepunkter i det velbesøgte udflugtslandskab.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

De nationale fredningsinteresser er især knyttet til områdets store geologiske betydning samt til ådalens landskabernes og fjordenes store landskabelige værdier. Men også de biologiske, kulturhistoriske og rekreative interesser bør fremhæves.

Til området er knyttet en række væsentlige fredningsmæssige problemer.

Tilplantningen af ådalens sider med nåletræer og konverteringen af løvskov til nåleskov er indgreb i væsentlige biologiske og landskabelige interesser. Vandindvinding i den centrale del af Vejle Ådal-området indebærer en alvorlig trussel mod vandsystemet med dets talrige værdifulde kilder og væld.

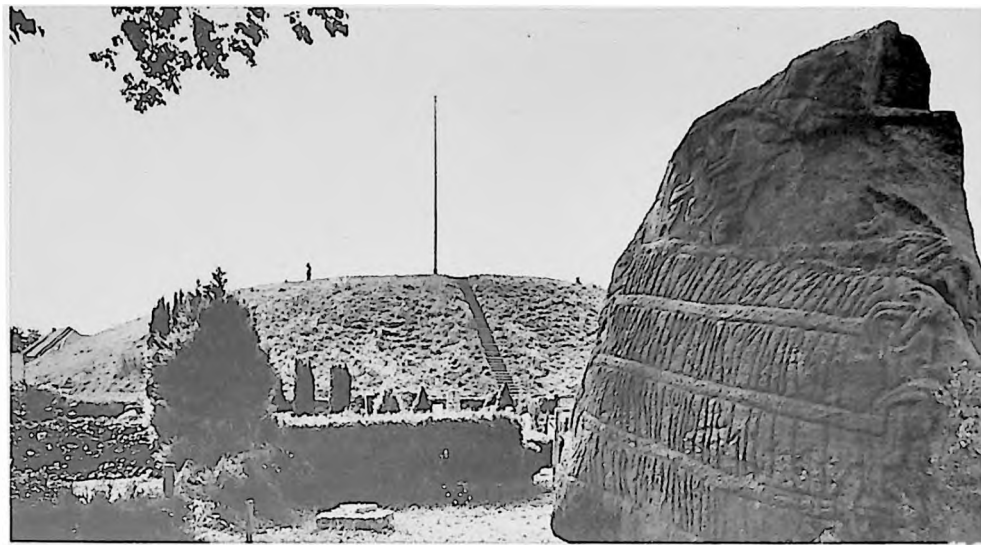
Det store antal dambrug medfører en betydelig forurening af Vejle Å, og den igangværende dræning og opdyrkning af ådalens bund forringer naturværdierne. Råstofindvinding i dalene og på dalsiderne vil ofte skabe konflikter i forhold til det ret uberørte landskabsbillede, og det samme gælder eventuelle nye vejanlæg og vejudretninger.

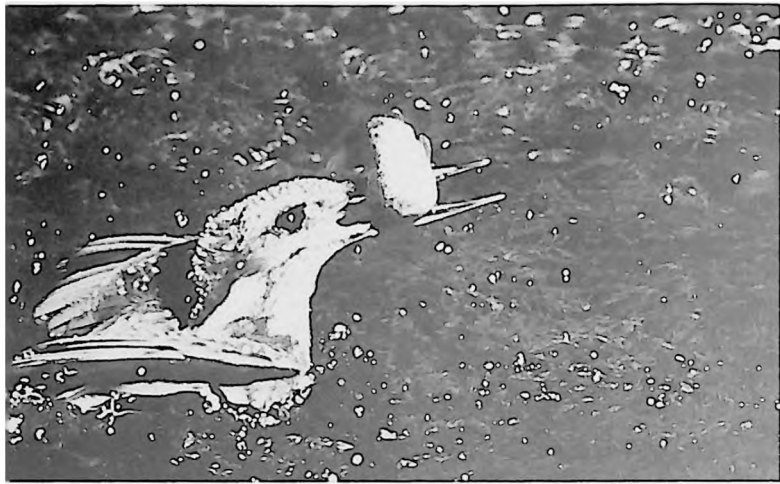
Fjordkyst ved Staksrode Skov

Vejle Fjord ved Daugård

Det store monument i Jelling

I Tørskind-området findes den sjældne istugl

Erosionskløfter i dalsiden ved Vork

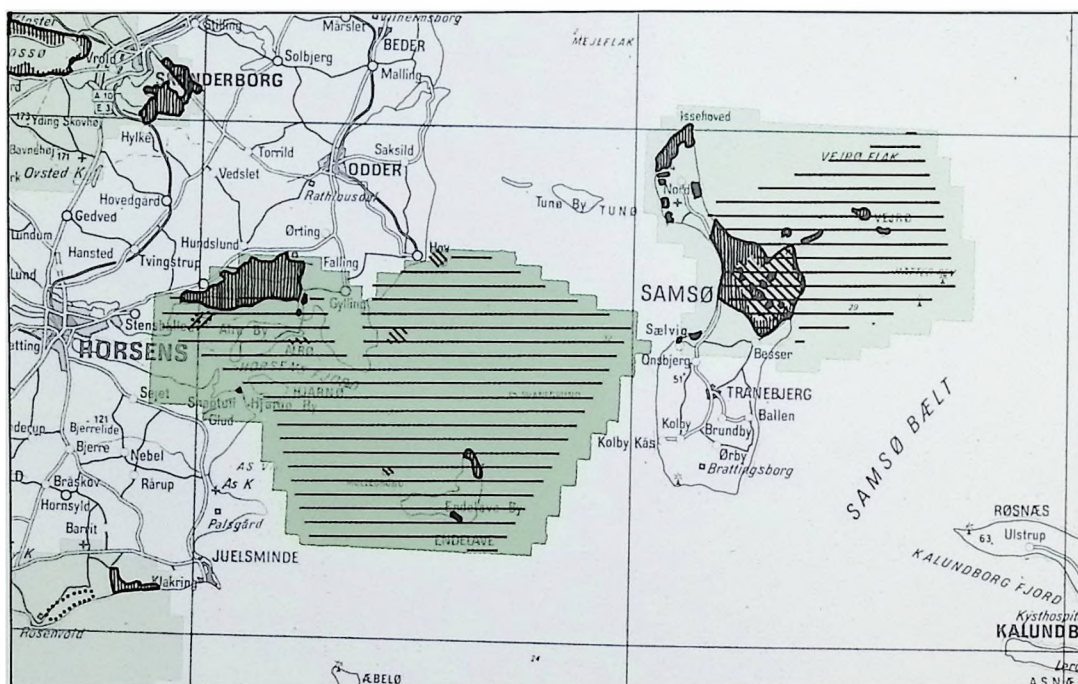
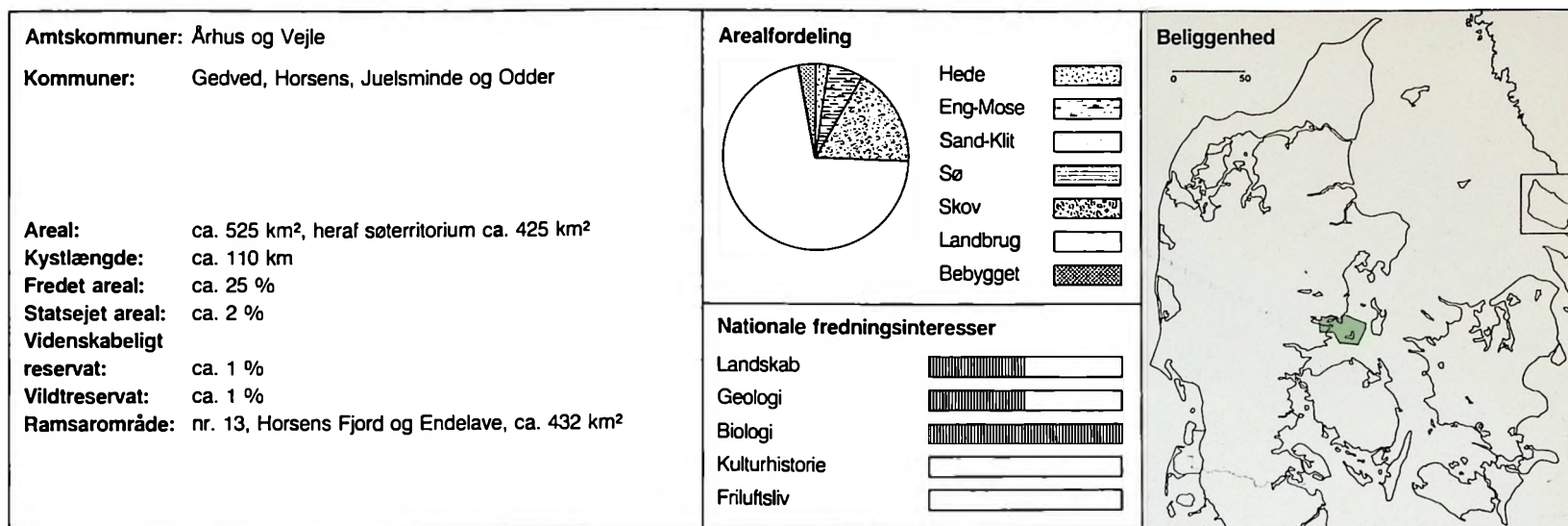
Vejle Adal syd for Raving

Horsens Fjord

Den fladvandede og fuglerige østjyske fjord

9

Landskab

Horsens Fjord udgør et karakteristisk østjysk fjordlandskab med en tæt bebyggelse, fligede moræne-kyster og lavt og grundet vand. I fjorden ligger øerne

Vorsø, Alrø og Hjarnø. Området omfatter endvidere det tilstødende havområde med Svanegrunden, Møllegrunden og øen Endelave. Landskabet er harmonisk og meget smukt.

Geologi

I modsætning til andre østjyske fjorde repræsenterer Horsens Fjord den brede lavvandede type med materialevandring og aflejringer.

Fjorden er opstået ved havets indtrængen i en dal udformet under sidste istid. Fjordens nordside består af høje morænebakker omkring Søvind og Sondrup, mens sydsiden er svagt kuperet.

Tidevandsskiftet og vinden blottælger vadeflader, der er nogle af de største i Østdanmark, samt partier med store sten og rev.

Både i og uden for fjorden foregår en stadig materialevandring. Syd for Snaptun udlignes kysten og på Gyllingnæs og ved øerne dannes forland med barrierer, strandvolde, krumodder og laguner. Uden for fjorden opbygges rev og holme som Hov Røn og Søby Rev og de store grunde, Svanegrunden og Møllegrunden, øges.

Biologi

Øerne i Horsens Fjord er overvejende lave og flade med strandenge og laguner langs kysterne. Alrø og Hjarnø udnyttes landbrugsmæssigt intensivt.

På Vorsø, som i 50 år har været videnskabeligt reservat, er jordbrug ophørt, og øen ligger i dag hen som urskov. Her findes den største af Danmarks tre skarv-kolonier samt en stor hejrekoloni. Skarverne, der ofte fouragerer adskillige kilometer fra ynglepladsen, er et karakteristisk islæt i hele Horsens Fjord.

Muslinger på grund i Horsens Fjord

På Endelave er der en ekstensiv landbrugsdrift. Her findes større strandenge samt et særpræget overdrevslandskab.

I det kuperede terræn omkring Søvlind og Sondrup veksler landbrugsarealer med små løvskove, en del mindre nåletræsplantager og store frugtplantager. Åkær og Søvlind Bæk er omgivet af smalle enge og moser. Ved Kalsehoved på Gyllingnæs findes arealer med kystskov og kystkrat. Landbrugslandet syd for fjorden er forholdsvis skovløst. I forbindelse med større ejendomme ved Boller og Jensgård findes dog gammel kystskov med løvtræer voksende på terrasser af plastisk ler, som langsomt skraver i havet.

På Svanegrunden, mellem Endelave, Gyllingnæs og Samsø, og på Møllegrunden nordvest for Endelave findes store muslingebanker. Her og langs de lavvandede kystområder ses i vinterhalvåret verdens måske største koncentration af dykænder med regelmæssige forekomster af over 50.000 edderfugle, sortænder, fløjlsænder og bjergænder.

De lavvandede arealer ved Alrø og Endelave er tilsvarende de største østjyske rasteplasser for flere vadefuglearter, og vådområderne på øerne samt de mindre holme og rev rummer endnu en fin bestand af ynglende vadefugle, måger og terner m.v.

Grundene, særlig Møllegrunden, har i de senere år fået stigende betydning for spættet sæl, og marsvin ses regelmæssigt i farvandet.

Horsens Fjord og Endelave med tilstødende havområde er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 13.

Kulturhistorie

Hjarnø rummer bl.a. en gravplads fra vikingetiden, bestående af skibssætninger. Flere landsbyer i området har velbevarede bebyggelsesmiljøer.

Friluftsliv

Der er kun få og små sommerhusområder og enkelte campingpladser i området. Ved fjordens sydkyst findes et par småhavne. Områdets rekreative betydning er først og fremmest lokal, men fjorden søges dog af et stort antal lystsejlere fra såvel ind- som udland.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig først og fremmest til de lavvandede havområders store betydning for fuglelivet, men også til landskabet og dets udvikling. De naturfredningsmæssige problemer er i dag begrænsede og knytter sig hovedsagelig til konflikten mellem fuglelivet, lystsejlerne og jagen.

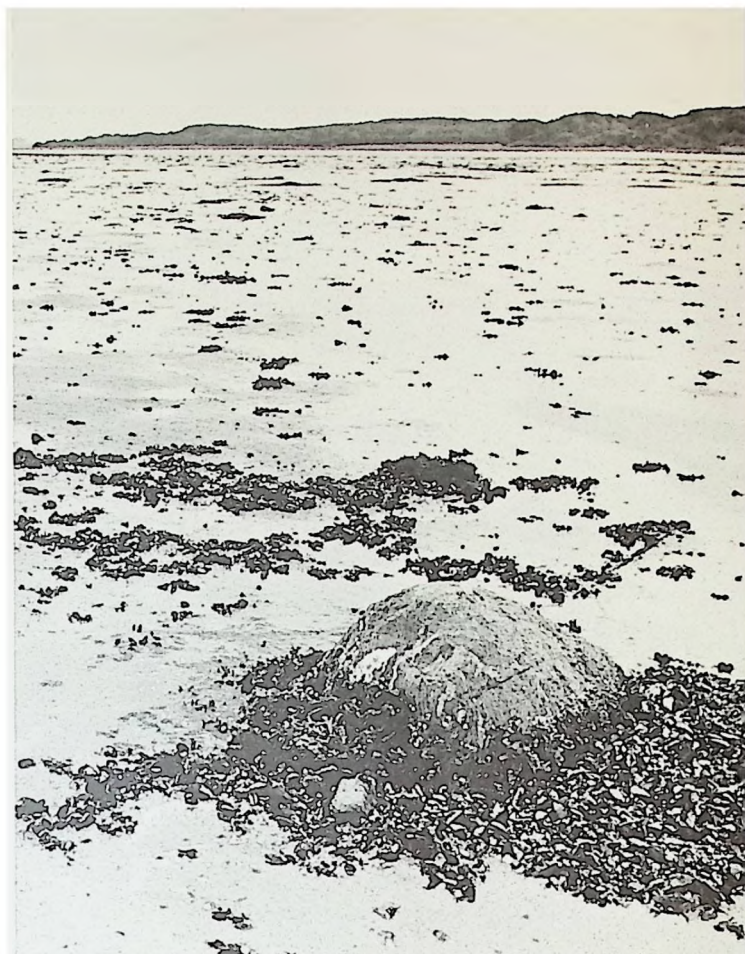
Det er vigtigt at hindre forurening af de lavvandede, sårbare vandområder af hensyn til fourageringsmulighederne for de enorme bestande af dykænder, der hovedsagelig lever af muslinger fra de store banker.

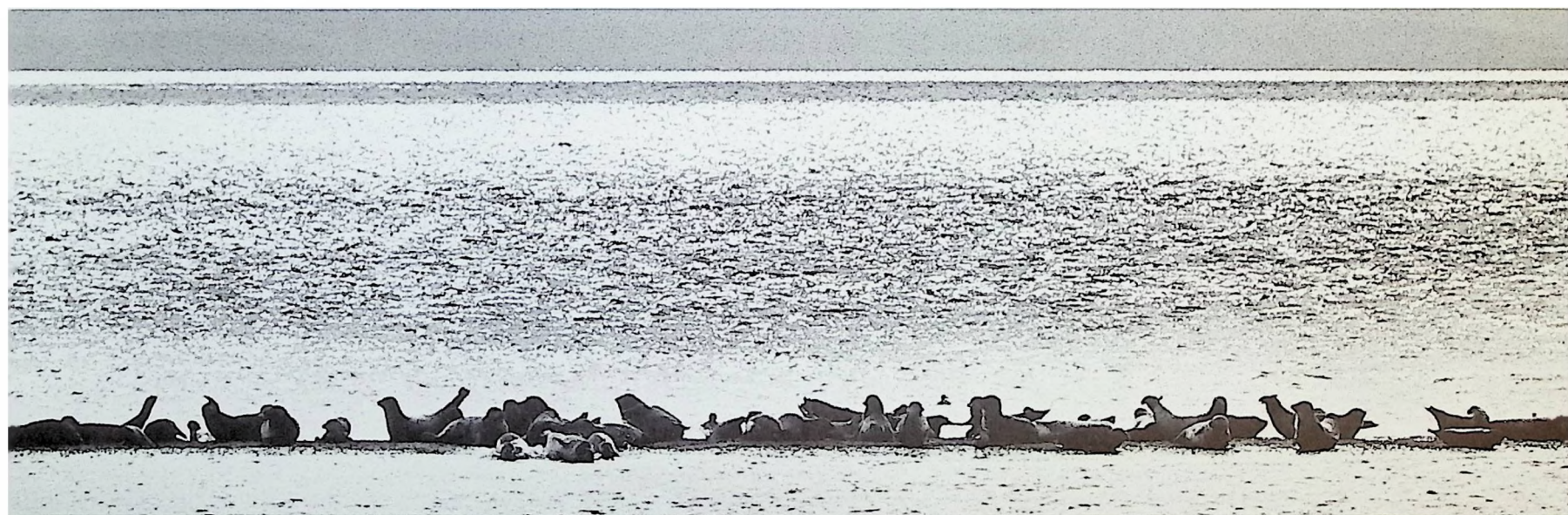
Skarvkolonien på Vorsø

Udsigt ned mod Horsens Fjord

Muslingebanker i Horsens Fjord ved Vorsø

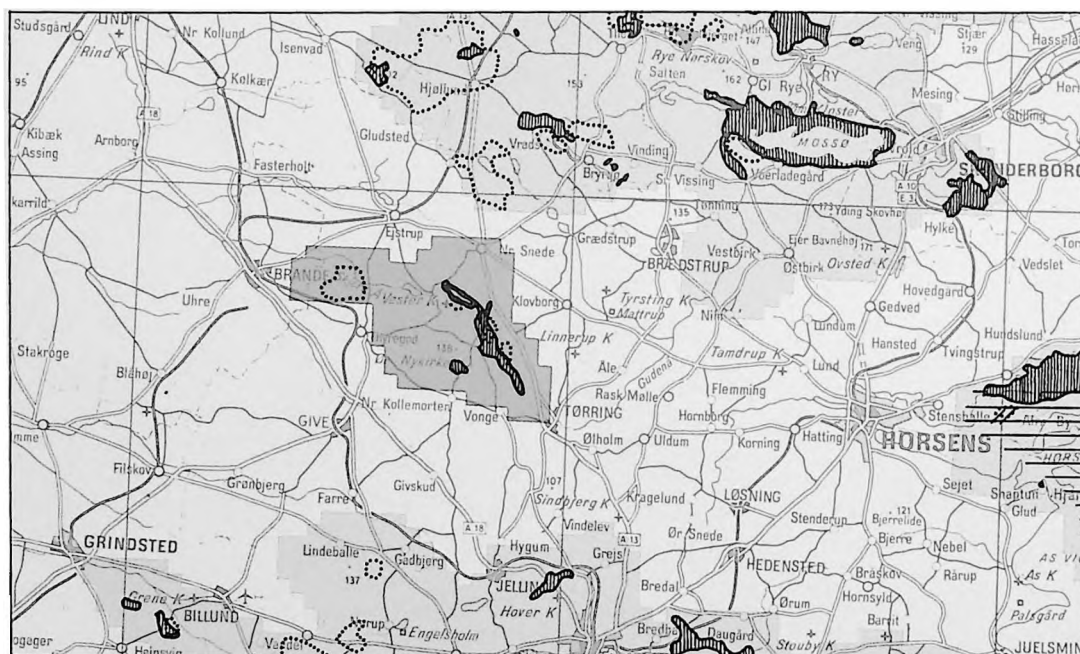
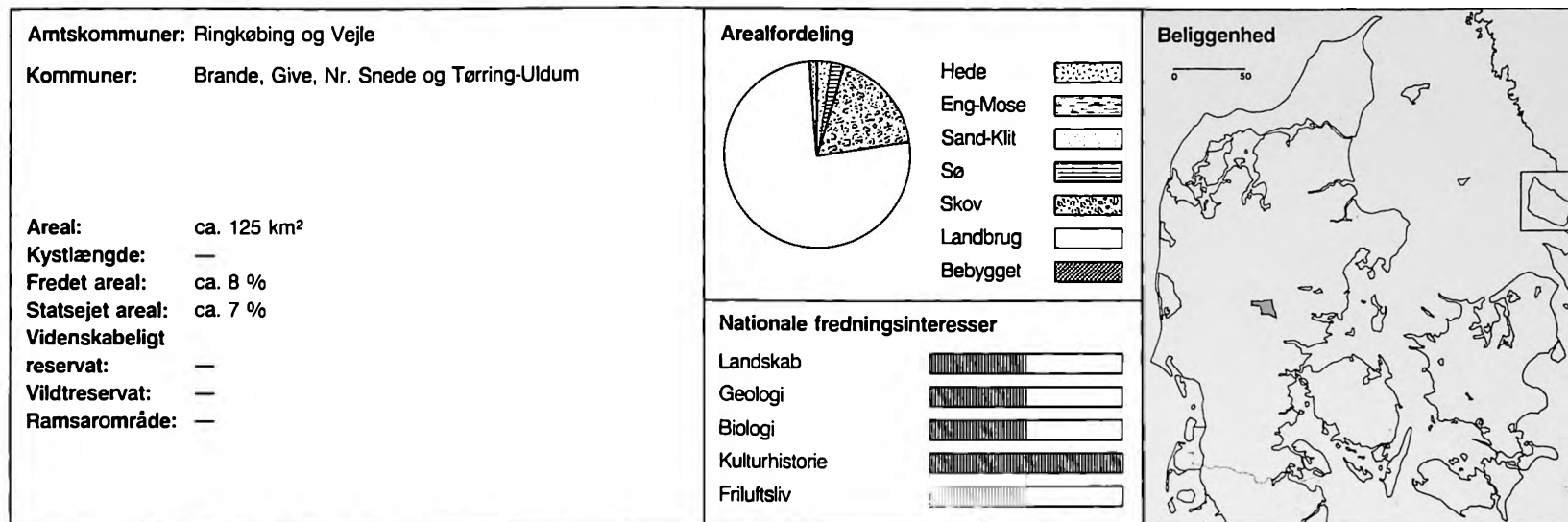
Grundene ud for Horsens Fjord har betydning for bl.a. spættet sæl

Gudenåens og Skjern Åens kilder

10

Landskabet hvor Danmarks to største åer udspringer

Landskab

Området omfatter arealerne omkring vandskellet ved den jyske højderyg mellem Nr. Snede og Tørring. Det fremtræder som et dallandskab med vandløb og langsøer, krat og hedepartier i et kuperet terræn med

et præg af oprindelig og uberørt natur. I dette landskab udspringer i samme dal få hundrede meter fra hinanden Danmarks to største åer. Mod sydøst løber Gudenåen, der er den længste, og mod nordvest Skjern Å, der er den mest vandrige.

Geologi

Den jyske højderyg, der danner det jyske hovedvandskel, er en del af det randmorænelandskab, som Isen dannede langs sin hovedopholdslinje under sidste Istid. Landskabet gennemskæres af tunneldale, der blev udgravet af smeltevandsstrømme under isen.

Gudenåens og Skjern Å's øvre løb ligger i en og samme tunneldal adskilt af en tærskel i dalens bund. Herfra fortsætter Gudenåen sit løb gennem tidligere tunnel- og smeltevandsdale, mens Skjern Å få kilometer fra udspringet forlader tunneldalen og fortsætter ud over hedesletten ved Brande.

Gudenåen fødes fra talrige kilder og væld i dalbunden og langs dalsiderne og bliver straks meget vandførende. Skjern Å har sit udspring i en lille mose, hvorfra den løber gennem en smal og dyb dal med langsøerne Rørbæk Sø, Kulsø og Hastrup Sø.

Biologi

Gudenådalene henligger her med næsten ubebyggede græsnings- og dyrkningsarealer, mens Skjern Å-dalen hovedsagelig fremtræder lyng- og kratklædt, skønt der i stigende grad sker tilplantning med nåletræer. Tværs gennem naturområdet fra Øster Nykirke i syd over Rørbæk Sø til Nr. Snede i nord strækker sig et bælte af skov, krat og hede.

Området rummer landets største koncentration af kilder og væld, hvis rene og kolde vand betinger et sjældent og varleret plante- og dyreliv.

Gudenåens kilder

Biologisk Interesse knytter sig endvidere til områdets krat og hedestrækninger, herunder landets største egekrat, Tinnets Krat, og til de øvre uforurenede dele af Skjern Å og Gudenåen.

Kulturhistorie

Ådalens sandede skråninger har givet plads for talrige bopladser fra ældre stenalder. Området er tillige meget rigt på høje fra bondestenalder og bronzealder. Disse koncentrerer sig omkring den midtjyske højderyg og her særlig ved Hærvejen.

Mellem Hundshoved og Øster Nykirke løber en af de mest oprindelige og bedst bevarede strækninger af Hærvejen. Denne, gennem årtusinder vigtigste færdselsåre op gennem Jylland, følger stort set det jyske hovedvandsskel, og passerer her Skjern Å nær dens udspring. Resterne af den 250 meter lange forsvarsvold, Margrethediget, og flere andre voldanlæg vidner om, at dette sted tidligt har fået strategisk betydning.

Syd for Tinnets Krat op til Hærvejen ligger Øster Nykirke på en 127 meter høj banke. Kirken har tidligere fungeret som et »ledelys« for de vejfarende.

Området er sparsomt bebygget med spredte gårde og enkelte småbyer.

Friluftsliv

Området fungerer i stigende grad som udflugtsmål for endagsturister. Blandt de mest besøgte steder er Gudenåens kilder og den naturskønne Rørbæk Sø med Vester mølle og besøgscentret Ballesbækgård. Der er kun få overnatningsmuligheder i området.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især knyttet til områdets store kulturhistoriske betydning og til den omstændighed, at landets to største vandløb har deres udspring i området. Men også de landskabelige, geologiske, biologiske og rekreative værdier er af national interesse.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer er knyttet til bevaringen af et intakt landskabeligt og økologisk miljø omkring kildernes udspring og til en sikring af Hærvejen.

Det må tilstræbes, at områdets uberørte karakter og dets værdifulde naturlokaliteter opretholdes. Her tænkes især på kildeområdene og vandløbenes beskyttelse mod forurening og andre indgreb og på bevarelsen af egekrattene og hedestrækningerne.

Ud fra en landskabelig og kulturhistorisk betragtning er det vigtigt, at Hærvejsstrøget og dets omgivelser med de talrige fortidsminder fortsat friholdes for bygges og tekniske anlæg.

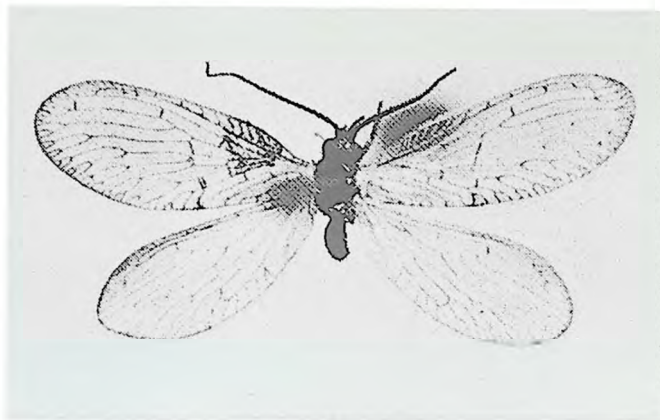
En begrænset udbygning af rekreative anlæg kan eventuelt finde sted under hensyntagen til de særligt sårbare områder.

Den højtbeliggende Øster Nykirke

Tinnet Krat

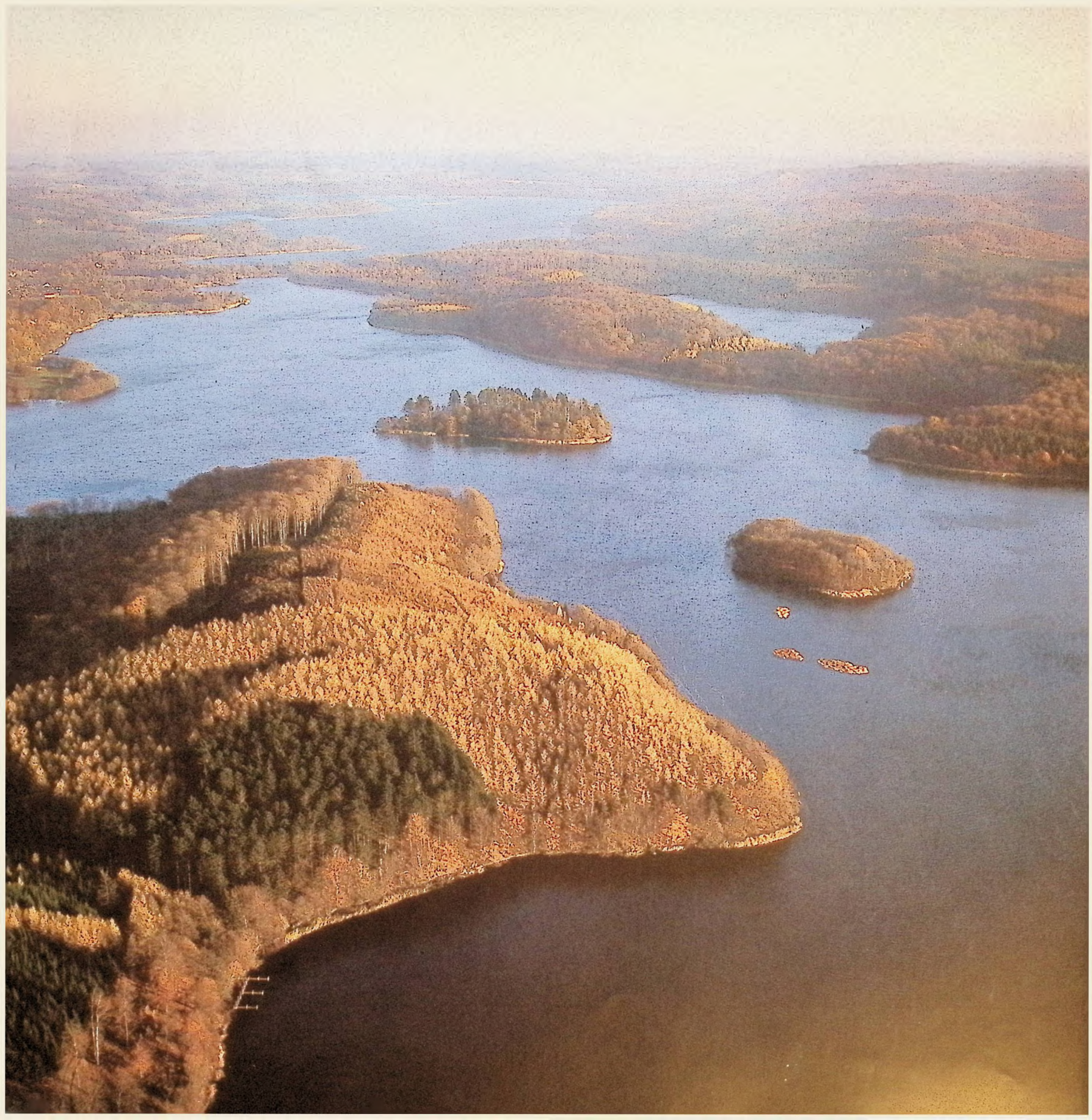
En vårlueart fra istiden lever endnu ved Gudenåens kilder

Hærvejen nordvest for Gudenåens kilder

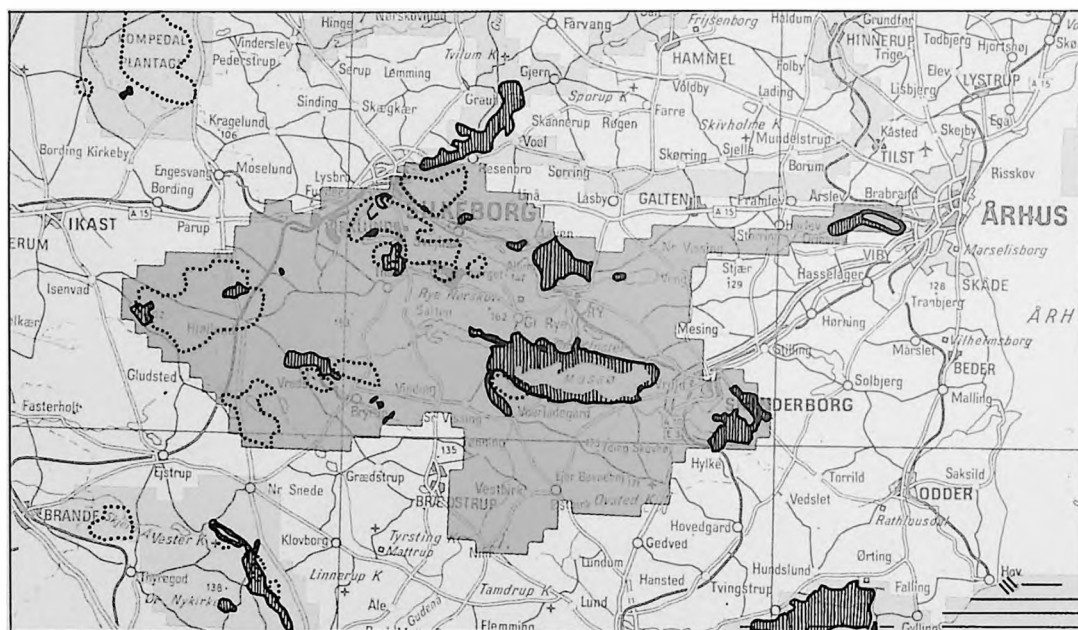
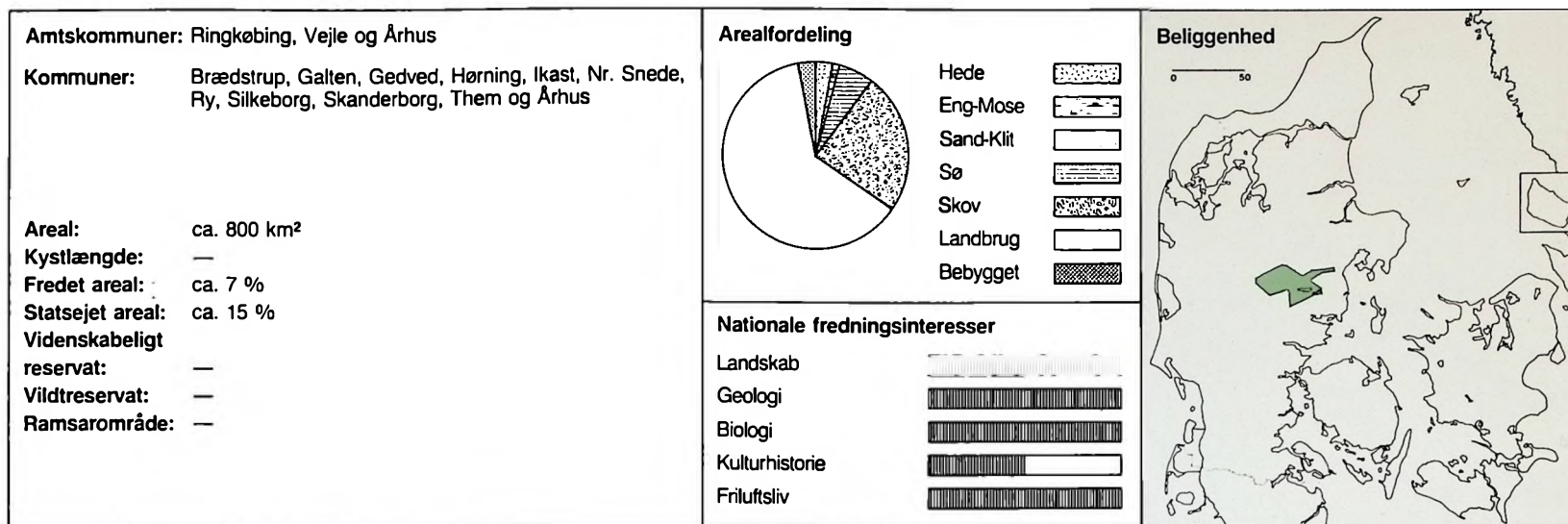
Rørbæk Sø

Det midtjyske Søhøjland

Danmarks højeste og mest sørige landskab

11

Landskab

Det midtjyske Søhøjland strækker sig – med en forgrening ind til Brabrand Sø – fra Skanderborg i øst til Gludsted Plantage i vest. Nordligst i området ligger Silkeborg, og mod syd afgrænses Søhøjlandet af en linie fra Hampen over Sr. Vissing til højderne ved

Yding Skovhøj og Ejer Bavnehøj. Området er landets højest beliggende og mest sørige landskab. Det fremtræder med en efter danske forhold stærkt naturpræget karakter med udstrakte skove, skovomkransede søer, heder og mange mindre overdrevsarealer. En række af de store søer bindes sammen af

landets største å, Gudenåen, med dens mange korte, vandrige tilløb. Salten Å er også med til at præge landskabet.

I det stærkt kuperede terræn måles højder fra 50 til 173 meter over havet. Syd for Mossø findes Danmarks to højeste punkter, Yding Skovhøj (173 m) og Ejer Bavnehøj (171 m). Den mest imponerende udsigt har man imidlertid fra Himmelsbjerg (147 m). Landskabet byder på en variation af oplevelsesmuligheder ofte knyttet til storslåede udsigter over de mange søer, f.eks. Julsø, Mossø og Skanderborg Sø.

Geologi

Terrænet er opbygget omkring isens hovedopholdslinie i sidste istid. Den østlige og centrale del af området omfatter vældige moræne- og smeltevandsaflejringer. Den vestlige del, som lå uden for isranden, består af ældre morænebakker, mellem hvilke der er aflejret tykke lag af smeltevandssand.

Oprindelsen af det imponerende landskab med de efter danske forhold meget store øst-vest gående søer og dalsystemer blev tidligere alene tilskrevet de vældige smeltevandsstrømme, som dannede tunneldale under isen. Bevægelser langs sprækkelinier i undergrunden kan dog også have været bestemmende for dalenes overordnede forløb, således at vandet under Isen og gletscheren selv har fulgt de allerede eksisterende lavninger, der herved fik deres nuværende udseende.

Efter Istiden har vejr og vind samt rindende vand dannet et utal af slugter i de stejle dalsider. Landskabet i tilknytning til dalene kommer derved ofte til at fremstå som bakker, såkaldte falske bakker, som bl.a. findes i Himmelbjerg-området og ved Alling.

En mangfoldighed af større eller mindre vandløb løber i de dybt nedskårne dale, der over lange strækninger er opfyldt af søer.

I Salten-profillet syd for Salten er der blottede lag fra tidligere geologiske perioder. Mellem Vrads og Sepstrup har sandflugten under sidste istid dannet flere store indsander på de lette jorder.

Biologi

Hveden en trediedel af Søhøjlandet er dækket af skov. En del gamle løvskove vokser på steder, hvor terrænet har været for vanskeligt at dyrke. På sandet jord og tidligere hedearealer findes udstrakte nåleskove. Bøgeskovene opviser næsten alle typer af bundvegetation, og nåleskovene har nu nået så høj en alder, at de rummer meget stabile dyre- og plantsamfund.

I den vestlige del af området er der endnu bevaret større hedepartier, bl.a. på indsanderne mellem Vrads og Sepstrup. På de tørre hedestrækninger vokser ene. Ved Vrads Sande findes fugtige heder med hedekær. Der er stadig højmoser i den vestlige del af området, bl.a. ved Vrads og syd for Salten Langsø. Talrige udyrkede bakkepartier, dale og slugter henligger i overdrev, der benyttes til kreaturgræsning. På stejle bakkesider og ved bakkernes fod findes mængder af kilder og væld. Mange af dem er koldere end normalt og indeholder derfor plante- og dyrearter, som ellers kun træffes under nordligere himmelstrøg. Langs søernes og åernes bredder er der mange steder røsumpe og rørskove.

De søer, som Gudenåen og Salten Å gennemstrømmer, er næringsrige og ofte forurenede, mens mange af de småsøer, der ikke indgår i åsystemerne, ofte er næringsfattige, som f.eks. Grane Langsø og søerne syd for Salten Langsø.

Områdets mange naturtyper med vandløb, rene kilder og småsøer rummer et bredt spektrum af repræsentative plantesamfund.

Fuglelivet er rigt og varieret med bl.a. en stor rovfuglebestand. Området udgør et af hovedudbredelsesområderne for Isfugl og bjergvlpstjert. Østligst i området, delvis omsluttet af Århus, ligger Brabrand Sø som en værdifuld fuglelokalitet.

Mossø rummer 24 fiskearter, og odderen yngler stadig her.

Kulturhistorie

Bopladskoncentrationer fra jægerstenalder vidner om, at man i årtusinder har holdt fast ved de samme gode jagt- og fiskepladser.

I den senere del af bondestenalder under enkeltgravskulturen findes højene især koncentreret i den centrale og vestlige del af området på lettere, sandede og let opdyrkelige jorder, ofte tæt ned mod vandløbene. Herved kunne man kombinere de forskellige grene af landbrugsdriften, det vil sige græsning, høstet og korndyrkning. Også ældre bronzealders høje synes at markere dette forhold.

Åer og søer har tidligt fungeret som transportveje, mens færdslen til lands så vidt muligt har fulgt højderyggen. Hærvejsstrøget går gennem den vestlige del af området, hvor dens forløb markeres af samlinger af gravhøje.

Fra middelalderen træffes bygningsrester efter nogle af landets betydeligste klostre ved Øm, Vissing og Ring. En række anlæg vidner om åernes betydning under den tidlige industriudvikling, således flere store vandmølleanlæg med opstammede damme.

Friluftsliv

Søhøjlandet er et af landets mest populære turistområder. Det udnyttes til endagsudflugter, ferieophold, lejrskoleophold og ekskursioner og er meget søgt af udenlandske turister. Søerne og Gudenåen benyttes i stadig stigende grad til kanosejlsads, og der er et udbredt lystfiskeeri ved åløb og søer.

Særlige attraktioner er Himmelbjerg, Vrads Sande og ruinerne af Øm Kloster.

Der er oprettet en del større og mindre campingpladser, hvorimod sommerhusbebyggelser er spredte og af ringe omfang. Der er hotelkapacitet i Silkeborg og Skanderborg og i flere af de små byer.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Søhøjlandet repræsenterer på alle områder fredningsinteresser af national betydning. Særligt betydningsfuldt er landskabet og dets illustration af de geologiske dannelsesprocesser, den biologiske variation og områdets værdi som ferie- og turistmål.

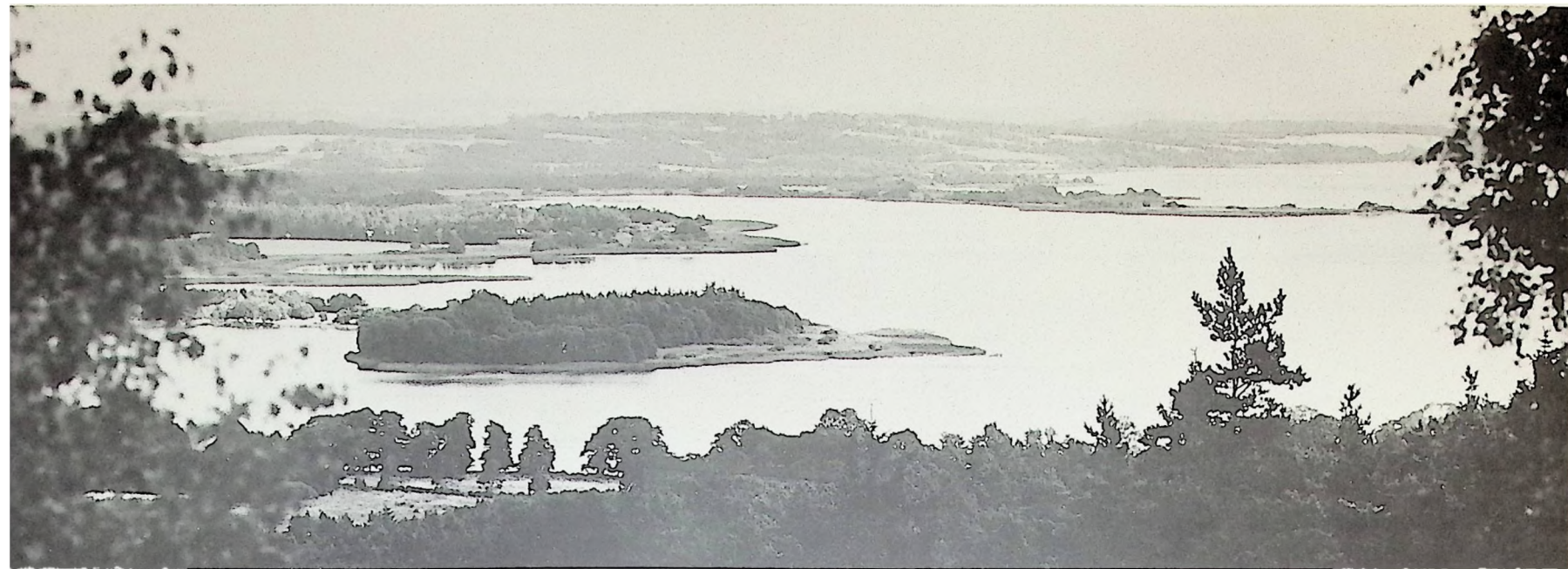
De fredningsmæssige problemer knytter sig især til opretholdelsen af en rimelig vandkvalitet i områdets vandløb og søer og til sikringen af de endnu rene søer. Store dele af Søhøjlandet er i dag beskyttet gennem fredninger, eller som Salten Langsø-området værnet af private ejere. Det vil være en vigtig opgave at følge tilstanden af ekstensivt drevne naturtyper som heder, gamle løvskove, enge, moser og overdrev, således at der i fornødent omfang kan gribes ind overfor tilgroning eller andre uønskede ændringer ved beskyttelses- eller plejeforanstillinger.

Et andet hovedproblem er områdets stærke rekreative udnyttelse, hvor særligt den intensive sejlsads på søerne og Gudenåen har måttet reguleres for at undgå slid og forstyrrelser.

Råstofindvindingen i området må fortsat styres, således at landskabet skånes mest muligt.

Kanosejlsadsen på Gudenåen er ikke uden problemer, her ved Brestenbro

Udsigt over Mossø fra Sukkertoppen

Endnu findes odderen i området

Sten ved Himmelbjerget

Det lyngklædte flyvesandsområde, Vrads Sande

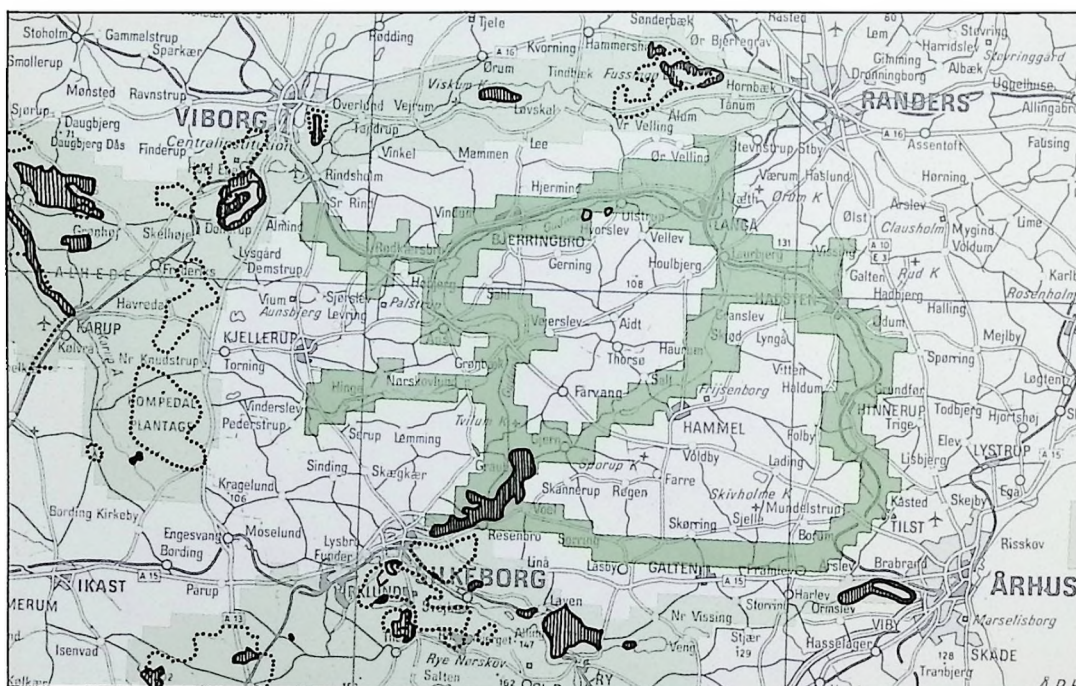
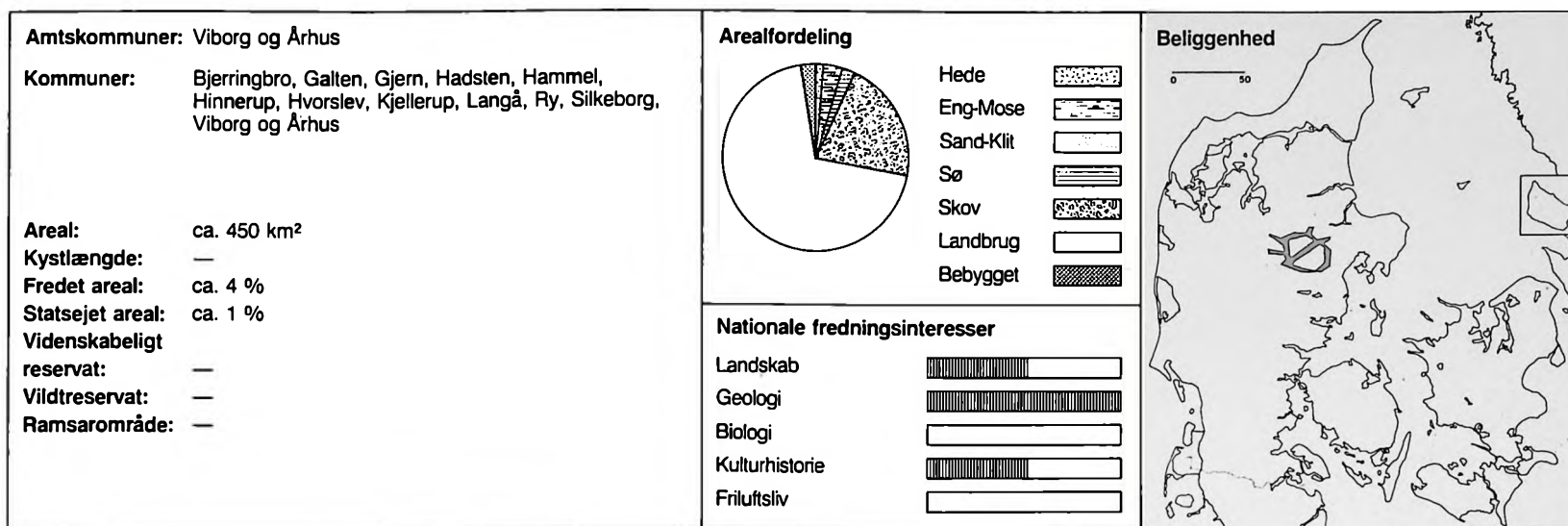
Himmelbjerget, udflugtsmål gennem generationer

De midtjyske Dale

12

Istidens smeltevandsfloder

Landskab

Området består af ét stort dalsystem, der i nord er forbundet med den brede Nørreådal, og i syd med Det midtjyske Søhøjlands store dale.

Her ligger Tange Sø, Ailling Sø og Hinge Sø, og dalene gennemløbes af Gudenåen, Lilleåen, Lyngbygård Å og Ailling Å.

Dalene er med vandløb, søer og bevoksninger en

spændende variation i de ellers dyrkede, ret monotone moræneplateauer, som de skærer sig dybt ned i.

Geologi

De midtjyske Dale er udformet af smeltevandet efter Isens hovedfremstød under sidste istid. De er enten brede, med store træk som Gudenådalen, eller smalle, bugtede og dybe som dalen mellem Gjern og Laurbjerg. I de brede dale løber vandrige åer, hvoraf den største er Gudenåen. Denne å havde i en periode under isens afsmeltning afløb gennem Nørreådalen og Skals Å-dalen til Hjarbæk Fjord og ikke som i dag til Randers Fjord. I de smalle dale er lave moræneøer eller morænetærskler, der flere steder har opstemmet vandløbene til små langsøer.

Dalenes mangfoldighed, deres udstrækning og sammenhæng samt ændringerne i Gudenåens forløb under Isens afsmeltning gør dem til geologiske objekter af største betydning. Af særlig stor interesse er et stort og ca. 100 meter højt bakkeparti, Lysnet ved Laurbjerg, der formodes at være en moræneformation fra mellemste istid, som har overlevet sidste istid.

Biologi

Dalenes vanskeligt opdyrkelige skrånninger og de mange vådområder i dalbundene har en artsrig vegetation meget forskellig fra den, der findes på plateauerne. Dalsiderne har mange kilder og væld, og hvor dalene mødes findes stadig udstrakte enge og sum-

Udsigt fra Gjern Bakker over Gjern Å

pe med græsningsarealer, tørveskær og pillekrat. Denne varlerede sammensætning af naturtyper danner levesteder for et artsrigt dyreliv. Bl.a. raster flere af de mere sjældne rovfuglearter i området, ligesom her fortsat er en lille odderbestand.

Kulturhistorie

Dalene har fra tidlig tid været af stor betydning for menneskets levevilkår i denne egn af Jylland. Bopladser fra jægerstenalderen findes mange steder langs dalenes vandløb. I bondestenalderen flyttede man op på plateauerne, men var stadig afhængig af dalenes ressourcer. Bronzealderens høje og jernalderens grave viser også en kultur, hvor dalenes natur og plateauernes landbrug i et samspil har dannet et eksistensgrundlag. Landsbyerne ligger flere steder stadig på række på plateauerne nær dalskrænterne. Gudenåen har altid været en hovedfærdselsåre og på lange strækninger findes stadig en træksti, som anvendtes til heste- og oksetrukken transport på åen. Gamle og nye vejssystemer er placeret i de brede ådale, ligesom udbygningen af det jyske Jernbanenet i slutningen af forrige århundrede blev bestemt af dalenes muligheder for at undgå for bratte stigninger. Gudenådalen og Lilleådalen er således blevet bestemmende for stationsbyudviklingen i Midtjylland. Også for energiforsyningen har dalene og deres vandløb haft afgørende betydning - fra de tidlige vandmølleanlæg til nutidens el-værk ved den opdæmmede Tange Sø.

Friluftsliv

Området rummer flere campingpladser, og der er rige muligheder for lystfiskeri. Gudenåen har en særlig betydning for kanofarten.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især knyttet til områdets store geologiske værdier, men også de landskabelige og kulturhistoriske værdier er af betydning.

Dalene er typisk sårbare overfor terrænændringer og indgreb, enten disse foretages i forbindelse med råstofindvinding, bebyggelse eller tekniske anlæg som veje, dæmningsanlæg m.v. Større tilplantninger vil kunne sløre de geologisk interessante landskabsformer eller forringe landskabsbilledet. Af hensyn til opretholdelsen af vandløbenes tilstand og variationen i dalenes vådområder må man være opmærksom på forhold, der kan ændre såvel mængde som kvaliteten af det vand, der tilføres åerne. Særligt vil etablering af nye dambrug kunne påvirke vandkvaliteten.

Kanosejladsen på denne del af Gudenåen kan tage et sådant omfang, at der også her kan vise sig behov for en regulering for at undgå for omfattende forstyrrelser og slidskader.

Bakkestrøg ved Granslev

Kildevæld på mark ved Tange

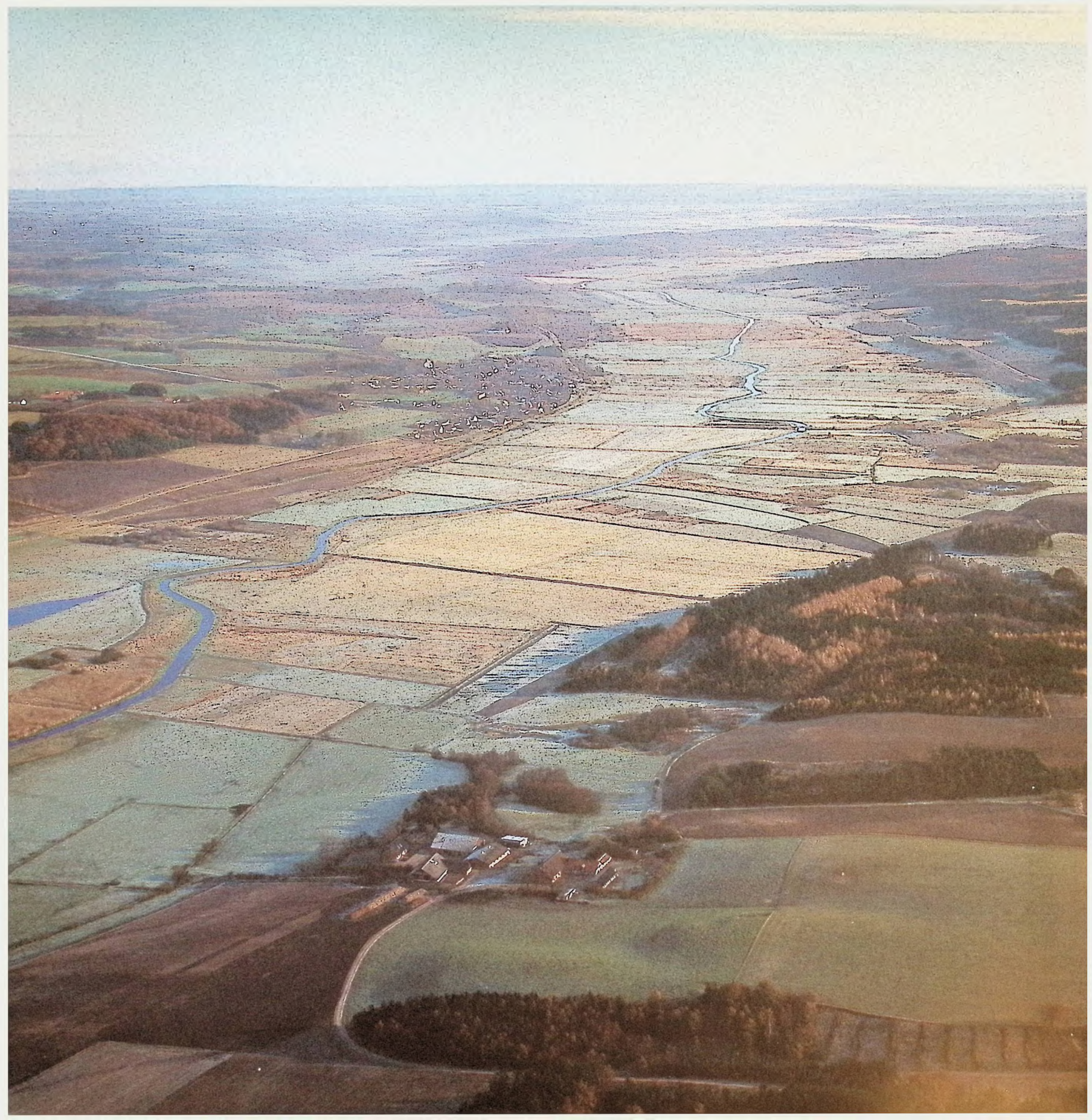
Pøt Mølle ved Frijsenborg

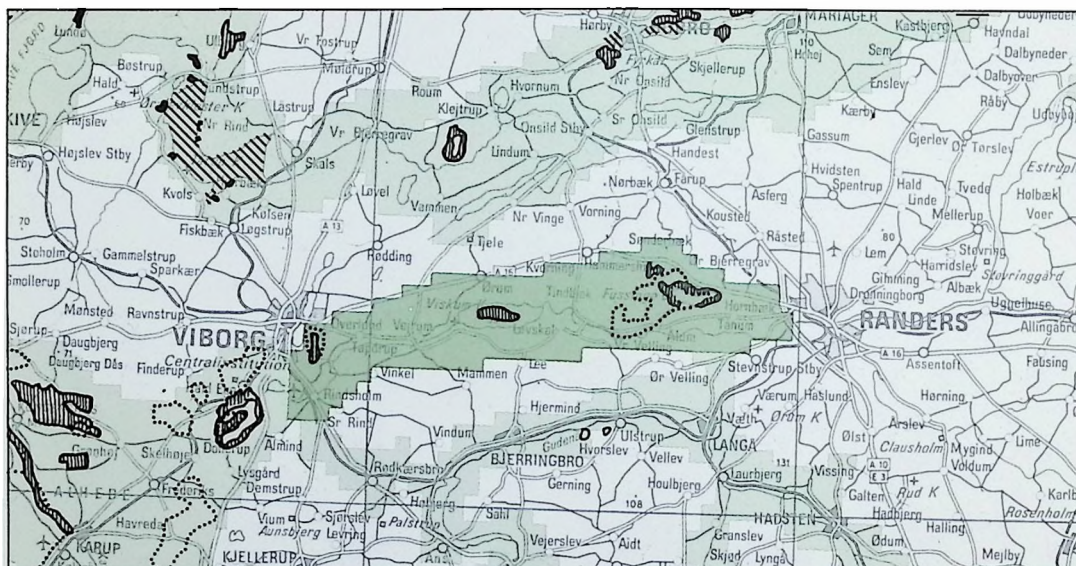
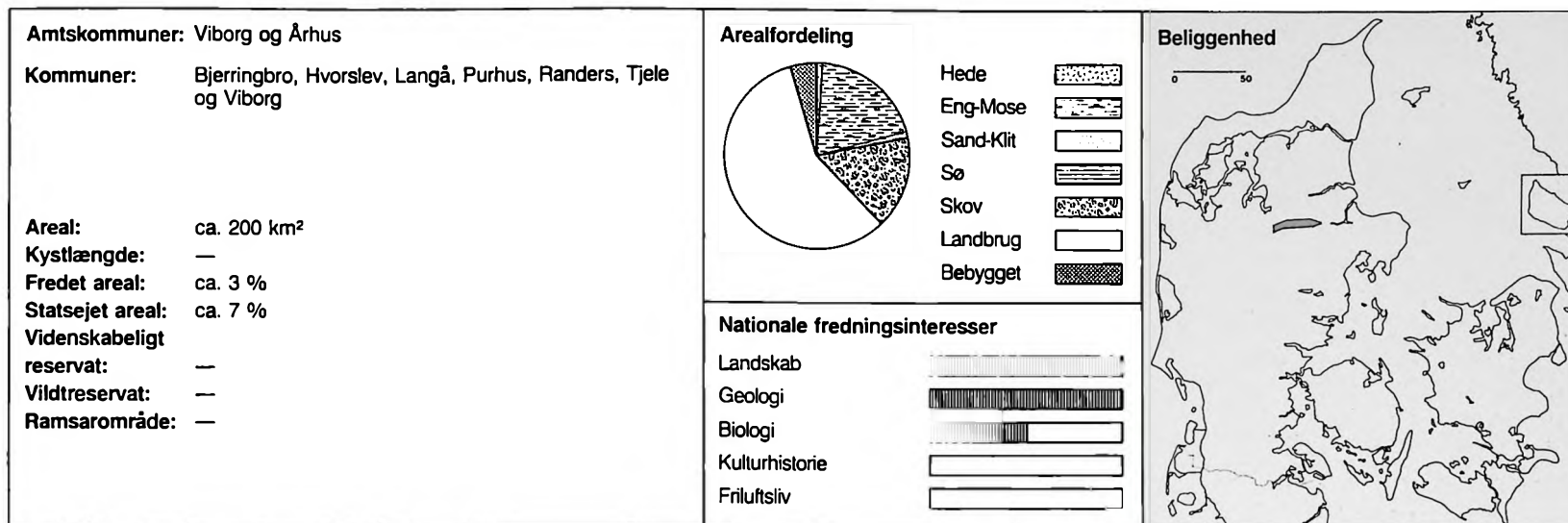
Jernbanerne følger ofte dalene, her vest for Hadsten

Gudenådalen syd for Svstrup

Et af landets mest storslåede og markante ådalslandskaber

Landskab

Nørreådal strækker sig fra Viborg i vest til Randers i øst, hvor Nørreåen og Gudenåen forener sig. Centralt i området omgivet af Nørreåens to løb hæver bakkeryggen Ø sig med vide udsyn til alle sider. Ådalens bund består af udstrakte landbrugsarealer vekslende med græsningsenge, sumpe og moser. På siderne vokser flere steder skov.

Geologi

Under sidste istid var de brede jyske ådale banen for det smeltevand, der løb mod vest under isen. I dalene findes ganske lave tærskler og søer, hvis oprindelse ikke er afklaret.

Ved Istidens slutning søgte smeltevandet fra det isdækkede Østjylland gennem Nørreådal frem til Hald Sø og videre ud over Karup Hedeslette. I perio-

den indtil Kattegat blev isfrit, strømmede samtidig smeltevand fra Gudenådal ud ved Hjarbæk Fjord. Senere ved havstigningen i stenalderen gik Randers Fjord ind til Vejrum, og Ø var på det tidspunkt en regulær ø. Men i forbindelse med efterfølgende landhævning blev fjordbunden efterhånden tørlagt til Randers, og i dag gennemstrømmes Nørreådal af vandrige, men nu regulerede åløb.

Biologi

Naturtyperne i området er forholdsvis få, men til gengæld rigt udviklede, og de rummer et sammensat dyre- og planteliv.

Ådalene har tidligere kun været udnyttet sparsomt. Siden er store arealer blevet opdyrket, men der er samtidig opstået vældige sumpskove på opgivne græsningsjorder eller omkring tørvegrave.

De uigennemtrængelige pilekrat og sumpe har sammen med de våde enge betydning for insektsamlende småfugle, for vand- og sumpfugle og for rovfugle. Insektlivet er rigt, og der findes en række plantearter, som andre steder er i tilbagegang.

Områdets øde karakter giver gode betingelser for dyrearter, som kræver afvekslende og uforstyrrede forhold. Her findes fortsat en lille odderbestand.

På ådalens sider og i bakkerne ved Fussingø vokser en del ældre og varieret løvskov. Desuden er der aske- og ellesumpe og væld. I Læsten Bakker og på Ø findes store arealer med lyng og egekrat.

Kulturhistorie

Områdets udvikling bærer præg af de begrænsninger og de muligheder, som åløbene har givet. Endnu i dag er vejnettet sparsomt og tydeligt betinget af landskabets former og grænser. Vejene følger således dalsiderne, og lange åstrækninger er uden passage. Langs vejene ligger en del gravhøje, hvis lokalisering er typisk for de jyske dale, idet placeringen afspejler en vekseludnyttelse mellem det flade landbrugsland og ådalenes græsnings- og høstetarealer. Ved vadesteder og broer har der udviklet sig en række mindre bysamfund, hvor vandmøller skabte grundlag for forskellig småindustri. I middelalderen samledes store arealer under Fussingø gods. Godset og det franske parkanlæg med resterne af Skeels

herreborg danner i samspil med Fussing Sø og de omgivende skove en fin landskabelig helhed.

Friluftsliv

Området udnyttes i en vis udstrækning til endagsudflugter, og det besøges af en del lystfiskere. Fussing Sø, Læsten Bakker og Ø er vigtige mål for naturekskursloner. Der er et beskedent udbud af overnatningsmuligheder i småbyerne. I området findes enkelte campingpladser og meget få sommerhuse.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

De nationale fredningsinteresser knytter sig til det storslåede landskab og dets dannelse, men også de biologiske interesser bør nævnes. Dalene har sat de

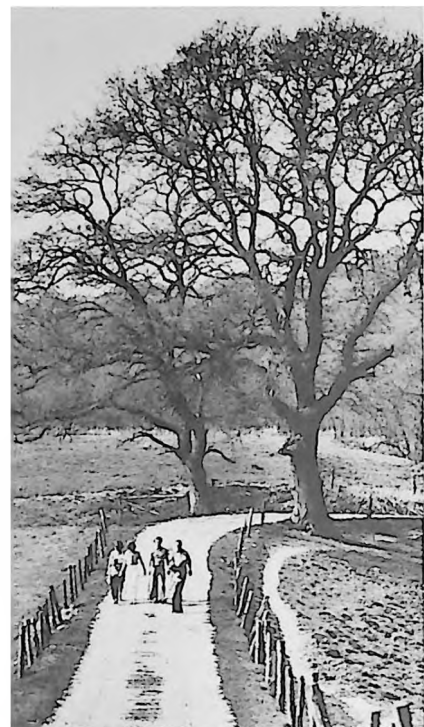
res præg på erhvervsforhold og levevilkår og på det biologiske indhold af den relativt uforstyrrede natur. De naturfredningsmæssige problemer knytter sig i første række til sikring af vandrigelighed og vandkvalitet i vandløb, søer, moser og væld. Vises der ikke tilbageholdenhed med hensyn til dræning og vandindvinding, vil variationen i vådområderne kun vanskeligt kunne opretholdes.

Større tekniske anlæg i eller umiddelbart ved dalen vil kunne påvirke det storslåede landskabsbillede i uheldig retning.

Rekreative anlæg kan mest hensigtsmæssigt etableres i tilknytning til eksisterende bymæssig bebyggelse, veje og stier, således at områdets uforstyrrelse for dyre- og plantelivet bevares bedst muligt.

De lyngklædte Ø Bakker, beliggende midt i Nørreådal

Godslandskab ved Fussingø

Snit gennem Nørreådalen vest for Vejrum

Ved Fussingø findes flere ellekrat

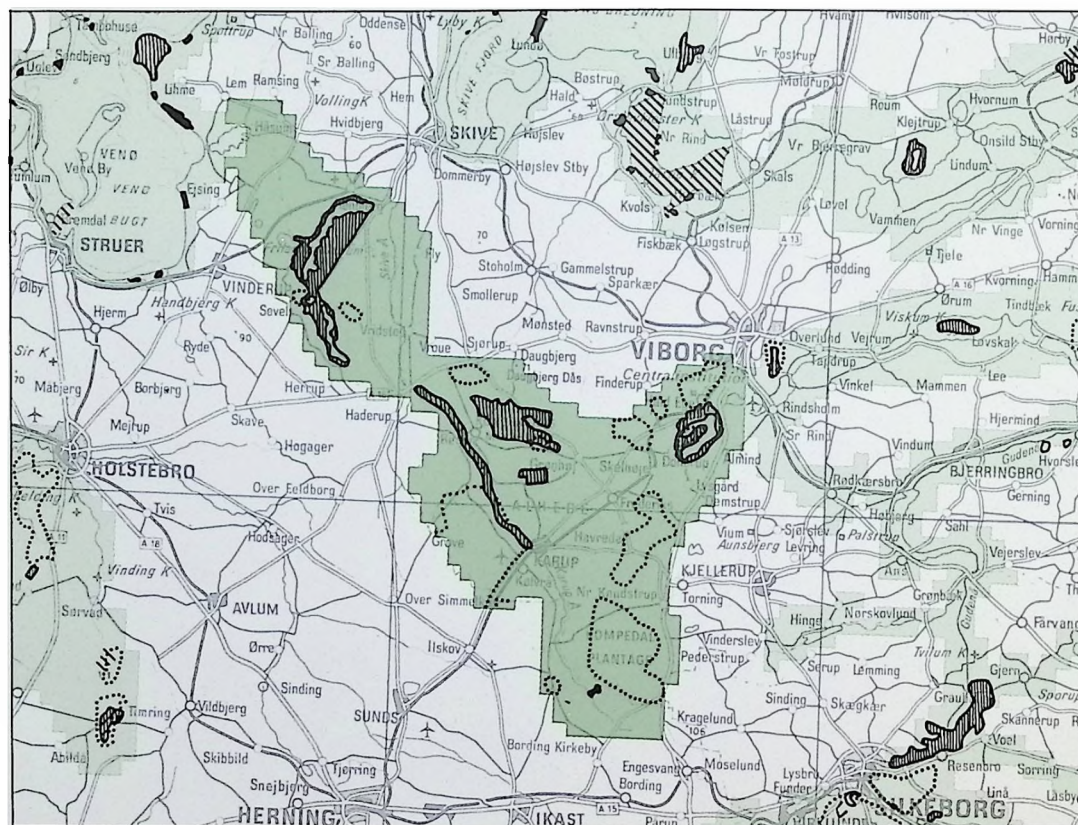
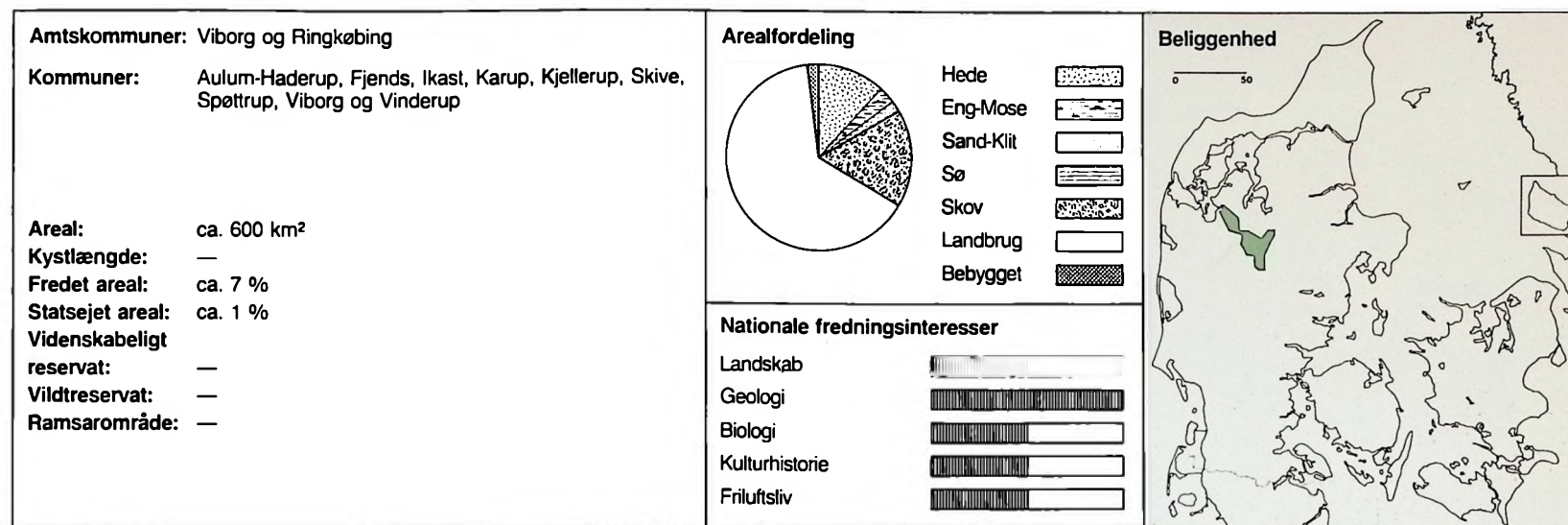
Nørreå set fra broen ved Vejrum

Hald Sø - Karup Å - Flyndersø

14

Hvor isranden knækkede

Landskab

Området, der strækker sig i et bælte fra Flyndersø i vest til Hald Sø i øst, omfatter nogle af landets største sammenhængende indlandshedearealer og et af landets mest særprægede israndsområder.

Landskaberne i den vestlige del dannes af flade smeltevandssletter med hede-strækninger, plantager og landbrugsjorder omkring den brede og udstrakte Karup Ådal. Vestligst ligger hede- og sølandskabet omkring Flyndersø-Stubbergård Sø.

Den østlige del består af det storslåede bakke- og sølandskab omkring Hald Sø med marker, levende hegn og småskove.

Geologi

Områdets markante landskaber er udviklet omkring isens hovedopholdsline under sidste istid. Ved Skelhøje syd for Hald Sø dannede isranden et næsten retvinklet knæk, hvor den forløb mod syd og mod nordvest. Fra det isdækkede Nord- og Østjylland strømmede smeltevand gennem store tunneldale under isen til gletscherporte ved isranden og videre ud over det isfri land. Ved Skelhøje lå den største gletscherport. Vandmasserne medvirkede til dannelsen af Hald Sø og Flyndersø-Stubbergård Sø og aflejrede sand og grus på det, der blev Karup Hedeslette. Under afsmeltningen gjorde isen ophold langs en linie, der fra Skive forløb langs nordsiden af Sr. Lem Vig. Derved fik smeltevandet, der hidtil havde strøm-

met mod vest, et lettere forløb nordover til Venø Bugt. Den kortere vej til havet gav smeltevandsfloden et stærkere fald og større erosionskraft. Den gravede sig derfor ned i den tidligere aflejrede smeltevandsslette, hvorved Karup Ådal dannedes.

Senere, da også Skive Fjord var blevet isfri, søgte smeltevandsfloden en endnu kortere vej mod havet, og skabte herved et endnu dybere leje, som Karup Å nu gennemløber. Dalsidernes terrasser afspejler de forskellige faser i smeltevandets udformning af landskabet.

I området ved Flyndersø-Stubbergård Sø udviklede sig et andet karakteristisk istidslandskab. Under israndens tilbagerykning blev tunneldalene opfyldt af store efterladte dødisblokke. Da isblokkene smeltede, fremkom de to søers fligede huller i det omgivende terræn, som dødisen havde bevaret mod udfyldning med smeltevandsaflejringer. I det ellers flade terræn ses der mange andre dødishuller, hvoraf flere er blevet til småsøer eller fugtige arealer.

Biologi

Området omfatter kernen af den tidligere jyske alhede. I dag er størstedelen af alheden opdyrket. Tilbage i området er dog flere store hedestrækninger som Kongenshus Hede, Hjelm Hede og Hessellund Hede. På Kongenshus Hede var der indtil for få år siden en pæn bestand af urfugle.

Områdets ferske vande er næringsrige og rummer et artsrigt plante- og dyreliv, bl.a. fortsat en lille odderbestand.

Flyndersø, Stubbergård Sø og Hald Sø omgives af store heder og plantager. De hører til blandt landets få større søer, hvor omgivelserne kun i ringe grad er opdyrket.

Vest for Hald Sø hæver Dollerup Bakker sig, lyngklædte med spredte enekrater. På halvøen, Inderøen, som strækker sig ud i søen, vokser landets vestligste bøgeskov. Hald Ege-Langskov er derimod en gammel egeblandingsskov, der i dag rummer landets største bevoksning med vintereg. En række dambrug forurener vandløb, der munder ud i søen.

Kombinationen af søer, åbne agerjorder og gammel skov giver gode betingelser for store rovfugle. Området udgør desuden et af de vigtigste levesteder for isfugl og bjergvipstjert.

Kulturhistorie

Hævejsstrøget passerer gennem den østlige del af området øst for Hald Sø. Langs den øvre del af strøget ligger karakteristiske rækker af høje fra bondestenalder og ældre bronzealder.

Ved Hald Sø ligger Hald Hovedgård, der er opført i slutningen af 1700-årene. Den nuværende hovedbygning kaldes »Det femte Hald«. Der har været fire tidligere anlæg på stedet, det fjerde fra begyndelsen af

1700-årene lige syd for det nuværende, mens rester af det tredje ligger på et næs i søen.

På vestsiden af Stubbergård Sø danner hede- og overdrevslandskaber rammen om ruinen af det midalderdellige Stubber Kloster.

Ikke blot i naturhistorisk, men også i kulturhistorisk sammenhæng påkalder de resterende hedearealer sig særlig opmærksomhed. De er udtryk for en tid og et landskabsbillede, der på blot 150 år har gennemgået en kraftig forvandling. I midten af 1700-årene dækkede heden hovedparten af Jyllands areal. Fra dette tidspunkt iværksattes opdykningsbestræbelser, bl.a. ved hjælp af indkaldte tyske familier.

Efter stiftelsen af Det danske Hedeselskab i 1866 blev opdykningen af heden intensiveret og sat i system, og store arealer kom under plov eller blev til plantet.

På Kongenshus Hede er indrettet en særlig mindepark for hedens opdyrkere.

Fritidsliv

Området rummer flere velbesøgte udflugtsmål, såsom Kongenshus Mindepark, frilandsmuseet på Hjerl Hede, Dollerup Bakker og Hald Sø, men er som

helhed ikke specielt besøgt af turister. Dog ligger der flere campingpladser nær Karup Å, hvortil der knytter sig store lystfiskerinteresser.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Området er i alle henseender af national interesse. Især kan fremhæves de betydelige geologiske værdier.

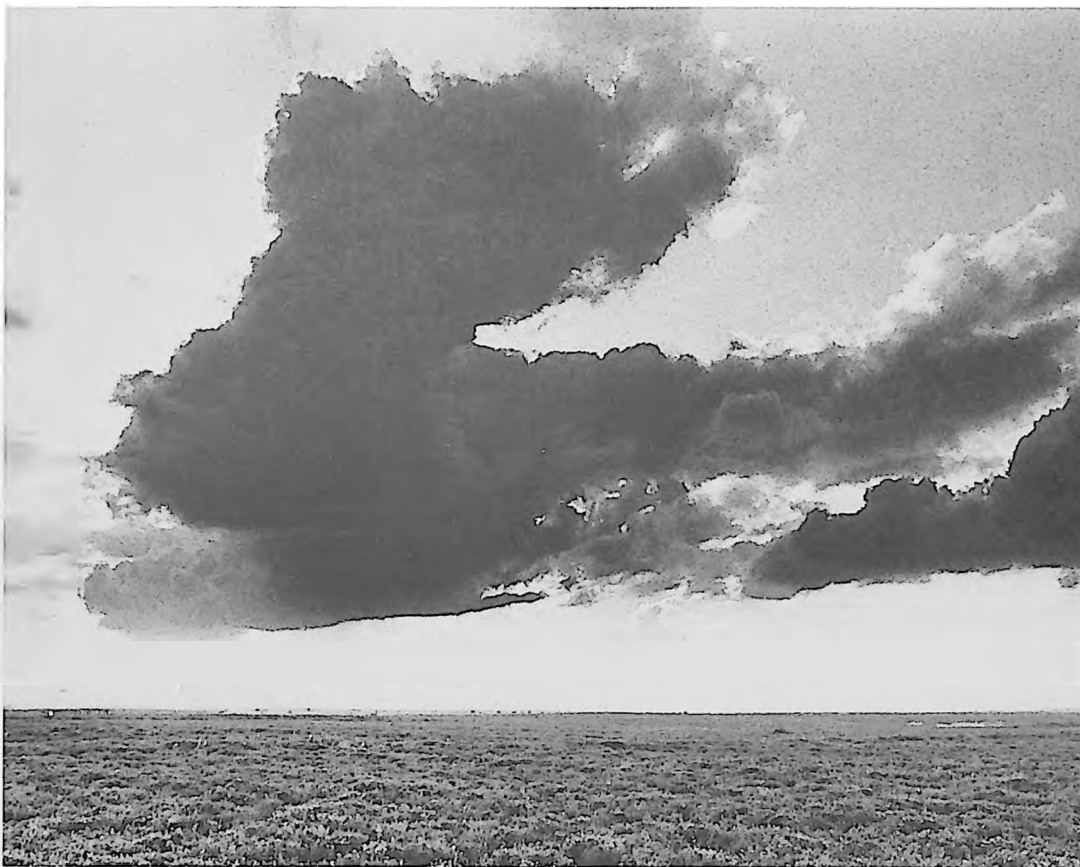
De væsentligste naturfredningsproblemer knytter sig til plejen af de sårbare naturtyper i området.

Hald Sø er kraftig forurenet, og der kræves en hurtlig og omfattende aktion, hvis søens liv skal sikres.

De vigtigste hedearealer er enten fredede eller stats-ejede og derved beskyttet mod indgreb, men de har behov for en fortsat pleje.

Fleire andre naturtyper har behov for beskyttelse og pleje, f.eks. de oprindelige egekrater, arealerne med ene og de gamle løvtræsskove ved Hald Sø.

Området som helhed har en uudnyttet rekreativ kapacitet. Det kan overvejes at åbne området yderligere gennem anlæg af mindre parkeringspladser, vand-, cykel- og ridestier. Samtidig vil det være en fordel om publikumsbesøget kan spredes over større arealer og ledes til steder, der kan tåle slid.

Hedestrækninger, Kongenshus Mindepark

Stubbergård Sø ved Stubbergård

Karup Å ved Resen

På hedestrækningerne finder hugormen gode livsbetingelser

Fra Kongenshus Mindepark

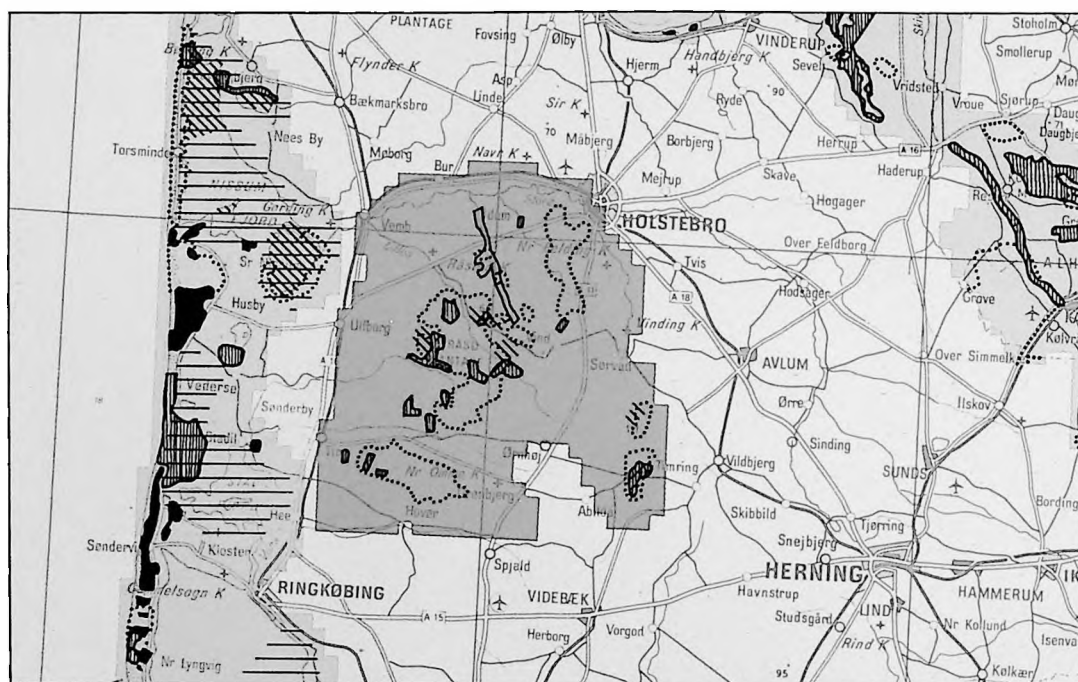
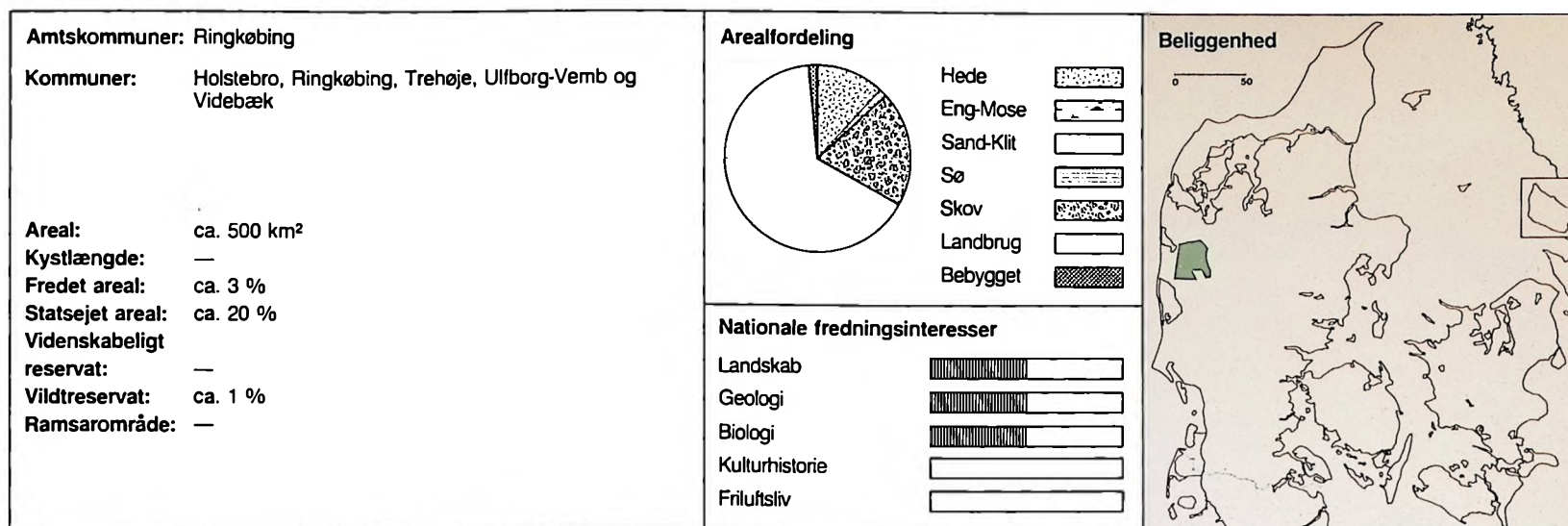
Bakker ved sydenden af Hald Sø

Skovbjerg Bakkeø

Danmarks største bakkeø

15

Landskab

Skovbjerg Bakkeø er i dag et af vore mest uforstyrrede og ekstenstivt udnyttede landskaber. Landskabet er mest karakteriseret ved rolige og udglattede ter-

rænformer med plantager, lette agerjorder opdelt af læhegn, større hedestrækninger med enebevoksninger og indlandsklitler. Der er ofte stor afstand mellem de få landsbyer, og gårdene ligger meget spredt.

Geologi

Skovbjerg Bakkeø repræsenterer et højtliggende morænelandskab fra næstsidste istid. Dette landskab rager op over hedesletterne fra sidste istid, hvor området lå i den isfri del af Jylland syd og vest for isens hovedopholdslinie. Bakkeøen, der består af sandet moræne, har således ikke været isdækket i omkring 130.000 år, og bl.a. det arktiske klima under sidste istid forårsagede en betydelig jordflydning og erosion, der har givet bakkeøen dens nuværende form. Mange steder er landskabsrelieffet præget af tidligere tiders kraftige sandflugt, ikke mindst fra slutningen af sidste istid. Herved skabtes betydelige indlandsklitler og indsander. Med klimaforbedringen indvandrede plantevæksten og senere skoven, og sandflugten ophørte. Ved senere skovrydning indtraf dog sandflugt på ny.

Flere år gennemskærer området i bunden af de gamle flodlejer.

Biologi

Området er præget af store plantager, vekslende med større og mindre hedestrækninger. Her findes et af de sidste og i dag det vigtigste levested for urfugle i landet. Plantagerne har en fin bestand af kronvildt.

De relativt uforurenede vandløb har en artsrig rentvandsfauna og et bredt spektrum af vandplanter. Ådalene i den centrale del af området er ofte - efter

ophøret af græsningen og høslettet – præget af tilvoksning med pilekrat og høj urtevegetation. Hederne rummer de typiske hedeplantesamfund såvel som sjældnere arter, og også de åbne vindbrud i indsanderne har naturvidenskabelig interesse. Hist og her findes endnu egekrat, der er rester af den oprindelige skovbevoksning.

Kulturhistorie

På den vestlige del af bakkeøen, i tilknytning til de større vandsystemer, frembød området de bedste levevilkår for jægerstenalderens jæger- og fiskerkultur. Stenalderbopladser, især i tilknytning til ådalene, vidner om denne tidlige bosættelse i området.

De senere agerbrugskulturer havde deres bebyggelser ned til engene langs åerne. Fra ældre Jernalder kendes her enkeltgårdsbebyggelse og mindre landsbysamfund. Denne karakteristiske placering af bebyggelsen langs ådalene er bibeholdt i området.

Ved Jernalder- og måske især middelalderbøndernes skovrydninger fik sandflugten stort spillerum. På de magre, sandede jorder indvandrede heden, der dominerede landskabsbilledet helt op til sidste halvdel af 1800-årene, hvor en systematisk opdyrkning og tilplantning iværksattes.

Friluftsliv

I det særegne øde landskab er der gode muligheder for et skånsomt friluftsliv i form af naturagttagelser, lystfiskeri, vandre- og cykelture.

Storåens og Lilleåens vandsystemer tiltrækker mange lystfiskere.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig til de geologiske og biologiske forhold, men også til områdets karakter af øde og uberørt landskab.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer

er især knyttet til beskyttelsen og plejen af hederne. På de statsejede hedearealer er der i de seneste år gennemført betydelige plejearbejder. Disse plejearbejder bør videreføres. Det må i den forbindelse overvejes gradvis at tilbageføre visse af de mindst produktive bjergfyrearealer til hedetilstanden. Herved opstår flere og større sammenhængende hedearealer, der giver bedre forhold for plante- og dyreliv, og herved kan områdets tidligere karakter delvis genskabes.

Bevarelsen af uforurenedede og uregulerede vandløb, søer og hedekær er af stor betydning.

Byggeri og etablering af rekreative anlæg i området vil kunne komme i konflikt med Skovbjerg Bakkeø's ro og uberørthed, som netop udgør dets særlige værdi for friluftslivet.

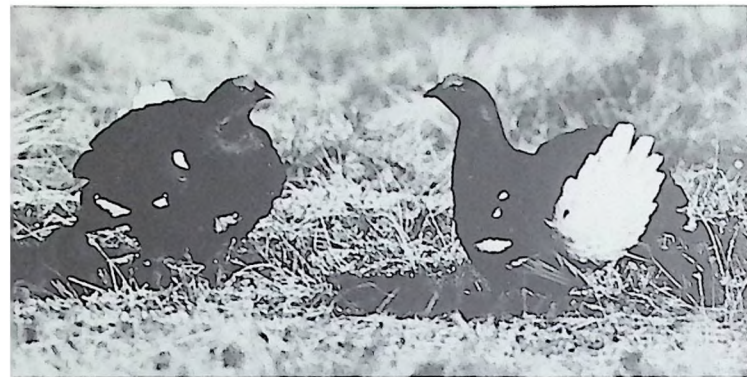
Ligeledes vil det være af værdi at bevare det stormaskede vejnets karakter af udflugtsvejnet og at undgå nye vejanlæg.

Udsigt fra Trehøje mod vest

Plantage og hedestrækninger ved Stråsø Plantage

Endnu findes urfluglene i området

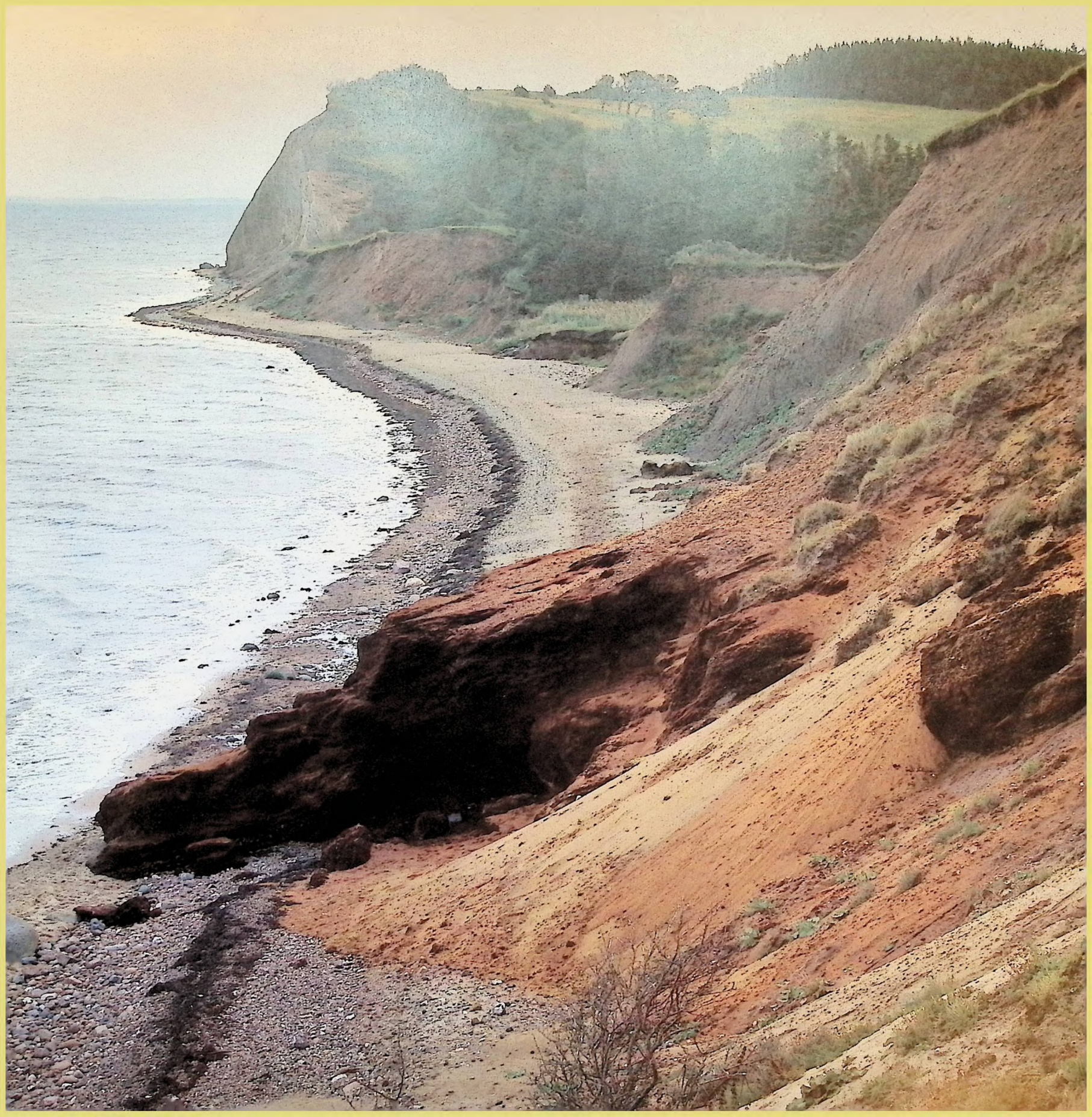
Vind Hede

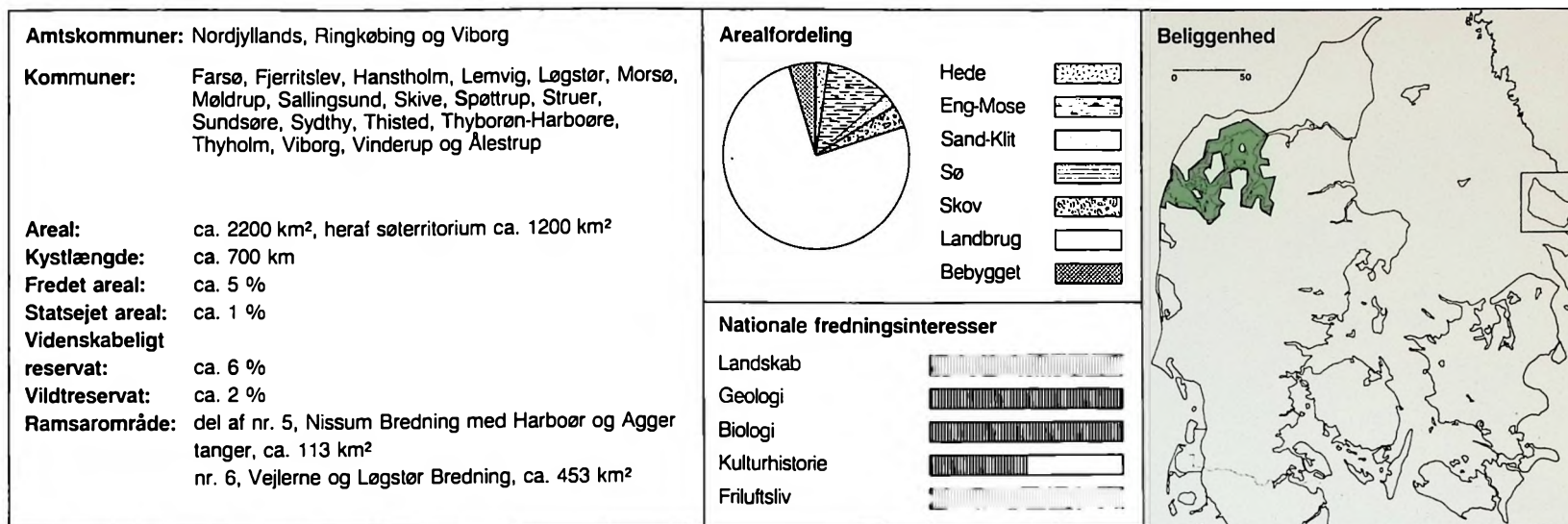
Lilleåen

Indlandsklitter på Kronheden

Landets største og mest varierede fjordområde

Landskab

Det nationale naturområde, Limfjorden, strækker sig fra Thyborøn i vest til Aggersund i øst. Visse steder inden for området er fjorden så bred, at den giver fornemmelse af hav. Dette opleves ved Løgstør Bredning og Nissum Bredning. Andre steder har Limfjorden form af smalle og bugtede sunde, som det ses sydøst og vest for Mors.

I denne vestlige del af fjorden ligger øerne Mors, Fur, Livø, Jegindø, Agerø og Venø. På nær Fur og Venø er øerne forbundet med broer til det jyske fastland eller Thy - for Mors' vedkommende til begge.

Med det stadige samspil mellem vand og land under skiftende belysninger og perspektiver rummer området landskabelige oplevelsesmuligheder, som næsten ikke findes andre steder i landet.

Geologi

Området geologiske struktur afspejler såvel istidens enorme landskabsformende kræfter som resultaterne af den senere landhævning, hvorved store havflader blev til land.

Af bl.a. morænejordens indhold af norske vandreblokke kan isens bevægelsesretning bestemmes som gående fra nord til syd.

Isens afsmeltning er ikke foregået jævnt. Langs opholdslinier eller under mindre nye fremstød har Isen opkastet morænebakker. Flere sådanne israndsstrøg ses syd for både Thisted og Livø Bredning -

mest markant nok på Nordmors med Salgjer Høj, der hæver sig 89 m over havet.

Det formentlig tydeligste vidnesbyrd om isens voldsomme kræfter kan ses i de mægtige molérklinter på den nordlige del af Mors og på Fur, hvor molérlagene med deres mørke bånd af vulkansk aske er presset op og foldet af isen.

Befriet for ismassernes tryk hævede Nordjylland sig og udgjorde i en periode ét stort sammenhængende landområde. Dette blev imidlertid til dels overskyldet af stenalderhavet, hvorved de højeste partier fremstod som øer, indtil landhævningen på ny fik overtaget. Udviklingen afspejles i Limfjordens kystlandskaber, hvor store flader af hævet havbund mange steder ligger neden for stenalderhavets kystkrænter. Den stærke blæst, bølgeslaget og strømmen har været med til at forme kysterne. Klinterne står ofte med skarpe erosionsflader, og der foregår en stadig dannelse af krumodder og strandvolde. Derved afspejles fladvandede kyster, der gradvis udvikler sig til rørsump, som så ved menneskers indgreb kan ende som græsningsarealer eller dyrkede marker. Alle stadier i denne udvikling er repræsenteret i området. Limfjorden fik sin nuværende karakter af sund, da en stormflod først i 1800-årene gennembrød den smalle tange, som mod vest skilte fjorden fra havet.

Biologi

Limfjorden er i dag mere saltholdig end andre dan-

ske fjorde. Dette giver sig bl.a. udtryk i strandengenes saltvandsprægede plante- og dyreliv.

Kystzonen og øerne er overvejende landbrugsland. Enkelte bakkepartier henligger som hede. Af den oprindelige løvskov er kun lidt bevaret, mens nåletræsbevoksninger vinder frem på kystskrænterne. På kystskrænterne vokser interessante plantesamfund. De biologiske værdier er dog først og fremmest knyttet til det inddæmmede område, Vejlerne, til Løgstør og Nissum bredninger samt til Agger og Harboør tanger. Disse vådområder med udstrakte vandflader, enge og rørsumpe tjener som vigtige yngleområder for fuglelivet og som raste- og fourageringsområder for store bestande af ande- og vadefugle.

I den vestlige del af området findes odderen fortsat flere steder.

Nissum Bredning samt Agger og Harboør tanger er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 5 (jfr. naturområde nr. 2), mens Vejlerne sammen med Løgstør Bredning udgør Ramsarområde nr. 6. Endvidere er Vejlerne videnskabeligt reservat.

Kulturhistorie

Området var tæt bebygget gennem hele oldtiden. I jægerstenalderen dannede havets store rigdomme af bl.a. østers basis for en omfattende bosætning af jægere og fangstfolk langs kysterne. Tykke skaldynger, køkkenmøddinger, vidner om en stabil bosættel-

se over lange tidsrum, og bopladsen ved Ertebølle har givet navn til denne kultur.

Fra senere perioder er især bronzealderens mange storhøje fremtrædende elementer i landskabet. Storhøjene ligger i kraftige koncentrationer ved de gode landingspladser og præger i enestående grad bakkerne langs kysterne, hvor de tillige tjente som var-tegn for de søfarende.

Områdets strategiske funktion i vikingetid og tidlig middelalder afspejles af levn af pælespæringer i fjorden, og ved Aggersund af resterne af vikingefæstningen Aggersborg.

Jævnt fordelt i hele kystområdet ligger herregårde, som Kås og Spøttrup i Vestsalling og Lerkefeld i Vesthimmerland. De små fiskerlejer og mindre kystbyer rummer flere velbevarede bygningsmiljøer.

I nyere tid har man forsøgt at afvande flere lavvandede fjordarme ved hjælp af dæmninger.

Friluftsliv

Spredt langs kysterne findes mindre sommerhusområder. Kystbyerne har lystbådehavne og anløbspladser, og fjordens beskyttede vande er meget søgt af lystsejlere fra såvel ind- som udland.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse i Limfjordsområdet er især knyttet til de storslåede landskaber og deres geologiske oprindelse, til områdets store biologiske og rekreative værdier, men også til områdets kulturhistorie.

De naturfredningsmæssige problemer knytter sig især til den fremtidige rekreative udnyttelse af området og beskyttelsen af visse sårbare områder.

Gennem den rekreative planlægning for Limfjordsområdet bør anvendelsen til lystsejlsads afvejes over for de øvrige interesser i området. Det vil være hensigtsmæssigt, at udbygningen af lystbådehavne sker i tilknytning til bestående havne. Herved tages hensyn til landskabet og opnås en fordeling af lystsejlsadsen, der opretholder en vis ro i de særlige fugleområder. Ved planlægningen af feriecentre og campingpladser m.v. er der særlige naturfredningsmæssige hensyn at varetage i det kystnære områder. Placering af anlæggene i tilknytning til eksisterende anlæg eller bebyggelse, vil mange konflikter kunne undgås.

Det er vigtigt, at de igangværende bestræbelser for at tilvejebringe en ordning for molerindvindingen på Nordmors fører frem til et resultat, der – som det er sket på Fur – også sikrer dette områdes meget betydelige landskabelige og geologiske interesser.

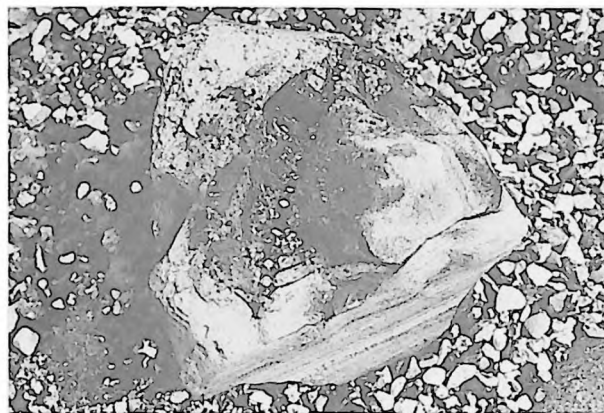
I Vejlerne vil en sikring af økologisk tilfredsstillende vandstandsforhold m.v. være af stor betydning for fuglelivet i området. Flere inddæmninger og landvindinger vil komme i konflikt med de store biologiske værdier.

Markant beliggende bronzealderhøje syd for Vestervig

Vilsundbroen

Fossil fisk i sten, Hanklit

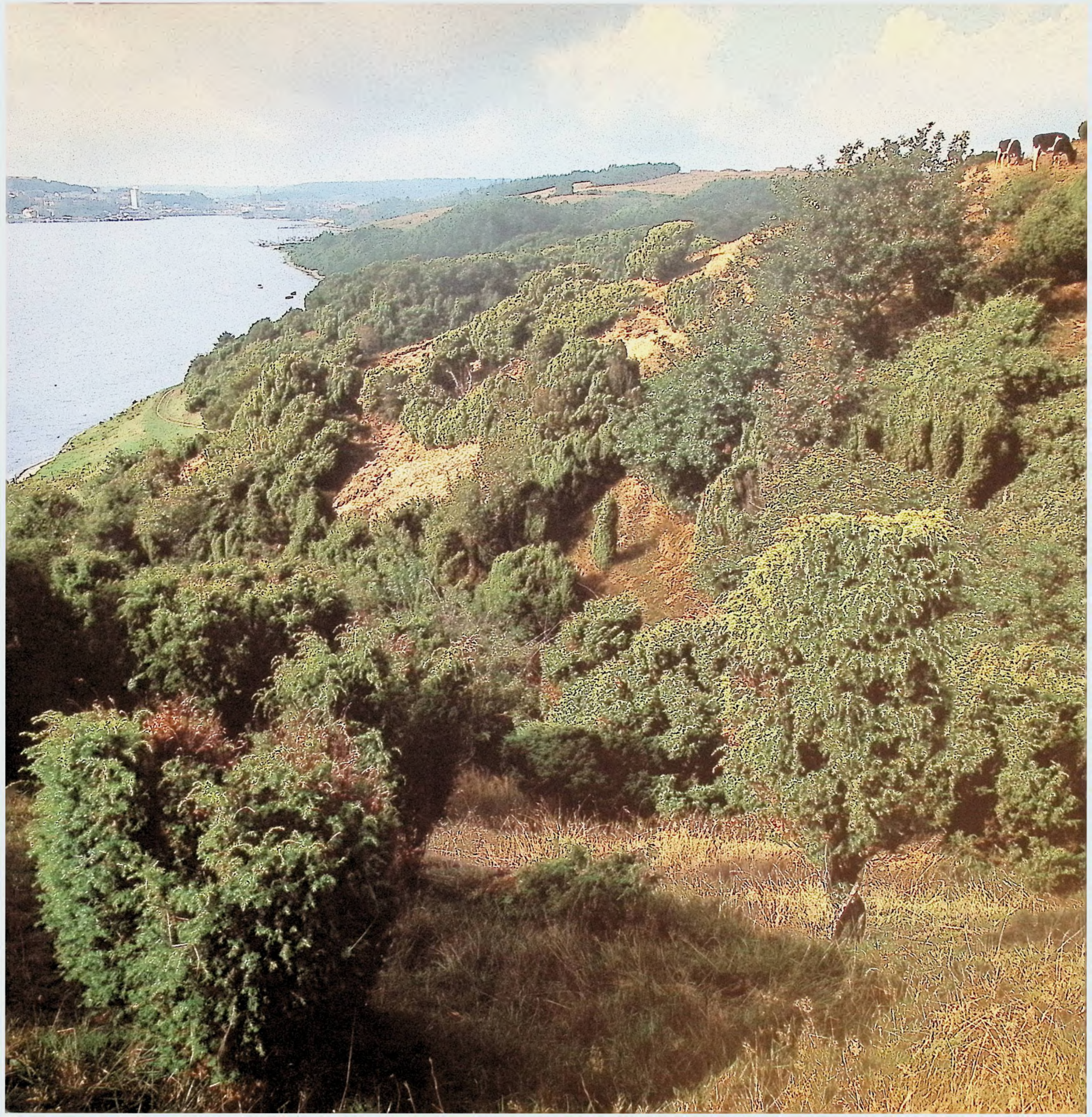
Vejlerne

Udsigt fra Hanklit mod sydvest

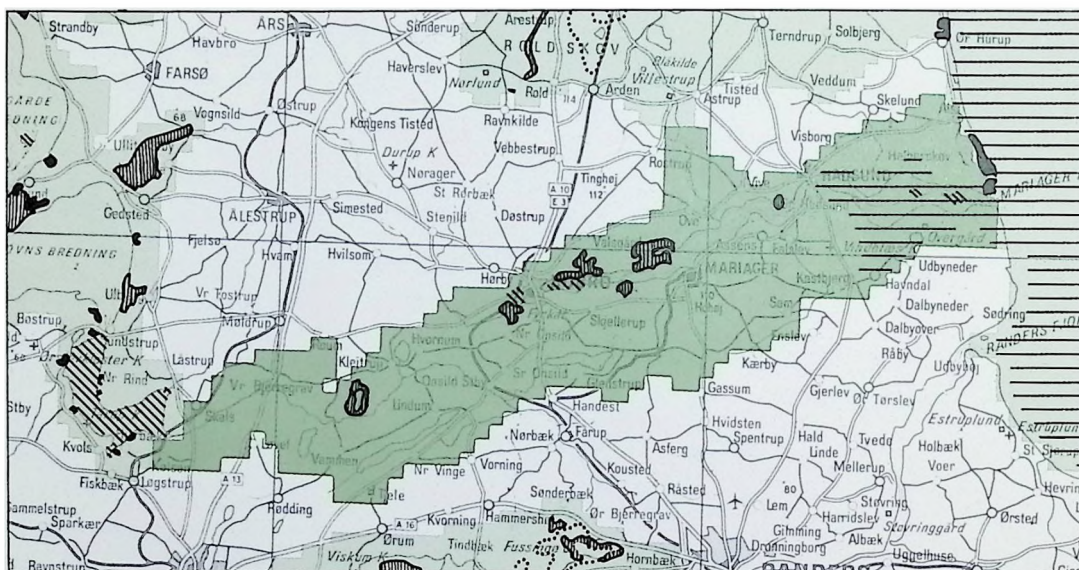
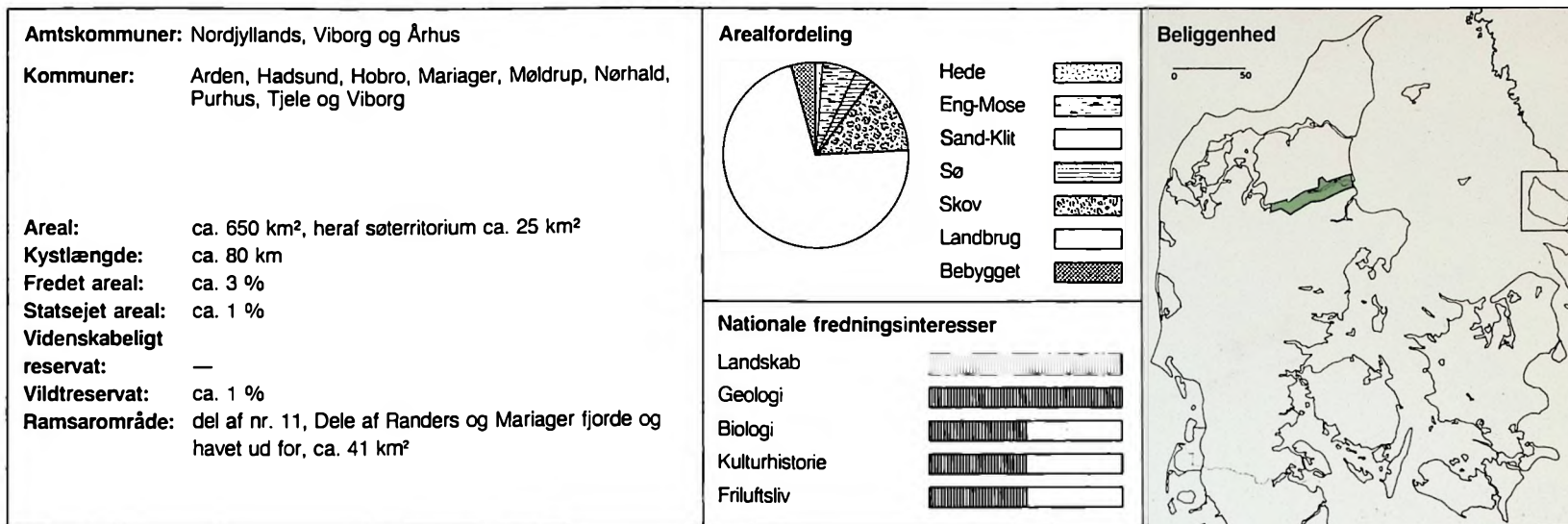
Strand ved Kås Hoved

Skals Å - Mariager Fjord

17

Et af landets smukkeste og mest varierede dal- og fjordlandskaber

Landskab

Skals Å - Mariager Fjord omfatter et dalsystem, der strækker sig fra Hjarbæk Fjord ved Limfjorden til Kattegat. Det er et område, der udmærker sig ved en meget stor landskabelig variation og skønhed.

Skals Å har sit udspring vest for Randers og løber først ind i dalsystemet ved Lindum. Her er ådalens sydskråning skovklædt over en næsten ti kilometer

lang strækning. Derpå udflades landskabet vestover, og åen løber gennem vidtstrakte og tildels afvandede enge til Hjarbæk Fjord.

Landskabsbilledet på begge sider af Mariager Fjord er rigt på kontraster. Større og mindre byer veksler med landbrugsland og skovpartier. Hist og her findes hede og krat. Fjordens bugtede forløb bidrager væsentligt til den varierende landskabsoplevelse.

I de yderste lavandede dele af fjorden er der foretaget større inddæmninger og opdyrknings af såvel strandenge som af selve fjorden.

I området findes søerne Rødsø, Tjele Langsø, Hærup Sø, Glenstrup Sø og Klejtrup Sø.

Geologi

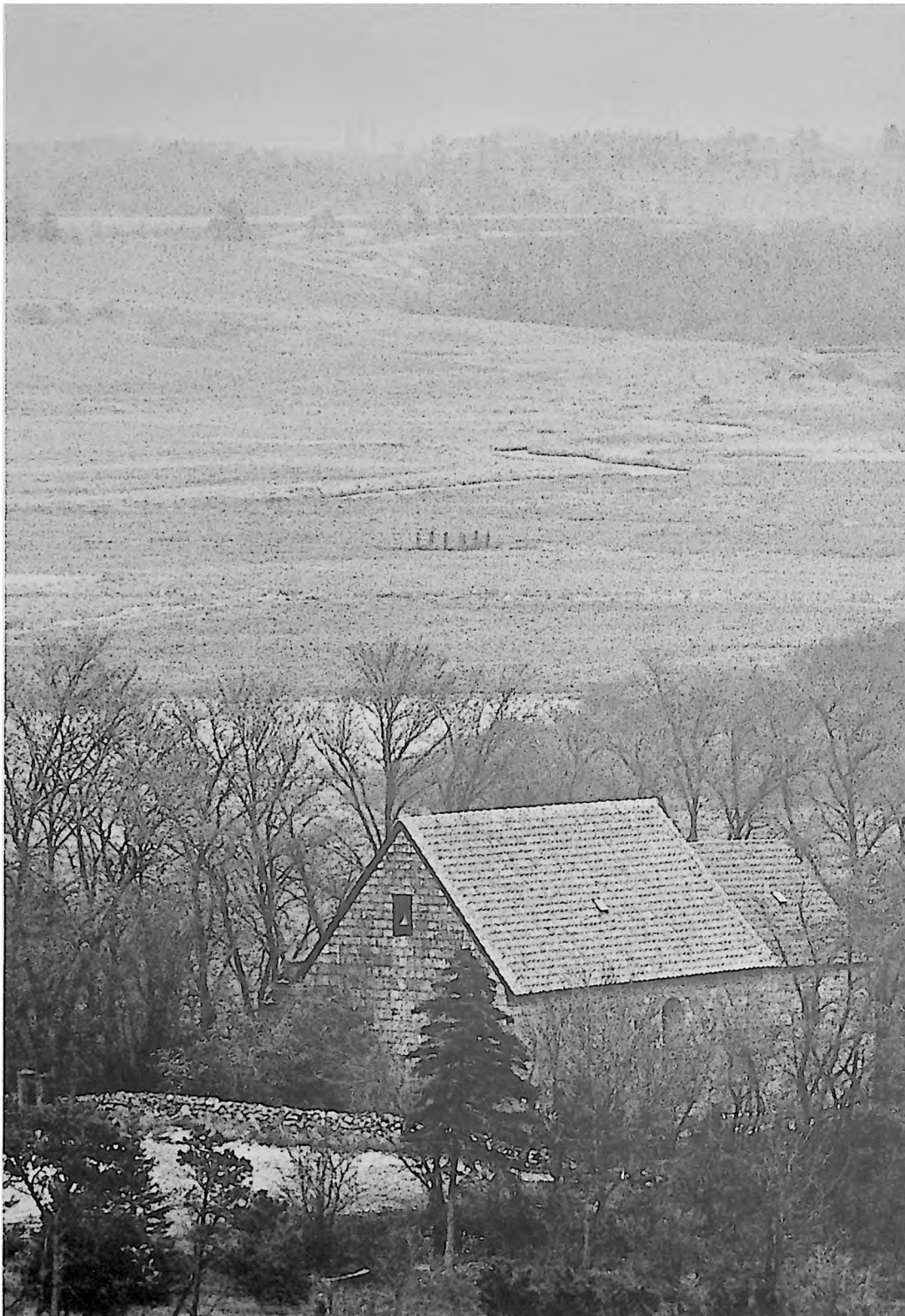
Dalsystemet er skabt af de store smeltevandstrømme under isen, da den i sidste Istid stod ved sin hovedopholdslinje.

Skals Å-dal vidner om de kolossale vandmængders eroderende virkning. I dalen afspejles et tidligere flodleje på længere strækninger af veludviklede terrasser 10 meter over bunden. Efter istiden fyldtes dalen af havet fra Hjarbæk Fjord til Hærup Sø og fra Hobro til et stykke vest for Fyrkat, men ved den senere landhævning blev dalbunden igen land.

Den inderste, dybe og smalle del af Mariager Fjord - fra Hobro til Hadsund - er et meget karakteristisk eksempel på en østjysk tunneldal, udgravet af smeltevand under isen og senere udfyldt af havet. Øst for Hadsund vider fjorden sig ud i et stort lavlandet parti omgivet af vidtstrakte forlandsdannelse, hvor den flade kystslette afgrænses op mod morænelandskabet af en havskrænt fra stenalderhavet.

I området findes sydvest for Hobro Danmarks største dødlshul, Øls Skæppe.

Kalkundergrunden står højt overalt i området, og ved Mariager træder den frem i klinter.

Den lille romanske kirke i Pederstrup på kanten af Skals Å-dalen

Biologi

I Skals Å-området findes søer og ferske engområder med et rigt plante- og dyreliv. I området er der fortsat en lille odderbestand tilbage.

Omkring Mariager Fjord veksler enge, krat, lunde og gamle stævningssskove med mindre overdrev og heder. På kalkklinternes skrænter mod fjorden vokser en tørbundsflora med arter, der ellers har deres største udbredelse i Sydøsteuropa.

De forskellige vegetationstyper huser også en interessant insektfauna. Således findes i flere af løvskovene en lang række sommerfuglearter, der i dag er forsvundet andre steder.

De saltvandsprægede strandengsarealer og de vidtstrakte, lavvandede flader i fjorden øst for Hadsund indgår i Ramsarområde nr. 11 (jfr. naturområde nr. 19). Her og i det fladvandede havområde ud for kysten raster store mængder af vandfugle – bl.a. størstedelen af Svalbardbestanden af lysbuget knortegås, der hvert år opholder sig her i en periode.

Kulturhistorie

Omkring fjorden og Skals Å-dalen præges landskabet af mange store gravhøje fra bronzealderen. Centralt i naturområdet ligger vikingeborgen Fyrkat, lidt sydvest for Hobro.

Området rummer flere herregårde, bl.a. Overgård, der fremtræder som en af landets mest markante renaissancegårde, og Tjele, hvis bygninger rejser sig frit på det høje sletteland.

Friluftsliv

I Skals Å-dalen er der forholdsvis gode muligheder for et skånsomt friluftsliv. Området er velbesøgt af sportsfiskere.

I øvrigt knytter de rekreative interesser sig især til udflugtsvejene og landskabet omkring Mariager Fjord. Selve fjorden anvendes meget til lystsejlad.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til områdets betydelige landskabelige værdier og geologiske indhold, men også til de biologiske, kulturhistoriske og rekreative værdier.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer knytter sig til sikringen af den variation af naturtyper, som findes i området i form af enge, overdrev, hede og krat. Samtidig er bevarelsen af løvskov i skovbilledet vigtigt for både landskab, dyre- og planteliv.

Den vestlige del af området har en begrænset rekreativ kapacitet. Placering af stier, rasteplasser og andre rekreative anlæg i Skals Å-dalen kræver derfor en nøje planlægning.

Omkring Mariager Fjord er den rekreative kapacitet derimod stor, bortset fra den yderste del af fjorden, hvor for megen sejlad og jagt vil forstyrre fuglelivet.

Skals Å-dalen syd for Ejstrup

Vammen

Skals Å syd for Ejstrup

Strandenge ved Marlaget Fjord, set fra Skovsgård

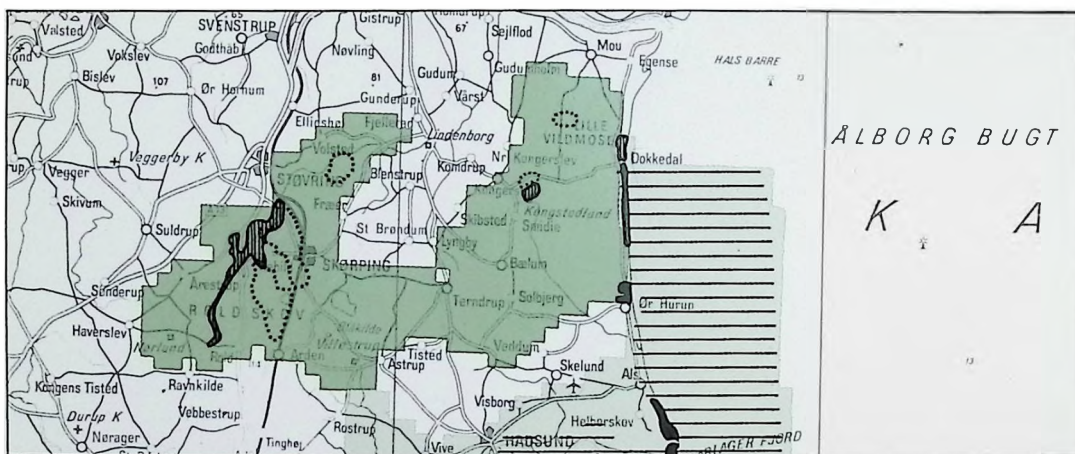
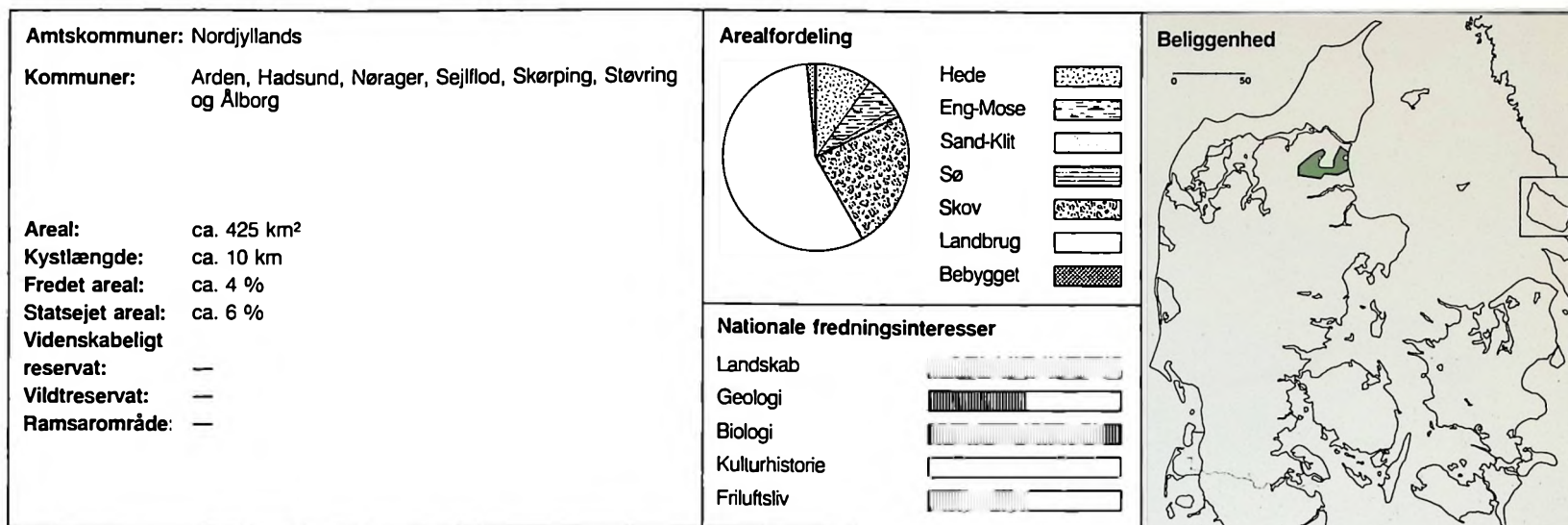
Vikingeborgen Fyrkat ved Hobro

Rold Skov - Lille-Vildmose

18

Landets største skov og største højmose

Landskab

Området strækker sig fra Lindenborg Å-dal i vest over Danmarks største skovkompleks, Rold Skov, og den største højmose, Lille-Vildmose, til Kattegat i øst. I landskabelig henseende indeholder området stærke kontraster mellem den storslåede Lindenborg Å-dal, Rold Skovs kuperede terræn og Lille-Vildmoses udstrakte, dyrkede marker og heder. I kystlinien tegner bakkerne Mulbjergene en markant profil.

Geologi

Rold Skov ligger på et højtliggende og kuperet mo-

ræneplateau, dannet af indlandsisen i sidste istid. Ved Isens afsmeltning udgravede smeltevandsstrømme dale og slugter i det oprindelige moræneplateau, bl.a. i Rebild Bakker.

Syd for Rold Skov har Lindenborg Å sit udspring. Gennem skoven og videre langs dens vestlige afgrænsning følger åen en geologisk markant dal, der skærer sig tværs gennem Himmerland fra Ålborg i nord til Hjarbæk Fjord i syd. Dalen er delvis formet som en tunneldal under isen.

Madum Sø, i den østlige del af Rold Skov, hviler på kalkbund og har underjordiske afløb gennem kalken.

Bakkelandet når mod øst frem til en nord-sydgående linie ved Skibsted-Solbjerg, hvor stenalderhavets kystskrænter markerer overgangen til Lille-Vildmose. Mosen er den største af landets få bevarede højmoser. Den er opstået på en udstrakt flade, som i stenalderen var dækket af hav. Ved strandvoldsdannelser nord for Mulbjergene, der lå som en ø ud for kysten, og ved landhævning skabtes en fladvandet lagune. Denne blev under den fortsatte landhævning omdannet til en sø, der igen udviklede sig til mose.

Biologi

Store dele af Rold Skov, henligger under mindre intensiv forstlig drift end skove i andre dele af landet, og skoven indeholder derfor et værdifuldt dyre- og planteliv. Nævnes kan en stor bestand af kronhjort og mange ynglende rovfugle. Skoven har mange kilder og væld, bl.a. Blåkilde ved Lindenborg Å, og landets mest vandrige, Lille Blåkilde ved Villestrup Å. Da kilderne året rundt holder en temperatur på 7-8 grader, indeholder de et sjældent insektliv, som ellers kun findes i Nordskandinavien eller i Alperne. Flere steder i skoven, som ved Buderupholm, ligger kalken så højt, at den præger plantelivet. Det samme gør sig gældende i den klarvandede og næringsfattige Madum Sø med dens særprægede plante- og dyreliv.

Lille-Vildmoses udstrakte højmosearealer og den meget ekstensivt drevne Tofte Skov repræsenterer

Rebild Bakker

naturtyper, som i karakter og udstrækning ikke findes andetsteds i Danmark. Tilsammen udgør de et enestående fristed for en række plante- og dyrearter, der nu er sjældne eller truede i Danmark.

En væsentlig del af mosen er i dag opdyrket, men store områder, især i den sydlige del vest for Tofte Skov, ligger stadig hen som højmose.

Hele den sydlige del af Lille-Vildmose med Tofte Skov er lukket for offentligheden med hjemmel i naturfredningsloven.

Kulturhistorie

Det ser ud til, at centrale dele af Rold Skov aldrig har været bebygget, idet der ikke er gjort fund fra hele oldtiden. Man vil således her kunne studere et uberørt skovforløb. Udkanten af Lille-Vildmose var bebøjet i jernalderen. Bebyggelsen dækkedes senere af tørvedannelsen, som på denne måde har forseglet den. Dette sjældne fænomen betyder, at disse dele af mosen har stor videnskabelig bevaringsværdi.

Ovenfor stenalderhavets kystskrænter findes flere landsbyer med uforstyrrede bygningsmiljøer og nedenfor, grænsende op til mosen, findes et bælte af mindre herregårde.

Friluftsliv

Rold Skov og Rebild Bakker er yndede udflugtsmål. I Rold Skov-området er der flere hoteller. Ved Hurup på Kattegatskysten findes et større sommerhusområde samt flere campingpladser. Områdets bedste badestrand ligger syd for Mulbjerg.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til de store landskabelige værdier med de udstrakte skov- og mosearealer og til områdets betydelige biologiske værdier. Men også de geologiske dannelsesforhold og Rold Skov-områdets betydning som udflugtsmål er af national interesse.

De aktuelle fredningsmæssige problemer knytter sig især til Lille-Vildmose. Sikring af denne enestående højmose mod tørvegravning, dræning og opdyrkning må prioriteres højt. Det samme gælder friholdelse af det sårbare flade landskab for byggeri og tekniske anlæg, som kan forringe landskabsbilledet.

I Rold Skov er det vigtigt, at de rene søer, vandløb, kilder og væld fortsat beskyttes mod indgreb ved forurening eller vandindvinding.

For Rold Skov, Lille-Vildmose og Tofte Skov gælder, at deres store værdi for dyrelivet i udpræget grad er betinget af deres relative eller absolutte uforstyrrelighed. Dette må tages i betragtning i planlægningen, således at Rold Skov fortsat kun udsættes for en skånsom rekreativ udnyttelse, bortset fra visse særligt udvalgte områder. Den sydlige del af Lille-Vildmose med Tofte Skov bør fortsat holdes lukket.

Tofte Sø i Lille-Vildmose

I Lille-Vildmose findes en tæt bestand af kronhjorte

Blåkilde syd for Rold Skov

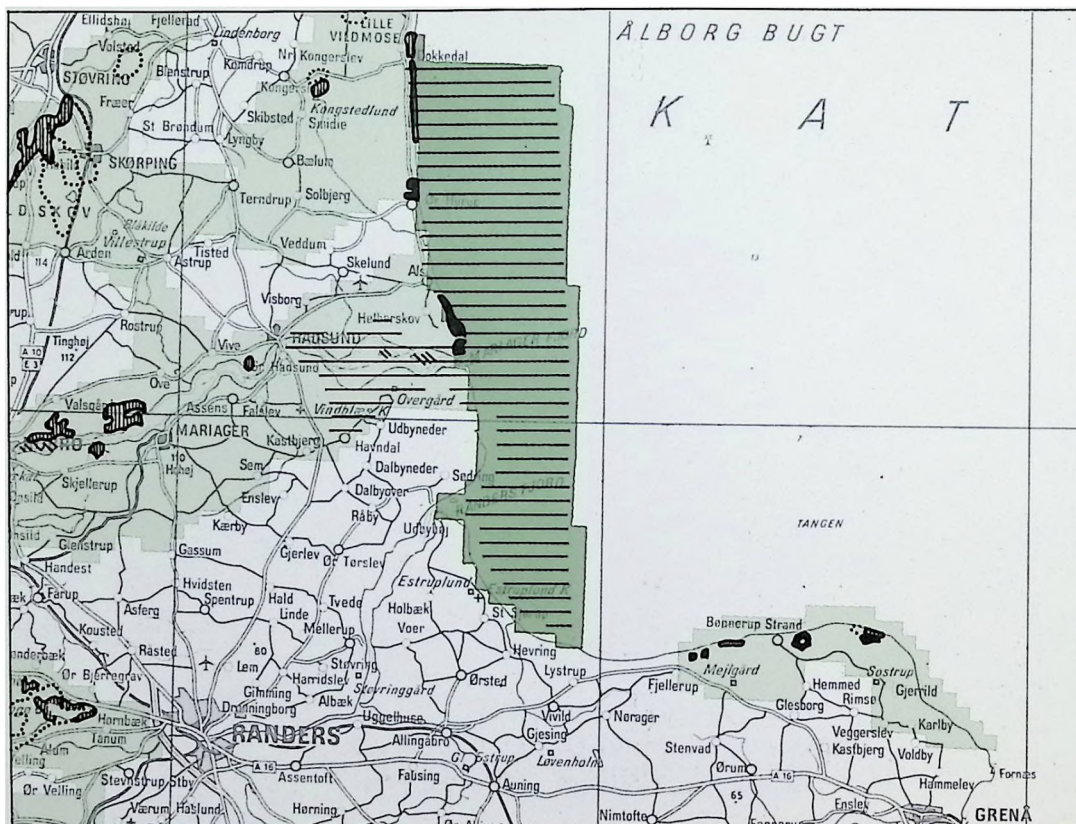
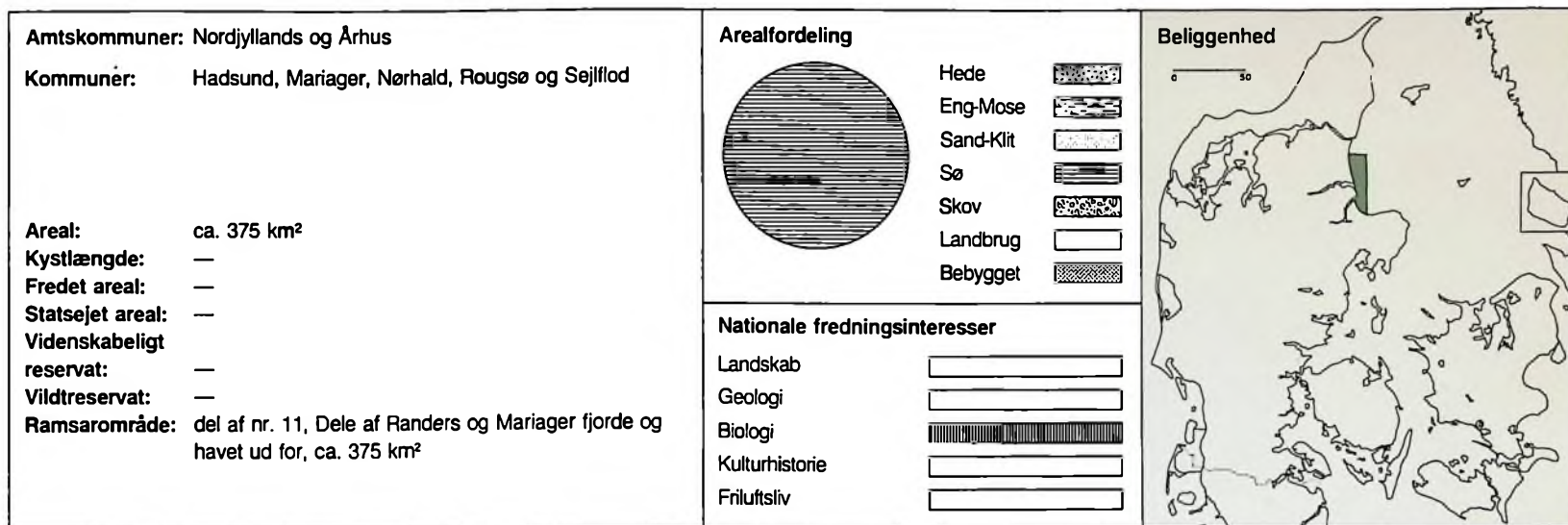
Højmosefloden i Lille-Vildmose

Vandområdet ud for Mariager Fjord

19

En af landets vigtigste raste- og fourageringspladser for vandfugle

Landskab

Området er et lavvandet havområde, der begrænses af en øst-vestgående linie vinkelret ud fra Mulbjerg og en nord-sydgående lige linie i 6-10 kilometers afstand fra kysten ned til roden af Djursland.

Vandområdet er det største lavvandede havareal ud for Jyllands østkyst med en havdybde på under 6 meter i store dele af farvandet. Havområdet har forbindelse til de ydre dele af Mariager Fjord.

Geologi

Siden stenalderen har kystområdet hævet sig i forhold til havniveauet, og stenalderens kystskrænter ligger i dag indtil 10 kilometer inde i landet. Strandvoldssletter afløses af udstrakte strandrevler, der længere ude fortøner sig i havbundens sandrevler.

Biologi

Selv om tidevandet her på østkysten er svagt, har området en betydelig organisk produktion. Det lave, føderige og forholdsvis rolige vand skaber gunstige betingelser for fuglelivet.

Området ligger på en af de store trækveje for vandfugle, og det spiller derfor en stor rolle som raste- og fourageringsplads, især i vinterhalvåret.

I området forekommer store bestande af vandfugle, især knopsvane, sangsvane og fløjlsand. Bestanden af lysbuget knortegås fra Svalbard raster her under efterårstrækket.

De yderste dele af Randers og Mariager fjorde og havet ud for er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 11 (jfr. naturområde nr. 17).

Friluftsliv

Selve havområdet benyttes kun i mindre omfang til friluftsliv. Der er dog en del jagt i vinterhalvåret. Langs kysten ligger en række sommerhusområder og campingpladser.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er begrundet i områdets meget store betydning for fuglelivet. De væsentligste naturfredningsmæssige problemer er således knyttet til sikringen af fuglelivet og den biologiske produktion, der finder sted i havet. Friluftslivet i tilknytning til kystzonen, badning og sejlad, foregår først og fremmest i sommerhalvåret. Selv om konfliktmulighederne i forhold til fuglelivet dermed er begrænsede, må man dog være opmærk-

som på dem ved overvejelser om en udvidelse af havnekapaciteten for lystbåde i området.

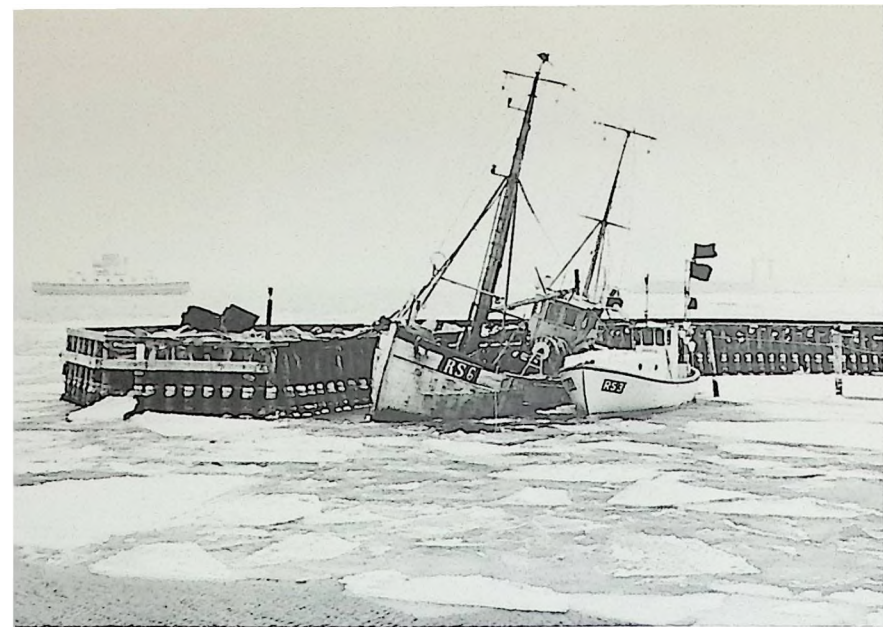
Jagten er en forstyrrende faktor, og visse jagtbe- grænsninger vil kunne øge områdets betydning som rastepads for de mange vandfugle.

Med hensyn til den organiske produktion i havområ- det er det vigtigt, at den følsomme økologiske balan- ce ikke forrykkes ved udledning af spildevand.

Yderligere inddigninger og landvindinger vil påvirke områdets meget store betydning for fuglelivet.

Tidevandspåvirket vade ud for Sødring

Udbyhøj

Als Odde

Strandskade

De lysbugede knortegæs raster i området under efterårstrækket

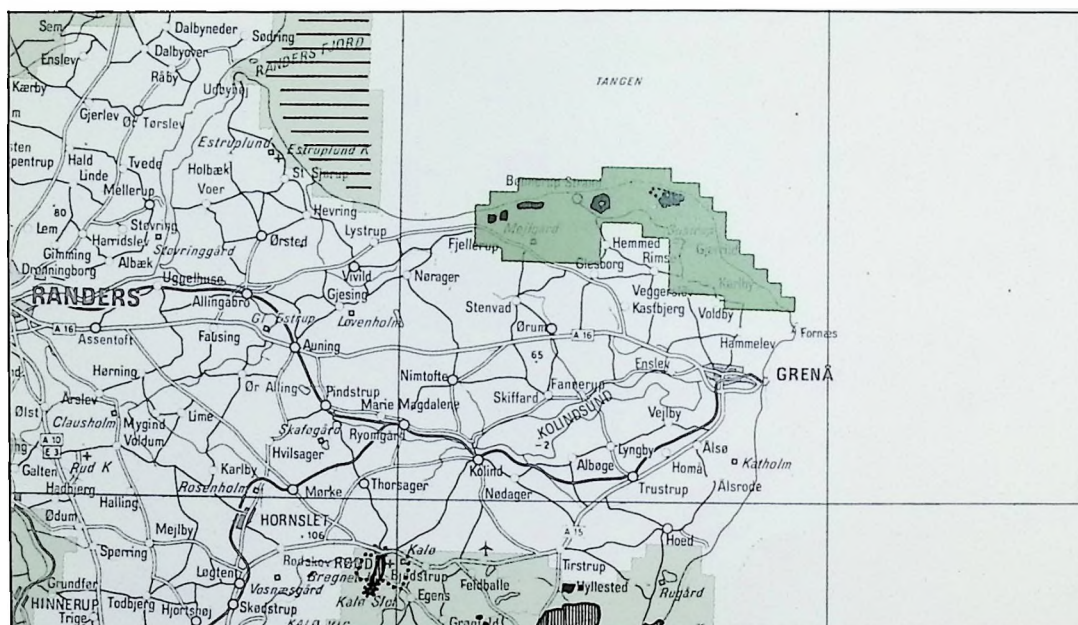
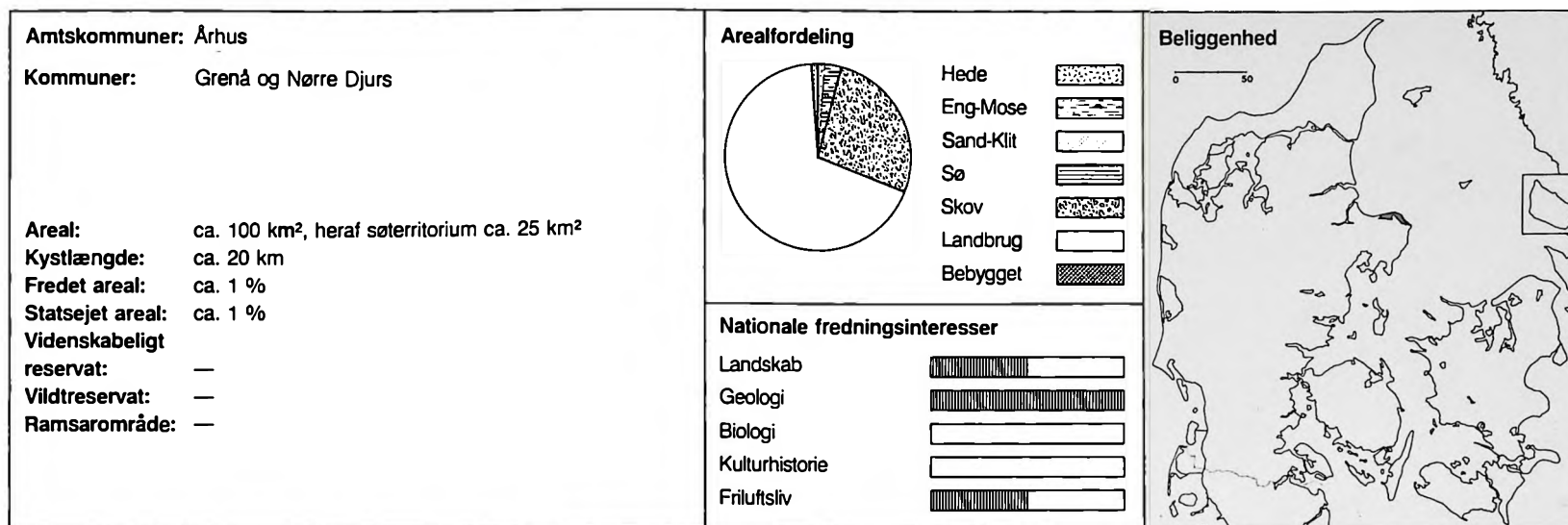

Smådyr på vaden

Rødben

Landskab

Området omfatter med nærmeste bagland kyststrækningen fra Fjellerup i vest over Bønnerup Strand til Sangstrup i øst. Naturområdet er skovrigt. Morænebakker veksler med lave engstrækninger, kær og kystheder. I lavn-

ger i terrænet søger korte åløb mod kysten. Den landskabelige variation er stor og gør området rigt på kontraster og oplevelser. De fleste steder langs kysten er der sandstrande, og i de næsten lodrette klinter ved Karlby og Sangstrup træder den højtliggende kalkundergrund frem.

I den vestlige og østlige del af området sætter herregårdene Mejlgård og Sostrup deres præg på landskabet.

Geologi

Kysten er en udligningskyst, hvor halvhøje skrænter veksler med flade strande. Området har siden stenalderen hævet sig i forhold til havniveauet, og stenalderhavets kystlinje kan flere steder følges inde i landet, hvor den angiver grænsen mellem moræneformationerne og det marine forland.

Jordbunden er hovedsagelig mager og sandet og dermed forskelligartet fra jordbunden i resten af Djursland og Østjylland. Dog findes der i den østlige del af området kalkrige og lermuldede jorder. Kalkundergrunden, der her ligger højt, kommer til syne i de stejle klinter syd for Gjerrild.

Kystzonens varierede opbygning og kystliniens stadige omformning er af betydelig geologisk og geomorfologisk interesse.

Biologi

Terrænet, der hælder svagt mod nord, giver læ for sydvestlige vinde. Samtidig ligger området i nedbørslæ bag den jyske højderyg, hvorfor klimaet er forholdsvis tørt og solrigt. Dette afspejler sig i vegetationen. Strandoverdrev, kystheder og kalkrige kystskrænter rummer tørkeprægede plantesamfund. Også den store spredning i skovtyper er af biologisk

Interesse. Indlandsskovene, der findes på forskellige typer morænejord, og kystskovene giver leveduigligheder for meget forskelligartede plante- og dyresamfund.

Kulturhistorie

Kulturhistorisk repræsenterer området en tæt bebyggelse fra alle forhistoriske tidsaldr. Der kendes således adskillige eksempler på jægerstenalders kystbundne bopladser, og særlig kendt er her den velbevarede, store køkkenmødding ved Mejlgård med et kalklag på op til 1 meters tykkelse. I området findes også flere bevarede storstensgrave fra bondestenalder, der ligesom de ganske talrige bronzealderhøje ligger i terrænet bag kystlinien.

Yderligere er området præget af herregårdene fra slutningen af 1500-årene og af bemærkelsesværdige bystrukturer, hvor bebyggelse fortrinsvis ligger samlet i nogle få mindre byer af landsbykarakter, hvorfra der udgår et tæt, stjerneformet vejnet. Ved kysten findes enkelte klynger af fiskerhuse.

Fritliv

Området indeholder en række sommerhusområder og større campingpladser samt flere kroer og hoteller i byerne.

De gode badestrande besøges udover af sommerhusbeboerne af éndagsturister fra Randers- og Århus-området. Hele egnen med dens skove og herregårde udgør et attraktivt udflugtsmål.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til det højtliggende kalklag og den geomorfologisk set interessante kystlinje. Men også landskabet og områdets rekreative betydning er af national interesse. De naturfredningsmæssige problemer knytter sig i første række til den ret intensive rekreative udnyttelse, der finder sted i området.

Der kan således konstateres sildproblemer flere steder, og bivejsnettet er stærkt belastet i sommermånederne. Udbygning af turist- og fritidsfaciliteterne i området og yderligere etablering af rekreative anlæg vil forøge problemene, medmindre udvidelserne sker under hensyntagen til naturværdierne og i tilknytning til allerede eksisterende anlæg.

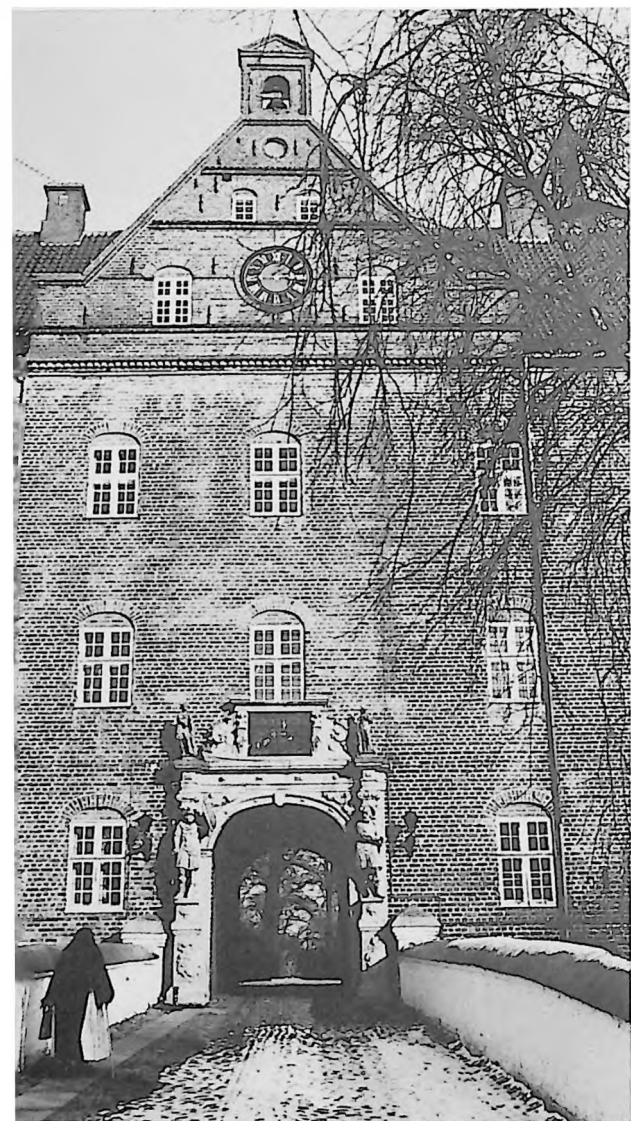
Kalkstensklinter ved Gjerrild

Gård ved Stokkebro

Bønnerup Havn

Sostrup Slot

Fjellerup Strand

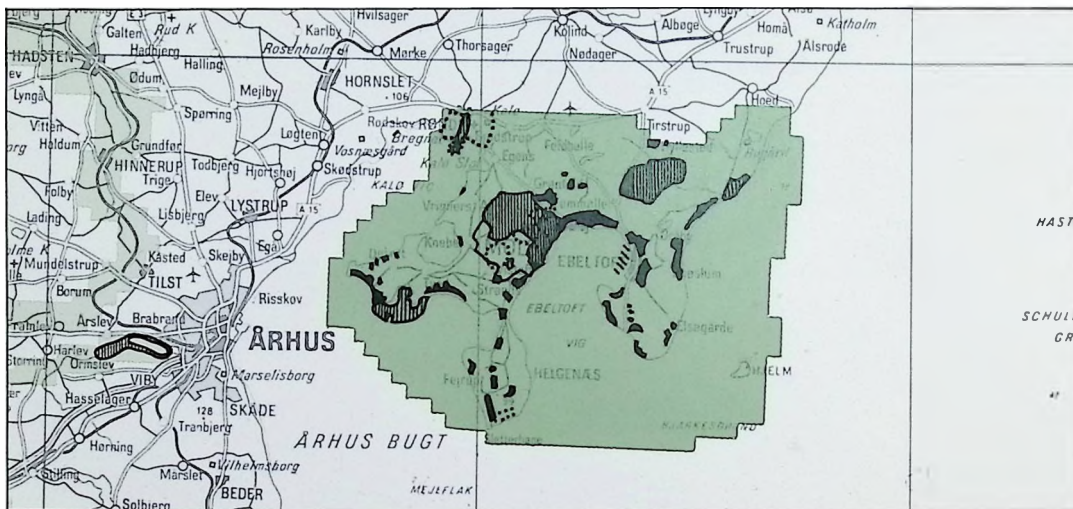
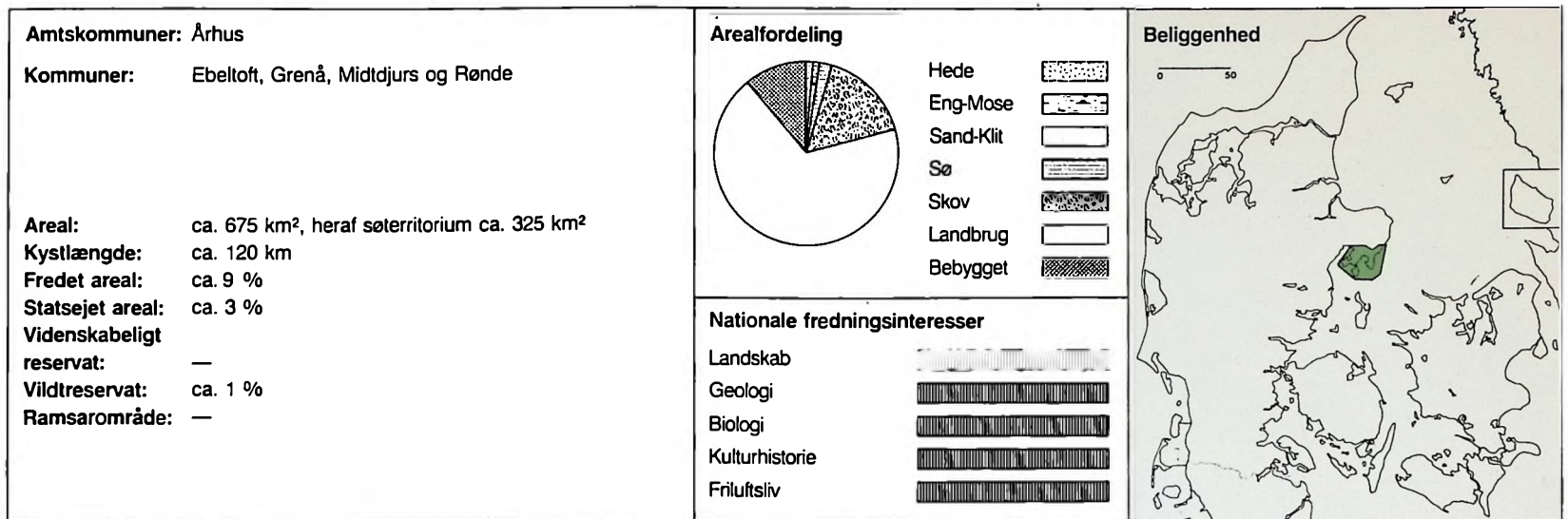

Fisker fra Fjellerup Strand

Overskov ved Fjellerup

Landskab

Den sydligste del af Djursland, området omkring Mols, er et af landets mest kuperede og varierede landskaber med de store bakkedrag omkring Ebeltoft Vig, Kalø Vig og Begstrup Vig, der i Mols Bjerge hæver sig op til 137 meter over havoverfladen. Intet andet sted i Danmark finder man i tilsvarende grad en så udpræget vekselvirkning mellem et bevæget og storbakket landområde og et havområde, der i form af brede vige skærer sig ind i landet og giver en lang

kystlinie. Fra et net af slyngede veje får man indtryk af en landskabelig variation af naturtyper med heder, skove, moser, græsningsarealer og strandenge.

Geologi

Det kuperede terræn blev skabt ved slutningen af sidste istid. To gletchertunger gled frem fra syd, udgravede vigene og skubbede materialet op i bueformede randmoræner, hvis mægtighed ikke overgås noget sted i landet. Nord for Mols Bjerge dannede

smeltevandet hedesletten ved Tirstrup. Da storisen smeltede bort, blev der efterladt store klumper af dødis, som ved senere afsmeltning efterlod dybe lavninger i terrænet. Områdets mange dale og karakteristiske kløfter skyldes i et vist omfang vanderosion efter istiden. Siden stenalderen har terrænet relativt hævet sig ca. 3 meter, således at tidligere havdækkede områder nu udgør et marint forland.

Kysten langs vigene er præget både af havets tidligere nedbrydning og af aflejringerne i forbindelse med landhævningen. Nedenfor de gamle tilgroede klinter kan man derfor se flade sletter opbygget over store strandvoldssystemer. Kysternes sammensætning er betydningsfuld, idet der indenfor et begrænset område kan opvises mange repræsentative og instruktive eksempler på danske nedbrydnings- og opbygningskyster. Stubbe Sø og Bogens Sø er tidligere havarme, som er blevet afskåret af strandvolde.

Biologi

Området er overvejende landbrugsland, men jordbruget har i en længere periode været i tilbagegang. Tidligere dyrkningsarealer er derfor udlagt til permanent græsning eller tilplantet med nåletræer. Der er nu tendenser til ophør af græsningen i området. Vegetationens sammensætning præges i øvrigt af områdets beliggenhed i den tørre, solrige Store-Bæltsregion. Terrænet omfatter derfor tørre græsningsbakker, skrænter og strandengsområder af

næsten steppeagtig karakter med en variation af plantearter, som er hjemmehørende i mere sydøstlige egne. En typlisk vegetation i Molsområdet er den tørre, artsfattige østdanske hedetype, hvor lyngen dominerer. Tidligere havde hederne et betydeligt islæt af ene, og denne præger stadig visse områder. Hederne er tydeligt udviklet på gammel agerjord ved fåregræsning.

Nogle af hede- og græsarealerne er nu genstand for forskning og forsøg med pleje. Der ligger to forsøgsstationer for landskabspleje i Mols Bjerge.

Ved de sandede bakkers fod nær kysten findes store rene kildeområder. På den kalkholdige bund får de lysåbne strandvæld og enge en artsrig vegetation. Jordbunden giver også rig næring til skovene. Hestehave og Ringelmose Skov er eksempler herpå.

Hvor der ligger lærlag tæt under overfladen, samles den nedslivende nedbør i sumpede lavninger med krat og skovagtig bevoksning eller i søer. Agri Sø er landets højest beliggende.

Som en direkte følge af områdets brogede geologiske opbygning og klima er plante- og insektlivet særlig artsrigt med mange sjældne arter.

Strandengene og de lavvandede vige er vigtige raste- og yngleområder for andefugle. Et stort fugletræk passerer Stubbe Sø og strandengene ved Kalø Vig.

Kulturhistorie

Mols er et gammelt kulturlandskab. I oldtiden var området et lagunelandskab med dybt Indskårne fjorde og lette jorder, der gav landskabet en ressourcvariation, som var et ideelt eksistensgrundlag og dermed betingede en tæt bosætning i området. Jægestenalderens bopladser ligger spredt på skråningerne mod de tidligere havdækkede områder, og en række køkkenmøddinger vidner om en omfattende og stabil bosættelse i denne periode. Jordbund og terrænforhold har også skabt forudsætninger for en beboelse i bondestenalderen, og der er i denne periode mellem og på bakkedragene rejst et stort antal dysser og jættestuer. Selve bakkedragene krones mange steder af bronzealderhøje, især i de mere magre områder, som var velegnede til græsning og et ekstensivt agerbrug. Endelig findes adskillige steder rester af høljyggede agre fra middelalder. Kalø Slotsruin, borgen på Hjelm og Dragsmur ved Helgenæs er de kendeste middelalderanlæg.

Landsbyerne ligger som regel i lavninger i terrænet. Flere af dem rummer gammel blindingsværks- og kampestensbebyggelse. Kirkerne, som er af meget forskellig type, er hyppigt rejst i udkanten af byerne. Den gamle købstad, Ebeltoft, der indgår i området, har en velbevaret bykerne.

Vejnettet er til dels bestemt af terrænforholdene. I de centrale dele af Mols Bjerge og på Helgenæs færdes man stadig ad jordveje, ofte i form af hulveje.

Friluftsliv

Molsområdets landskabelige kvaliteter, som kan ses fra et stort antal udsigtssteder, har sammen med de fine badestrande gjort det til et af landets mest søgte udflugtsområder hele året rundt og til et af de mest attraktive ferle- og sejlsportsområder i sommertiden. Til de særlige udflugtsmål hører Ebeltoft, Kalø Slotsruin og Helgenæs.

Store dele af kystzonen er tæt besat med sommerhusbebyggelse, og området har flere store campingpladser. En række hoteller og pensionater ligger i tilknytning til byerne.

Der er gode badestrande ved Ebeltoft Vig og det lave vand indbyder til lystsejlsads og fiskeri. Bakkelandet er meget benyttet til traveture og biludflugter. En strækning af den nedlagte jernbane fra Ebeltoft til Grenå er udlagt til natursti.

Selve Mols Bjerge og Ebeltoft, hvor fregatten Jylland ligger, besøges af turlister fra hele landet, men har naturligvis en speciel værdi for éndagsturister fra den store bybefolkning i Århusområdet og for befolkningen i landsdelen i øvrigt.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

I området omkring Mols er alle fredningsinteresser repræsenteret og hver især med største nationale værdi. Særligt kan måske fremhæves de geologiske og landskabelige forhold.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer har sammenhæng med behovet for beskyttelse af det enestående landskab. De mest presserende trusler er den igangværende ændring af landskabsbilledet gennem tilvoksning. Denne udvikling kan standses ved tilplantningsforbud og ved pleje af de centrale dele af området, således som der er lagt op til i gennemførte eller verserende fredningssager.

Den intensiverede rekreative benyttelse af området volder andre problemer. Der kan ske et betydeligt slid på flere bakker og kystskrænter. De mange besøgende om sommeren skaber trafikproblemer, som kan medføre ønske om landskabeligt uheldige vejudvidelser og vejudretninger. Ønsker om anlæg af nye lystbådehavne og sommerhusområder kan komme i konflikt såvel med landskabelige som naturvidenskabelige interesser, der må have høj prioritet i området.

Overdrevslandskab ved Toggerbo

Landsbyen Agri ved foden af det højeste punkt i Mols Bjerge, Agri Bavnehøj

Bakkestrøg ved Ellemandsbjerg på Helgenæs

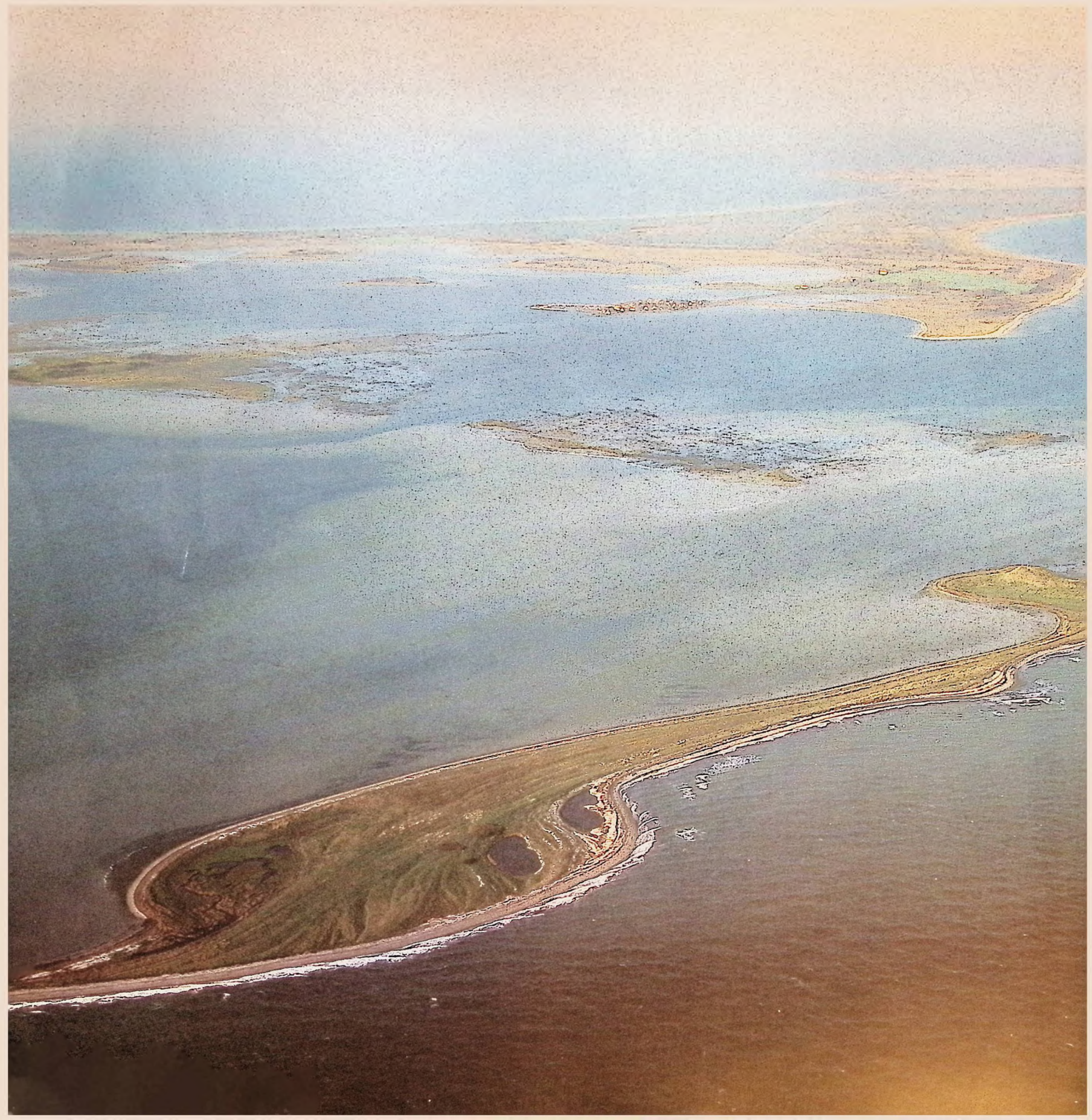
Runddysse ved Knebel

Egens Vig

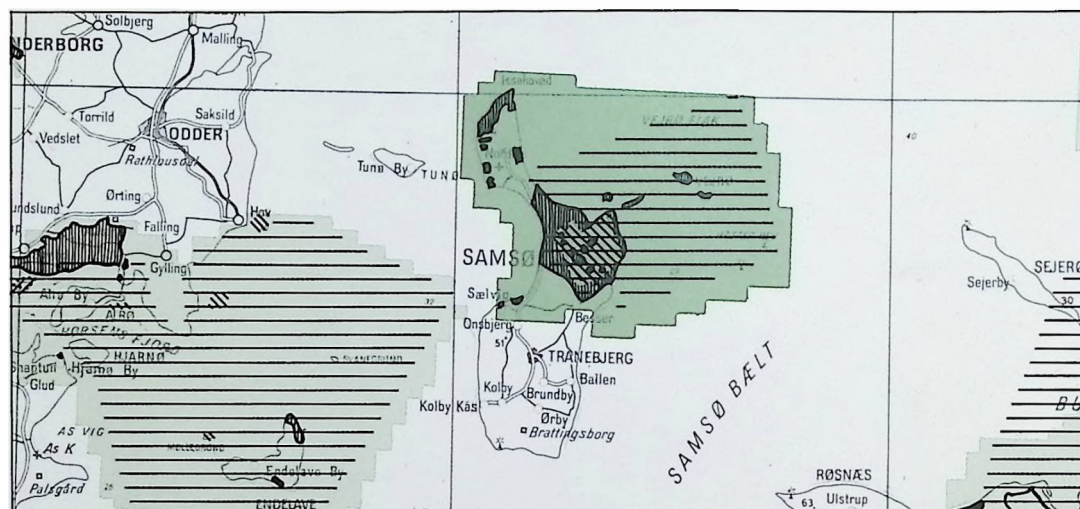
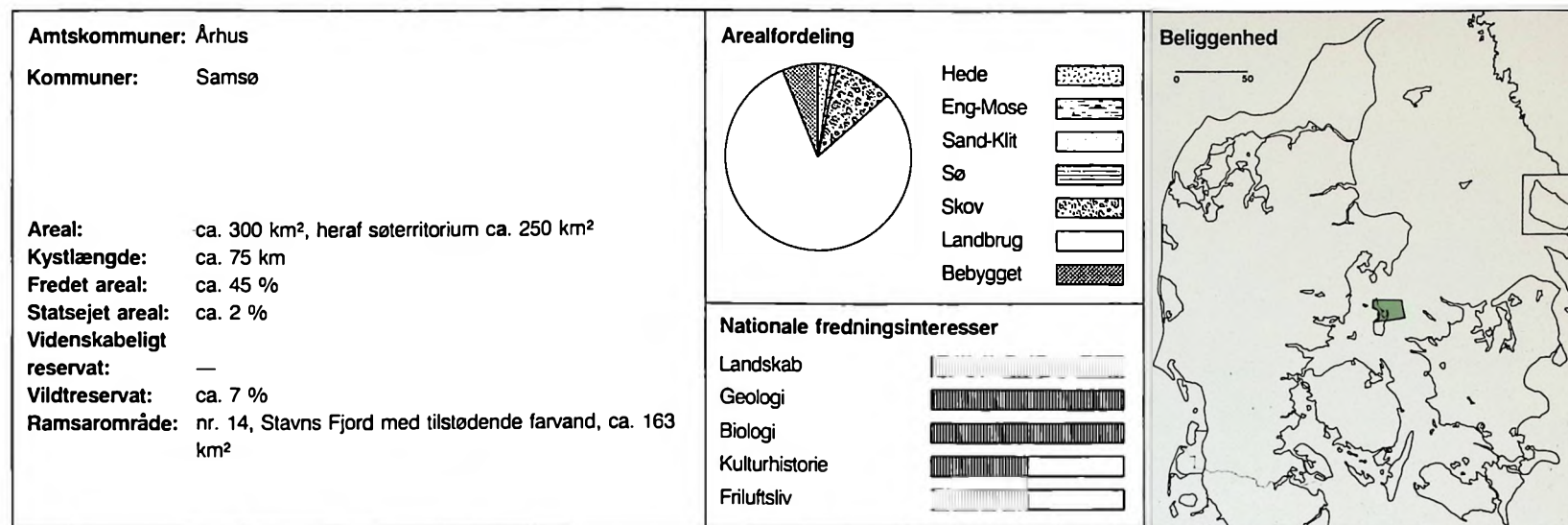

Kalø Slotsruin

Nordsamsø og Stavns Fjord

Fristed for mennesker og fugle

Landskab

Området omfatter den nordlige og østlige del af Samsø med Stavns Fjord og det tilstødende havområde. Den nordlige del, Nordøen, er i hovedsagen et varieret, delvis storkuperet bakkelandskab, der ved Mårup går over i et fladt plantage- og hedelandskab. Stavns Fjord er et enestående fjordlandskab med småøer og uberørte kyststrækninger. Mod øst afgrænses fjorden af Besser Rev og mod vest af en smal landtange, der forbinder nord- og sydøen

Geologi

Området er et morænelandskab fra sidste istid, der i stenalderen blev delvis overskyttet af havet. De højeste partier på den nordlige og den sydlige del af Samsø fremstod da som to selvstændige øer med en række småøer imellem sig. Ved landhævning og havets aflejring af materiale blev de to øer senere forbundet. Nordøens bakkeland, Nordby Bakker, strækker sig helt ud til kysten – på sine steder med stejle klinger. De afrundede bakker gennemskæres

af dybe slugter, skår, dannet ved vanderosion. Området umiddelbart nord for Stavns Fjord, Nordby Hede, er opbygget af strandvolde, som senere er blevet delvis dækket af flyvesand.

Stavns Fjord med sine talrige småøer beskyttes mod Kattegat af det 5 km lange Besser Rev. Fjorden er et lavvandet område, hvor øerne delvis er omgivet og forbundet af drag og fed.

Biologi

Nordøen er et overvejende landbrugsland med de græsklædte Nordby Bakker. Nåletræsplantninger er dog ved at vinde indpas på de ringere jorder, så bakkernes form flere steder er sløret.

Det flade terræn syd for Mårup er delvis tilplantet med fyrretræer, men der findes her endnu rester af østdansk hede og strandoverdrev.

I klimatisk henseende tilhører Samsø den tørre og solrige Store-Bæltregion. Dette giver sig for plantevækstens vedkommende bl.a. udslag i, at der vokser steppeagtige tørbundssamfund på klinger, strandvolde, udyrkede øer og græsklædte bakker. Disse samfund rummer mange sjældne planter og insekter med et mere sydøstligt tilhørsforhold.

De udyrkede øer i Stavns Fjord har en varieret overdrevsvegetation og specielt den største ø, Hjortholm, er enestående ved at have et terræn og en jordbund, som aldrig har været bearbejdet. Fjordens vand indeholder en meget righoldig brakvandsflora med sjæld-

ne plantesamfund, der kræver meget rent vand. I Stavns Fjord raster og yngler hvert år store bestande af vade-, ande- og mågefugle, og her findes bl.a. landets næststørste bestand af ynglende edderfugle. Stavns Fjord med tilstødende farvand er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 14.

Besser Rev, de mange ubebyggede øer og en betydelig opvækst af flskeyngel gør Stavns Fjord attraktiv for Kattegats bestand af spættet sæl.

Kulturhistorie

Den geologiske udvikling gennem successive havstigninger og den tilsvarende kulturhistoriske udvikling afspejles på enestående måde langs og i Stavns Fjord af bopladslag fra flere faser af stenalderen. Netop den beskyttede, lavvandede Stavns Fjord har også senere under Jernalderen op til vikingetiden givet baggrund for områdets særlige position. Dette fremgår af undersøiske pælespærringer, borganlægget på Hjortholm og Kanhavekanalen. Den 800 meter lange og snorlige Kanhavekanal fra vikingetiden er anlagt på Samsøs smalleste sted og har mulliggjort

transport fra Stavns Fjord til Kattegat vest for øen. Områdets bebyggelse har hovedsagelig som i dag været samlet i de store landsbyer, Nordby og Mårup, som kun har været undergivet en meget begrænset udflytning. Nordby er et af vore mest velbevarede eksempler på den gamle forteby, klart afgrænset af den omgivende ringvej.

Friluftsliv

Nordsamsø besøges om sommeren af mange turister, som bliver tiltrukket af øens tørre, solrige klima og af de mange muligheder for naturoplevelser og rekreative tilbud, f.eks. gode badestrande og fine fiske- og sejlmuligheder.

I takt med tilbagegangen i folketallet og nedgangen i landbruget er en del af bebyggelsen i landsbyerne overgået til ferieanvendelse. I Nordby Bakker er der spredtliggende sommerhuse. Også ved Sælvig og Mårup findes sommerhusområder. Der er desuden et par store campingpladser.

Den idylliske havn i Langør besøges i sommermånederne af mange lystsejlere, og Stavns Fjord er et attraktivt mål for naturekspeditioner.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til de betydelige landskabelige, geologiske og biologiske værdier. Men også de kulturhistoriske og rekreative værdier er af national interesse.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer knytter sig til sikringen og plejen af Nordby Bakker og til det rekreative pres på Stavns Fjord.

I Nordby Bakker går stadig større arealer ud af landbrugsmæssig drift og skaber derfor behov for landskabspleje.

I de senere år er der i Nordby Bakker også sket en stignende tilplantning og opført en del sommerhuse. Af hensyn til landskabsbilledet vil det være ønskeligt at bremse denne udvikling, så bakkelandets former ikke sløres yderligere.

Det er endvidere i kulturhistorisk henseende væsentligt at fastholde den by- og landskabsstruktur, herunder byafgrænsningen, som kan ses i og omkring Nordby og Mårup.

Stavns Fjord og det tilstødende farvand er et værdifuldt naturområde, der er sårbart over for både forurening, færdsel og sejlad.

Nordby Bakker set mod sydvest fra en position over Issehoved

Issehoved

Fjordfiskere i Langør Havn

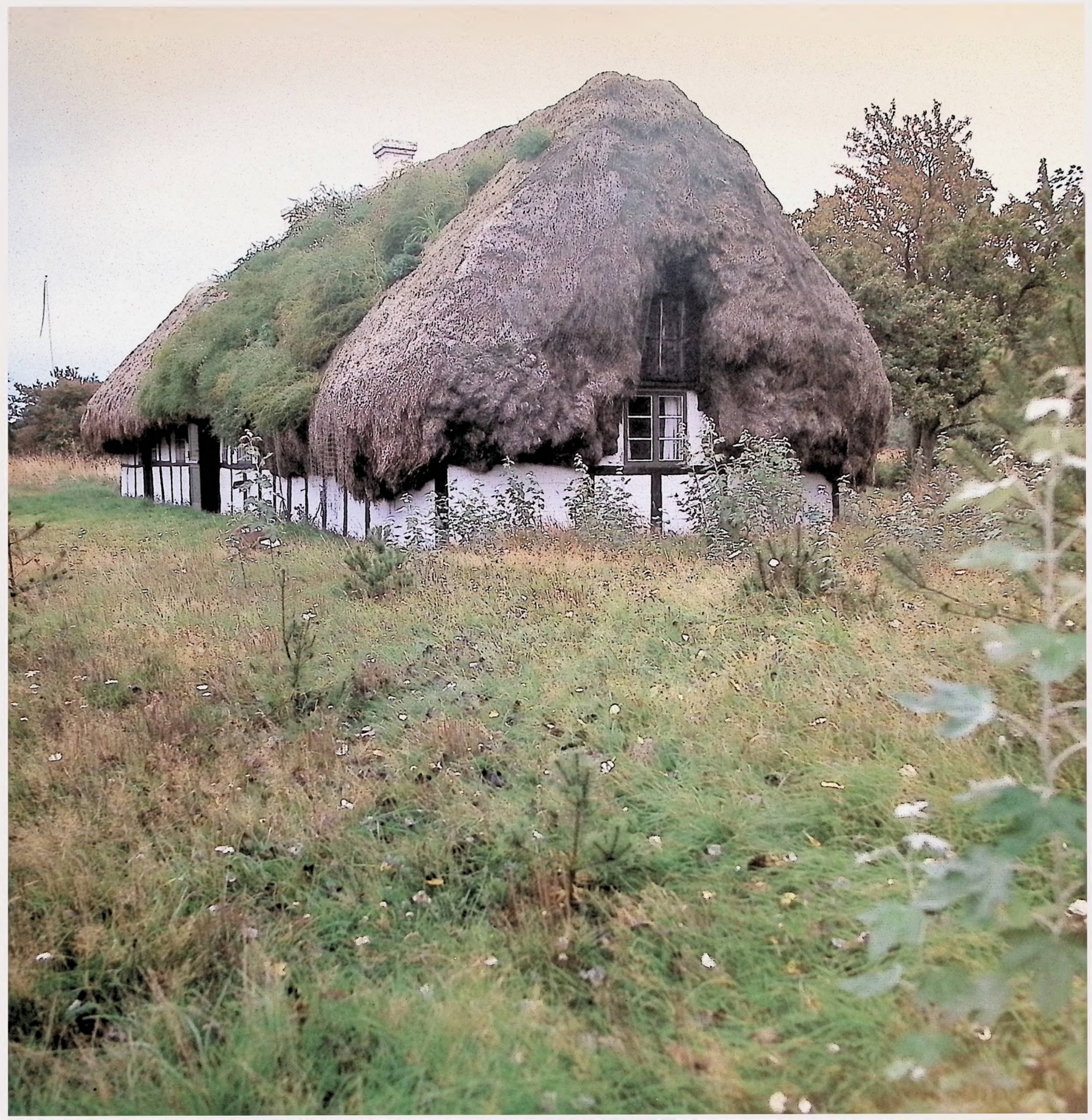
Edderfugle i Stavns Fjord

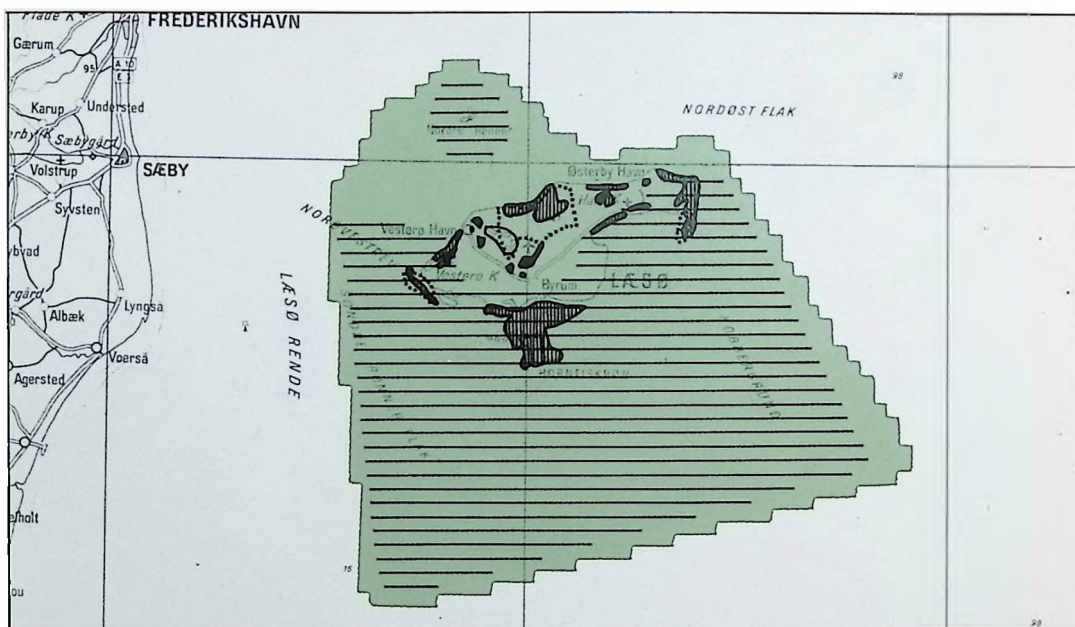
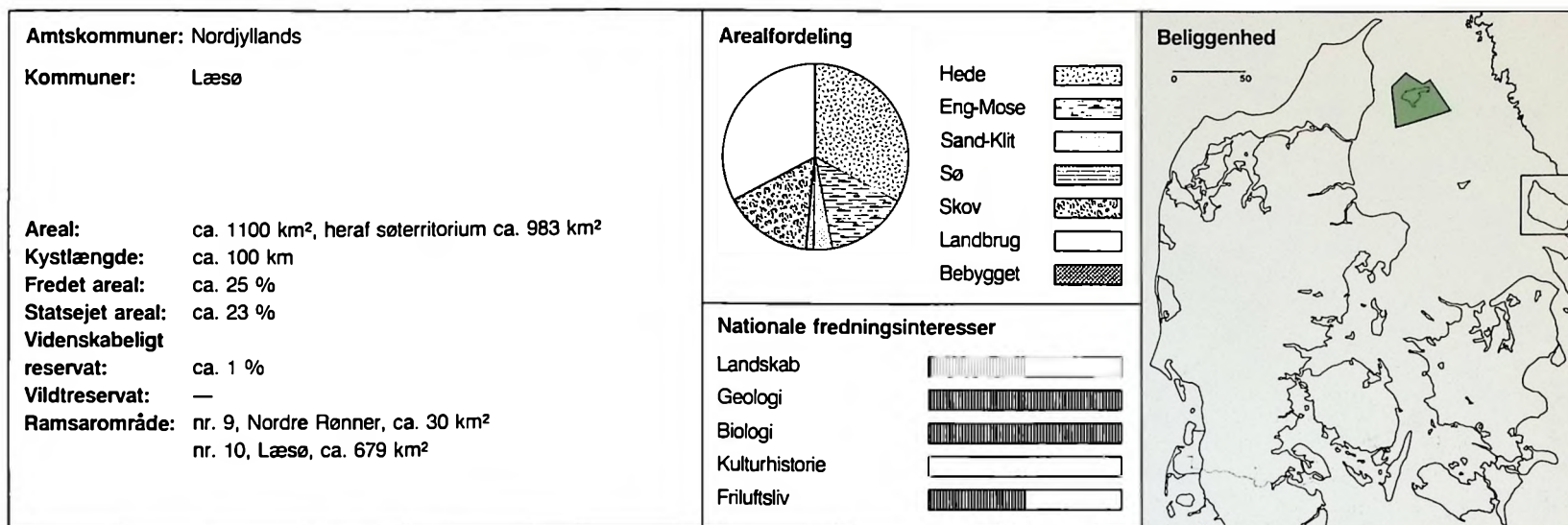

Oldtidshøje ved Store Vorbjerg

Nordby, et eksempel på en velbevaret forteby

Landskab

Læsø, der ligger 18 km fra den jyske østkyst, er den største af øerne i Kattegat.

Øen består udelukkende af marine aflejringer. Landskabet, der rummer udstrakte plantager, heder og strandenge, er gennemgående fladt.

Mod nord findes udstrakte flader med heder, hvor der i nyere tid er sket en vis tilplantning overvejende med nåletræer. Syd herfor er der et bælte med landbrugsarealer, hvoraf en del ikke længere er i drift og derfor er ved at springe i skov. Den sydligste del af øen, Rønnerne, består af strandfællede og strandenge.

De omgivende havområder indeholder vidtstrakte flak og store stenrev. Ca. 6 km nord for øen danner stensamlinger og grusbanker Nordre-Rønner. Syd for øen er vandet lavt med et stort antal holme.

Geologi

Læsø er et ungt landområde, der er fremstået under landhævingen efter sidste istid. Øens overflade består således udelukkende af havets materialer. Langs nordsiden findes klitter og flyvesandsområder. Ved Rønnerne på den sydlige del af øen kan landhævingen, der stadig foregår, tydeligt registreres. Her og ved Syrodde mod øst frembringer havet nyt land i form af krumodder og sandøer.

Biologi

Øens magre heder domineres af revling, og hedekærene med de næringsfattige søer rummer et planteliv, som svarer til det, man finder i vestjyske klitområder. De udstrakte strandfællede og -enge fremviser en ubrudt række af naturtyper, der vokser på forskellig jordbund, spændende fra den fugtigere og mere saltvandsprægede til den mere tørre.

Fleere plantearter, som forekommer almindeligt på Læsø, er sjældne andre steder i landet.

På Nordre-Rønner findes en meget rig algevækst og et varieret dyreliv i den vegetation, som dækker de store stensamlinger. Nordre-Rønner med omgivende havområde er af international betydning som yngle-

område for Især ande-, vade- og mågefugle. Rønnerne i syd med tilstødende fladvandsområde er af International betydning som raste- og fourageringsområde og af national betydning som ynglelokalitet for en række ande- og vadefuglearter.

Nordre-Rønner er optaget på listen over vådområder af International betydning som Ramsarområde nr. 9 og Rønnerne i syd med tilstødende havområde som Ramsarområde nr. 10. I begge disse områder findes en betydelig bestand af spættet sæl.

Kulturhistorie

Endnu i middelalderen var Læsø dækket af fyrreskove. Hugst i forbindelse med øens specielle erhverv, saltkogeriet, ødelagde gradvis skovene, der efterhånden blev helt udslettet, så sandflugten tog fart. Gruberne efter saltkogerierne er endnu bevaret i hun-

dredvis på øens sydlige del, specielt på Langerøn. I flere hundrede år henlå øen uden skov, og først i begyndelsen af dette århundrede begyndte man at plante træer, hovedsagelig nåletræer.

Den ældste bebyggelse stammer fra tiden efter 1700-årene. Da havde Læsø været skovløs længe, og tømmeret i bindingsværkshusene er derfor som regel strandingstømmer. Husenes tage har oprindeligt været dækket af tang, og der findes stadig enkelte gårde med tangtag.

Friluftsliv

På den centrale og nordlige del af øen findes flere bebyggede eller udlagte sommerhusområder.

Øens særprægede naturlandskaber og de gode badestrande tiltrækker i sommermånederne et stigende antal turister.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

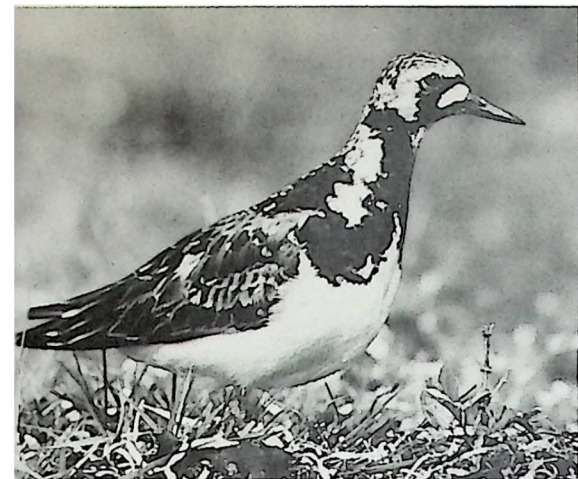
Den nationale fredningsinteresse er først og fremmest begrundet i øens interessante geologiske dannelsesforløb og de meget betydelige biologiske værdier. Men også de landskabelige og rekreative interesser er af national betydning.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til de forstyrrelses- og slidvirkninger, som følger af det intensive turistliv i de sårbare naturområder. Hertil kommer en stigende tilgroning af visse hede- og strandengsområder med deraf følgende behov for en forstærket plejeindsats.

Hvis der ikke sikres en balanceret udvikling for den rekreative udnyttelse af øen, herunder udvises tilbageholdenhed med hensyn til udvidelse af øens overnatningskapacitet, vil der opstå problemer i forhold til de betydelige beskyttelsesmæssige interesser.

Strand ud for Højsande

Stenvender

Rønnerne

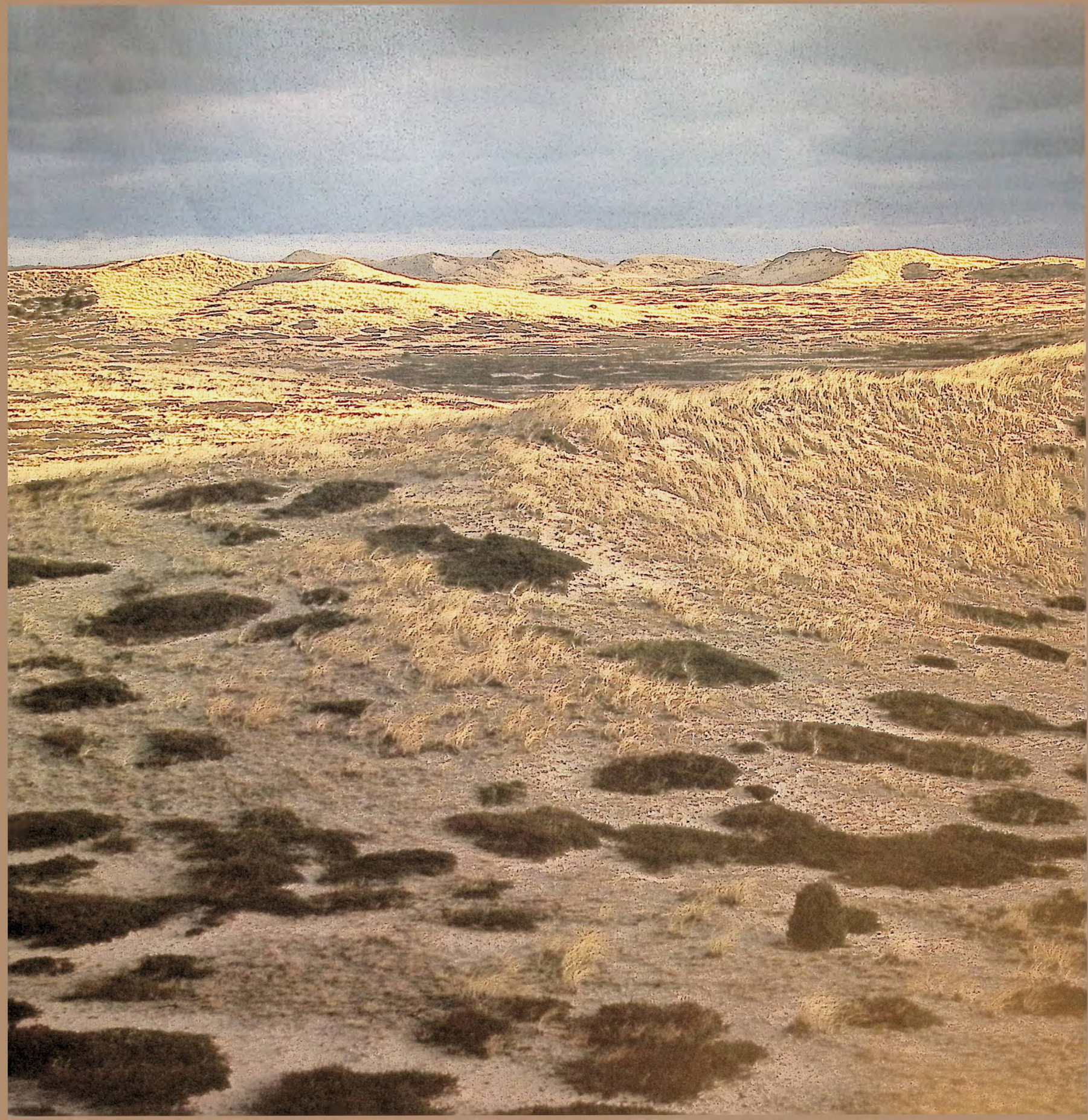
Klitarealer ved Vesterø Kirke

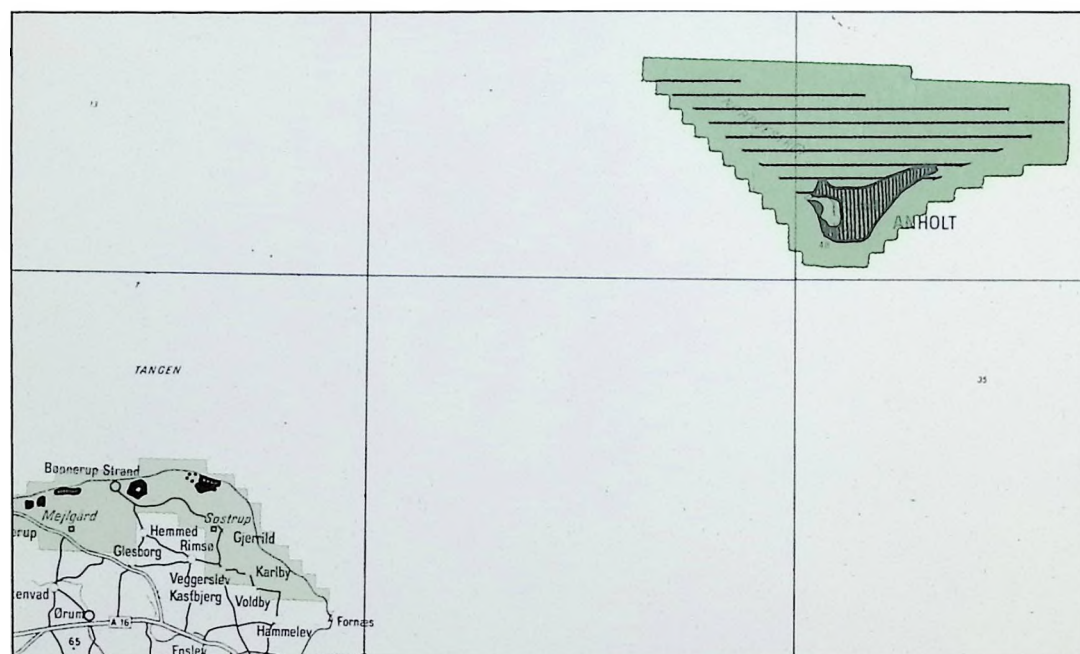
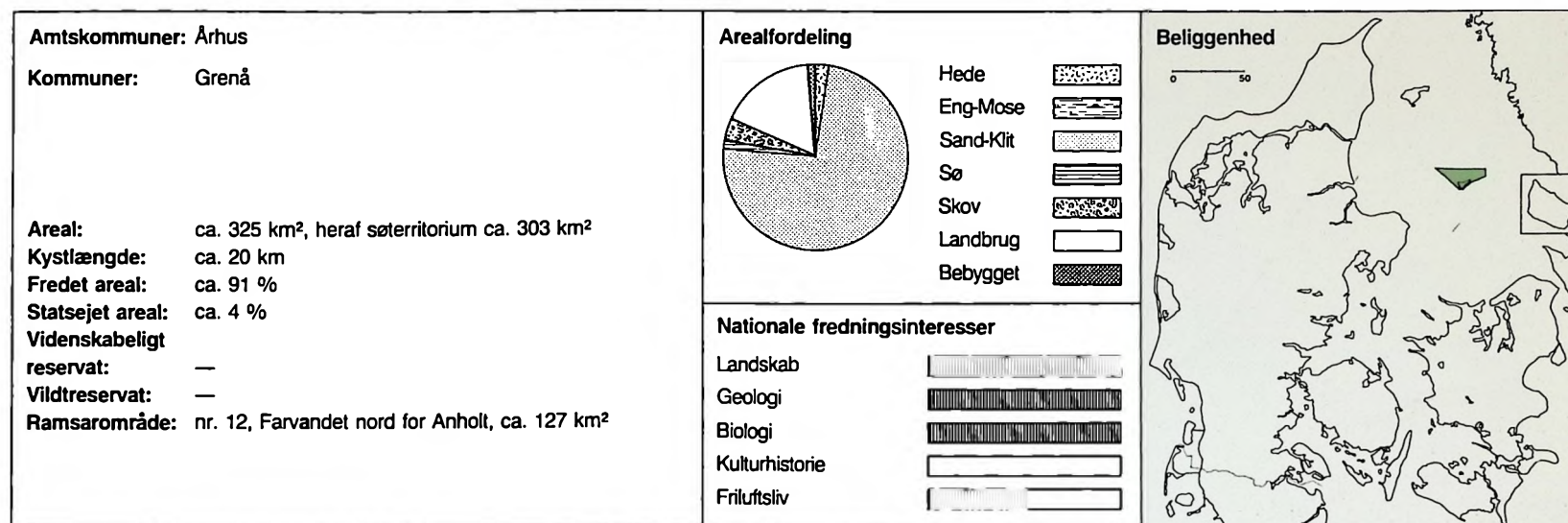

Kyst ved Syrodde

Plantage og klitarealer ved Højsande

Landskab

Den 2.240 ha store ø Anholt i Kattegat ligger omkring 45 kilometer fra Djursland. Den har, trods sin ringe størrelse, en usædvanlig landskabelig variation. Stejle bakke drag rejser sig i vest, og for foden af dem

ligger Anholt by. De østlige 4/5 af øen udgøres af et lavtliggende klit- og strandvoldsareal, kaldet Ørkenen. Øen er i sin helhed et af de mest naturprægede og uberørte områder i Danmark, kun i ringe grad påvirket af bebyggelse.

Geologi

Geologisk består Anholt af tre forskellige dele. Den vestlige del, som er et morænebakkeland dannet under sidste istid, rejser sig knap 50 meter over havet. Bortset fra den lave strækning mellem Anholt by og Sønderbjerg, hvor havet tidligere nåede ind, markerer bakkelandet sig til alle sider.

Øst herfor har landhævning, strandvoldsdannelse og sandflugt efter Istiden skabt et næsten 7 kilometer langt område med klitter afbrudt af mellemliggende hedestrækninger, der længere mod øst afløses af mere vegetationsfattige eller næsten nøgne grus- og stensletter.

Flakket mod nord er derimod et udpræget strandvoldsområde, hvis oprindelse skyldes ændrede strømforhold efter havnebyggeriet omkring århundredskiftet.

Anholt udgør med omgivende havområder et geologisk interessant mellemstadium mellem Hesselø i syd og Læsø i nord. Mens Hesselø er en moræneø og Læsø udelukkende består af marine dannelser, omfatter Anholt både moræne og marint forland.

Biologi

Som følge af Anholts isolerede beliggenhed midt i Kattegat med det tørre og solrige klima, den særlige landskabelige opbygning og den uberørte natur kan øen fremvise et særpræget plante- og dyreliv. Der er et usædvanligt stort antal plantearter, hvoraf

flere er sjældne i Danmark. Der er desuden flere insekter, som er sjældne eller enestående for hele Nordeuropa. Særlig usædvanligt er det plante- og insektliv, der er knyttet til Flakområdet og Ørkenen. Landbrugsdyrkingen på Anholt ophørte for ca. 35 år siden. De opgivne landbrugsarealer er siden vokset til med græsser, revling og lyng. Den vestlige kuperede del af øen henligger i dag med en rig variation af naturtyper. Her er hede med enebevoksning, skråninger og skræntarealer med græsser og halvgræsser, eng, mose og en ekstensivt drevet plantage med stort løst af skovfyg og eg. Den vestlige del af Ørkenen og væsentlige dele af Flakområdet har karakter af kiltede, der gradvis går over i et stadig mere vegetationsløst landskab med marehalm og laver. På Flakket findes en større og en mindre sø, omgivet af rørskovsarealer. Kystnedbrydningen langs den vestlige del af Flakket har medført, at havet undertiden bryder igennem, således at den store sø på Flakket gradvis vil få brakvandskarakter. Fuglelivet er bemærkelsesværdigt. Ørkenen rummer landets største bestand af markpiber og landets største sildemågekoloni. Et betydeligt fugletræk gæster øen.

Det lavvandede havområde nord for øen er en vigtig raste- og fourageringsplads for overvintrende vandfugle som sortand og edderfugl. Det er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 12.

Anholt udgør et af de vigtigste yngle- og rasteområder for spættet sæl i Kattegat. Her har også den fåtallige gråsæl stadigvæk et af sine mest regelmæssige tilholdssteder.

Kulturhistorie

Beliggenheden i Kattegat har skabt baggrund for eksistensen af en særlig fangstkultur i Kattegatområdet i bondestenalderen, hvis bopladser er særlig talrige på Anholt.

Anholt by har en særlig karakter med dens net af smalle, snoede grusveje, kantet af hække og haver og med flere af de oprindelige, meget lange huse.

FriLuftsilv

Bademulighederne på øen er fine ved den ca. 25 km lange sandstrand, og det varierede, uberørte landskabsbillede rummer rige oplevelsesmuligheder.

Det skønnes, at antallet af overnattende turister kan nå op på over 3.500 pr. dag i sommersæsonen – me-

re end en tyvedobling af det faste indbyggertal. Der er anlagt tre mindre sommerhusområder, en campingplads og en stor lystbådehavn.

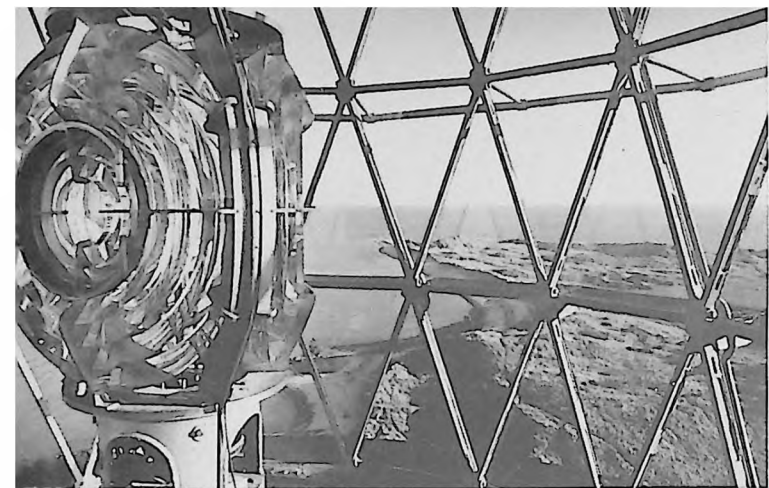
Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til det storslåede landskab, den interessante geologiske opbygning og de store biologiske interesser, men også til de rekreative tilbud.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer er knyttet til den stærke rekreative udnyttelse. Der kan flere steder konstateres et kraftigt sild, især på skrånningerne og i Ørkenen, der er et af Danmarks mest sårbare naturområder. Udvidelse af antallet af sommerhuse – udover det allerede planlagte – og forøgelse af overnatningskapaciteten i øvrigt kan næppe forenes med de sårbare biologiske værdier. Et særligt problem er de forstyrrelser, som det stigende antal turister påfører sælbestanden i yngleperioden. Her har adgangsbegrænsninger, knyttet til Totten, vist sig at have virkning. De kan evt. udvides til også at omfatte det tilstødende vandområde. Et andet problem er den hastige tilvoksning af Ørkenen, Sønderbjerg og Vesterkilt. Skal områdets karakter bevares kræves der et intensivt plejearbejde.

Sæler og edderfugle på Totten

Anholt Fyr

Vindbrud i klitterne ved Sælhøje

Anholt Fyr

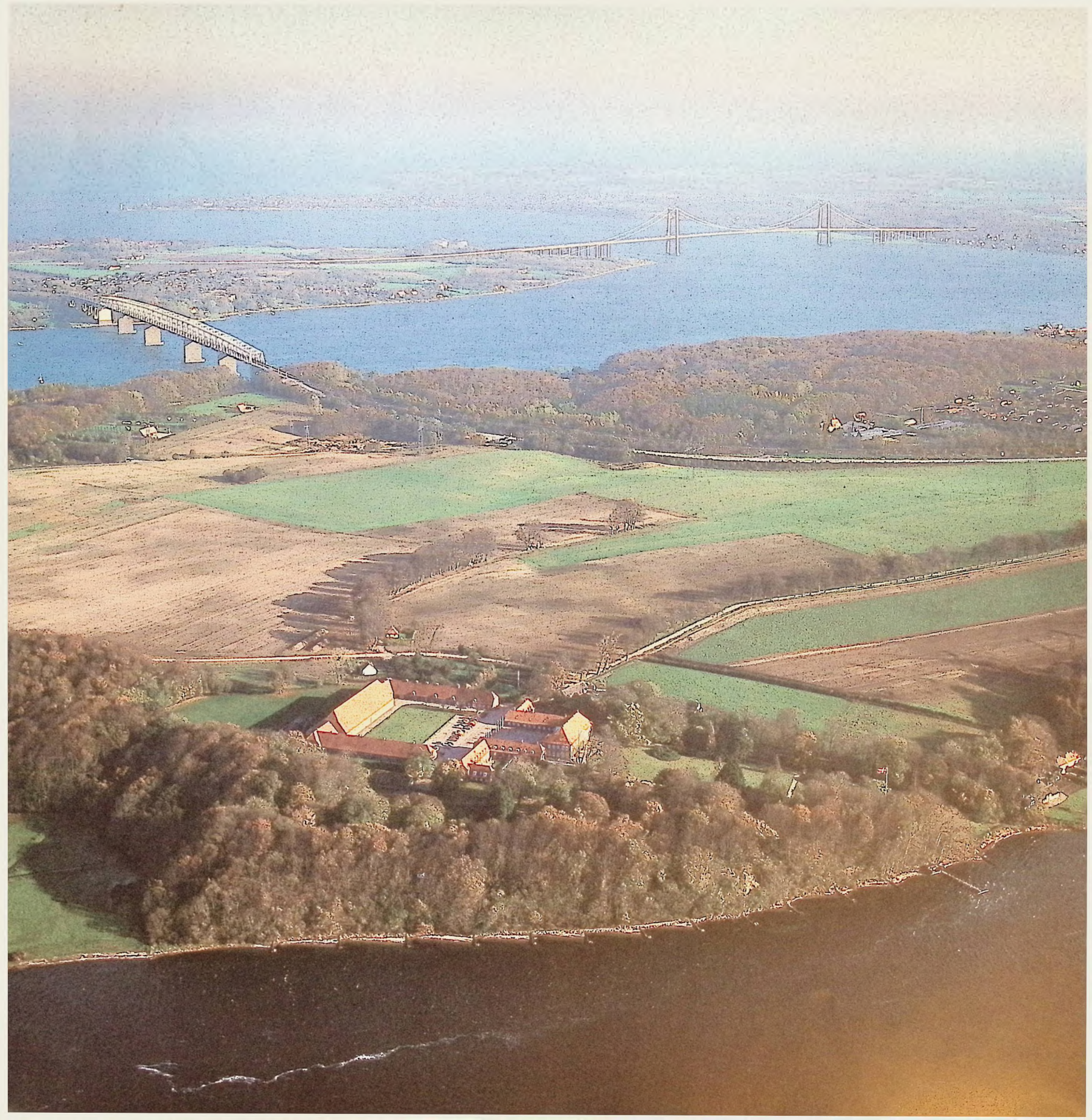
Marehalmsmønster i sandet

Anholt by

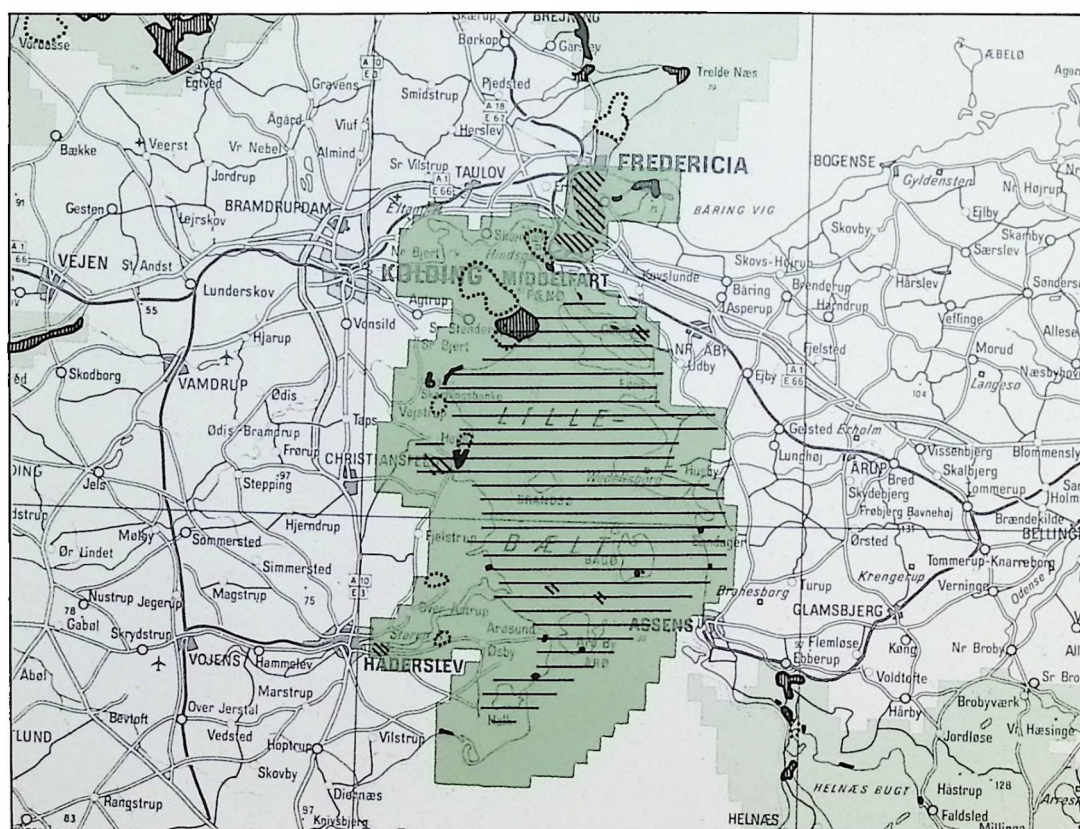
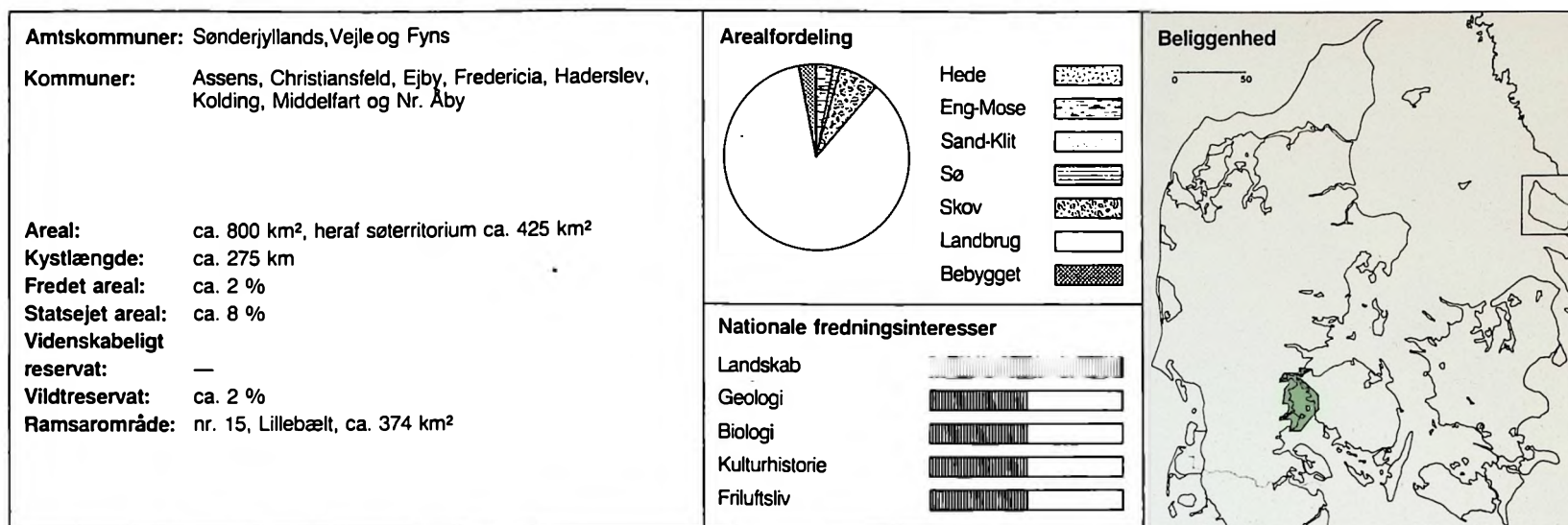
Ørkenen set fra Anholt Fyr, i baggrunden moræneplateauet på øens vestlige del

Lille-Bælt

Kystlandskabet mellem Jylland og Fyn

25

Landskab

Området omfatter selve bæltet med øerne Fænø, Brandsø, Båge og Årø, og de tilstødende kyster fra Fredericia til Halk Hoved og fra Røjleskov til Assens. Lille-Bæltets nordlige del minder med sine slyngninger om en flod. Ved Middelfart, hvor bæltet er smallest, udgør de to højbroer markante arkitektoniske indslag i landskabet. Syd for Fænø og Fønsskov bliver bæltet bredere og kysterne fremtræder fligede med halvøer, fjorde og vige. Kystlandskaberne er kuperede og især på Fynssiden kun spredt bebyggede.

På Jyllandssiden er kystterrænet præget af mange småskove, og markerne er ofte omgivet af kraftige levende hegn. I de mere kuperede områder findes mange græsningsarealer. Skovene ved Stenderup Hage indgår i et smukt landskabeligt samspil med skovpartierne på Fænø og ved Hinds-gavl på den anden side af bæltet. Syd for Stenderup-halvøen ligger Sønderjyllands højeste punkt, Skamlingsbanken, hvorfra der er storslået udsigt til alle sider.

Fynssiden er på lange strækninger præget af store herregårde. Fra klinten ved Rølle og fra kysten ved Hinds-gavl er der betagende udsyn.

Fænø udgør med sin sammensætning af agerjord og skov en fin landskabelig helhed. Brandsø har stadig en karakter af uberøthed, men er nu under tilplantning.

Båge og Årø er begge opdyrkede, men har stadig en del strandengsarealer.

Geologi

Området er især forment af Lille-Bæltsgletscheren, der trængte frem sydfra under sidste istid. Gletscherens randmoræne når i de jyske bakkeformationer ved Skamlingsbanken op i en højde af 113 m. Under isen har smeltevandsstrømme udgravet flere tunneldale, som senere er delvis overskyttet af havet og nu udgør Kolding og Haderslev fjorde og Hejls Nor.

Det havdækkede morænelandskab er i større eller mindre grad blevet påvirket af strøm og bølgeslag. Ved den beskyttede Gamborg Fjord fortsætter morænelandet ned til havstokken, mens flere af de kyststrækninger, der vender direkte ud mod bæltet, står med stejle, eroderede klinter med geologisk interessante lagdelinger. Kystudligningen har tillige sat sig spor i form af strandvoldsdannelser, som afsnører mindre vilge og nor. Kontrasten mellem eroderede klinter og marint forland ses særlig klart ved Bankel og Noret, begge ved Halk Hoved.

Øerne består af morænedannelser, som i større eller mindre omfang er omkranset af marint forland.

Biologi

Kystskovene har et rigt plantelliv med arter, som overvejende forekommer i bæltområdet. På Brandsø findes velafgrænsede plantesamfund knyttet til øens forskellige naturtyper, og på Årø Kalv er der en varleret strandvegetation. Andre botanisk interessante lokaliteter er kysterne ved Binderup Bugt, Fønsskov, Vejlbyskov og klinterne på Røjle-halvøen.

Lille-Bæltområdet er af international betydning som raste- og fourageringsområde for især ande- og vadefugle. Området er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 15.

Lille-Bælt har været en vigtig vandringsrute for marsvin på vej til og fra Østersøen, og der ses stadig hyppigt marsvin i bæltet. Tidligere blev der drevet systematisk marsvinefangst i bl.a. Gamborg Fjord.

Kulturhistorie

Fra tidlig tid har overfarten over Lille-Bælt været bindeledet mellem Jylland og Fyn og dermed et vigtigt led i det danske riges struktur. En række overfartssteder på begge sider af bæltet har haft betydning til forskellige tider. På Fynssiden gælder det blandt andet Bogense, Strib, Middelfart, Hindsgavl og Assens og på Jyllandssiden tilsvarende Juelsminde, Fredericia, Snoghøj, Hønborg og Årø Sund.

Voldstederne Hindsgavl på Fynskysten og Hønborg på Jyllandskysten vidner som store kongelige borganlæg om overfartens strategiske betydning i middelalderen. Dette afspejles tillige af de ret talrige skanser, som blev opført langs begge kyster under Svenske- og Englandskrigene.

På Fyn præges kystområdet af herregårdslandska-

ber og velbevarede landsbymiljøer, f.eks. i Gamborg. Skamlingsbanken, som siden 1843 har været benyttet som fest- og mødeplads, er et vigtigt monument over de folkelige og nationale bevægelsers historie.

Friluftsliv

Bæltet og fjordene er særdeles velegnet til lystsejlad. Der er kun få lystbådehavne i selve området. Landskaberne og skovene omkring herregårdene på Fynssiden, øerne, kystskovene og Skamlingsbanken på Jyllandssiden er yndede udfugtsmål.

På Jyllandssiden er flere sommerhusbebyggelser, hvoraf de største ligger ved Hejlsminde og Grønningshoved, ligesom der findes en række større campingpladser. Derimod er der kun få sommerhusområder på Fynssiden.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse skyldes først og fremmest områdets store landskabelige værdier, men også de geologiske, biologiske, kulturhistoriske og rekreative værdier bør fremhæves.

De fredningsmæssige problemer er især knyttet til bæltets forureningstilstand, udbygningen af Middelfart-Fredericia-området og til beskyttelsen af de ekstensivt udnyttede skove, som bl.a. findes på flere af øerne i Lille-Bælt.

Forureningstilstanden i Lille-Bælt har en væsentlig indflydelse på områdets biologiske værdi.

Det vil være muligt i et vist omfang at udvide den rekreative udnyttelse af området, bl.a. ved udvidelse eller eventuel nyanlæg af lystbådehavne og ved udbygning af stinet og parkeringspladser.

Lille-Bælt er meget benyttet af lystsejlere

Årø Kalv

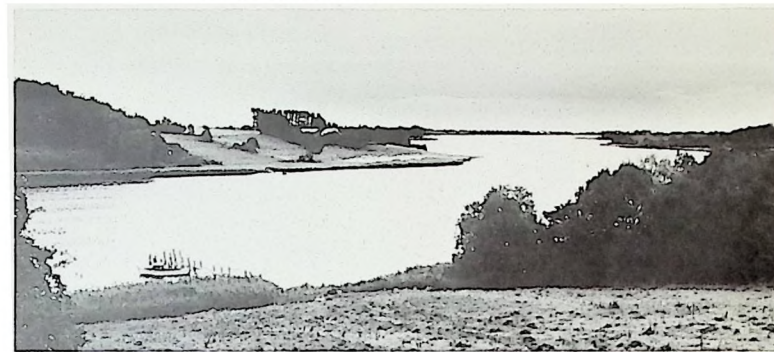
Klint ved Halk Hoved

Årø By

Inskription på mindestøtte, Skamlingsbanken

Haderslev Fjord ved Sverdrup

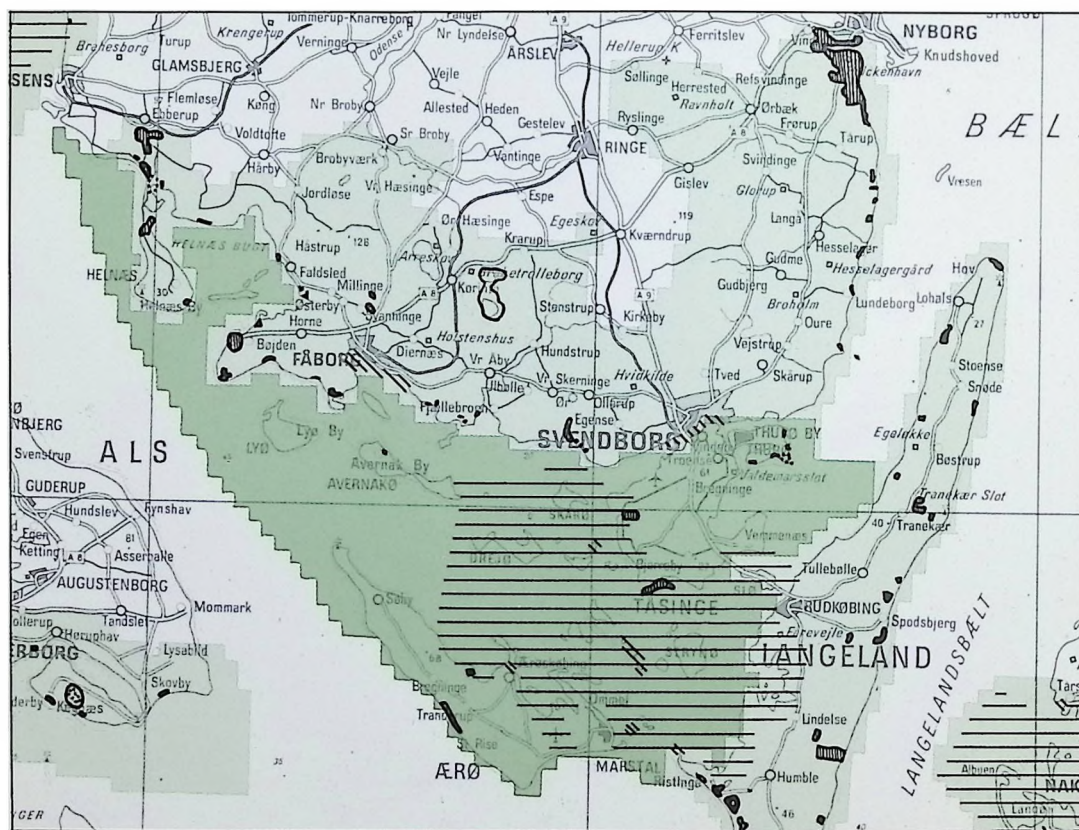
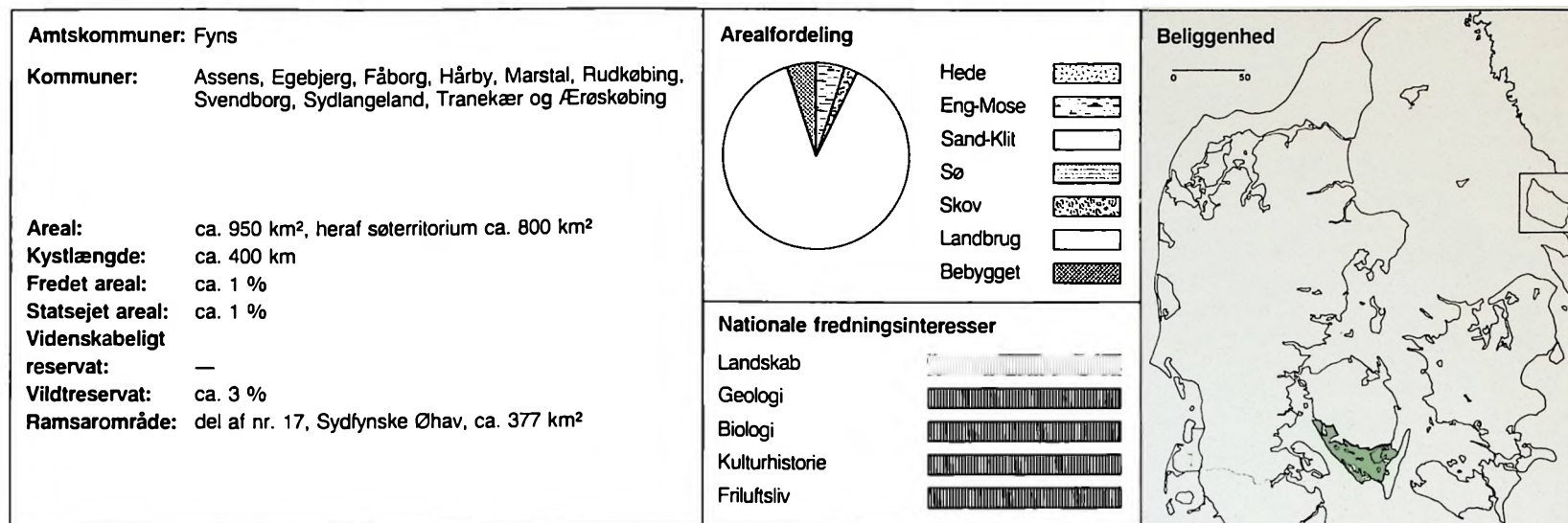

Udsigt fra Skamlingsbanken mod nordøst

Dåvildt i Wedellsborg Dyrehave

Landskab

Området indrammes af kysten fra Assens til Svendborg i nord, Ærø i syd og Langelandskysten mod øst. Øhavet giver med sine mange øer, beboede som ubeboede, et særegent samspil mellem land og vand. De ubeboede øer, holmene, ligger hen som naturarealer. De beboede danner kulturlandskaber med marker, levende hegn og stengærder. Stynede popler står langs smalle veje og omkring huse, og i landsbyerne er der frodige bevoksninger.

Tåsinge er landbrugsområde med flade kystlandskaber, der stiger op mod bakkedraget omkring landsbyen Bregninge med den højtliggende kirke. Det bakkede landskab på Thurø domineres af fjorden, Thurø Bund. På begge øer kan opleves den landskabsidyl, som er karakteristisk for hele området.

Den største ø, Ærø, er et skovløst landbrugsland med en stor landskabelig variation. Østøen består af et svagt kuperet bakkeland. På vestøen løber i hele dens længde en smal, næsten ubrudt bakkeryg, der mod Østersøen går over i en klintekyst og mod øhavet i en bugtet kyst med flade strande. Øst- og vestøen adskilles af lave, inddæmmede arealer ved Gråsten Nor.

Geologi

Landskabet er i første række et resultat af Lille-Bæltsgletscherens virksomhed. Isens bevægelsesretning afspejles i småøernes overvejende sydøst-

nordvestlige orientering. Under afsmeltningen gjorde Isen ophold ved Hølnæs, hvor den har afsat en randmoræne. Denne fortsætter over de mindre øer, Illum og Vigø i Hølnæs Bugten, til Svanninge Bakker.

Ved landsænkningen efter Istiden er morænelandskabet blevet delvis overskyttet, således at de tidligere moræneflader nu fremstår som udstrakte, fladvandede områder, mens de højeste og mest markante partier er blevet tilbage som øer. Rønderne Mørkedyb og Knudedyb mellem Ærø og Tåsinge er udgravet i morænefladen af smeltevandsstrømme.

Øernes kyster præges af landsænkningen – som stadig finder sted – og af havets nedbrydende og opbyggende virksomhed. De åbne sydvestvendte kyster udlignes og fremtræder med lave klinter og skræntpartier. Nedbrudt materiale aflejres for enden af øerne, hvor der dannes marint forland, strandvolde, laguner og strandenge. Flere småøer er indbyrdes blevet forbundet med drag, hvilket tydeligt ses mellem Avernakø og Korshavn samt på Drejø.

Ved Vodrup Klint på Ærø har lerlag fra sidste mellemistid bevirket, at klinten er skredet ud i terrasser.

Biologi

De mange ubeboede øer og holme og de større øers kystskrænter, kystskove, strandenge og strandsøer giver gode vilkår for plante- og dyrelivet. Særligt kan fremhæves Thurø Østerskov, der i den lysåbne del ud mod kysten rummer et artsrigt planteliv i skovbunden. Thurø Rev har en veludviklet strandengsvegetation med flere sjældne arter.

På flere af de mindre øer findes sjældne paddearter, blandt andet klokkefrøen.

I området er en lang række lokaliteter af stor værdi for fuglelivet, f.eks. det fuglerige strandengsområde Monnet på Tåsinge. På mange af de ubeboede øer yngler en række ande-, måge- og vadefuglearter, hvoraf flere er sjældne i Danmark.

I Det sydfynske Øhav raster og fouragerer store koncentrationer af flere svane- og dykandearter. En del af området er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 17.

Kulturhistorie

Den lange kystlinje har tiltrukket beboelse allerede i jægerstenalderen, men en stor del af kystbopladserne fra den tid ligger i dag under vand på grund af landsænkningen.

Fra middelalderen kendes flere betydelige borganlæg, bl.a. Søby Volde på Ærø, som vidner om områdets betydning for Østersøhandelen.

Øens kulturhistoriske miljøer er meget præget af erhvervskombinationen landbrug/fiskeri, udøvet under beskedne forhold, således som det er karakteristisk for små øsamfund. Ærø, Tåsinge og Thurø havde dog også karakter af kaptajnsøer som hjemsted for

fjerngående handelsskibe. Især Marstal bærer præg af dette miljø.

Af særlige bygværker kan nævnes Valdemarslot på Tåsinge. I hovedbygning og længer er der udstillet genstande fra Orlogsmuseets samlinger.

I landsbyerne på Lyø, Skarø og Strynø er der betydelige bevaringsværdier, og Ærøskøbing har et af landets mest velbevarede bymiljøer. Skipperbyerne Troense og Thurø har begge helstøbte gademiljøer med velbevarede, gamle bygninger.

Fritidsliv

Området er meget besøgt af turister. Der findes kun enkelte mindre sommerhusområder, men mange huse i byerne, landsbyerne og på landet er efterhånden overgået til fritidsbeboelse.

Der er campingpladser på Ærø, Hølnæs, Thurø og Tåsinge, og udbuddet af overnatningsmuligheder på byernes hoteller er forholdsvis stort.

Øhavet er meget besøgt af lystsejlere. Overalt har man landkending, men under skiftende perspektiver og med skiftende landskabelige indtryk.

Farvandet er roligt, og der er et stort antal lystbådehavne og Især anløbspladser på øerne.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

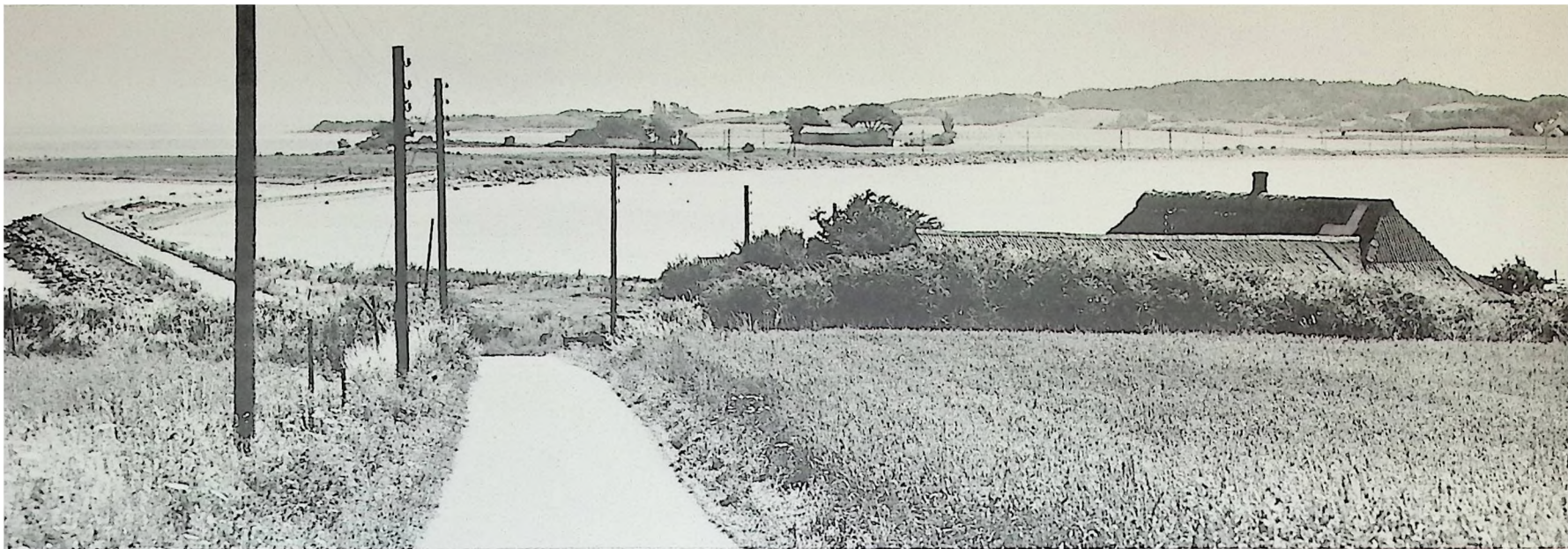
I området er alle fredningsinteresser repræsenteret, og hver Især med største nationale værdi. Særligt kan måske fremhæves områdets uspolerede og sammensatte karakter, dets enestående værdi for fuglelivet samt dets betydning som rekreativt område.

De væsentligste problemer er knyttet til småøernes affolkning på grund af transportproblemer og manglende erhvervs muligheder. Det er et problemkompleks, som formentlig ikke kan løses uden en fortsat aktiv medvirken fra myndighederne.

Den intensive lystsejlers i området er et andet væsentligt problem, der kan skabe konflikter i forhold til fuglelivet. Tilbageholdenhed med udvidelse af havnekapaciteten for lystbåde i området og indførelse af adgangsbegrænsninger på en række af de ubeboede øer og holme vil begrænse konfliktmulighederne. Endelig vil opretholdelsen af de resterende vigtige strandengsområder kræve en plejeindsats.

Ærøskøbing er måske Danmarks bedst bevarede købstad

Drejet på Avernakø set mod øst

Strandskader på strandeng, Avernakø

Klyde

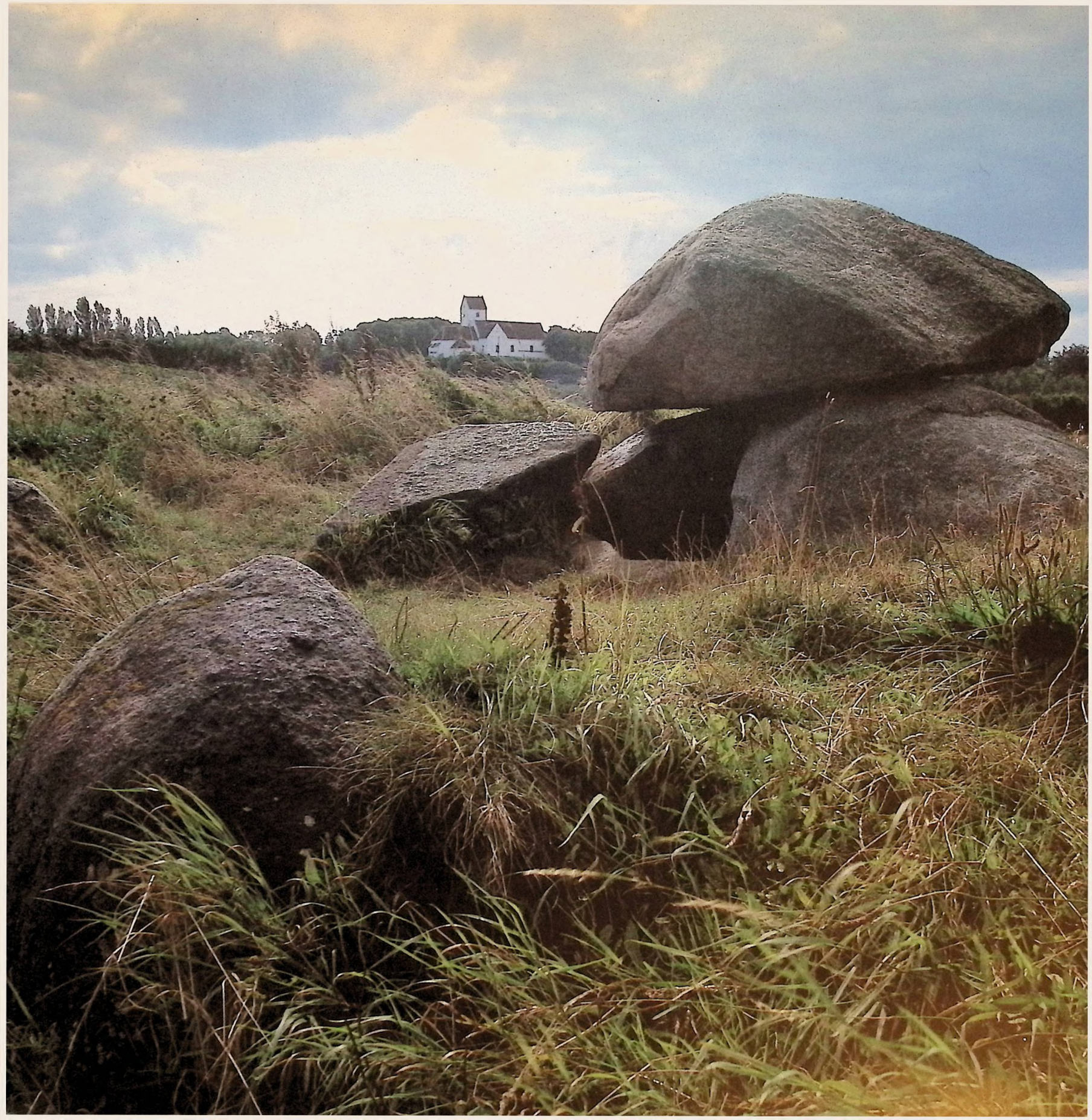
Blæretang

Strandenge ved Avernakø Hoved

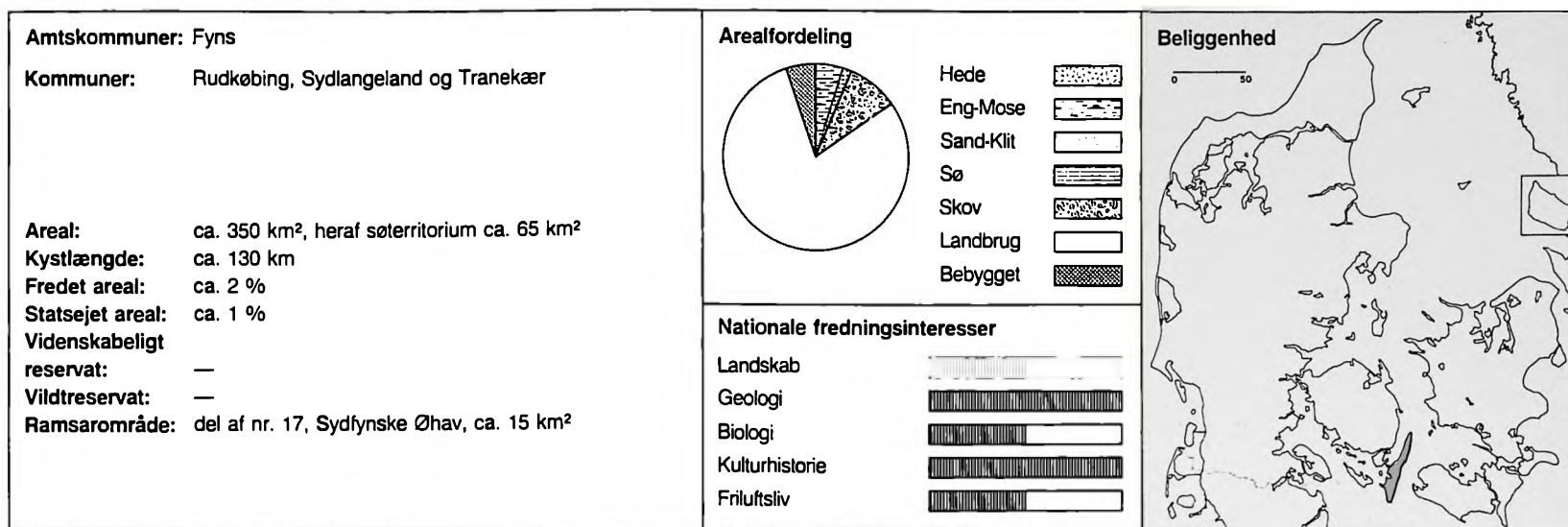
Næbbesodde, Drejø

Langeland

En kæde af kuplede bakker

27

Landskab

Langeland strækker sig fra nord til syd i en længde af godt 50 kilometer, mens den på det bredeste sted kun er omkring 10 kilometer.

Landskabet er i særlig grad præget af en variation af småskove, levende hegn, stengærder, moser og enge. Sammen med de mange markant beliggende fortidsminder og de karakteristiske hatformede bakker får det dyrkede land herved en meget afvekslende karakter. Karakteristisk er det stadige skift mellem lukkede og åbne landskaber og det tilbagevendende udsyn over havfladerne mod øst og vest.

En række herregårde bidrager til at fastholde de store landskabstræk.

Af særlig landskabelig variation og skønhed er Lindelse Nor og det sydøstlige og sydlige Langeland.

Geologi

Langeland er dannet af Store-Bæltsgletscheren under sidste Istid. En del af gletscherens israndslinier forløber på langs gennem Langeland. Herfra kan de følges videre mod nord og nordøst over Sprogø og den sydlige del af Agersø til det sydvestsjællandske bakkeland. På Langeland er der i isens randzone afsat lange, parallelle rækker af 10–20 meter høje bakker. Disse hatformede bakker, der i alt er over tusind af, ligger spredt ud over hele øen. Bakkerne består af lagdelt smeltevandsmateriale, som ved Isens pres mange steder er blevet skråtstillet eller foldet.

Østkysten og dele af vestkysten er typiske udligningskyster med korte klintstrækninger, afbrudt af flade partier, hvor tidligere havbugter er blevet lukket af tanger og strandvolde. I modsætning hertil fremtræder vestkysten ved Lindelse Nor som en udpræget lækyst med vige, bugter og strandenge.

Ristinge-halvøens langstrakte bakker står med kletter i 30 meters højde, der viser et enestående snit gennem oppressede flager af aflejret materiale fra sidste mellemistid og sidste istid.

Biologi

Vegetationen er påvirket af det tørre Store-Bæltsklima, der samtidig betinger en interessant sammensætning af insektlivet.

På Langeland er der mange moser, søer, fugtige enge, mindre skovpartier og kystskove, hvortil der knytter sig betydelige Interesser. På Ristinge Klint findes et kontinentalpræget planteliv.

Stubhaverne på Sydlangeland, bl.a. ved Gulstav, påkalder sig såvel naturvidenskabelig som kulturhistorisk interesse. I disse særprægede gærdselsskove, hvorfra bønderne hentede gærdsel, dvs. grene og ris til fletning af risgærder omkring markerne, findes en interessant bundvegetation, der er betinget af en fortsat hugst og udnyttelse af skovene.

Langs den vestlige kyst fra Lindelse Nor og sydpå ligger en række engområder og nor af stor værdi for fuglelivet, hvoraf særligt kan fremhæves Tryggelev

Nor. Dovnsklint er en af landets fineste lokaliteter for efterårets fugletræk. Kyststrækningen fra Kragholm til Ristinge Hale Indgår i Ramsarområde nr. 17 (jfr. naturområde nr. 26).

Kulturhistorie

Mens landsænkningen har betydet, at de fleste af jægerstenalders bopladser i dag ligger under vand, har Langeland et usædvanligt stort antal velbevarede stengrave fra bondestenalder. Hertil knytter sig nogle af vore mest kendte bopladsfund fra denne tidsalder.

Blandt stenaldergravene kan fremhæves Kong Humbles grav ved Humble, der er en af landets længste langdysser med 77 store randsten.

I modsætning til store dele af det øvrige land, hvor stengravene findes på flade strækninger, ligger de på Langeland ofte placeret på højedrag eller på toppen af småbakker.

Langelands landskabsbillede og bebyggelsesstruk-

tur rummer andre særlige træk. Særlig kan fremhæves herregårdslandskaberne, de mange levende hegn, de sydlangelandske gærdselskove og den ofte velbevarede ældre bebyggelse.

Herregården Tranekær ligger højt hævet på en vældig borgbakke, omgivet af grave og søer og et stort slået parkanlæg. Helt tilbage til 1200-årene var Tranekær en af landets stærkeste fæstninger. I tilknytning til herregården er landsbyen Tranekær vokset frem med en karakteristisk bebyggelse, der bærer præg af forskellige byggeperioder.

Rudkøbing bykerne rummer et forholdsvis velbevaret gammelt købstadsmiljø, præget af et stort antal bindingsværkshuse.

Friluftsliv

Landskaberne på Langeland rummer mange af de elementer, der tiltrækker sommerturisme og endags-turister. Et af elementerne er det oprindelige og fin-maskede net af småveje.

Ved de stedvise gode badestrande ligger adskillige mindre sommerhusområder og campingpladser. I Rudkøbing, Lohals og Bagenkop findes lystbådehavne, der fungerer som støttepunkter for lystsejladser i Det sydfynske Øhav.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især begrundet i øens interessante, geologiske historie og landskabets betydelige kulturhistoriske indhold, men også de mange små fristeder for plante- og dyrelivet og øens rekreative betydning påkalder sig interesse.

De fredningsmæssige problemer knytter sig i første række til opretholdelsen af de mange småkove, småmoser, levende hegn, stengærder og nor. Disse er meget karakteristiske for Langelands landskab, og de udgør en væsentlig forudsætning for øens varierede plante- og dyreliv.

Nye vejanlæg og vejudretninger indebærer betydelige konfliktmuligheder i forhold til landskabet.

Rullestenskyst ved Dovnsklint

Hatbakker ved Broholm

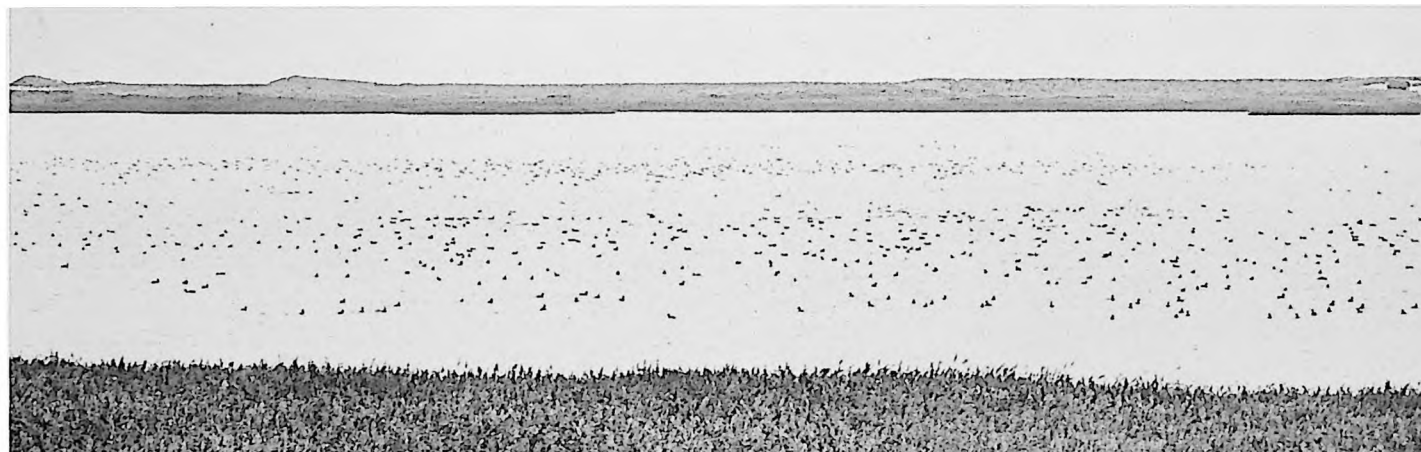
Stynede pile ved Longelse

Herregården Tranekær og omgivende bebyggelse

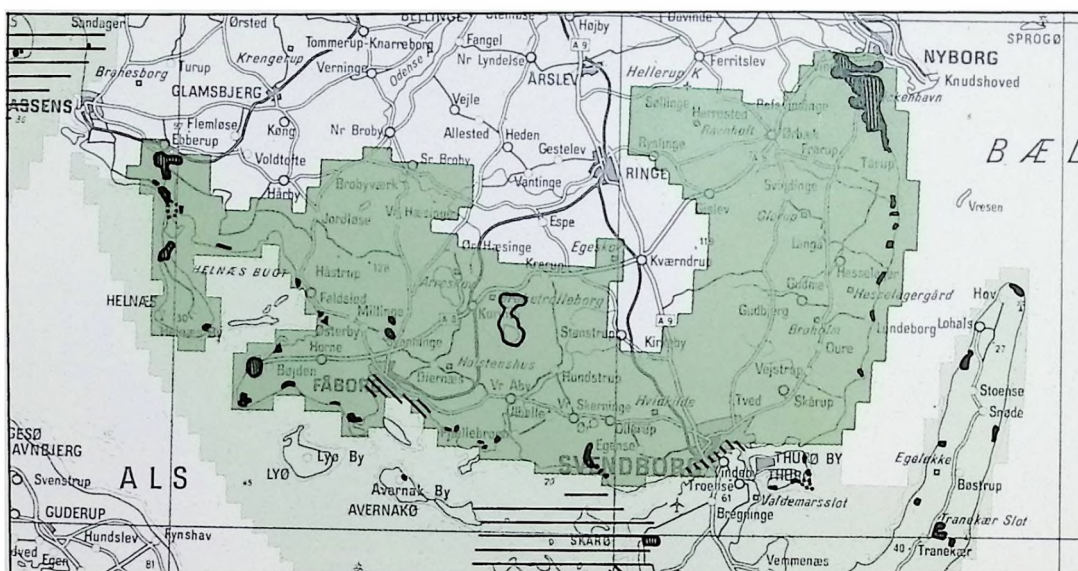
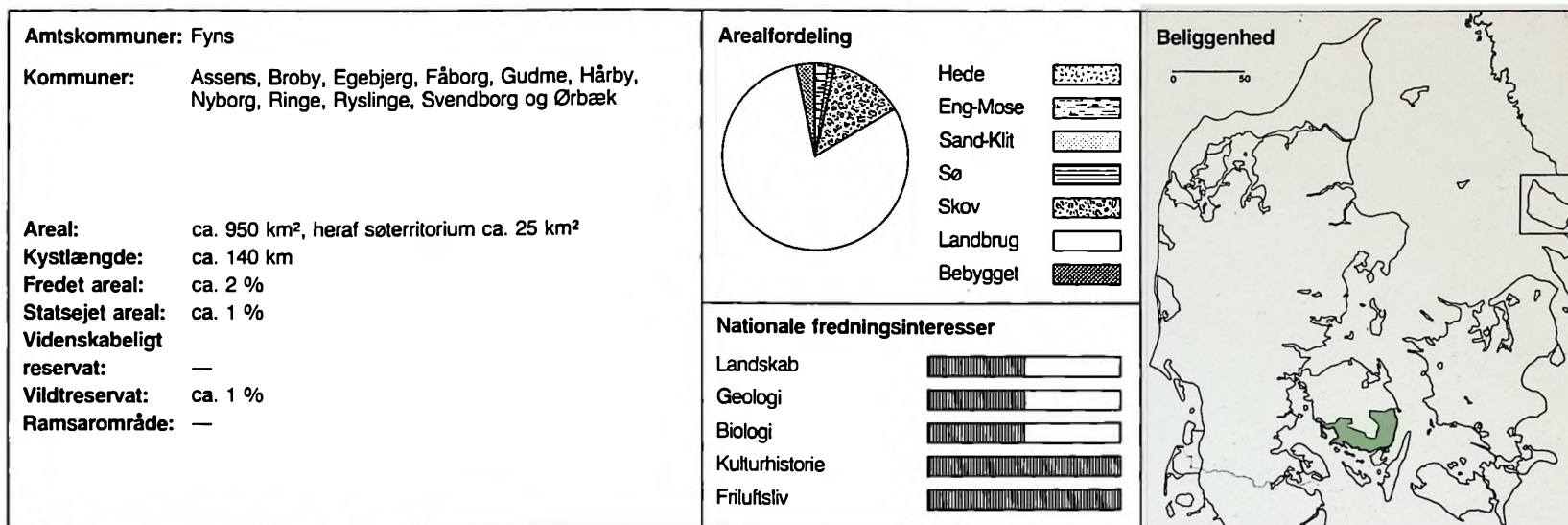

Vej ved Broholm

Flok af ænder og svaner i Tryggelev Nor

Landskab

Det sydfynske område omfatter et ca. 15 kilometer bredt bånd langs Fyns sydkyst mellem Assens og Nyborg.

Området er karakteriseret ved de mange herregårde, hvis ofte imponerende bygningsanlæg og store marker og skove sætter sit stærke præg på landskabet. Særlig storslået er det udstrakte og uforstyrrede sø-

og skovlandskab omkring Arreskov, Brahetrolleborg, Langeskov og Skjoldemose. Andre fornemme herregårdslandskaber finder man omkring Ravnholt og Holckenhavn i den nordøstlige del af området.

Mellem Fåborg og Svendborg kan man opleve indbegrebet af det sydfynske landskab med dets bakker, snoede veje, levende hegn og mange smukke bindingsværkshuse.

Geologi

Det fynske landskab er skabt af to isstrømme, som under sidste istid aflejrede vældige mængder af især smeltevandssedimenter. Den ene Isstrøm kom fra nordøst, mens den anden trængte sig vej op gennem Østersøen og videre gennem bælteerne.

Det er den almindelige opfattelse, at Isstrømmen fra nordøst smeltede først og efterlod store partier af dødis på Midtfyn. Dødisområdet, der strakte sig fra Svanninge Bakker over Egebjerg til Dongs Bakker, er i dag bl.a. karakteriseret ved fladbakker, der er aflejret på bunden af smeltevandssøer. Nord for Fåborg efterlod nordøstisen storslåede israndsbakker, bl.a. Svanninge Bakker.

Østersøisen delte sig i Store-Bæltsgletscheren og Lille-Bæltsgletscheren, der bidrog til udformning af det randmorænelandskab, som udgår fra Dongs Bakker. Et bakkestrøg forløber mod vest til Glamsbjerg, mens et andet fortsætter nordover for at ende i Munkebo Bakke på Nordfyn.

Smeltevandsstrømme under Isen dannede åse og tunneldale. Ved Sallinge, Vantinge og Herringe ses et strøg af åse, opbygget af smeltevandsaflejret sand og grus. Fra Holckenhavn Fjord og til søerne ved Lykkesholm og Ravnholt er et system af tunneldale.

Biologi

De biologiske Interesser er koncentreret om løvskovene samt om søer, moser og ådale. Skovene på Syd-

fyn rummer en stor bestanddel af løvskov, især bøg, og forholdsvis store arealer er bevokset med egeskov. I ådale med kalkrig bund og ved vældpartier optræder spændende plantesamfund. Også de mange levende hegn og stengærder tjener som fristeder for et varieret planteliv.

Skovene og søerne udgør værdifulde levesteder for fuglelivet. Det gælder særlig det udstrakte skov- og søområde ved Brahetrolleborg, der er Fyns bedste lokalitet for ynglende og rastende rovfugle, og som rummer store gåse- og andefuglebestande i træktiden. I Brændegård Sø findes den ene af landets tre skarvkolonier. Som det eneste sted i Danmark lever hasselmusen på Sydfyn.

Kulturhistorie

Området rummer forholdsvis få spor af bosætning fra jægerstenalder. Derimod findes på Horne Land en koncentration af storstensgrave fra bondestenalder. I den østlige del af området er der mellem Gudbjerg og kysten gjort talrige fund fra såvel stenalder, bronzealder som jernalder.

Fra bronzealderen, især dens yngre del, vidner mange rige fund om en tæt bebyggelse, hvor man fra nogle få høvdingcentre organiserede langdistancehandel med Sydeuropa, hvorved der bragtes bronze og guld nordpå. Ved Voldtofte er et par af Fyns største og rigest udstyrede gravhøje med en tilhørende boplads vidnesbyrd om et sådant høvdingcenter.

Fra jernalderen kendes et tilsvarende høvdingcenter i egnen omkring herregården Broholm.

Væsentlig kulturhistorisk interesse er knyttet til herregårdene med deres ofte fornemme bygningsanlæg og parker.

Adskillige af hovedbygningerne repræsenterer fremragende eksempler på herregårdsbyggeri fra 1500-årene. Herregårdene Hesselagergård og Rygård er opført på voldsteder omgivet af vandgrave.

Brahetrolleborgs bygningsanlæg har bevaret træk fra det oprindelige kloster fra 1400-årene med kirkefløjen intakt. Efter en ombygning i forrige århundrede fremtræder anlægget i dag som et fint eksempel på fransk nyrenæssance.

Andre bemærkelsesværdige bygningsanlæg fremviser Holckenhavn og Broholm, der trods ombygninger har bibeholdt sit oprindelige præg fra 1500-årene.

Egeskov, hvis hovedbygning fra midten af 1500-årene er opført i en sø på nedrammede egepæle, er Danmarks eneste vandborg og måske den mest velbevarede i Nordeuropa. Til herregården hører en parterrehave med lindealleer og klippede bøgehække.

Fra 1600-årene kan nævnes Damsbo med dets parallelanlæg, og et fornemt eksempel på arkitektur i 1700-årene er Glorup, hvis smukke firfløjede hovedbygning er omgivet af et vidtstrakt parkanlæg.

Østrupgårds stråtækte bindingsværksbygninger og

det senmiddelalderlige stenhus er et bygningsanlæg af en usædvanlig, oprindelig karakter.

Især i den vestlige del af området ligger flere landsbyer, der rummer velbevarede bygningsmiljøer. Endvidere findes en lang række interessante præstegårde, kirkelader, hospitaler, vand- og vindmøller samt stråtækte bindingsværksgårde.

Specielt Fåborg, men også Svendborg har en velbevaret købstadsbebyggelse.

Friluftsliv

Landskaberne er velegnede til udflugter i bil og på cykel, hvor bl.a. herregårdenes hovedbygninger, haver og parker kan danne turmål. Særligt kan fremhæves Egeskov med parkanlæg og veteranbilmuseum. Skovene og det kuperede terræn i den sydlige del af området egner sig for vandreture.

Langs kysterne findes flere, mindre sommerhusområder og campingpladser. I de større landsbyer og i købstæderne er der overnatningsmuligheder på kroer og hoteller. Større lystbådehavne findes i Fåborg og Svendborg, mindre i bl.a. Ballen og Lundeborg.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er i første række begrundet i den store koncentration af herregårdsanlæg og i områdets store betydning som udflugtsområde, men også de landskabelige, geologiske og biologiske værdier bør fremhæves.

De naturfredningsmæssige problemer knytter sig især til bevaringen af de store bygningsanlægs omgivelser og til opretholdelsen af de karakteristiske herregårdslandskaber med deres værdifulde løvskove og variation af levende hegn og stendiger. Samme problem rejser sig i princippet for mange interessante, mindre landbrugsejendomme og beboelseshuse. Området er mange steder sårbart overfor nye vej anlæg og vejudretninger, og i den forbindelse er det vigtigt at tage hensyn til vejnettets karakter af grønne udflugtsveje for de mange turister.

Der er behov for en videreførelse af plejen i Svanninge Bakker, hvor det tillige kan overvejes på længere sigt at afvikle visse af de landskabeligt set mest uheldige nåleskovsarealer, således at den oprindelige overdrevs- eller hedetilstand kan genskabes.

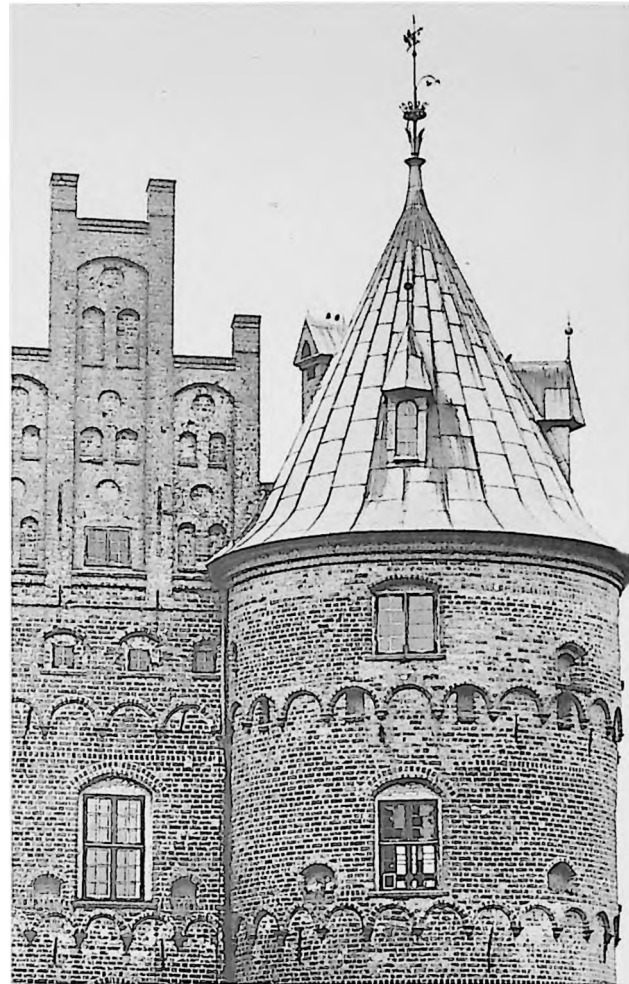
Rygård

Skarvkolonien i Brændegård Sø

Portportal ved Brahetrolleborg

Egeskov

Bakkelandskab nord for Svanninge

Egnstypisk hus i Hundstrup

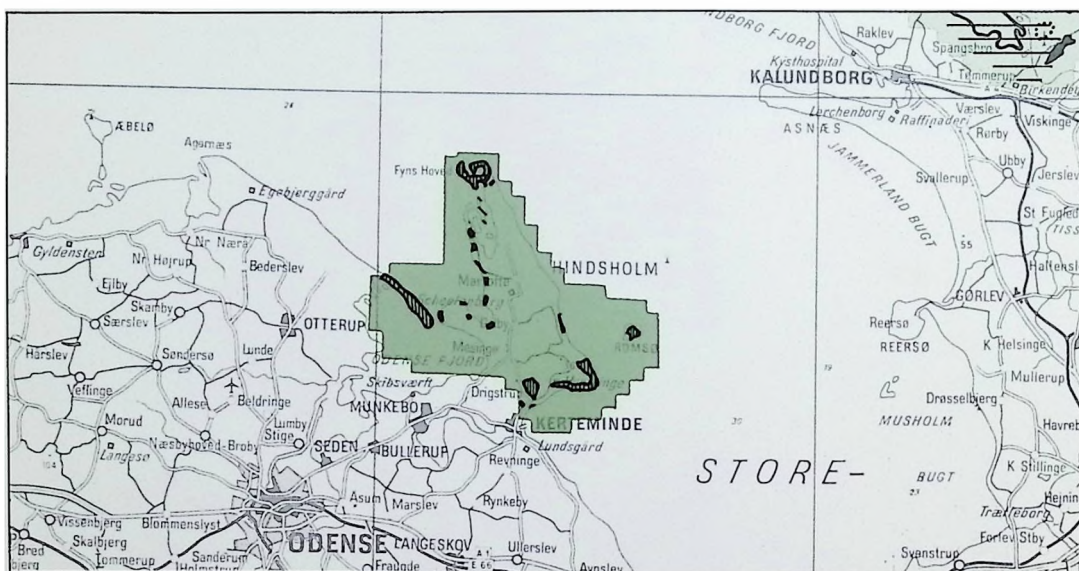
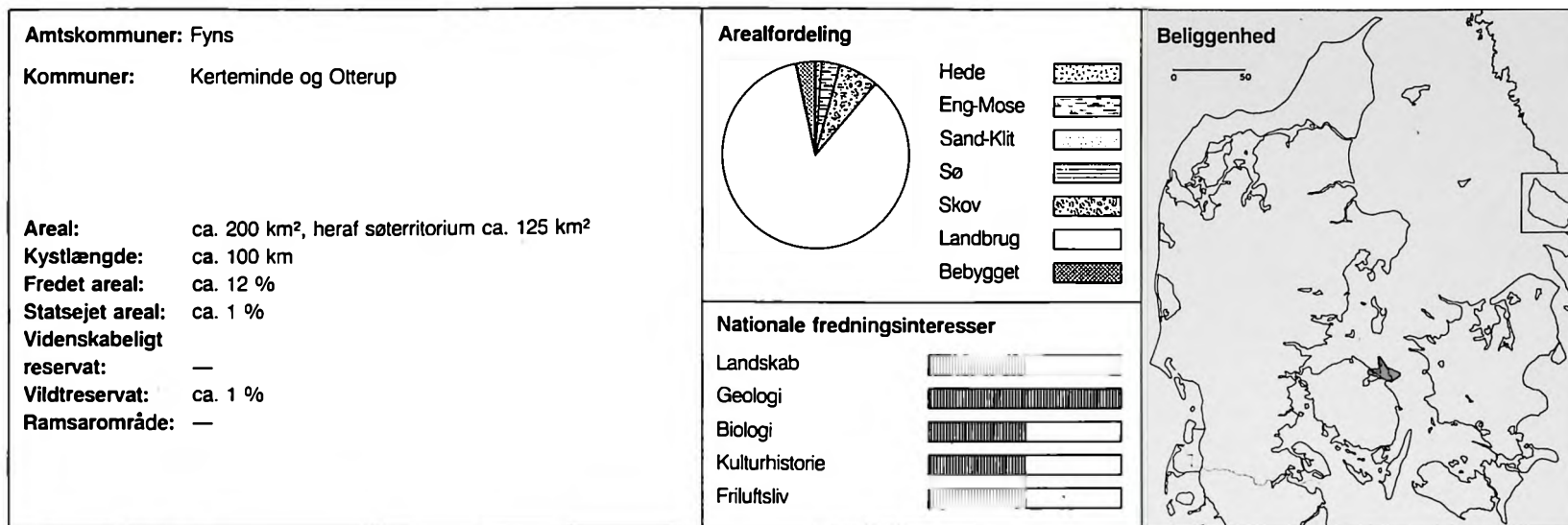
Grusvej nord for Svanninge

Avlsbygningerne til gård ved Hesselager

Fynboens udflugtsmål og et geologisk forskningsområde

Landskab

Området omfatter halvøen Hindsholm med småøer, bl.a. Romsø, samt Enebærøde med småholme i den nordvestlige del af Odense Fjord. Det rummer indenfor det begrænsede areal en rig variation af landskaber og naturtyper. Herregårdslandskaber veksler med frugtplantager og mindre landbrugsarealer. Også de snoede veje og de velbevarede landsbyer sæt-

ter deres præg på landskabet. Særlig markant er det landskabelige samspil mellem land og hav knyttet til den nordlige del af Hindsholm ved Fyns Hoved og det lille øhav syd herfor, Lillestrand.

Geologi

Da stenalderhavet var på sit højeste, var Hindsholm afskåret fra det øvrige Fyn og den nordlige del opløst

i talrige småøer. Ved den senere landhævning genskabtes forbindelsen til Fyn. Syd for Sabbesborg Klint ses, hvorledes stenalderens kystskrænter afgrænser en flad slette af hævet havbund.

Geologisk er Hindsholm præget af et stort antal isolerede og langstrakte bakker med afglattede former, der strækker sig op gennem halvøen i rækker parallelt med forløbet af den gletschertunge, der ved istidens slutning skød op gennem Store-Bæltområdet. Disse bakker, der i geologien benævnes drumlins, antages at være dannet inde under en aktiv gletscher. Deres dannelseshistorie er kompliceret. De fleste indeholder skråtstillede lag af smeltevandsaflejringer. Bakkerne betegner en landskabstype fra istiden, almindelig i andre lande, men forholdsvis sjældent i Danmark. En enkelt markant bakke, Søbjerg sydøst for Nordskov, tilhører dog ikke denne type, men er opbygget af uforstyrrede sandlag.

Hvor øerne er udsat for bølgeerosion, dannes stadig friske og stejle klinter, og I havstokken illustrerer tilstedeværelsen af store gnejs- og granitblokke nedbrydningsprocesserne. Sand og grus aflejres i odder og drag og har visse steder sammenkoblet øer, andre steder afsnøret strandsøer.

Fyns Hoved og Lillestrand er således under stadig omdannelse og er måske det bedste sted i landet, hvor man kan se moræneøers omdannelse gennem nedbrydning og aflejring. Alle stadier i klintudformninger og typer af drag og odder er repræsenteret.

Biologi

Området består for størstedelen af dyrket landbrugsland, men på Enebærrodde, Romsø og Hindsholms vestlige og nordlige del med klinerne, dragene og småøerne er der mange udyrkede områder. Hindsholms, Enebærrodde og Romsøs strandenge og -fælleder rummer et righoldigt planteliv. På Hindsholms skrænter ses Store-Bæltssområdets tørbundsflora, oftest i forbindelse med kratbevoksninger.

På Enebærrodde findes stadig et væsentligt indslag af lynghele med enebevoksning.

Romsø er udyrket og til dels bevokset med en artsrig blandingsløvskov, som ikke har været under forstlig drift gennem lang tid. En dådyrbestand holder til i skoven, hvis gamle og udgæede træer rummer hulrørende fuglearter og en rig insektfauna, som nu kun få steder i Danmark.

På Enebærrodde og de tørre solbelyste skrænter ved Stavres Hoved findes værdifulde insektsamfund, og Korshavn og engområderne mellem Nordskov og Sabbesborg Klint er levesteder for flere sjældne sommerfuglearter. Den nordlige del af Hindsholm med Korshavn og Lillestrands øer, Enebærrodde og de lavvandede farvande har betydning som yngle- og især rastelokaliteter for vadefugle og ænder.

Kulturhistorie

Langs Hindsholms kyster kendes talrige bopladser fra jægerstenalderen. Hindsholm er dog specielt rig på bondestenalderens stengrave. Især findes adskillige velbevarede jættestuer i den nordlige del. I det laguneprægede landskab har man kunnet udnytte både havets og Jordens rigdomme. Langs østkysten ligger en række gravhøje fra bondestenalder og bronzealder, mens spor fra jernalder er sparsomme.

I området kan fremhæves flere velbevarede og værdifulde landsbymiljøer, først og fremmest Viiby. Det er karakteristisk, at landsbyerne med en enkelt undtagelse ligger lavt mellem bakkerne og i tilknytning til eng og mose. De fritliggende gårde er også normalt placeret lavt i landskabet, og bløvsnettets forløb er tydeligt bestemt af terræformene. Blandt kirkerne er Stubberup Kirke særlig markant beliggende. Store dele af Hindsholms landskab og øen Romsø er præget af at høre under herregårde. Det er Scheelenborg og Brockdorff mod nord og Hverlinge mod syd. Enebærrodde hører under godset Hofmangave.

Friluftsliv

Hindsholms lange kyststrækning, vandområderne samt de attraktive landskaber er af umiddelbar værdi for friluftslivet. Halvøen og især Fyns Hoved udgør året rundt et attraktivt udflugtsmål for befolkningen, især fra Odense-området.

På halvøen Skoven og langs Hindsholms vestvendte kyster ligger flere sommerhusbebyggelser, hvorimod

der langs Store-Bæltsskysten – hvor i øvrigt de bedste badestrande findes – kun er en enkelt, men til gengæld langstrakt sommerhusbebyggelse ved Bøgebjerg. På Hindsholm er enkelte campingpladser.

Farvandet omkring Hindsholm besjles i sommerhalvåret af et stort antal lystsejlere, og naturhavnen Korshavn har et meget stort besøg af såvel inden- som udenlandske sejlere.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til områdets betydelige geologiske værdier, men også de landskabelige, biologiske, kulturhistoriske og rekreative værdier er af national interesse.

De fredningsmæssige problemer i området er ikke presserende, men der kan peges på forskellige hensyn, som områdets særlige karakter kræver varetaget. Tilplantning vil således kunne sløre særlige geologi-

ske formationer som skrænter, kliner og bakker. Landskabets intime karakter begrundes, at vejssystemet bibeholder sin nuværende karakter af grønne udflugtsveje.

Det vil endvidere være meget vigtigt at undgå indgreb af nogen art i de geomorfologiske nedbrydnings- og dannelsesprocesser ved kysterne omkring Fyns Hoved og Lillestrand.

De sårbare blotoper på Enebærrodde, Fyns Hoved og Romsø kræver en særlig beskyttelse.

Udviklingen i lystsejladser kan indebære, at det må overvejes at indføre reguleringer af sejladser i Lillestrand og i lagunen umiddelbart øst for Fyns Hoved. Der synes i dag at være balance mellem områdets rekreative kapacitet og den friluftsmæssige udnyttelse. En eventuel begrænset udbygning af rekreative anlæg kræver således en nøje planlægning, som tager hensyn til områdets naturværdier.

Naturhavnen Korshavn ved Fyns Hoved

Langstrakte bakke­drag, de såkaldte drumlins, på Langø

Levende hegn ved Måle

Viby

Fyns Hoved

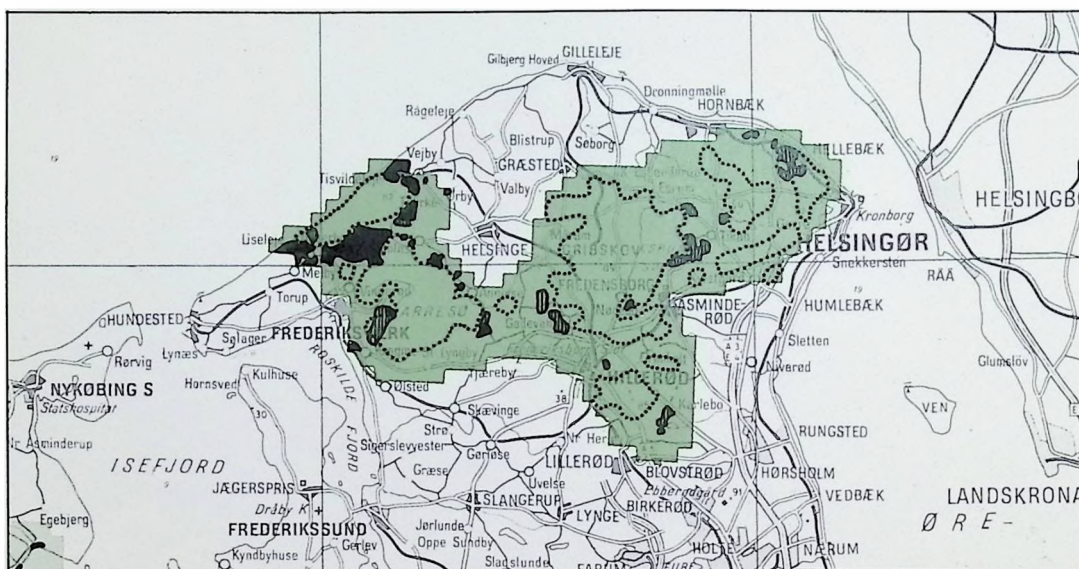
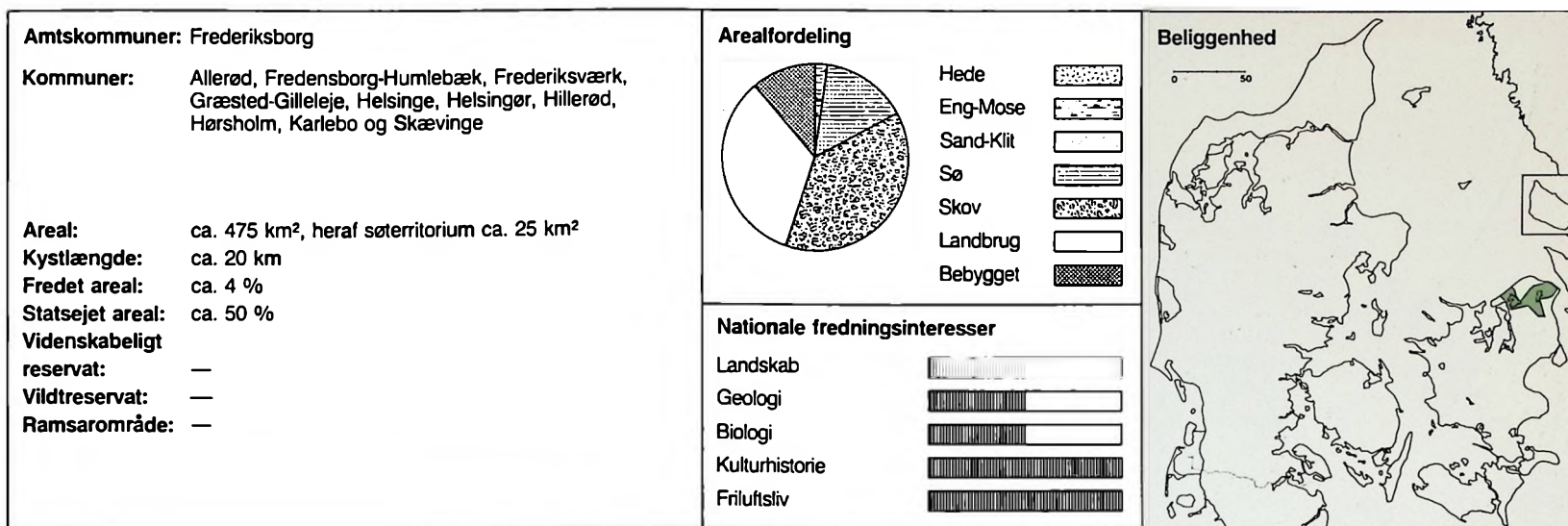
Klint ved Fyns Hoved

Restaureret stengærde ved Måle

Fra kronens gamle jagt domæne til hovedstadens fritidsområde

Landskab

Området danner et i regionen relativt mindre og tæt befolket, sammenhængende landskab fra Helsingør over Gribskov til Tisvildeleje og Liseleje. Det er sammensat af sammenhængende landbrugsområder, store skove og søer, og det grænser til Kattegat med en klitkyst og brede sandstrande. Landskabet er mange steder præget af milder fra den tid, hvor

Nordsjælland var jagtterræn for de danske konger. Det rolige landskabsbillede rummer kun få vide udsigter, der især findes i området omkring Arresø.

Geologi

Landskabet består af mere eller mindre kuperede morænelandskaber med hedesletter, klit- og sandflugtslandskaber og mod Kattegat en udligningskyst.

Gennem Gribskov strækker sig et højtliggende system af tætliggende nord-sydgående randmoræner, der er skabt af isfremstød fra øst og nordøst. Vest for dette israndsområde er et småkuperet dødsområde med landets største sø, Arresø, hvor en højrygget morænehalvø, Arrenæs, skyder sig ud i søen.

Arresø er en tidligere lavvandet havarm, som via et sund med stejle kystklinter ved Tibirke og Arrenakke strakte sig ind i landet. Efter stenalderen sandede forbindelsen med Kattegat til, og i middelalderen medførte en klimaændring i kombination med overdreven græsning og omfattende hugst i skovene en udbredt sandflugt mellem kysten og søen.

Bag israndslinien, øst for Gribskov, dannede isen en dyb og langstrakt sænkning i terrænet, der i dag rummer landets mest vandrige sø, den ca. 20 meter dybe Esrum Sø. Øst for søen rejser sig et højtliggende og let kuperet dødislandskab med den fladvandede Gurre Sø.

Biologi

I den nordvestlige del af området findes store sandflugtsplantager, Asserbo Plantage og Tisvilde Hegn, adskilt fra Kattegat med et for Østdanmark usædvanligt klitlandskab.

Tisvilde Hegn består af en rig variation af løv- og nåletræsbevoksninger. I dets sydkant ligger Tibirke Bakker med rester af hede og enebevoksninger og den langstrakte, delvis tilvoksede Ellemose. I vest-

kanten af plantageområdet har Melby Overdrev beholdt sin karakter af kysthede – en sjælden naturtype i Østdanmark. Arresø er omgivet af rørskove og rørsump af varierende bredde. Hele dette område rummer et righoldigt og varleret plante- og dyreliv. Den østlige del af området over Gribskov til Helsingør er domneret af store skov- og sølandskaber, der gennemskæres af smalle ådale.

Gribskov, der er en af landets største skove, består af store sammenhængende bøge- og nåletræsskove, hist og her afbrudt af fugtige skovenge og små, rene skovsøer, der ofte rummer sjældnere plante- og dyresamfund. I skoven optræder en særlig nordsjællandsk bøgeskovsflora. Skovområdet med de tilbageblevne åbne skovmoser og enge skaber grundlag for mange pattedyr og et rigt fugleliv. I moserne kan der studeres en kontinuerlig skovudvikling uden menneskelig indgriben fra oldtiden til i dag.

Mod øst grænser Gribskov til Esrum Sø, der på grund af sin store vandmængde, en ringe spildevandstillledning samt en stor mængde kalk i undergrunden stadig er meget ren. Søen er udpeget som internationalt ferskvandsbiologisk referenceområde. Gurre sø med dens rørskov og omgivende skovområder er en værdifuld fuglelokalitet.

Kulturhistorie

I Nordsjælland findes talrige minder og træk fra landets udvikling. Bopladser findes langs stenalderhavets kyster, og bronzealderhøje ses på det højtliggende og kuperede morænelandskab, især i flere af skovene, hvor de har undgået sløjfning og overpløjning. En brolagt oldtidsvej fører over Ellemosen. Vikingetidens kolonisation af egnen afspejler sig endnu gennem skov- og agerjordsfordelingen. En stor del af områdets landskabstyper stammer fra denne tid eller fra folkevandringstiden. Men særligt i den østlige del, som længe helt var dækket af skov, præges den senere bosættelse af rydningsbyer. Sandflugtsarealerne mellem Tisvilde og Liseleje med begravede landsbyer rummer minder om sandflugtsbekæmpelsen.

Fra middelalderen findes rester af flere borganlæg og klostre, således i Asserbo, Gurre, Esrum, Ebelholt og Dronningholm på Arrenæs. Tidlige Industrimiljøer er repræsenteret i Hellebæk og i Frederiksværk. Borgerskabets bygninger fra sengotik til empire er vel repræsenteret i Helsingør, der med sit kloster og sine kirker er en af landets rigeste arkitekturbyer. Imidlertid fremhæver området sig i særlig grad gennem tilstedeværelsen af de kongelige slotte, renæssancebygningerne Kronborg Slot og Frederiksborg Slot og barokslottet Fredensborg, der alle er nationale kulturmonumenter.

Efter reformationen tilfaldt kirkens ejendomme Kronen, hvorved yderligere store områder kom i konge-

magtens eje. Gennem stadige erhvervelser og mageskifter skabtes store jagtterræner, og der anlagdes jagt- og kongeveje for at lette transporten i områderne og forbindelsen til København. Bygningen af Frederiksborg Slot og Fredensborg Slot skal ses i denne sammenhæng. Frederiksborg Slotshave er landets største og bedst bevarede barokanlæg, udformet med terrasser mod slottet og oprindeligt dannet omkring en vandakse med kaskader.

Kronborg Slot adskiller sig fra de to lystslotte ved sammen med Kärnan i Helsingborg at have en militærstrategisk baggrund som vogter af indsejlingen til Øresund.

Friluftsliv

De fine nordsjællandske strande har skabt grundlag for omfattende sommerhusbebyggelse i tilknytning til de gamle fiskerbyer, Tisvildeleje og Liseleje, og til Asserbo Plantage og Tisvilde Hegn.

Tisvildeleje og Liseleje rummer enkelte mindre hoteller og pensionater. Flere store parkeringspladser for badegæster er anlagt i dette område.

På halvøen Arrenæs ved Arresø er foretaget betydelige, statslige jordopkøb, der har dannet grundlag for halvøens beskyttelse og rekreative udnyttelse. Strandene og sommerhusområderne har stort set

kun betydning som sommerland for hovedstadsområdet. Derimod er de kongelige slotte besøgsmaal for turister fra hele Danmark og fra udlandet. Hele området har stor betydning som udflugtsområde for den storkøbenhavnske befolkning.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Det er i første række områdets placering i den danske historie og den dertil knyttede turisme, der giver det dets nationale fredningsmæssige betydning. Herudover kan nævnes områdets geologiske, landskabelige og biologiske værdier.

Væsentlige fredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af de nationale monumenter, de kongelige slotte og deres omgivelser, mod uheldig byudvikling, vejanlæg og lignende.

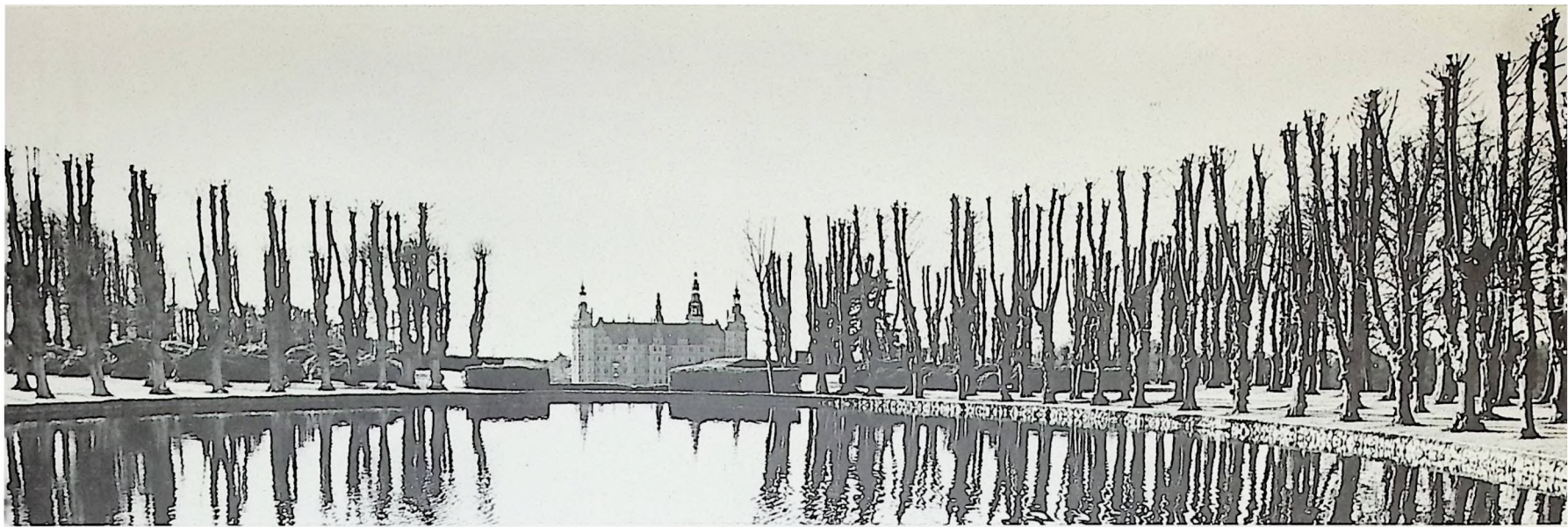
Vandindvinding fra søer som Esrum Sø og Arresø vil kunne indebære forringelse af søernes kvaliteter.

Landskabets præg af udflugtslandskab og vejnetets karakter af grønne udflugtsveje stiller krav om hensyntagen ved nye vejanlæg.

Der er knyttet problemer til de store rekreative behov i området. Udbygning af sommerhusområderne og udvidelse af havnekapaciteten, udover den eksisterende i f.eks. Esrum Sø og Arresø, kommer således nemt i konflikt med naturbeskyttelsesinteresserne.

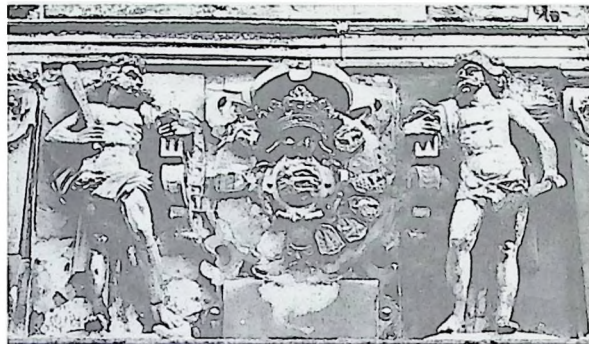
Arresø ved Ramløse

Frederiksborg Slotshave

Strand ved Liseleje

Frederiksborg Slot

Gribskov

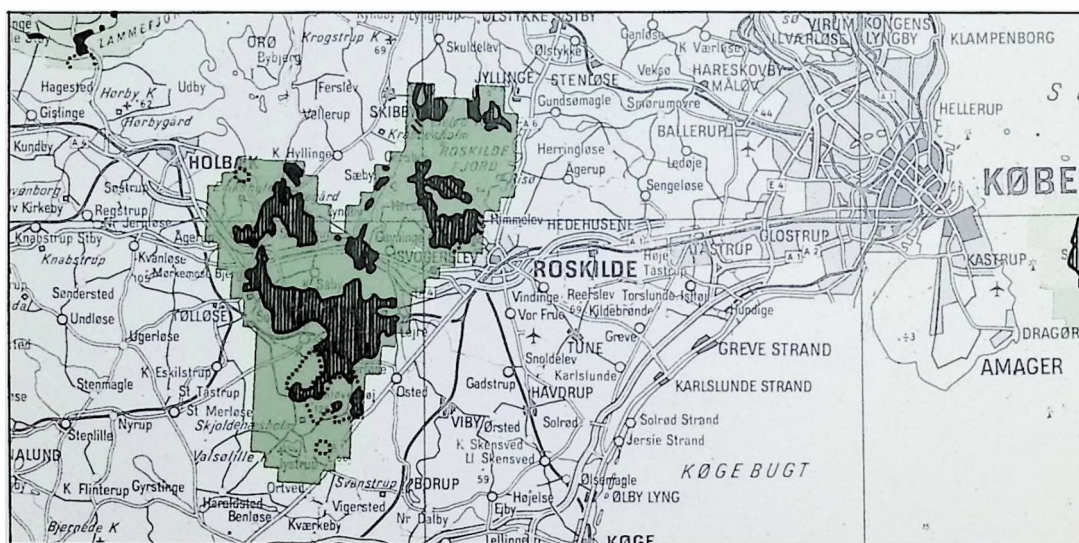
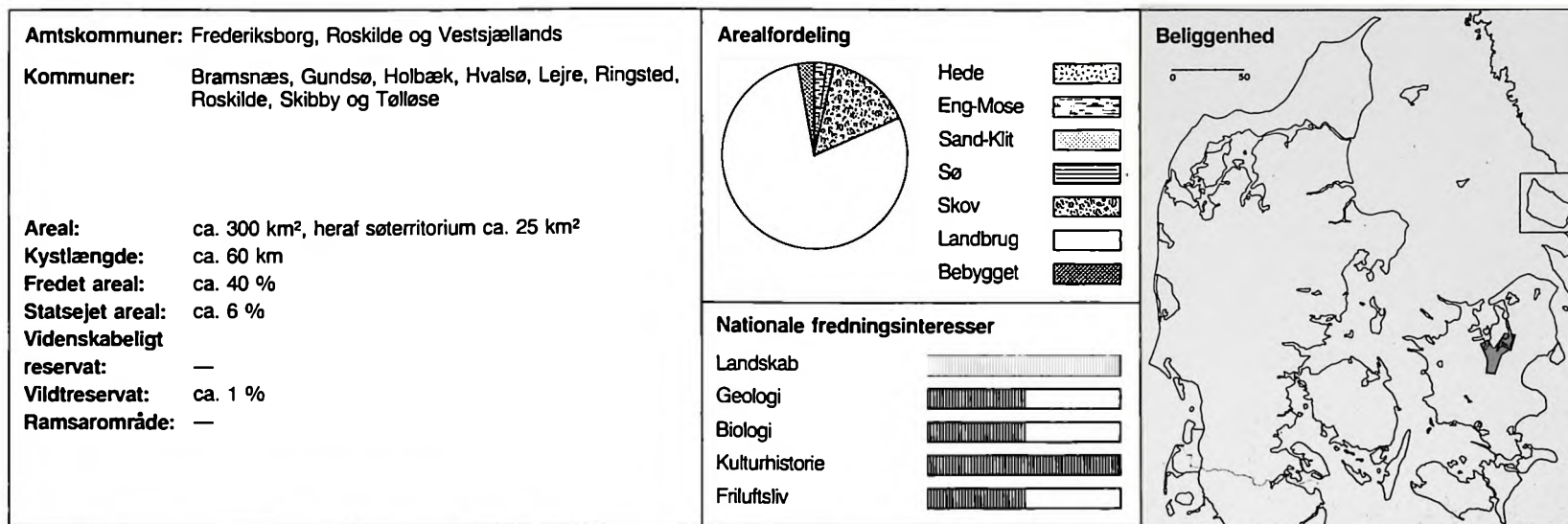

Gurre Slotsruin

Udsigt fra Tibirke Bakker hen over Ellemosen mod Arresø

Landskab

Området afgrænses mod syd af det store skovkompleks, Hvalsøskovene, omkring Gyldenløveshøj. I nord strækker området sig fra bunden af Isefjorden over Hornsherreds fod og op i Roskilde Fjord til en linie mellem Skibby og Jyllinge.

Den sydligste del, omkring godset Skjoldenæsholm, er et stærkt kuperet bakkeland med store sammenhængende skovområder, der centrerer sig omkring

Sjællands højeste punkt, Gyldenløveshøj på 126 m. Nord herfor ligger i et bredt bånd godserne Ledreborg, Lindholm og Åstrup, der danner et åbent herregårdslandskab med vidtstrakte agre og spredte gamle løvskove. Efter et bælte ved foden af Hornsherred, præget af mindre landbrug, genfinder man atter det karakteristiske godslandskab med store dyrkede marker omkring Ryegård og Eriksholm på hver side af Tempelkrog.

I den nordøstlige del af området, omkring den lavvandede inderste del af Roskilde Fjord, opleves et idyllisk landskab, hvor de filgede kyststrækninger med vige og halvøer skaber et fuldent samspil mellem land og vand.

Geologi

Landskabet i området er udformet i løbet af sidste istid. Bakkelandet omkring Gyldenløveshøj er et gigantisk dødislandskab, afgrænset mod øst af et nord-syd forløbende strøg af Israndsbakker. Også i Hornsherred findes systemer af Israndsbakker, dannet af en gletschertunge fra øst. Hele området gennemskæres af tunneldale i forskellige retninger og af forskellige aldre. Eksempelvis kan nævnes dalene ved Skibby, Kr. Hvalsø, Særløse samt ved Øm.

Biologi

I den sydlige del af området er de biologiske interesser knyttet til kombinationen af mindre vådområder og store skove. Skovomkransede dale med små vandløb og søer veksler med smalle, dyrkede dalstrøg. Den blanding af naturtyper, der optræder her, rummer et varieret plante- og dyreliv. Vegetationen er artsrig og præget af jordbundens høje kalkindhold. Kystområderne i den nordlige del, især omkring Bog-næs og mellem Selsø og Østskov, er forholdsvis uberørte med større strækninger af strandeng og løvskov, der er af stor værdi for fuglelivet. Det samme

gælder områdets ådale og søer, hvor Især Selsø og Kattlinge søerne kan fremhæves.

Roskilde Fjord er af International betydning for rastende andefugle.

Kulturhistorie

Lejre-området udpeges af middelalderens historikere som udgangspunkt for og ramme omkring den første danske kongeslægt, skjoldungerne, og landskabet har siden været betragtet som et nøglepunkt i nationalhistorien.

Det er også rigt på fortidsminder ved bl.a. Bramsnæs Vig, Lindholm og ikke mindst i selve Lejre-området, hvor man bl.a. finder rester af Nordens største skibssætning, det 80 meter lange Tingstenene.

Skibssætninger, gravhøje og bebyggelse dateres til yngre Jernalder og placerer GI-Lejre som et knudepunkt på denne tid med adgang til Roskilde Fjord ad Lejre og Kornerup åer. Kombinationen af fortidsmin-

der, landskab, den velbevarede landsbybebyggelse og de sagnmæssige traditioner placerer Lejre-området som et af vore nationalhistoriske områder. Blandt herregårdene hører Ledreborg fra 1700-årene til de ypperste inden for dansk arkitektur. Til det store bygningskompleks hører, foruden en flere kilometer lang allé gennem de åbne marker, et storslået og velbevaret have- og parkanlæg på begge sider af de stejle skråninger i Kornerup Ådal.

Af andre herregårde kan særligt fremhæves Eriks-holm og Selsø med deres bygningsanlæg og landskabeligt monumentale fremtoning.

Friluftsliv

Området tiltrækker på grund af sin store landskabelige skønhed og uberørte karakter mange éndagsbesøgende både sommer og vinter. Særligt yndede udflugtsmål er Ledreborg og Historisk-Arkæologisk Forsøgscener ved Lejre.

På grund af den korte afstand til København udgør området som udflugtsområde et alternativ til Nordsjælland. De beskyttede fjordområder er meget søgt af lystsejlere, og i de omkringliggende byer findes en del mindre havne og anløbsbroer.

Langs kysterne ligger enkelte mindre sommerhusområder, og der er kun få hoteller og kroer i området. I den nordlige del findes enkelte campingpladser.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Fredningsmæssigt set er området på alle måder af national betydning. Især kan fremhæves de storslåede landskaber med deres indhold af kulturhistoriske monumenter.

De væsentligste fredningsmæssige problemer knytter sig til opretholdelsen af løvskovsandalen i de store skovområder og til den stadig mere intensive sejlad i Roskilde Fjord. Hertil kommer konfliktmuligheder i relation til råstof- og vandindvinding.

Bog næs set mod øst

Bronzealderhøj ved Ledreborg

Ålestanger, Roskilde Fjord

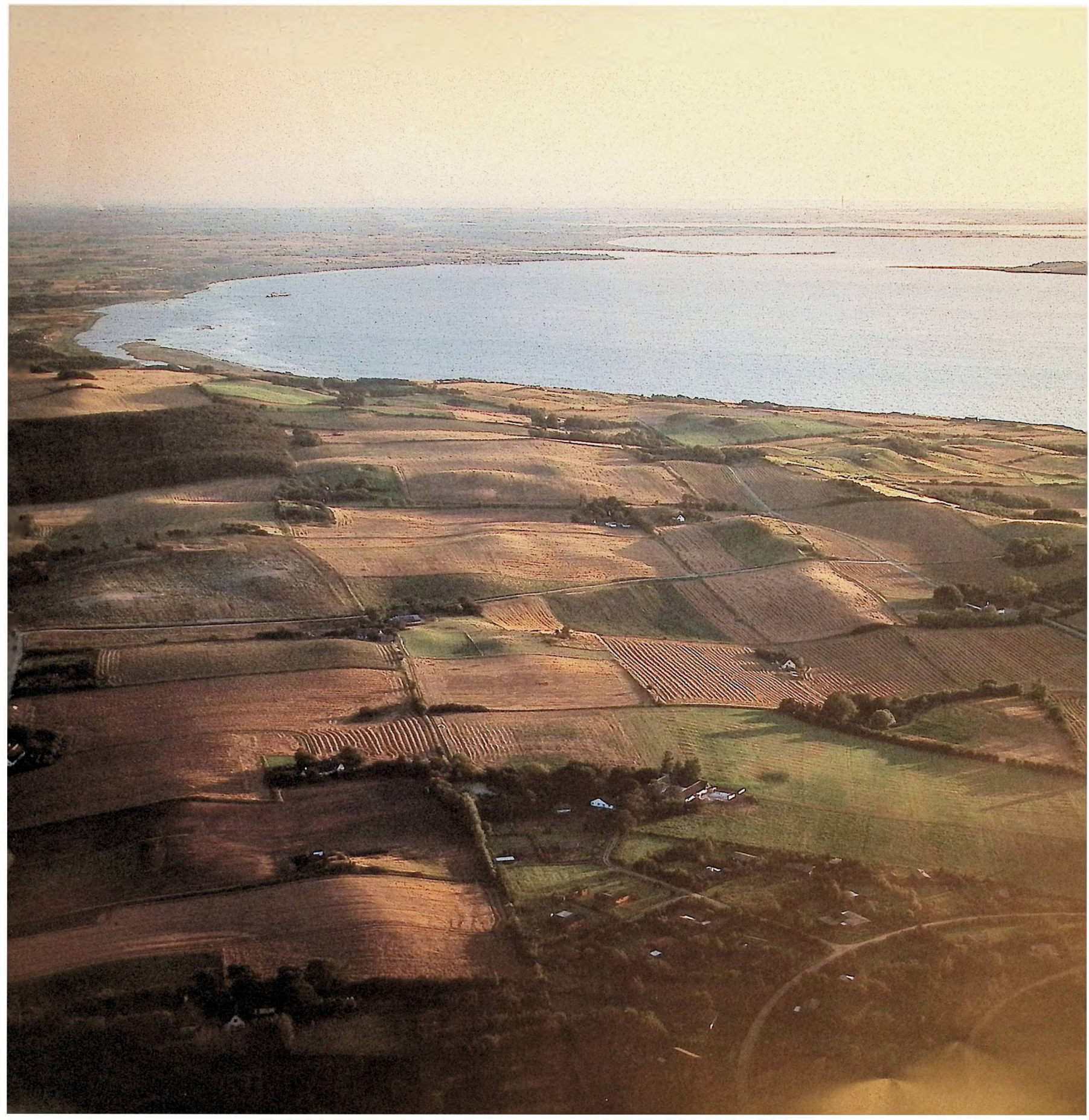
Gammelt markskel i Ledreborg-skovene

Svaner i Roskilde Fjord ved Eskilsø

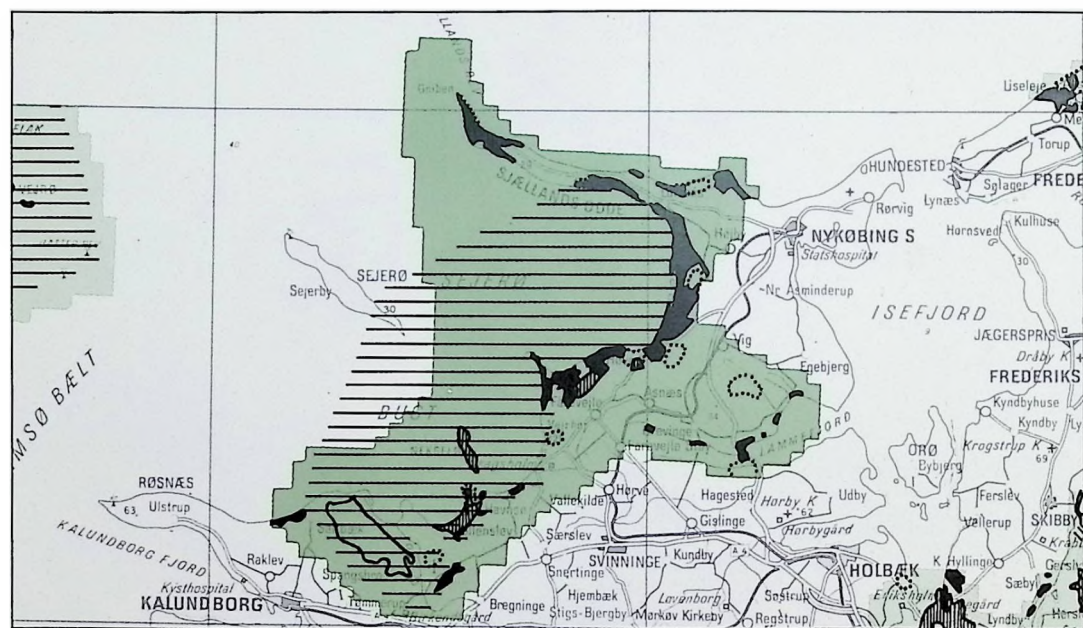
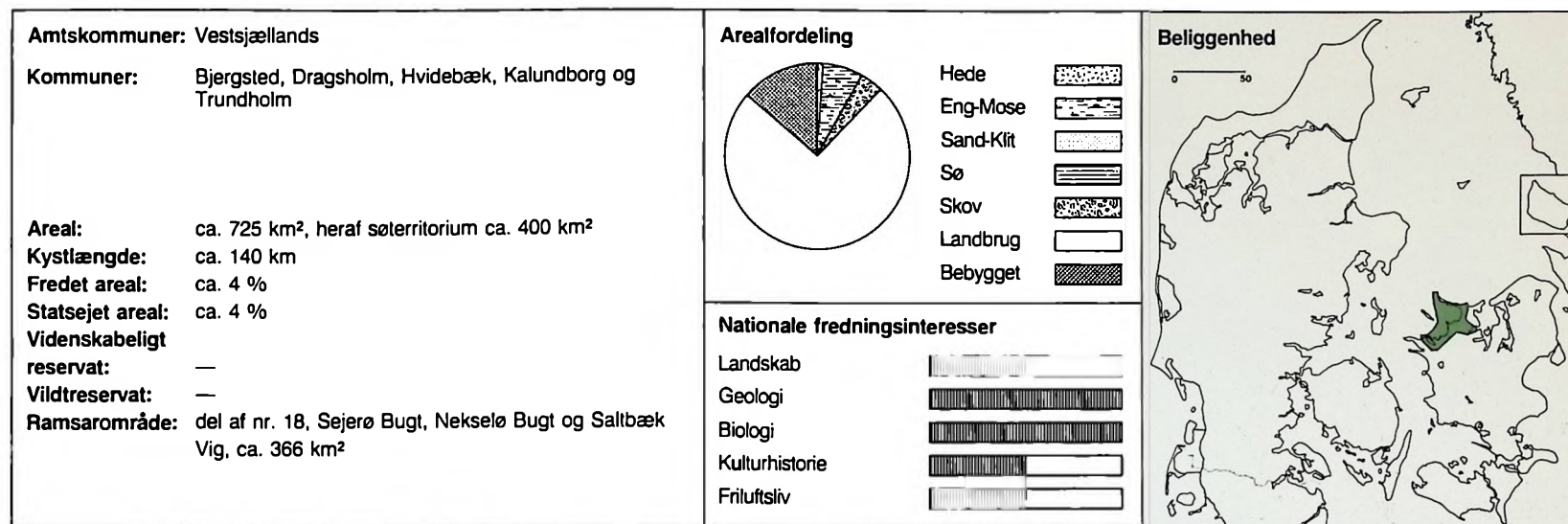
Skibssætningen ved Gl-Lejre

Odsherred - Saltbæk Vig

32

Den store morænebue

Landskabet

Området omfatter den vestlige og centrale del af Odsherred samt de kystnære vandarealer i Sejerø Bugt med Nekselø.

Landskabet er stærkt præget af både den geologiske oprindelse og den senere menneskeskabte ud-

vikling. Omkring Veddinge og Vejrhøj samt ved den linderste del af Sjællands Odde er der storslåede bakkelandskaber og flere steder langs kysten ud mod Sejerø Bugten er landskabet præget af lave, sandede og lyngklædte arealer.

I de senere årtier har sommerhusbebyggelsen bredt

sig over store strækninger af de lave arealer ved bugten og har med deres næsten sammenhængende fyrrebevoksninger radikalt ændret landskabsbilledet langs dele af kysten.

Andre markante landskabselementer er de store inddæmmede arealer. Ved Saltbæk Vig mislykkedes dog inddæmningen og resultatet blev et værdifuldt naturområde. Inddæmningen af Lammefjord lykkedes, og fjorden er nu omdannet til flade, bebyggelsesfrie landbrugsarealer. Øen Nekselø har et uberørt landskab med klinter, skrænt- og overdrevarsarealer vekslende med levende hegn og dyrkede jorder.

Geologi

Under sidste Istid oppressede gletschertunger, der kom fra øst, buede rækker af randmorænebakker, Odsherredbuene. Disse danner massiver omkring Veddinge og Vejrhøj og ved Lumsås, eller fremtræder som store og små halvøer og næs. Foran Istrand aflejrte smeltet vand en sandslette, der fra Hønsinge strækker sig langt ud i Sejerø Bugt.

I stenalderen overskydede havet en del af området, og Odsherred blev opløst i en række øer. Ved den senere landhævning blev øerne forbundet med flader af hævet havbund. Forløbet illustreres på strækningen Høve-Lumsås og ved Vesterlyng, hvor morænebakkernes fede jord mødes med de flade sandede arealer umiddelbart ved bakkernes fod.

Havets strøm og bølgeslag eroderer til stadighed ky-

stens morænepartier, der flere steder står med stejle nordvestvendte klinter. Det nedbrudte materiale føres af strømmen ind i de mellemliggende bugter. Mellem moræneknoldene opbygges sandrevler og kæder af barrlereøer, der efterhånden vokser sammen og afspærrer laguner. Lagunerne udvikles videre til rørsumpe og senere til strandenge. På denne måde er den sydlige del af Sejerø Bugt blevet afsnøret i den lavvandede Saltbæk Vig, hvor udviklingen er blevet fremskyndet af det mislykkede afvandingsprojekt. Der dannes stadig sandrevler og laguner fra Højby Lyng til Hønsinge Lyng og ved Vesterlyng. På Sjællands Odde ses store systemer af strandvolde, der vidner om den stadigt fortsatte udviklingsproces.

Biologi

Langs Sejerø Bugten er de fleste af de oprindelige, spredte hedearealer på de sandede jorder blevet bebygget med sommerhuse. Det samme gælder for størsteparten af det kuperede overdrevslandskab på Ordrup Næs. Ved Vesterlyng findes dog stadig Sjællands største hedestrækning med spredt enebevoksning, og samme naturtype ses ved Sanddobbene. Nekselø og de udyrkede næs og klinter er levesteder for et særpræget og artsrigt plante- og insektliv, som har sit nærmeste tilhørsforhold til arter, der findes i Central- og Østeuropa. Forekomsten skyldes Store-Bæltregionens særlige tørre og solrige klima. På Nekselø er desuden en værdifuld bestand af padder. Ved Saltbæk Vig, på Sanddobbene og på strandoverdrevene på Sjællands Odde findes et varieret planteliv med flere sjældne arter og samfund. Sejerø Bugt rummer i vinterhalvåret betydelige koncentrationer af svaner og dykænder. Saltbæk Vig er en af Østdanmarks vigtigste lokaliteter for rastende ænder, gæs, vadefugle og rovfugle. Saltbæk Vig og Sejerø Bugten er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 18.

Kulturhistorie

Området var tæt bebygget gennem hele oldtiden. Fra jægerstenalder findes der talrige bopladser både langs kysterne og inde i landet.

De talrige dysser og jættestuer i området vidner om en tæt bebyggelse også i bondestenalderen, koncentreret i en række bygder. I bronzealderen rykker bebyggelsen ud mod kysterne, hvor der opstår en række høvdingcentre, karakteriseret af monumentale gravhøje. Ikke mange andre steder i landet oplever man bronzealderens storbøje mere monumentalt beliggende end her på Odsherredbuernes højeste punkter.

Af monumenter fra middelalderen indtager Roskilde-bispens borg fra 1200-årene, Dragsholm Slot, en fremtrædende plads, placeret på draget mellem

Lammefjord mod øst og Sejerø Bugten mod vest. Trods mange ombygninger og ændringer har det beholdt et storladent præg. Slottet fungerede efter reformationen som en slags statsfængsel, og i fangekælderen døde Jarlen af Bothwell.

Friluftsliv

Der er knyttet meget betydelige rekreative interesser til områdets fine badestrande og meget store sommerhusområder, der ligger som et næsten ubrudt bælte over en 25 kilometer lang strækning. Området er velforsynet med større campingpladser. Adskillige steder findes parkeringspladser i tilknytning til udsigtspunkter langs landevejen over Sjællands Odde samt ved adgangsvejene til badestrandene.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig i første række til den markante illustration af landskabets geologiske tilblivelse og områdets store biologiske værdier. Men også de landskabelige, kulturhistoriske og rekreative interesser er betydelige.

De fredningsmæssige problemer hænger især sammen med det stærke rekreative pres, området er udsat for.

Sommerhusudbygningen har efterladt meget få rekreative arealer til rådighed for almenheden, og presset på de resterende arealer er meget betydeligt. Her til kommer den sløring af landskabets konturer, som er fulgt med udlægningen af de vidtstrakte sommerhusområder og den heraf følgende tilplantning med nåletræer. Yderligere sommerhusbyggeri vil forstærke denne i landskabelig henseende uheldige udvikling. Det øgede rekreative pres kan nødvendiggøre en regulering af almenhedens færdsel i de naturområder, som er mest sårbare med hensyn til slid og forstyrrelse af fuglelivet, f.eks. Sanddobbene, Vesterlyng og Korevleme. Ganske særlige hensyn må fortsat tages til Saltbæk Vig.

Den omfattende råstofindvinding og den stærke biltrafik til og fra sommerhusområderne og færgehavnen på Odden er problematisk. Yderligere råstofindvinding og anlæg af nye veje på Odden kræver nøje hensyntagen til landskabet.

Udbygning af flyvepladsen i Kaldred ved Saltbæk Vig vil komme i stærk konflikt med de meget store ornitologiske interesser i området.

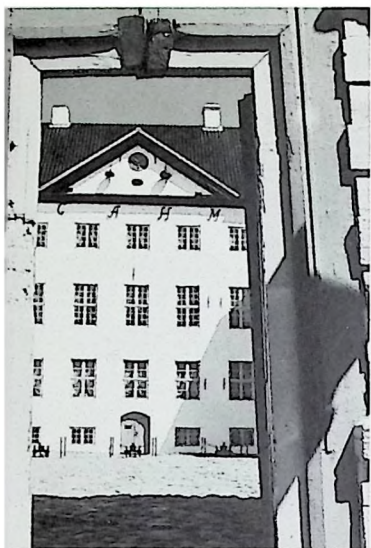
Der er behov for foranstaltninger til retablering og pleje af visse naturområder, herunder græsning af enge og overdrevsarealer.

Saltbæk Vig ved Alleshave

Strandeng ved Vesterlyng, i baggrunden Nekselø

Dragsholm

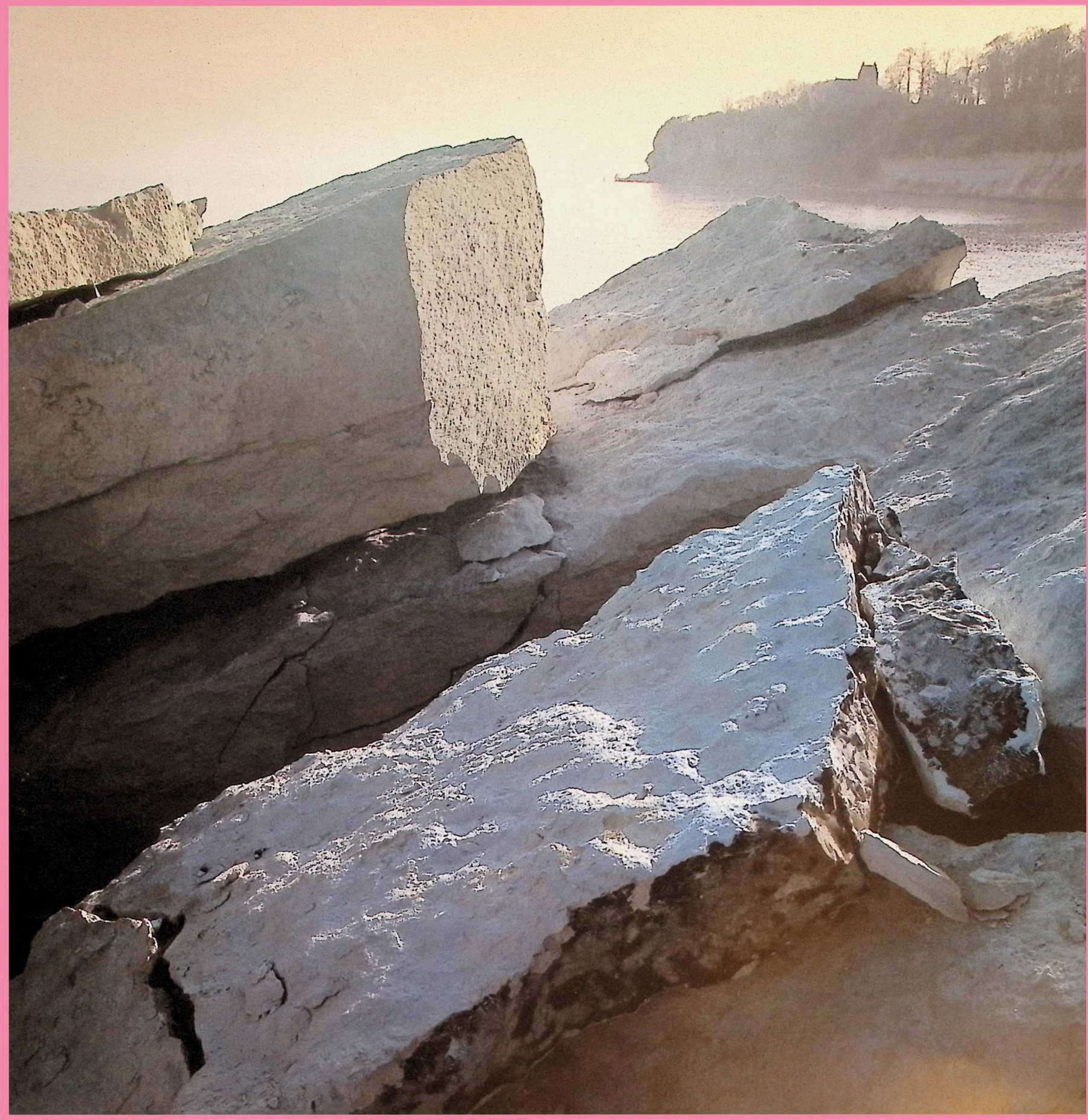
Rødben, Saltbæk Vig

Lammefjorden og Odsherredbuen set over Asnæs mod nordvest

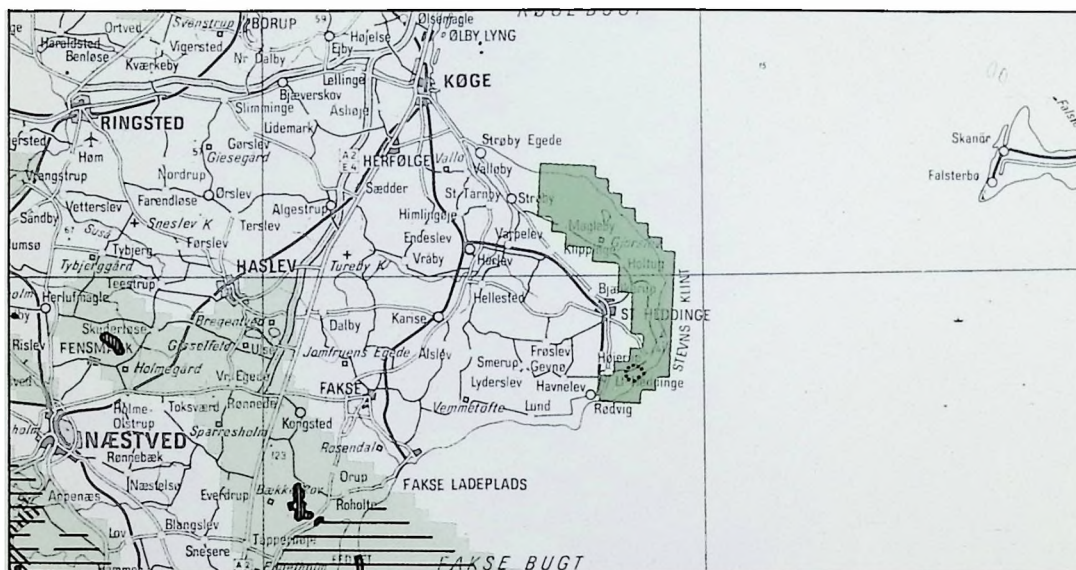
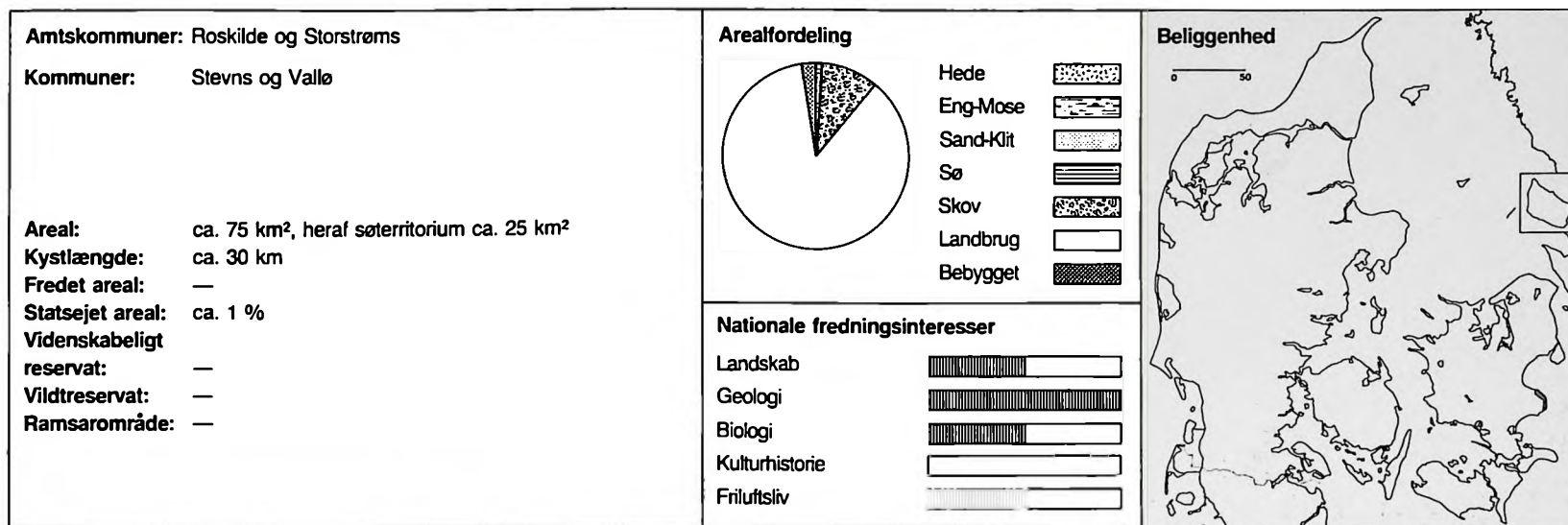
Lagune ved Hønsinge

Stevns Klint

Landet øst for Tryggevejle Å

33

Landskab

Området omfatter Stevns Klint med tilgrænsende landområder og kystlandskabet videre mod nordvest til og med Magleby Skov.

I den centrale og sydlige del er landskabet domineret af den godt 16 kilometer lange Stevns Klint, mens den lave klintekyst nord herfor er præget af kystskove og det bagvedliggende herregårdslandskab.

Sammenlignet med de nordfor liggende kyststrækninger er det bemærkelsesværdigt, hvorledes områdets kyst og landskab iøvrigt har undgået de sidste årtiers bebyggelsesudvikling.

Geologi

Der knytter sig betydelige geologiske interesser til Stevns Klint, idet dannelserne her belyser overgan-

gen mellem Jordens middelalder og nyere tid. Klinten er det mest velegnede sted for studiet af de ældste aflejringer inden for den såkaldte danske kalk.

I den sydlige del af området når det svagt bølgede landbrugsland helt ud til klinten, hvor den lagdelte undergrund kommer til syne. Nederst ligger det forholdsvis bløde skrivekridt, der er lettere nedbrydeligt end den overliggende limsten. Limstenen, som har gennemgående lag af grå flint, kommer derved flere steder til at rage frit frem. Over limstenen findes et tyndt dække af moræneaflejringer.

Den udragende limsten styrer efterhånden ned i havstokken. Havet transporterer herefter materialet bort, hvorpå udhulingen af klinten fortsætter. Flint fra den sønderdelte limsten tjener som havets værktøj ved den fortsatte nedbrydning, og Stevns Klint fremviser alle stadier i denne proces.

Ved den delvis nedstyrtede Højerup Gl. Kirke får man et stærkt indtryk af naturkræfternes spil.

I den nordlige del af området når undergrunden ikke op over havoverfladen, og de lave klinten her består derfor udelukkende af moræne.

Biologi

Områdets biologiske værdier er især knyttet til klinten og kystskovene. Klintens skræntvegetation rummer mange usædvanlige planter, blandt andet sjældne kalkelskende mosser. Ved kalkbruddene ses tilgroning med pionervækster og eksempler på

Fra klinten springer talrige kilder

de efterfølgende plantesamfund. Vegetationen er levested for særprægede billesamfund.

Kystskovene har et artsrigt planteliv knyttet til såvel god muld som sur jordbund.

De lave kratbevoksede skrænter er tilholdssted for trækkende småfugle og rovfugle. Køge Sønakke er også en værdifuld rastelokaltet for andefugle.

Kulturhistorie

I skovene lige bag kystklinten findes store samlinger af navnlig storstensgrave fra bondestenalder og gravhøje fra yngre bronzealder og tidlig jernalder.

Klinten har i tidens løb været genstand for en udstrakt råstofudnyttelse. Helt ude ved kysten ligger to kalkbrud. Den bekvemme adgang til stenmateriale, som forholdsvis let kunne forarbejdes, satte sig tidligt spor i det lokale byggeri. Både til middelalderkirkerne og til andet byggeri er der helt op i 1700-årene anvendt kalksten.

Herregården Gjorslev er landets største og bedst bevarede verdslige middelalderbygning. Det trefløjede bygningsanlæg er hovedsagelig opført i kalksten som en borg omgivet af vandgrave. Gjorslev har en smuk landskabelig beliggenhed, omgivet af store ubebyggede landbrugsarealer. Udenfor herregårdsjordene er bebyggelsen samlet i en række mindre, velbevarede landsbyer, der med deres omgivende bevoksning har karakter af øer i det flade landskab.

Friluftsliv

I området findes ingen sommerhusområder og heller ikke andre overnatningsfaciliteter af betydning for turister. Skovene er meget besøgte udflugtsmål for endagsturister, og i skoven ved Møllesø ligger et traktørsted med en større parkeringsplads.

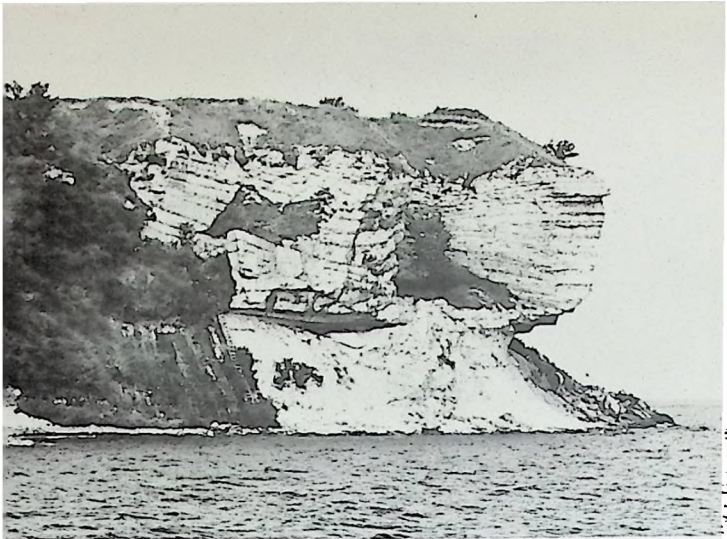
Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er i det væsentligste knyttet til klinten, der geologisk set er af international betydning, men også til de landskabelige, biologiske og rekreative værdier i området.

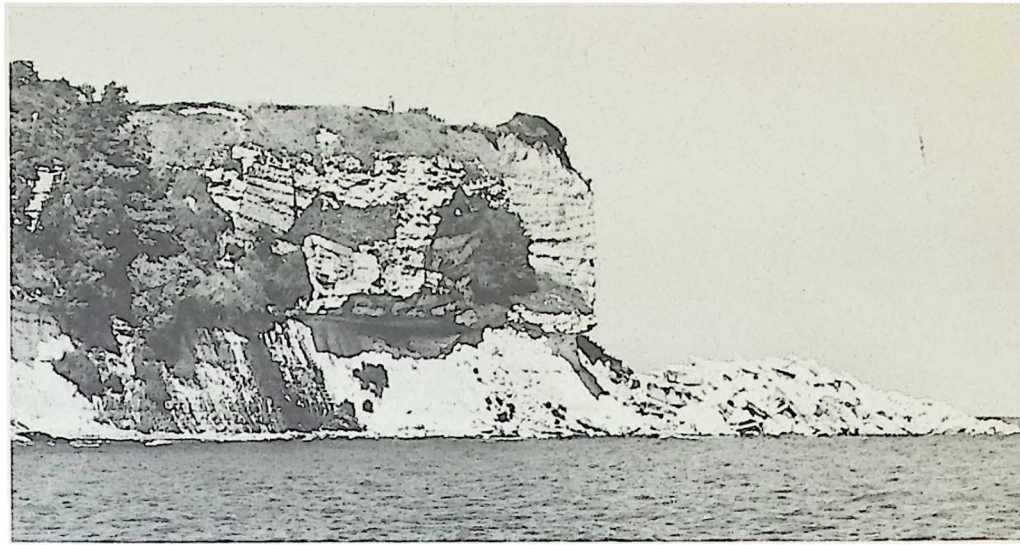
De største fredningsmæssige problemer er knyttet til den igangværende råstofindvinding og til den fremtidige udnyttelse af de anmeldte indvindingsrettigheder. Råstofindvinding vil kunne medføre uoprettelige indgreb i de betydelige geologiske værdier og i det værdifulde landskabsbillede.

Såfremt en udnyttelse af de anmeldte rettigheder ikke kan undgås, vil det være vigtigt at få udformet såvel grave- som efterbehandlingsplaner, der tager hensyn til naturinteresserne.

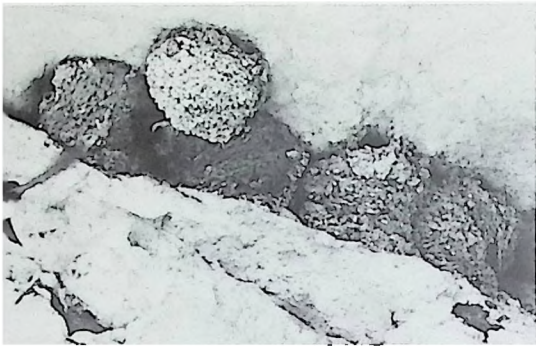
En opretholdelse af herregårdslandskabets store landbrugsarealer og løvskove i deres nuværende form er væsentlig, dels af hensyn til landskabsbilledet og de biologiske værdier, dels ud fra ønsket om at bevare områdets rekreative betydning.

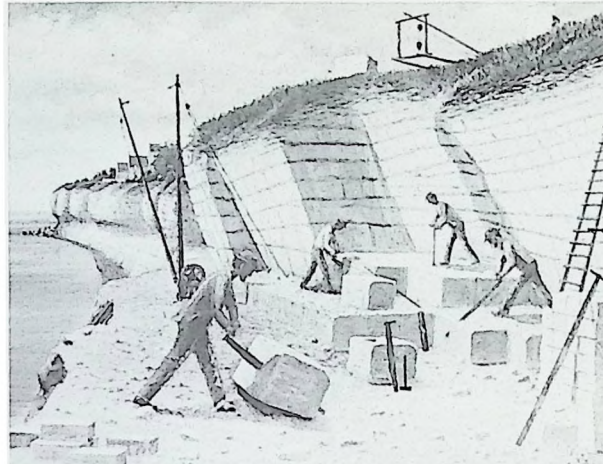
Landet under forandring, klinten i 1981 og ...

... klinten efter nedstyrtning i 1982

Svalereder under klinten

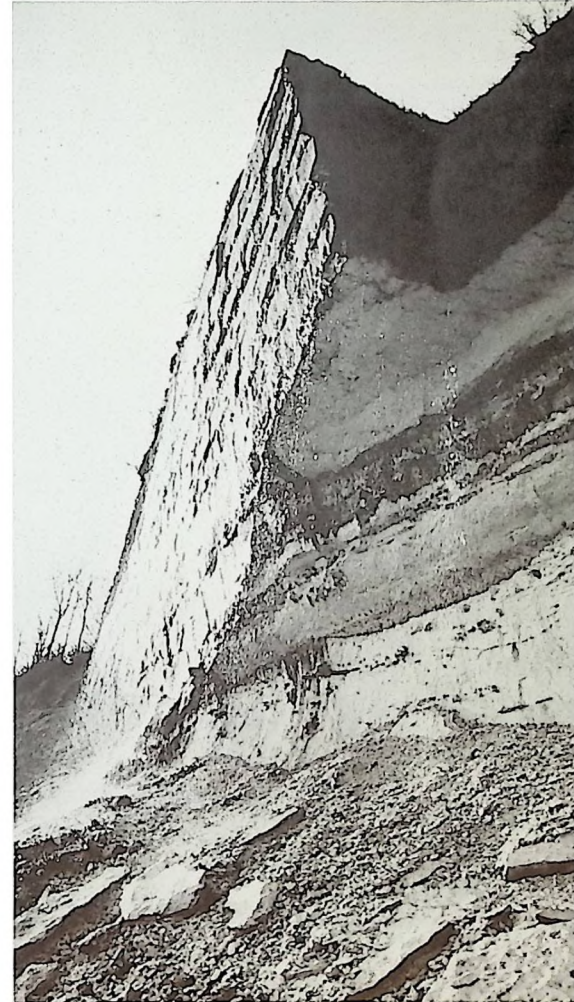
Maleri på Stevns Museum

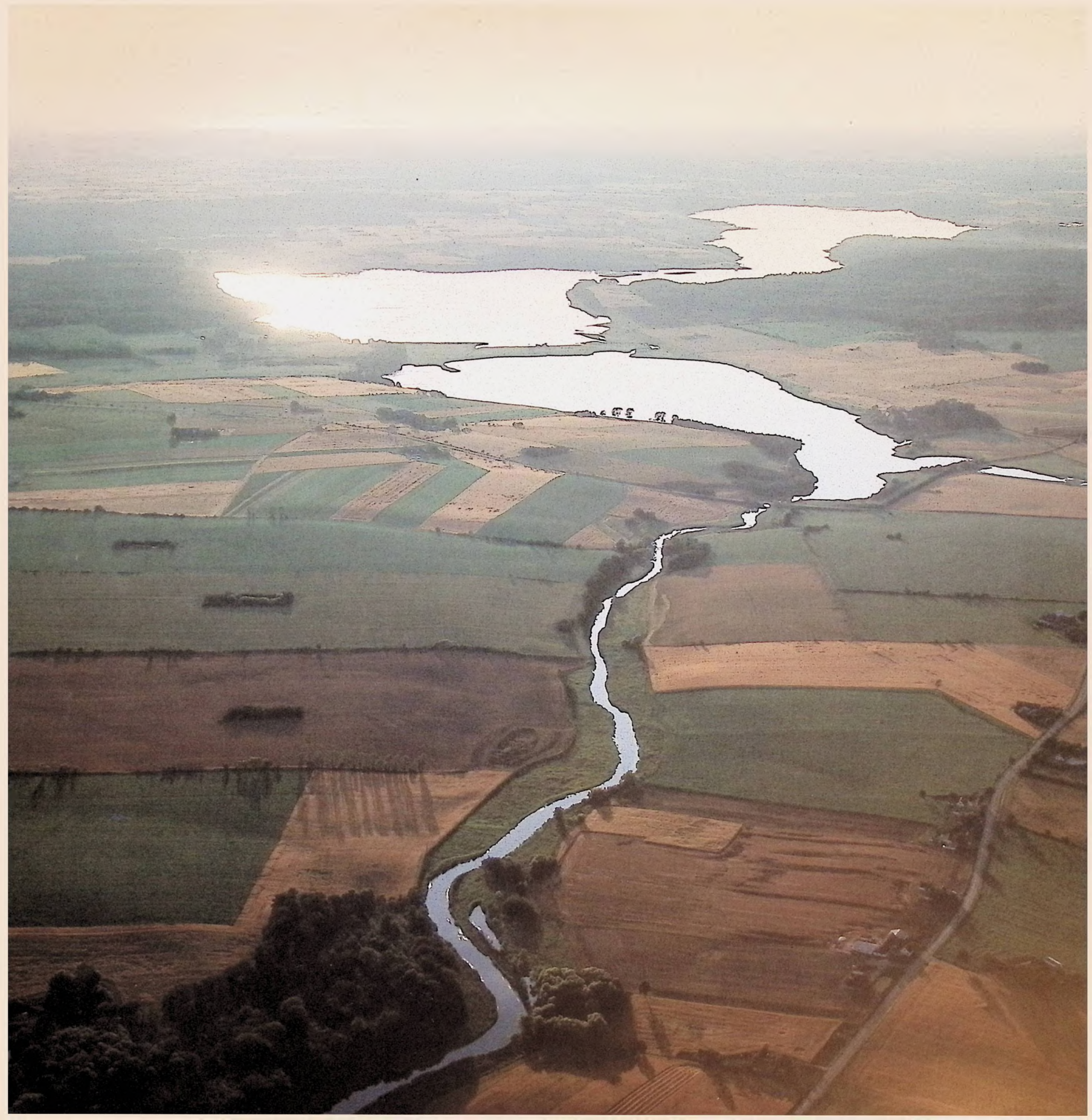
Herregården Gjorslev

Højerup Gl. Kirke med det nedstyrtede kapel

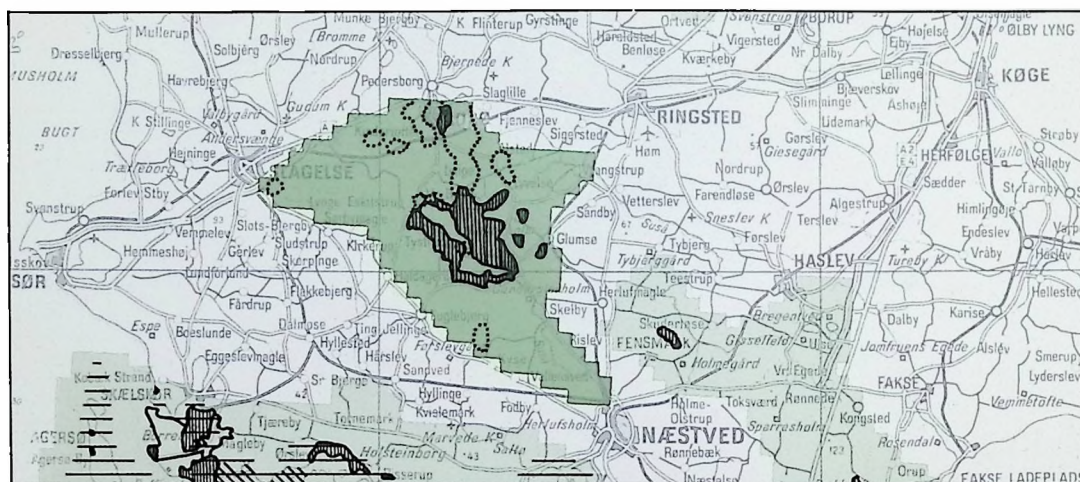
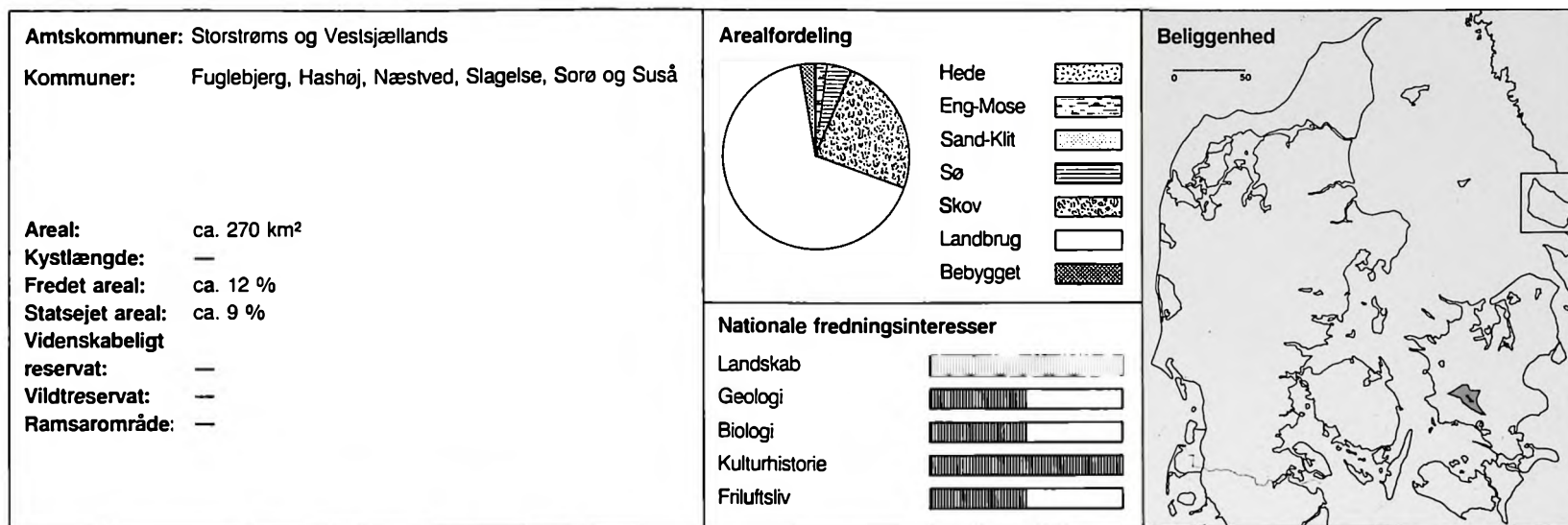
Endnu ses sporene efter kalkstensbrydning

Tystrup-Bavelse

Et sjællandsk sø- og skovområde

34

Landskab

Området har form som en trekant med byerne Slagelse, Vrangstrup og Næstved i trekantens spidser. Det består af store skov- og landbrugsområder med Tystrup-Bavelse Søerne beliggende i centrum. Den sydlige og østlige del gennemløbes af Susåen. Landskabeligt er området præget af en række store godser m.v., hvis skovtilliggende har en udstrækning, som på Sjælland kun overgås af Gribskov. De lukkede, skovomkransede landskaber i den nordvestlige del af området danner en kontrast til de mere åb-

ne landskaber i den centrale og sydøstlige del. Ved Tystrup-Bavelse Søerne finder man områdets mest storslåede udsigter.

Også Sjællands mest vandrige å, Susåen, sætter sit præg på landskabet, bl.a. fordi den på lange strækninger har udgjort et naturligt skel, som stadig genpøjles i nutidens vejnet.

Geologi

Landskabsbilledet illustrerer det indre Sjællands om dannelse under og efter sidste istid.

Landskabet består i øvrigt af højtliggende, stærkt kuperede moræneflader. Landskabet omfatter den hovedlinje gennem det sjællandske morænelandskab, der er markeret af tunneldalsystemet fra Næstved i syd over Åmosen til Saltbæk Vig i nord. Tunneldalsystemet, der er udformet af den store smeltevandsstrøm, har næsten spaltet Sjælland.

Det mest markante element i dette tunneldalsystem er de to sammenhængende langsøer, Tystrup og Bavelse.

Biologi

Henvend en trediedel af området er dækket af skove, hovedsageligt løvskove med veludviklede ege- og bøgebevoksninger.

Der findes – især omkring selve Tystrup-Bavelse Søerne – mange moser og overdrev, der sammen med søerne, Susåen og bakkernes væld frembyder gode vilkår for plante- og dyrelivet. Særlig gunstige er forholdene for vand- og sumplanter, vandlevende hvirvelløse dyr, rastende ænder og gæs samt ynglende og rastende store rovfugle.

Nord for Tystrup Sø ligger Suserup Skov, der helt urørt får lov til at udvikle sig mod en urskovstilstand. Syd for søen ligger Rejnstrup Overdrev, der er et af landets få tilbageværende overdrev.

Kulturhistorie

Området omkring Tystrup-Bavelse Søerne indehol-

Landmand foran sin velbevarede gård i Tystrup

der en rigdom af spor fra forhistorisk og historisk tid, der på enestående vis illustrerer bosættelsesmønstret gennem tiderne.

Langs Susåens og søernes bredder findes bosættelser fra såvel jæger- som bondestenalder samt ældre bronzealder.

En usædvanlig samling gravhøje fra bronzealder og skel fra forhistoriske marker i Næsbyholm Storskov viser, hvorledes oprindeligt ryddede og opdyrkede arealer atter er blevet forladt og er vokset til med skov. Samme udvikling er, dog så sent som i vikingetid/middelalder, konstateret i Borup RIs umiddelbart syd for Tystrup Sø, hvor der er afdækket et forladt landsbysamfund med landsbytomt og agersystem. Susåens betydning gennem tiderne som naturligt skel, som transportvej og som energikilde har sat sit præg på egnens udvikling.

Landskabet er i øvrigt præget af en koncentration af herregårde og af kostskolerne på de gamle klostre, Sorø Akademi og Herlufsholm, der begge er jordejere. Blandt herregårdene kan fremhæves Gunderslevholm med den fine barokhovedbygning, mens Gyldeholm repræsenterer forrige århundredes byggestil. I området findes flere velbevarede landsbyer, f.eks. Tystrup og Vinstrup.

Friluftsliv

Området er meget søgt af éndagsturister. Det gælder både de store skovområder og ikke mindst landskabet omkring Tystrup-Bavelse Søerne.

Der er ingen sommerhusområder, og overnatningsmulighederne i øvrigt er sparsomme. Der er dog indrettet en friluftsgård ved Kongskilde ved nordenden af Tystrup Sø. Friluftsgården fungerer som et besøgscenter for området med overnatningsmuligheder for både skoleklasser og almindelige turister. Susåen og søerne anvendes i stigende grad til lystfiskeri og kanosejlsads.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Området er i alle henseender af national fredningsinteresse. Særlig markant gælder dette søområdets enestående landskabelige oplevelsesværdier og landskabets store kulturhistoriske indhold.

De væsentligste fredningsmæssige problemer knytter sig til opretholdelsen af skovens bestand af løvtræer og til Københavns Vandforsynings planer om at foretage vandindvinding i området. En vandindvinding indebærer en betydelig risiko for sænkning af vandstanden i Susåen samt i og omkring søerne.

Der kan også peges på konflikterne knyttet til råstofindvindingen, især ved nordenden af Tystrup Sø, og til forureningen af Susåen og søerne.

Den stadig mere intensive kanosejlsads giver anledning til problemer i forhold til beskyttelsesinteresserne, herunder især hensynet til fuglelivet.

Markant beliggende stendysse ved Bavelse Sø

Den urskovsagtige Suserup Skov

Fiskeørnen ses jævnligt i området

Bavelse gods

Gunderslevholm Dyrehave

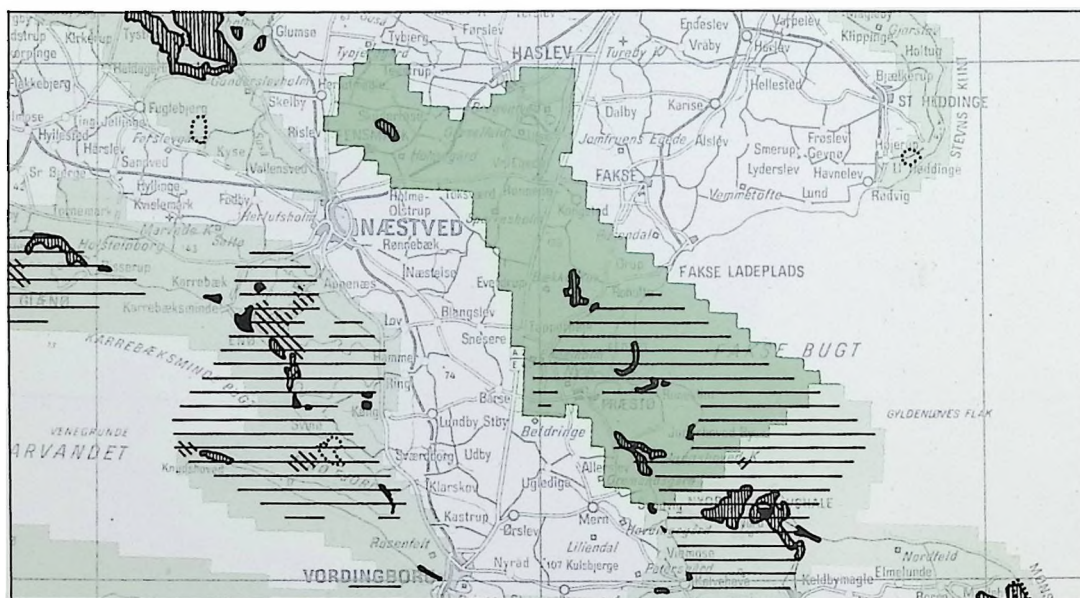
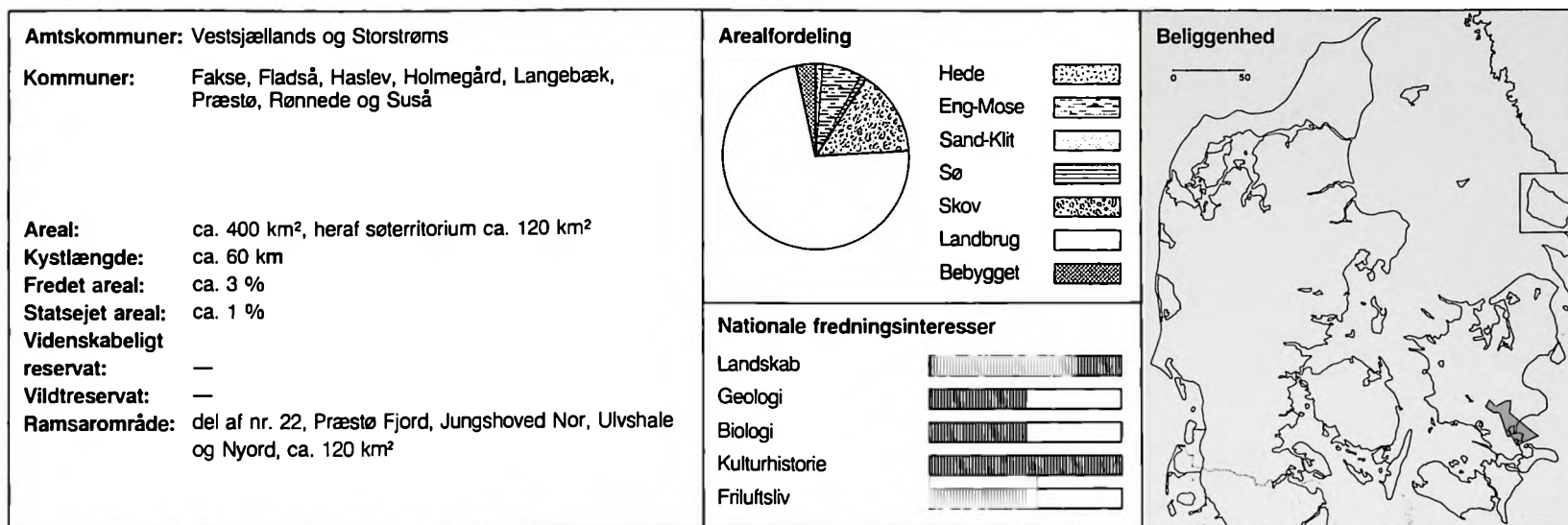
Tystrup Sø ved Vinstrup

Præstø Fjord og det sydøstlige Sjælland

35

Sydøstsjællands herregårdslandskab

Landskab

Området omfatter halvøerne Jungshoved og Feddet, herregårdslandskabet fra Præstø Fjord til Haslev og Herlufmagle samt Præstø Fjord og dele af Fakse Bugt. Den sandede og hovedsagelig skovbevoksede halvø, Feddet, lukker næsten af for den idylliske Præstø Fjord og skilles kun ved et smalt sejløb fra

Jungshoveds varierede landskaber. Ind i landet mod nordvest strækker sig et sammenhængende bånd af nogle af landets mest storslåede herregårdslandskaber med udstrakte marker, skove og søer. Vestligst ligger et af Sjællands største moseområder, Holmegårds Mose. Mosen fremtræder som en mosaik af tidligere tørvegrave, ellekrat og ældre skovpartier.

Geologi

En del af de større landskabsformer blev skabt ved afslutningen af sidste istid. Gletschere, der kom fra øst gennem Køge Bugt og Fakse Bugt, pressede moræne op i to nord-sydgående højderygge fra Kulsbjergene i syd over Kobanke til Bjæverskov i nord. Da den sydlige gletscher smeltede, efterlod den dødis på nordvestsiden af de højeste morænepartier. Ved dødisens afsmeltning fremkom et stort issøbassin, som gradvis omdannedes til mose. Højmoservegetationen afsatte tykke lag af spagnumtørv, der siden middelalderen har været genstand for udnyttelse. Fra den 123 m høje Kobanke falder terrænet jævnt mod Præstø Fjord. Lige syd for Præstø gennemskæres morænen af en tunneldal, der med sine sidedale, søer og åse kan følges fra Jungshoved Nor tværs over Sydsjælland til Sorø-søerne. I en skovklædt sidedal vest for Præstø ligger langsøen, Even Sø. Susåen, der er Sjællands længste og vandrigeste å, udspringer i området lidt nord for Kobanke. På grund af de spærrende nord-sydgående israndbækker har Susåen fået et ejendommeligt forløb. Først løber den mod nordvest op gennem Porsmose og Holmegårds Mose, indtil den ved Vrangstrup syd for Ringsted slår et sving og drejer mod syd. Senere forløber den mod vest ud i Tystrup-Bavelse Søerne og herfra mod syd for at munde ud i Karrebæk Fjord, kun ca. 20 kilometer vest for udspringet. Præstø Fjord var oprindeligt den inderste del af Fak-

se Bugt. Fjorden er nu næsten helt adskilt fra bugten af halvøen Feddet, der består af strandvolde og krumodder bygget af det rai og sand, havet har transporteret bl.a. fra nedbrydningen af Stevns Klint. På Feddets østside er der en bred sandstrand, mens der på vestsiden findes en flad tilgroningskyst.

Biologi

De biologiske interesser er især knyttet til hede- og strandengsarealerne ud til Præstø Fjord, til de store skovområder, til Holmegårds Mose og til de lavvandede arealer i Præstø Fjord og Fakse Bugt.

Størstedelen af Feddet er dækket af nåletræsplantage, men på den sydlige del findes udstrakte hede- og engarealer. Hedearealerne på Feddet er østdansk lynghede. I hedearealet indgår flere sjældne planter. Strandvoldsarealerne på Feddet langs fjorden rummer værdifulde plante- og insektsamfund.

I fjordens meget rolige og forholdsvis ferske vand trives en vandplantevækst domineret af forskellige specielle alger.

De gamle skovområder har bevaret meget af den tidligere sydsjællandske skovfrødlighed med et stort indslag af løvtræ.

Holmegårds Mose rummer plantearter, der nu er usædvanlige for Sjælland, men som tidligere fandtes i mange moser.

Områder af værdi for fuglelivet er især Holmegårds Mose, de udstrakte skovområder samt vådområderne knyttet til Præstø Fjord og den inderste del af Fakse Bugt, der er af stor betydning som yngle- og især rasteområde for svaner, ænder, vadefugle og rovfugle. Området udgør sammen med Stege Bugt, Nyord og Ulvshale Ramsarområde nr. 22 (jfr. naturområde nr. 37). Feddet er endvidere en vigtig lokalt for fugletrækket både forår og efterår.

Kulturhistorie

Området er præget af mange herregårde, hvis udstrakte, dyrkede arealer, alleer og sammenhængende skove giver billedet af et herregårdslandskab, som næsten ikke ses andre steder i Danmark. Godserne illustrerer de vigtigste faser i arkitekturhistorien. Renæssancen er således repræsenteret ved herregårdene Gisselfeld og Sparresholm og barokken ved Nysø. Hovedbygningen på Bækkeskov har et klassicistisk præg. Et sjældent eksempel på en velbevaret herregård med bindingsværk er Holmegård. Præstø's bykerne rummer et velbevaret købstadsmiljø.

Holmegårds Mose ændredes radikalt efter oprettelsen af Holmegårds Glasværk i 1825. I de følgende 100 år hentede glasværket alt sit brændsel i den vældige moses 3 meter tykke tørvelag. Herved skabtes de udstrakte tørvegrave, som præger mosen i dag. Mosen rummer i øvrigt nogle af landets rigeste og mest velbevarede boplads fra jægerstenalder.

Fritliv

Gisselfeld og Bregentved med deres parker danner naturlige mål for besøg i området. Der går smukke udflugtsveje gennem landskabet, og skovene er velegnede til vandreture. Feddets østkyst har en god og meget besøgt badestrand. Præstø Fjord benyttes til jagt og fiskeri fra små både.

Der findes kun beskedne rekreative anlæg i området. På Feddet ligger dog en stor campingplads, som suppleres af enkelte andre mindre pladser. Mindre hoteller findes bl.a. i Præstø og langs hovedvejen. Umiddelbart uden for området ligger et større sommerhusområde ved Fakse Ladeplads, og her og ved Præstø er der lystbådehavne.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især begrundet i områdets karakter af herregårdslandskab, men også de geologiske og biologiske værdier samt rekreative interesser bør nævnes.

De fredningsmæssige problemer er i første række

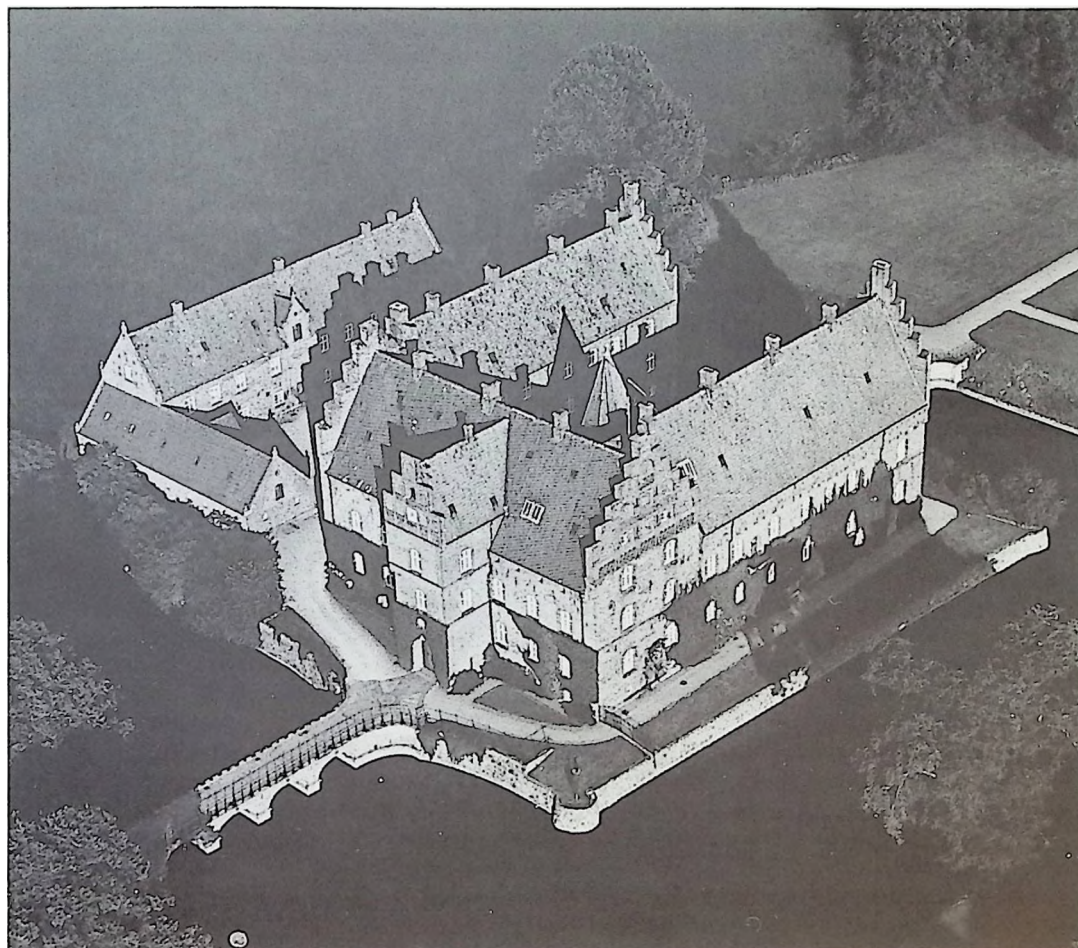
knyttet til bevaringen af de udstrakte herregårdslandskaber og til beskyttelsen af Holmegårds Mose med tilstødende arealer.

Det er vigtigt, at Præstø Fjord sikres mod forurening. Anlæg af nye lystbådehavne og lignende langs fjordkysten kan skabe konflikter i forhold til de biologiske interesser. Færdsels- og jagtbegrænsninger kan i denne forbindelse eventuelt komme på tale.

Badestrandene og naturområderne på Feddet er meget besøgte, og her kan en regulering af færdslen måske vise sig nødvendig.

Den forholdsvis korte afstand til København og især til storbyens sydlige dele gør området attraktivt som udflugtsmål, men alligevel er det rekreative pres på området i dag generelt ringe.

Området nord og syd for Præstø Fjord har stadigvæk et blivessystem af en oprindelig og intim karakter, der ligesom vejene i Gisselfeld-Bregentved-området har stor værdi som grønne udflugtsveje. Disse vejes rekreative værdi kan understreges ved anlæg af parkerings- og rastepladser på egnede steder.

Herregården Gisselfeld

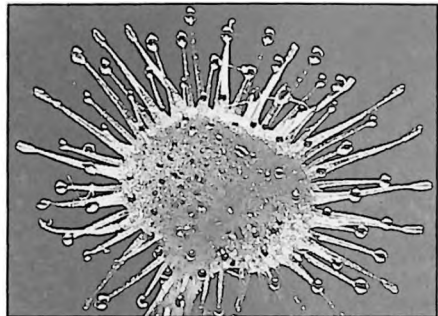
Præstø Fjord ved Sjolte

Strand og plantager på Feddet

Statue i parken, Bregentved

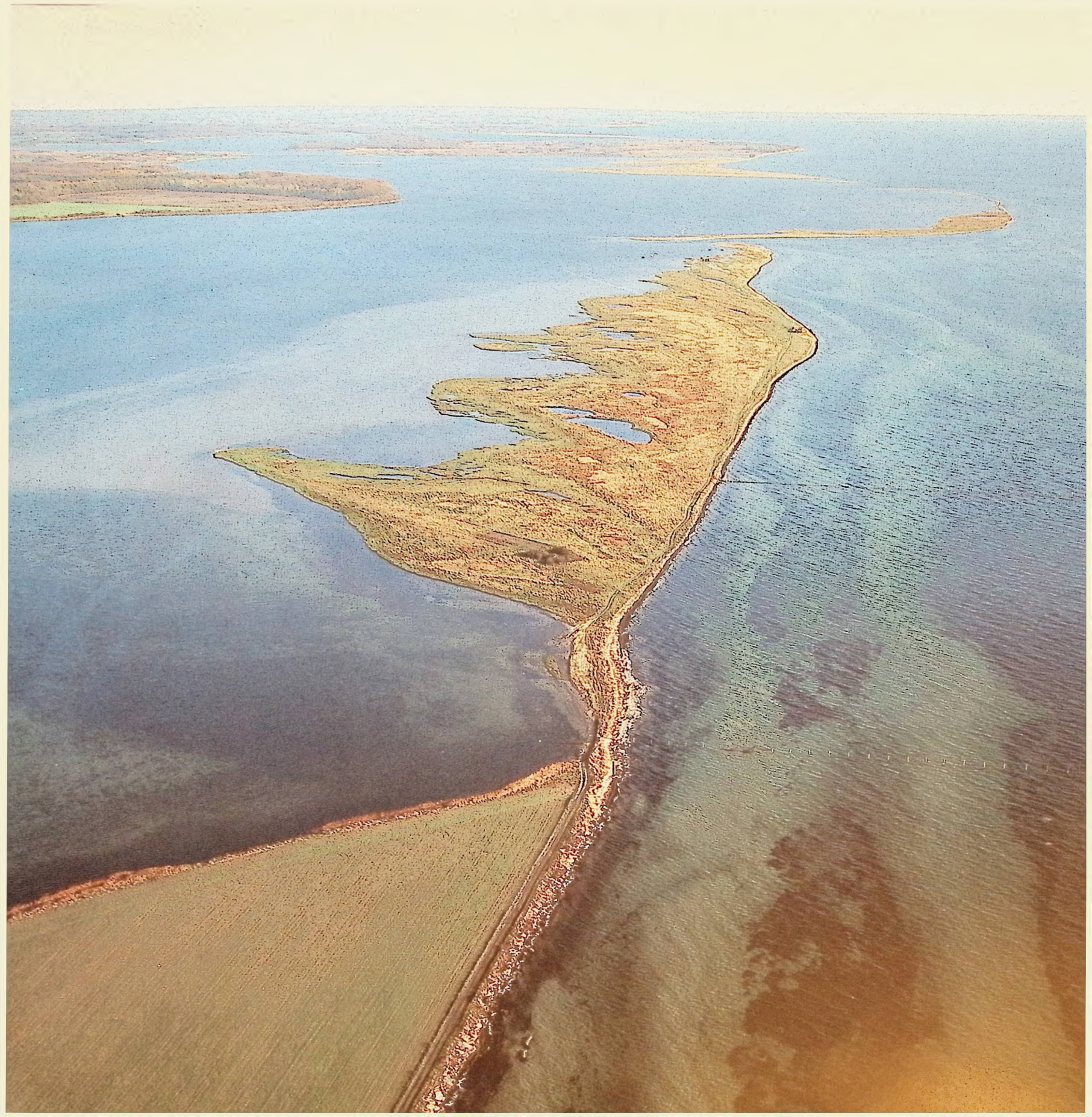
Kødædende højmosseplante, liden soldug

Skovarealer ved Bækkeskov

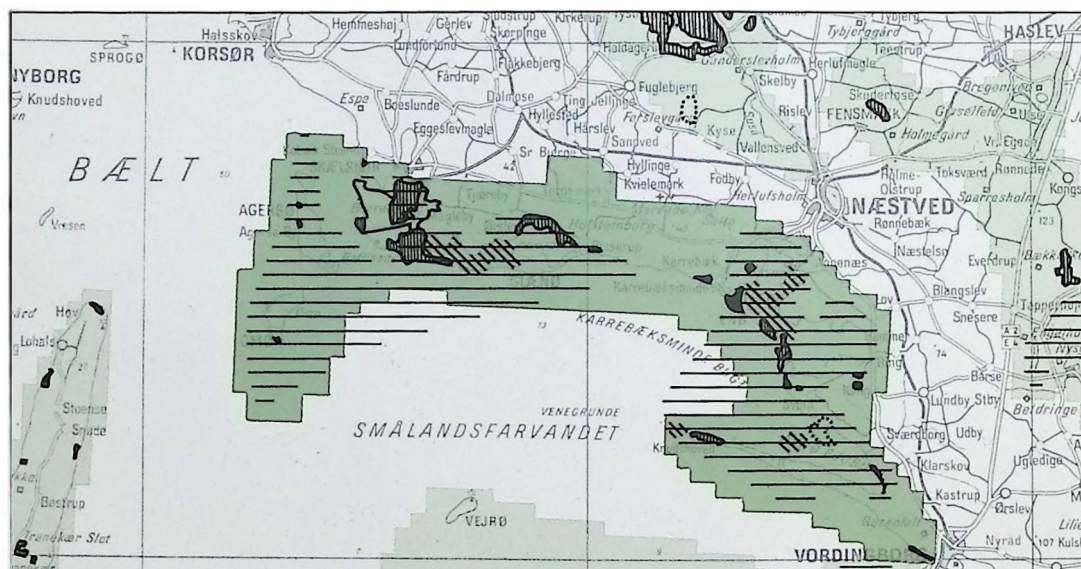
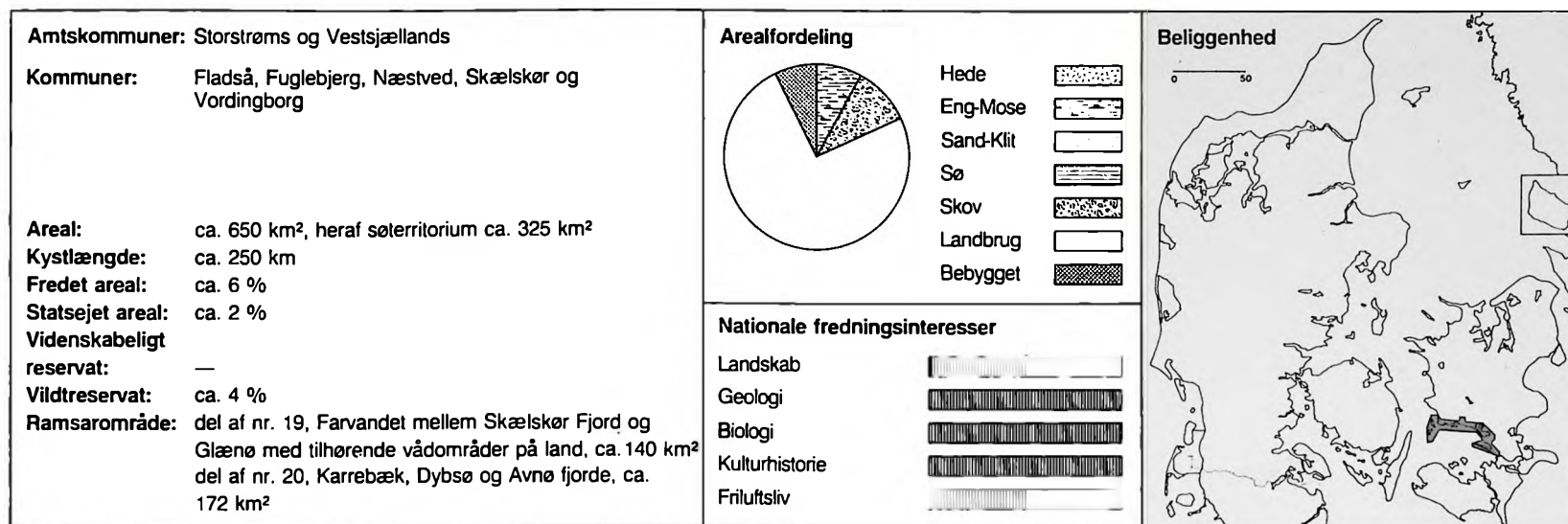
Højmossearealer i Holmegårds Mose

Sydvestsjælland Kyst

Det sjællandske lagunelandskab

36

Landskab

Området omfatter kystzonen fra Skælskør til og med Knudshoved Odde og det tilstødende havområde med de beboede øer Agersø, Omø, Glænø, Enø og Gavnø samt de ubeboede øer og holme Egholm, Omø, Lindholm og Dybsø.

Det usædvanlige kystområde er afvekslende og naturpræget med en landskabelig variation af øer og

halvøer, fed og odder, fjorde og nor. De mange herregårde og andre store ejendomsbesiddelser er med til at præge landskabsbilledet.

Geologi

Et højtliggende morænelandskab når ved Klinteby Klint frem til havet, hvor det står med stejle skrænter. Vest og øst herfor flader terrænet ud i den såkaldte dobbelt-

kyst. Den ydre kystlinie er opbygget over en række moræneøer, som ved havets nedbrydning og udligning er blevet forbundet ved fed og sandbarrierer. Bag den fremskudte kystlinie ligger laguneagtige fladvande og indfjorde med tilgroningskyster, som i de lavtliggende og delvis udtørrede nor glider over i strandenge og moser. Knudshoved Odde er dannet langs en israndlinie af lange morænebakker, forbundet med fladere partier bestående af smeltevands- og senere kystaflejringer. Øerne i Store-Bælt består hver af et moræneparti, opbygget med marint forland. Dobbeltkysten og lagunelandskabet er et fint eksempel på landskabsformemes vedvarende omdannelse.

Biologi

Den fremskudte lagunekyst henligger i vidt omfang udyrket. Øerne er karakteriseret ved store arealer med græsningsoverdrev og enge. Feddene ved Sevedø og Glænø er dækket af strandfælleleder, mens der på den lille Ormø i Holsteinborg Nor vokser en egenartet blandingsskov med bl.a. småbladet lind. Den yderste del af Knudshoved Odde, der er forbundet med resten af odden ved et smalt drag, henligger som kreaturgræsset overdrev. Græsklædte bakker med grupper af bredkronede træer og tjørnekraat veksler her med småsøer og strandenge. Det stadige samspil mellem land- og vandarealer og mellem natur- og kulturprægede landskaber giver et usædvanligt rigt udbud af naturtyper med et varieret

plante- og dyreliv. Således rummer de gamle blandingsskove, strandenge, fællede, rørsumpe og grænsningsoverdrev mange interessante plante- og insektsamfund. Vandhullerne på Knudshoved er levested for næsten alle landets arter af springpadder. Det ret uforurenede brakvandsområde i Dybsø Fjord indeholder et uspolet dyre- og planteliv.

Det lavvandede havområde med lagunerne, de tilstødende strandenge mellem Noret ved Skælskør og Klinteby Klint, Agersø, Ormø og Glænø er af største betydning som yngle- og rastområde for især svaner, svømmeænder og vadefugle. Det samme gælder Karrebæk Fjord, Dybsø og Avnø Fjord, der desuden har betydning for rastende dykænder og rovfugle. De to områder er optaget på listen over vådområder af international betydning som henholdsvis Ramsarområde nr. 19 og nr. 20.

På Ormø findes en af landets tre skarvkolonier, og Stigsnæs er Sjællands vigtigste lokalitet for fugletrækket om efteråret.

Kulturhistorie

Fra oldtiden er det velbevarede dysser og jættestuer, der karakteriserer landskabet, sammen med enkelte

monumentalt beliggende høje fra bronzealderen. Området er i øvrigt præget af de store godslandskaber, der rummer en serie af vore fineste herregårdsbygninger. Borreby er en af landets mest monumentale og bedst bevarede renæssanceborge fra midten af 1500-årene. Holsteinborg ligger med sit firfløjede, barokke bygningsanlæg ned til Holsteinborg Nor. Det middelalderlige Gavnø fremtræder med et smukt præg og Rosenfelts ottekantede avlsgård er et enestående bygningsanlæg fra samme periode.

Friluftsliv

I modsætning til den vestlige del af området, der kun besøges lidt, har badestrandene ved Karrebæksmunde og Svinø stor tiltrækningskraft. Ligeledes er Gavnø med slotsparken og Knudshoveds særprægede natur eftertragtede udflugtsmål – det sidste dog kun for de, der er indstillet på at gå 15-20 km.

I områdets vestlige del er der ingen sommerhuse eller andre rekreative støttesteder. Ved Karrebæksmunde og på Enø er der derimod udlagt store sommerhusområder og opført en ferieby. Overnatningsmulighederne suppleres af flere store campingpladser samt af hoteller i Næstved og Vordingborg.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især knyttet til områdets store geologiske, biologiske og kulturhistoriske værdier, men også landskabet og områdets betydning for friluftslivet er af national interesse.

De væsentligste naturfredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af lagunelandskabets biologiske værdier.

En fortsat sikring af de talrige værdifulde strandenge, strandfællede og overdrev m.v. er væsentlig.

Af hensyn til fuglelivet på småøer, holme og fed kan det overvejes at begrænse offentlighedens adgang til disse områder. Det samme gælder den ikke-erhvervs-mæssige sejlads i de lavvandede nor.

Placering af kystnære anlæg i området kan indebære forureningsproblemer i de sårbare nor og fjorde. Udviklingen i industriområdet ved Stigsnæs og eventuelle ønsker om byudvikling fra Skælskør kan komme til at udgøre en trussel mod de store naturfredningsmæssige interesser i området ved især Stigsnæs, Borreby og Sevedø.

Endelig vil en kraftigere rekreativ udvikling i området nemt kunne komme i konflikt med især de store biologiske interesser.

Den yderste del af Knudshoved Odde

Gæs over Basnæs Nor

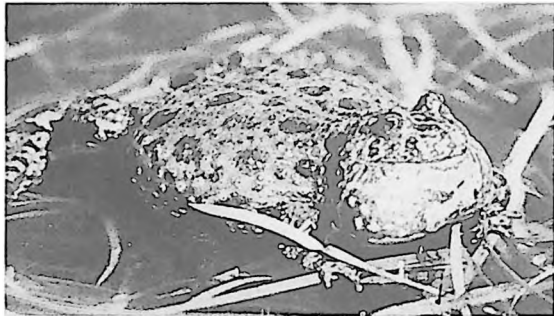
Kysten ved Basnæs Nor

Strandeng ved Basnæs Nor

Renæssanceborgen Borreby

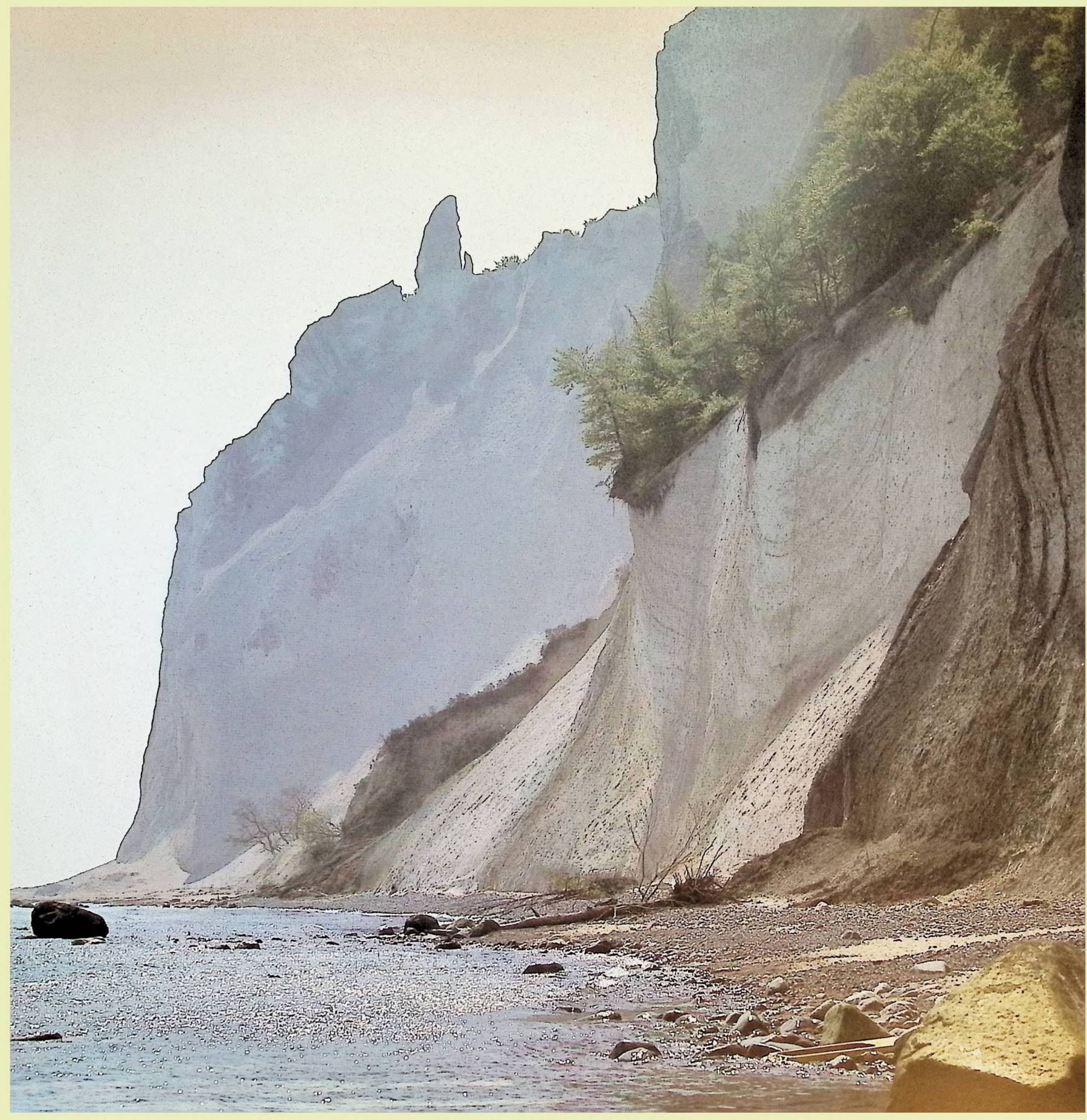
Klokkefræn findes bl.a. på Knudshoved Odde

Porten til Borreby

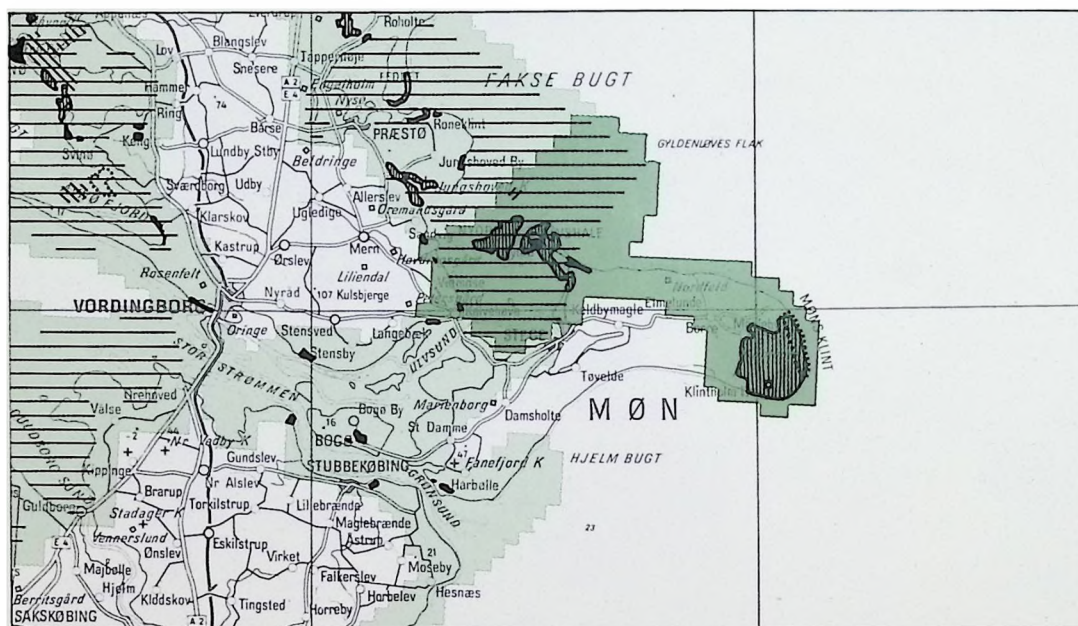
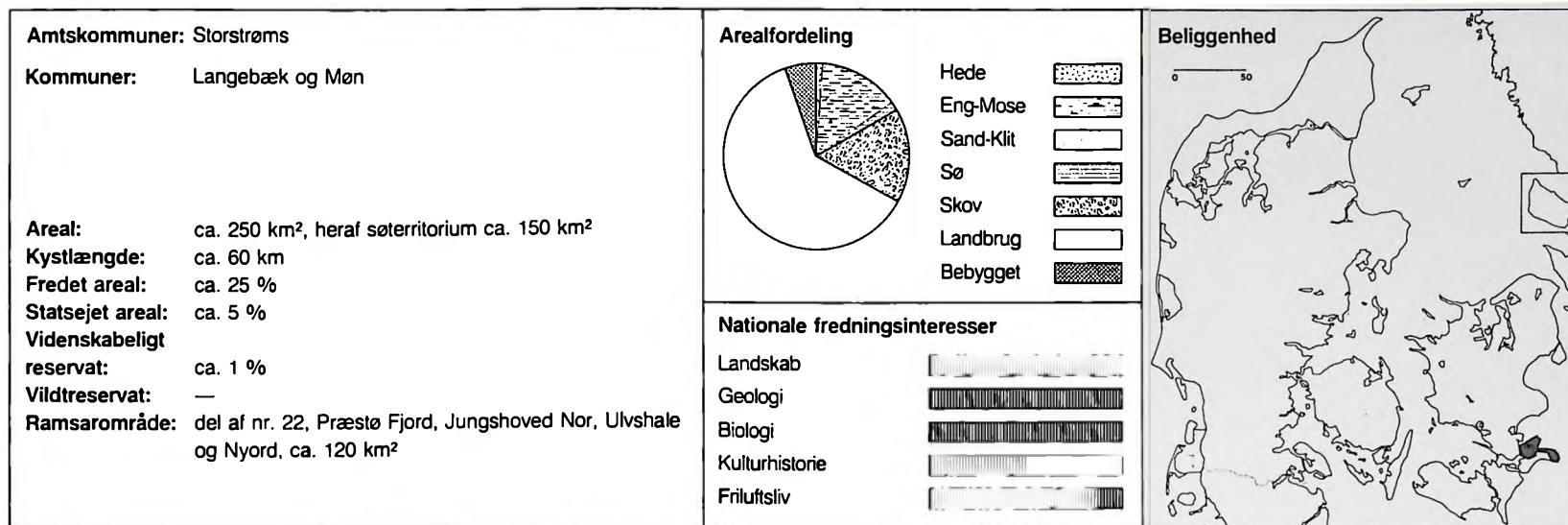
Klinteby Klint

Møn - Ulvshale - Nyord

37

Danmarks store klint

Landskab

Området er sammensat af meget forskelligartede landskaber. Den østlige del, Høje Møn, består af et højtliggende, delvis skovklædt bakkemassiv med storslåede udsigter, og den vestlige del af udstrakte flade strandenge på Nyord og Ulvshale.

Selve Møns Klint udgør et enestående kystlandskab med sin formvariation, de store dimensioner og kontrasten mellem klintens blændende hvidhed, bøgskovens lysegrønne løvmasse og havet. Et andet karakteristisk landskabsbelemnt er kløften Jydelejet, syd for Lille-Klint, der hører til blandt

Østdanmarks mest storslåede overdrevslandskaber. Fra Høje Møn skræner terrænet mod vest ned mod den tidligere havarm, Borre Mose, der fra nord strækker sig dybt ind i landet. Mod syd og sydvest falder terrænet mod Klintholm Havn og Østersøkysten. Øen Nyord, der er forbundet med Ulvshale ved en dæmning, repræsenterer med sine udstrakte strandenge et landskabsbillede, som ikke findes tilsvarende i Østdanmark – bortset fra Saltholm.

Geologi

Høje Møn er dannet ved opresning af undergrunden mellem to gletschertunger i slutningen af sidste istid. I Møns Klint kommer kridtundergrunden frem. Brudlinier og foldninger viser, hvordan den oprindelige lagfølge med skrivekridt, overlejret af moræne, er blevet forstyrret. Klinten er rig på forsteninger, der kan illustrere plante- og dyrelivet for millioner af år siden.

I terrænet bag klinten har nedsivende vand stedvis opløst kalkundergrunden, og der er herved opstået en række lavninger. Disse såkaldte jordfaldshuller kan være tørre på grund af naturlig dræning eller vandfyldte med søer og moser.

Nordvestligt på Møn er halvøen Ulvshale, der er bygget af strandvolde som i vifteform breder sig ud over halvøen. Strandvoldene består af rullestensflint, som havet har udvasket af Møns Klint. Der sker stadig tilvækst af nyt land på halvøens nordøstside, mens

den stærke strøm i det dybe Ulvshale Løb bremser videre landdannelser mod vest.

Nyord er sammensat af en morænebakke og lavtliggende marine forlandsdannelser.

Biologi

Høje Møn består mod vest og syd af kuperede landbrugsarealer og mod øst af et større, stærkt kuperet skovområde, der veksler med overdrevsarealer og søer. Skoven, der strækker sig helt ud til klinten, er meget varieret. Den består dog for størstedelen af bøgeskov, der på grund af kridtundergrunden beholder sine lysegrønne blade hele sommeren.

Klintereskovens bøgeskov, overdrevene og selve klinten har et efter danske forhold enestående og særpræget planteliv med kalkelskende arter som f.eks. orkidéer. Endvidere findes mange sjældne insekter. Klintereskoven er en fin yngelokalitet for småfugle, og mange rovfugle og småfugle raster her under forårstrækket. I tilknytning til klintens klipper og væld findes en række smådyr, som ellers kun lever i egne med koldere klima.

Den fladvandede kyst ud for Møns Klint rummer særligt gode betingelser for kalkafhængige marine alger og mindre dyr.

Busemarken Mose er en vigtig fuglelokalitet. Der er her opstillet et fugletårn.

Den nordlige del af Ulvshale består ved roden af sandstrand med klintdannelser, længere ude af strandeng. Bag strandengen ligger en varieret, ekstensivt drevet blandingsskov. Den sydlige del er sammensat af eng- og hedearealer af den østdanske artsfattige type, der går over i strandsumpe.

Skoven på Ulvshale er i mange henseender enestående med sin selvsåede blanding af løvtræer og sit sammensatte planteliv. På strandfælledeerne og heden ses flere sjældne planter med kontinental tilknytning og mange sommerfugle.

Strandengsarealerne på Ulvshale og især Nyord hører til blandt Østdanmarks bedste yngelokaliteter for svømmeænder og vadefugle. De udgør værdifulde raste- og fourageringsområder for rovfugle, og de omgivende farvande rummer i vinterhalvåret store koncentrationer af flere andefuglearter. På Nyord er opstillet et fugletårn. Disse områder er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 22.

Kulturhistorie

De kulturhistoriske interesser knytter sig især til det store antal fortidsminder på Høje Møn. I skovene er bevaret koncentrationer af stengrave og især bronzealderhøje, som illustrerer den oprindelige, tætte bebyggelse gennem hele oldtiden.

Ved Lille-Klint ligger lystejendommen Liselund Slot og Park fra slutningen af 1700-årene. Anlægget re-

præsenterer et af de fineste eksempler på datidens romantiske arkitektur og naturopfattelse. Liselund Slot har bevaret det oprindelige interiør med et møblement specielt fremstillet til bygningen.

Nyord by med de ikke-udflyttede gårde er et eksempel på et usædvanligt helstøbt og ret velbevaret landsbymiljø.

Friluftsliv

I turistmæssig henseende er Møns Klint en attraktion af international format. Også Ulvshale og Nyord besøges af mange.

På Ulvshale ligger to større sommerhusområder og en mindre campingplads. Ved Møns Klint findes en stor campingplads. Indenfor området ligger enkelte mindre hoteller og flere pensionater.

Vejene i området benyttes meget til udflugtstrafik, og Klintholm og Nyord havne besøges af mange lystsejlere i sommermånederne.

Hele området rummer gode muligheder for friluftsliv. Høje Møns nordkyst har særlige tilbud til lystflskere,

medens farvandet mellem Møn og Sjælland er meget søgt af lystsejlere.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Området dækker hele spektret af fredningsinteresser. Som noget særligt kan fremhæves klintens usædvanlige og overvældende landskabelige virkning og de geologiske dannelsesprocesser, den illustrerer, det helt enestående righoldige og sjældne dyre- og planteliv og områdets store turistmæssige betydning.

Både for Høje Møns overdrevs- og græsningsarealer og for de udstrakte strandenge på Ulvshale og Nyord er der et behov for en drift og pleje, der sikrer naturtypernes opretholdelse.

Konflikten mellem lystsejladens og fuglelivet i farvandet omkring Nyord kan eventuelt begrunde indførelse af sejladsbegrænsninger.

Yderligere sommerhusbyggeri og lignende i området, især på Ulvshale og ved Klintholm Havn, vil skabe konflikter i forhold til naturinteresserne.

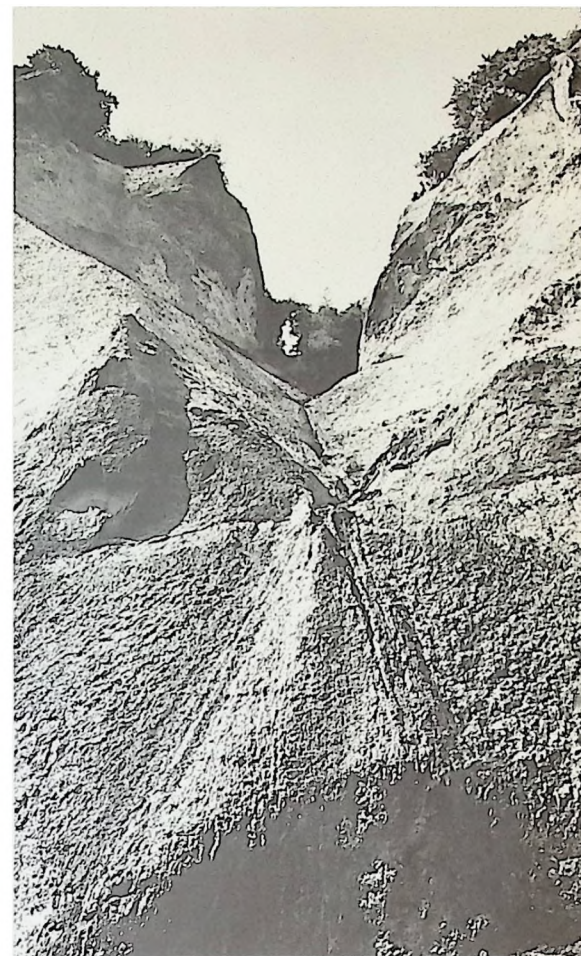
Overdrevslandskabet ved Busene nær klinten

Fladvandet havområde mellem Nyord og Ulvshale

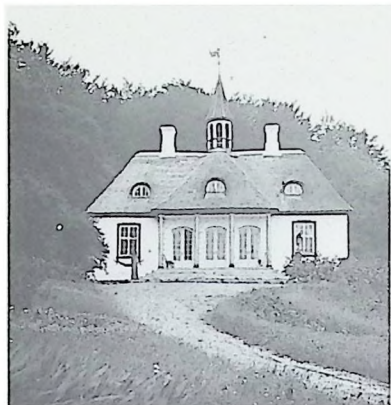
I Klinteskoven vokser bl.a. orkidéer

Klinten under nedbrydning

Stor kobbersneppe

Liselund Slot

Forstenet blæksprutte, Møns Klint

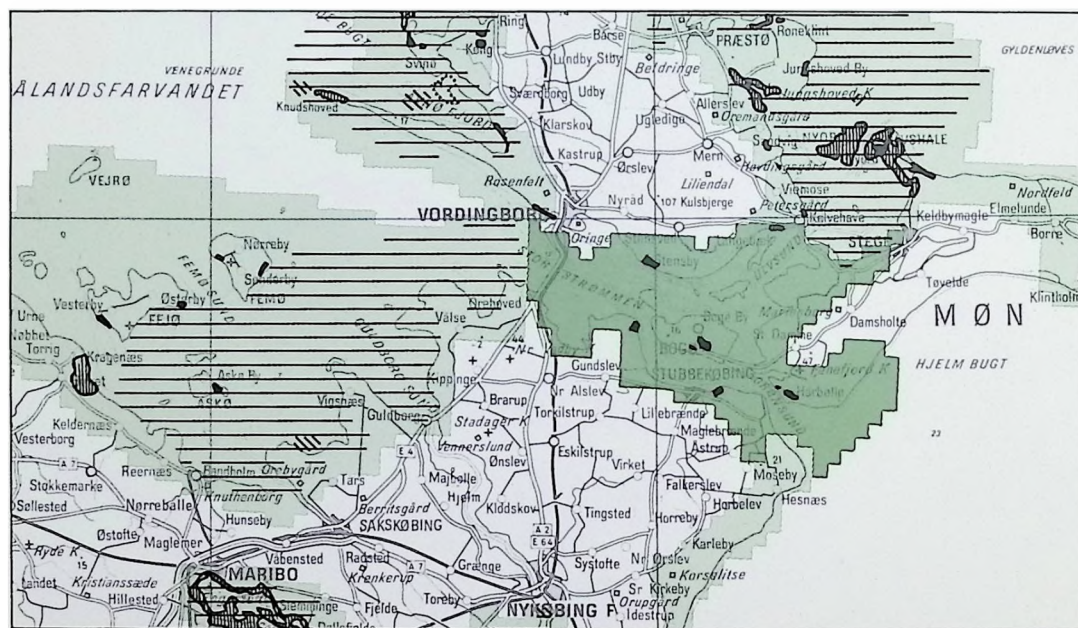
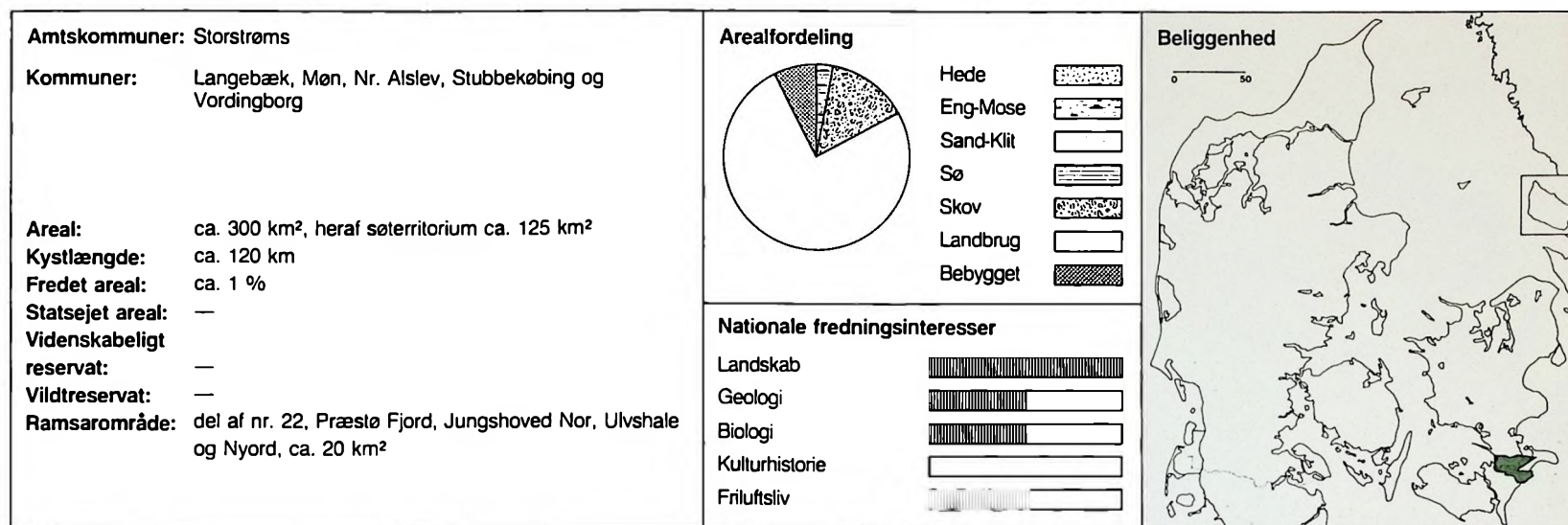
Udsigt over Borre mod Høje Møn

Storstrømmen - Ulvsund - Grønsund

38

De små sunde

Landskab

Området omfatter sundene Storstrømmen, Ulvsund, Sortsø Gab og Grønsund med tilstødende kystområder og øerne Langø, Tærø, Bogø, Farø og Masnedø. Landskabet er indbegrebet af, hvad man traditionelt forbinder med dansk natur, med sunde, idylliske

småøer og kyster bevokset med bøgeskove, der når helt ned til vandet. Området repræsenterer således et afvekslende samspil mellem land og vand. På Sjællandssiden falder skovbevoksede kyster mange steder brat ned mod vandet, mens landbrugslandet på Møn og Falster når helt frem til kysterne.

Den mægtige Storstrømsbro og Mønbroen udgør markante indslag i landskabet. Et nyt element i landskabet udgøres af den nye Farøbro.

Geologi

Området kan generelt betegnes som et druknet morænelandskab, hvis højeste partier rager op som øer. En af istidens store smeltevandsstrømme har udgravet forløbet af Grønsund, Sortsø Gab og Storstrømmen. I Sortsø Gab mellem Falster og Bogø når havdybden 23 meter. Fra Bogø og østover mod Ulvsund er der overvejende ringe vanddybder.

Grønsund er et strømfyldt farvand, og kysterne bærer derfor i udstrakt grad præg af havets nedbrydning og udgligning.

Biologi

Løvskovene på Sydsjælland har artsrige skovbryn, og mange skovpartier er selvforygende. I de dybe kløfter vokser rige bregneflor. Ved Møllebækken er der interessante insektsamfund med bl.a. sjældne sommerfugle knyttet til gamle egetræer. Mellem skovene og stranden ligger her og der frodige enge, hvor både fersk- og saltbundsplanter vokser. Store dele af Tærø henhører som græsningsoverdrev, og de lave bakker præges af små spredte skovplantninger. Hovedparten af Bogø's areal er opdyrket. Mod øst findes et i forhold til øens udstrækning stort løvskovspati og en strandeng med mange

sjældne planter. Farø er en lav, hvælvet bakke, der udnyttes landbrugsmæssigt, og som stedvis har lave klinter med kratskov.

Ved Fanefjord og Hårbølle Pynt på Møn er strandenge. Hårbølle Pynts tørbundsprægede planter er levested for interessante insektsamfund. I den østfor liggende Fanefjord Skov er der, især i tilknytning til de mindre vandløb, et artsrigt planteliv.

Hele farvandet har betydning som rastelokalitet for andefugle og en lille del indgår i Ramsarområde nr. 22. De mindre øer og Fanefjord-området har stor værdi som ynglelokalitet for ande- og vadefugle.

Kulturhistorie

Der er flere steder langs kysterne under den nuværende havoverflade konstateret meget velbevarede bopladser fra jægerstenalder.

Hele området har været tæt bebygget i bondestenal-

der. Herom vidner det usædvanligt store antal monumentale stengrave, der ikke mindst sætter deres præg på Møn og Bogø.

Ved Fanefjord og i vigen øst for Stubbekøbing giver rester af pælespæringer fra middelalderen et billede af farvandets daværende militære betydning.

Blandt kirkerne påkaldes Fanefjord Kirke med sine rige kalkmalerier af Elmelunde-mesteren sig særlig opmærksomhed. Nær kirken findes en af Danmarks længste langdysser, Grønsalen, der er 112 m lang og har 145 randsten. Nord herfor ved Sprove ligger Kong Askers Høj med en af landets største jættestuer.

Friluftsliv

I området findes flere sommerhusbebyggelser, bl.a. ved Hårbølle på Møn samt på Bogø. Dertil kommer flere campingpladser og hoteller, som overvejende er placeret i tilknytning til de trafikale hovedforbindel-

ser. Der er talrige havne og ankerpladser i området. Farvandet er særdeles velegnet til lystsejls og tiltrækker sejlere langvejs fra. Området er tillige søgt af lystfiskere.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især begrundet i de storslåede landskabsoplevelser, som samspillet mellem kyster og sunde frembyder, men også knyttet til de geologiske og biologiske værdier samt til områdets betydning for friluftslivet.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til opretholdelsen af de værdifulde, kystnære løvskove og strandenge.

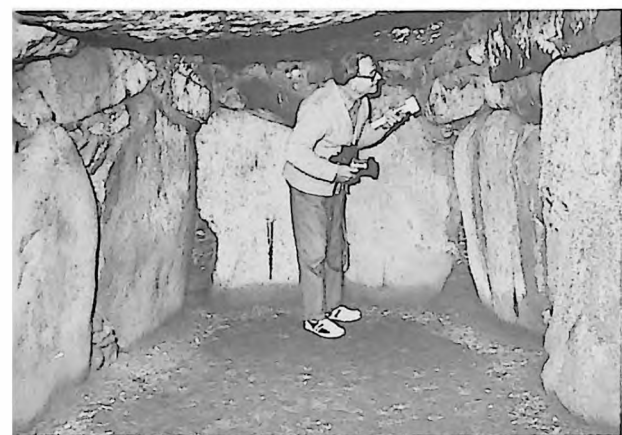
Bortset fra Fanefjord-området og de mindre øer, hvor det er vigtigt at beskytte fuglenes yngle- og rasteplasser, har området som helhed en stor kapacitet med hensyn til lystsejls.

Sortsø Gab ved Sortsø

Fanebjerg og Fanebjerg Kirke

Jættestuen i Klekkendehøj

Kalkmalerier i Fanebjerg Kirke

Ulvssund

Bogdæmningen

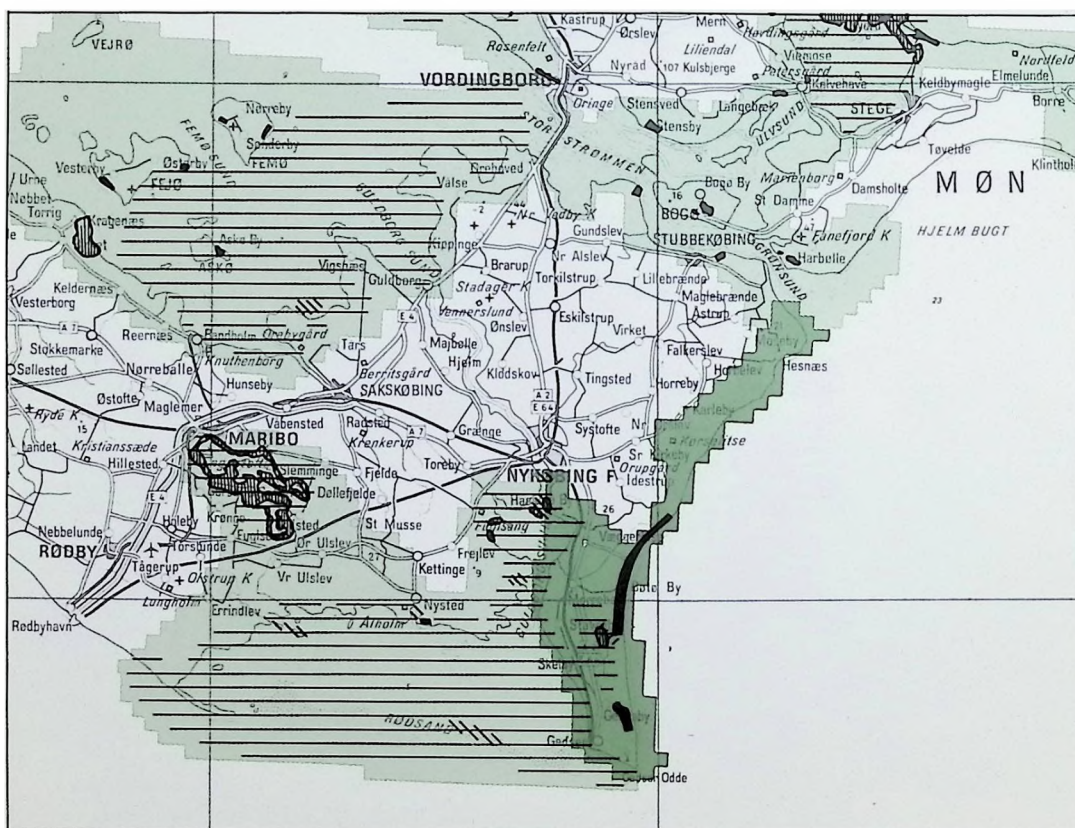
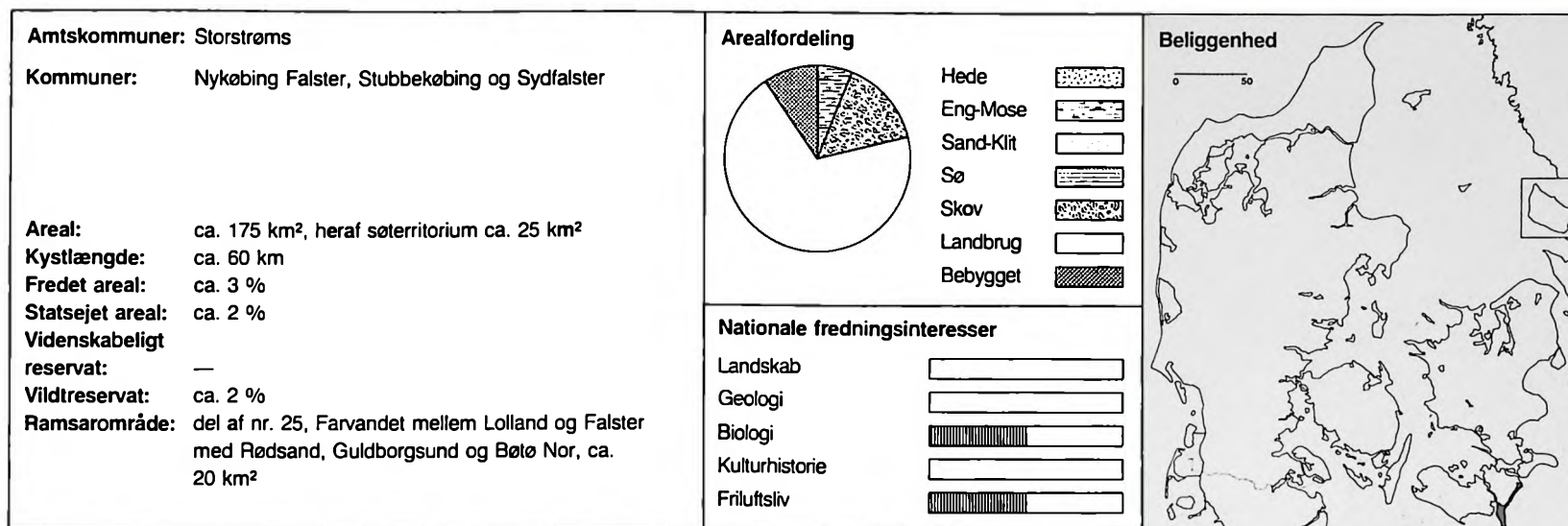
Storstrømsbroen

Øst- og Sydfalster

Nær salten østerstrand

39

Landskab

Området omfatter Falsters østkyst og det sydlige Falster med Bøtø Nor.

Den nordlige del består af et 18 km langt løvskovsbælte, der når helt ud til moræneklinten, som ved Pomle Nakke rejser sig 16 m over havet. Ind mod baglandet står skoven med smukke, varierede bryn. Den sydlige del af området består af det digesikrede Bøtø Nor med den lange, fine sandstrand og bagvedliggende sommerhusområder og plantagearealer. Ud mod kysten langs Guldborg Sund er området opdyrket.

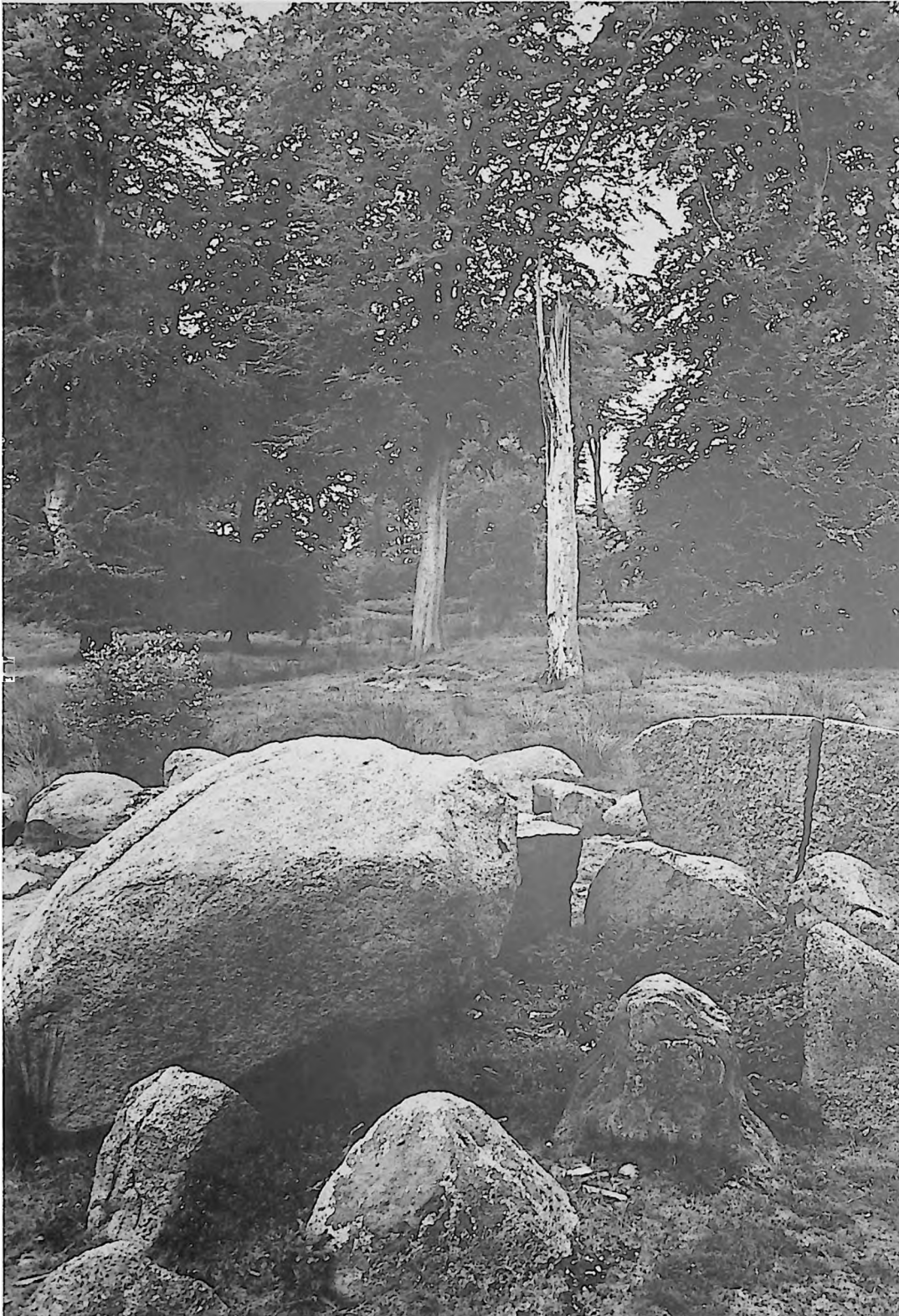
Geologi

Det sydlige Falster består mod vest af en morænebue, skubbet op under Isens sidste fremstød fra øst. Havets efterfølgende udligning af kysten skabte gradvis en landtange et par kilometer øst for morænelandet, hvorved det lavvandede Bøtø Nor blev afspærret. I midten af 1800-årene påbegyndtes et landvindingsprojekt, hvor man lukkede norets forbindelser til havet og sikrede tangen med diger.

Biologi

De biologiske interesser er hovedsagelig knyttet til de kystnære løvskove med deres moræneklinter og til Bøtø Nor.

Bræmmen af løvskov fra Næsgård til Korselitse udgør et af landets længste, ubrudte kystskovspartier.

Stendysse i Halskov Vænge

Skovene vokser på kalkrig bund, og dette sammen med skovens alder og et lunt klima giver levedygtighed for et meget stort antal skovbundsarter, buske og træer. Særlig karakteristisk er de meget sjældne skovtræer avnbøg og navr, der her i Danmarks sydøstlige egne er vildtvoksende.

I de tilbageværende rester af Bøtø Nor er vandstanden kunstigt opretholdt ved hjælp af diger. Dette lille sø- og engområde har på grund af sin geografiske placering og de omkringliggende, udstrakte marker meget stor betydning som raste- og fourageringsområde for svømmeænder, gæs og rovfugle. Der er opstillet to fugletårne i området.

Gedser Odde er i efterårsmånederne en lokalitet for især trækkende småfugle, duer og rovfugle.

Gedser Odde og Bøtø Nor indgår i Ramsarområde nr. 25 (jfr. naturområde nr. 40).

Kulturhistorie

De kulturhistoriske interesser knytter sig især til de rige forekomster af fortidsminder i kystskovene. I Korselitse Østerskov er således bevaret ikke færre end 126 høje, nogle forsynet med bautasten.

Den lille skov, Halskov Vænge, rummer 4 langdysser og ca. 50 bronzealderhøje. Her kan man opleve, hvor stærkt oldtidens grave kan have præget landskabet, inden opdyrkning og sløjfning tyndede ud og kun efterlod en brøkdæl af fortidsminderne urørte. I Halskov Vænge har man frilagst en del af fortidsminderne og forsøgt at genskabe oldtidens skovtyper.

Flere mindre landhuse på Østfalster har udover stråttækte tage også facaderne beklædt med strå. Denne karakteristiske og særegne bygmåde er især bevaret i området ved Hesnæs.

Friluftsliv

I de senere år er der sket en kraftig udbygning af sommerhusområderne langs de gode badestrande ved Marielyst og ved Gedesby. I bl.a. Marielyst og Gedser findes hoteller, og i området ligger flere større campingpladser. Der foregår en omfattende sommerhusudlejning til især tyske turister.

I den nordlige del af området udgør skovene og kysten populære udfugtsmål.

Den næsten 20 km lange sandstrand ved Marielyst er en af landets mest søgte badestrande.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er knyttet til områdets biologiske og rekreative værdier.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til sommerhusbyggeriet på Syd- og Østfalster, der sammen med dræningen kan true fuglelivet i Bøtø Nor og skabe sildproblemer i klitområderne.

Et andet problem er knyttet til opretholdelsen af løvskovselementet i de værdifulde Korselitse-skove.

Bøtø Nor

Strand ved Marielyst

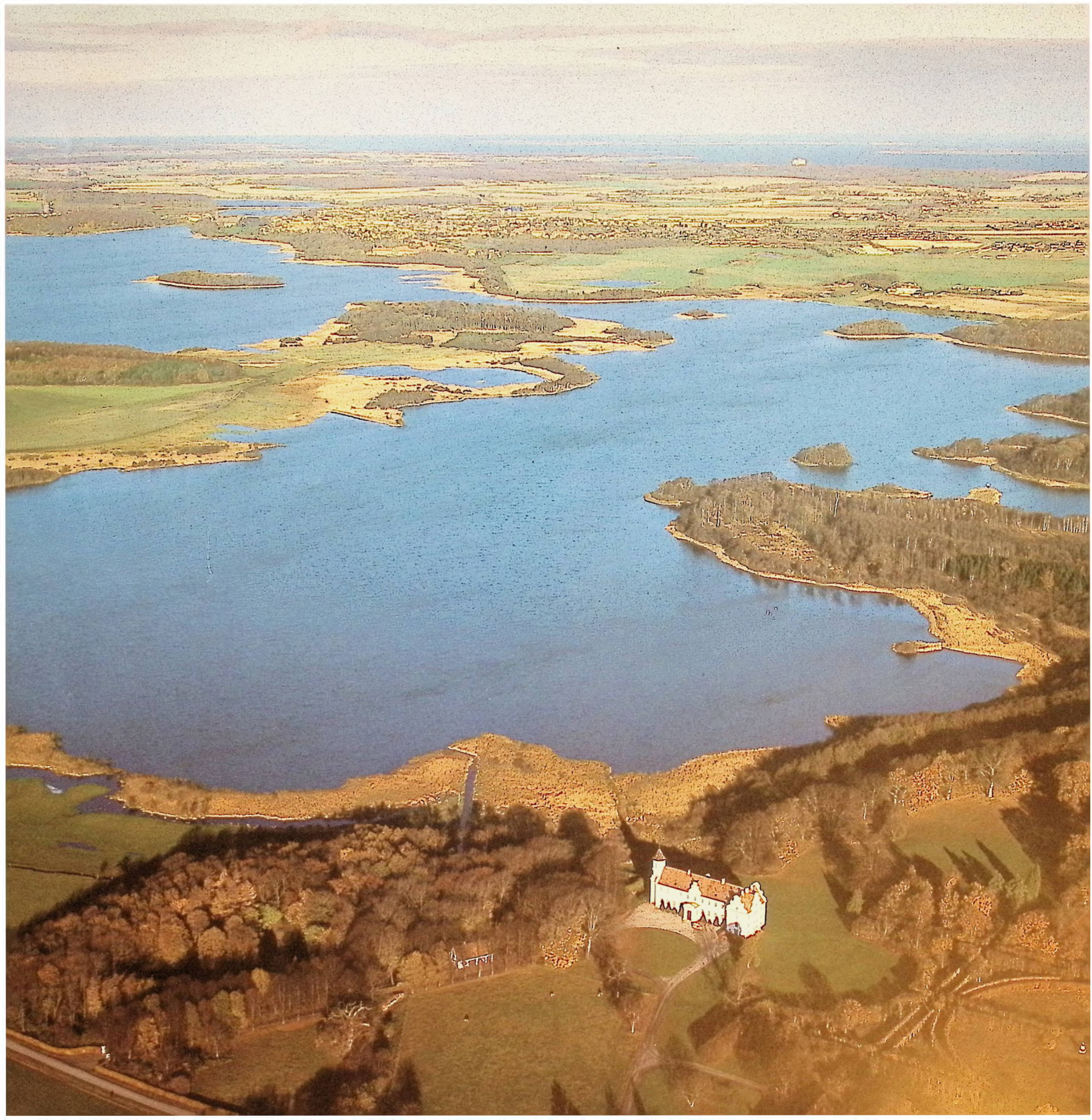
Hus med stråklædte vægge i Hesnæs

Strand ved Skelby

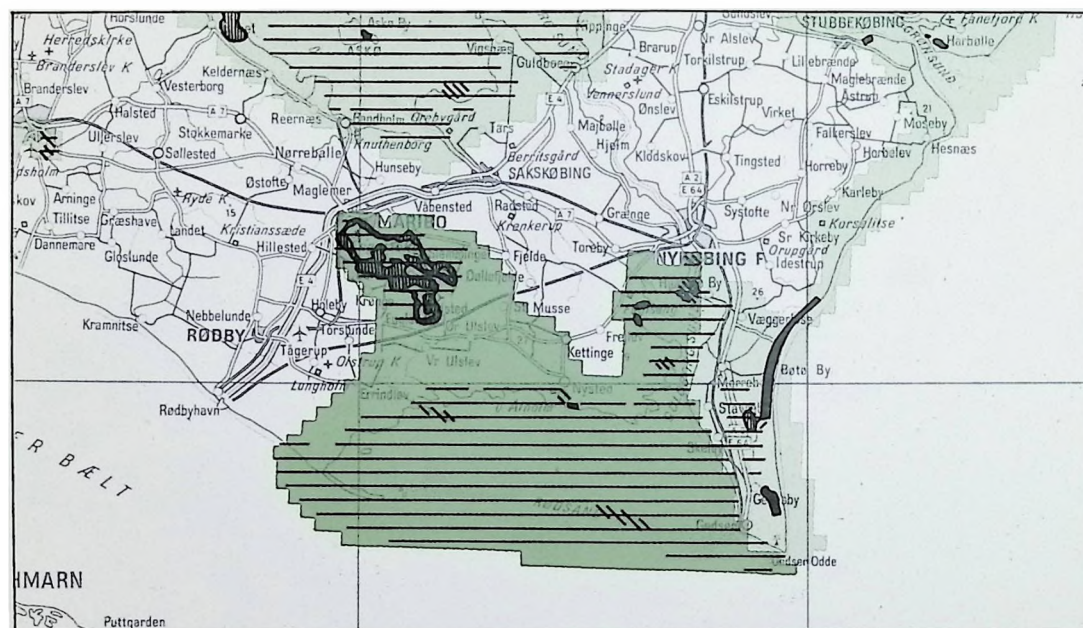
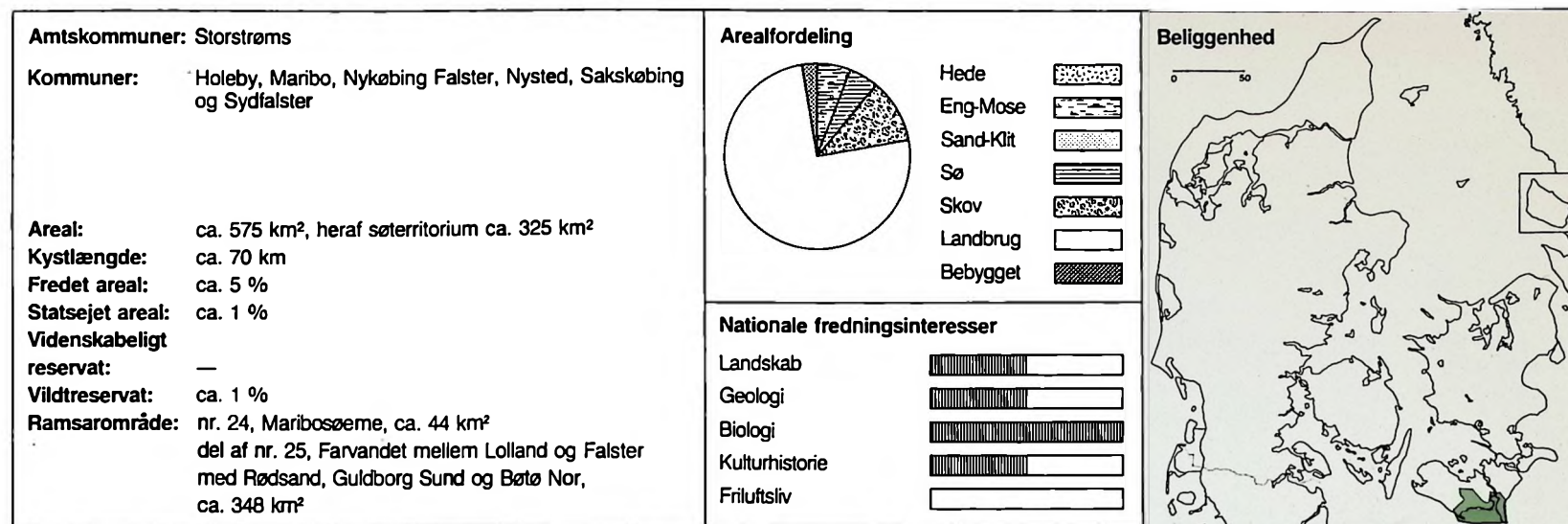
Herregårdsmarker ved Korselitse

Maribosøerne - Sydøstlolland

40

Idyllen i det flade landbrugsland

Landskab

Området er sammensat af en række meget forskellige landskaber. Omkring Maribo er landskabet skovrigt og præget af store søer, og i retning mod Nysted strækker sig et kuperet landbrugsland. Ved sydkysten er der lave og visse steder digesikrede arealer,

og ved østkysten mod Guldborg Sund har området karakter af et mere oprindeligt landskab med løvskove, strandenge og overdrev. Den sydligste del af området udgøres af en lavvandet bugt med mange grunde. Mod syd afgrænses den af barrieresystemet Rødsand, der strækker sig fra Hyllekrog til Gedser.

Geologi

Maribosøerne ligger i et dødisområde, hvor terrænets talrige lavninger blev dannet ved afsmeltningen af store, isolerede isblokke, der blev efterladt, da gletscherne ved afslutningen af sidste istid smeltede. Fra søområdet strækker et svagt kuperet morænebakkeland sig mod sydøst til Nysted. Nord og syd for dette strøg jævnes terrænet ud i den karakteristiske lollandske moræneflade.

Mod øst går morænefladen over i et kystlandskab, som bærer præg af den havstigning, der har fundet sted efter sidste istid. Strandengene ved Guldborg Sund – og især fladvandet i Bredningen – er oversået med stenblokke, som isen har efterladt.

Sydkysten er en udligningskyst præget af en materialevandring, der mod vest tydeligt ses ved krummede- og strandvoldsdannelserne ved Hyllekrog.

Biologi

Maribosøerne har et meget fliget område og opdeles yderligere af småøer og holme. Arealerne ned mod søerne veksler med løvskove og krat, dyrkede marker, enge og græsningsoverdrev. Skovpartierne og de næringsrige enge og sumpe rummer en række værdifulde plante- og insektsamfund.

Søerne, der er forholdsvis lidt forurenede, er Østdanmarks vigtigste indlandsfuglelokalitet. Søområdet er af international betydning som raste- og fourageringsområde for flere gåse- og andearter og er opta-

get på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 24.

På engene og i de træartsrige, forholdsvis ekstensivt drevne løvskove langs Guldborg Sund vokser på den kalkholdige bund uforstyrrede plantesamfund med mange sjældne urtearter. De gamle ege- og bøgebevoksninger har et rigt insektliv.

De udyrkede arealer på Hyllekrog har et værdifuldt plante- og insektliv, som er betinget af jordbundsforholdene og beliggenheden ved havet.

Inddæmningen mellem Syltholm og Drummeholm, Hyllekrog, og det uden for beliggende lavvandede havområde med Rødsand og de mange småøer er af international betydning som raste- og fourageringsområde for en række ande-, gåse- og vadefuglearter. I efterårsmånederne er der et omfattende træk af især spurvefugle og rovfugle. Dette område er sammen med Guldborg Sund og Bøtø Nor på Falster optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 25.

Rødsand er et vigtigt ynglested for spættet sæl.

Kulturhistorie

Egnen omkring Maribosøerne er rig på fortidsminder. Fra yngre bronzealder findes bl.a. et stort antal høje,

som ved deres beliggenhed i skovene er blevet beskyttet mod overpløjning. Dertil kommer flere ruiner og anseelige voldsteder fra middelalderen.

I Frejlev Skov ved Guldborg Sund findes et stort antal stengrave fra bronzealder og omkring 140 bronzealderhøje. Rige skattefund fra bronzealderen vidner om, at området var et lokalt centrum for handelen med Sydeuropa.

Ligesom andre skov- og sørlige egne blev Mariboegnen sæde for et kloster. I tilknytning hertil opstod byen. Bortset fra klostrets kirkefløj, Maribo Domkirke, er klostret nedrevet og kun ruinerne synlige.

Størstedelen af Maribosøerne hører under herregårdene Engestofte og Søholt. Dele af syd- og østkysten er præget af andre store godser, bl.a. Lungholm, Fuglsang og Ålholm. Ålholms hovedbygning har trods flere gennemgribende ombygninger stadig et umiskendeligt præg af middelalderborg.

I 1872 indtraf en omfattende stormflodskatastrofe, hvorved størsteparten af Sydøllands kystområde blev oversvømmet. Som en konsekvens heraf blev der bygget et havdige langs kysten fra Sandager vest for Nysted til Nakskov. Samtidig inddæmmedes store arealer ved Hyllekrog.

Nysted repræsenterer et uforstyrret bygningsmiljø,

der indgår flint i den landskabelige helhed med et skanseanlæg, Ålholm Slot og Nysted Nor.

Friluftsliv

Området indeholder enkelte mindre sommerhusområder og et par campingpladser ved Nysted og Maribo. Sydkysten ved Hyllekrog er velegnet for badning. Maribosøerne, Guldborg Sund og det beskyttede farvand bag Rødsand anvendes til lystsejls og lystfiskeri. Maribo med søerne og Ålholm Slot med veteranbilmuseet er yndede udflugtsmål.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er i første række knyttet til områdets betydelige biologiske værdier, men også landskaberne og deres geologiske og kulturhistoriske udvikling må fremhæves.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af områdets værdifulde løvskove og strandengsområder. Hertil kommer de konflikter, som kan opstå mellem fuglelivet og lystsejlsadsen i Maribosøerne og det lavvandede farvand ved Rødsand. Det vil også være en vigtig opgave fortsat at friholde Maribosøerne for forurening og at sikre de mange fortidsminder den nødvendige pleje.

Den middelalderlige borg, Ålholm

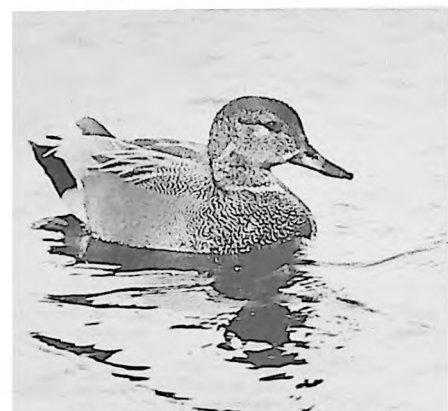
Røgbølle Sø ved Sørup

Stengærde ved Fuglsang

Kyst ved Fuglsang

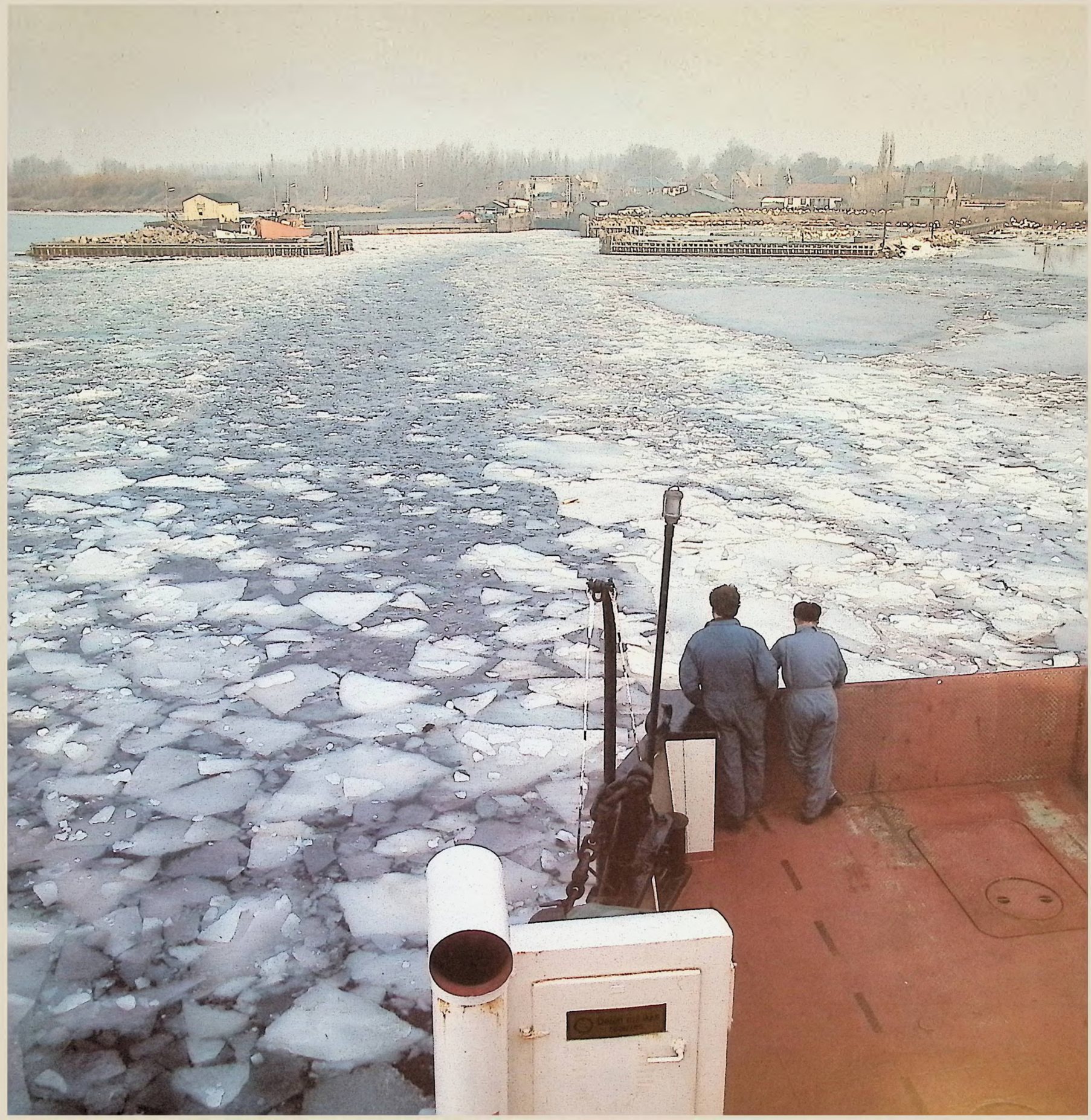
Den sjældne knarand...

... og en stor bestand af grågæs findes bl.a. i Maribosøerne

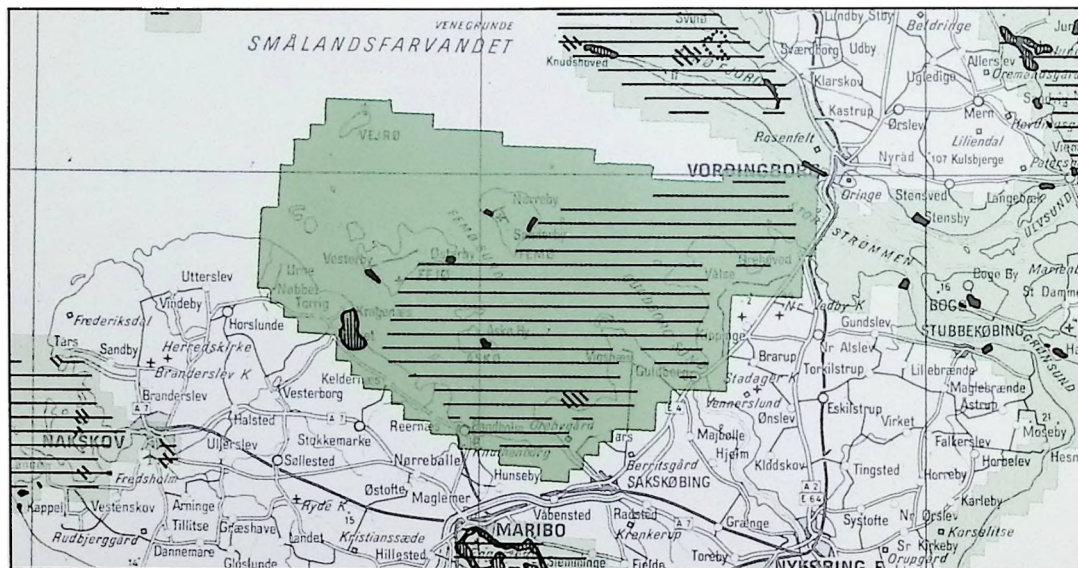
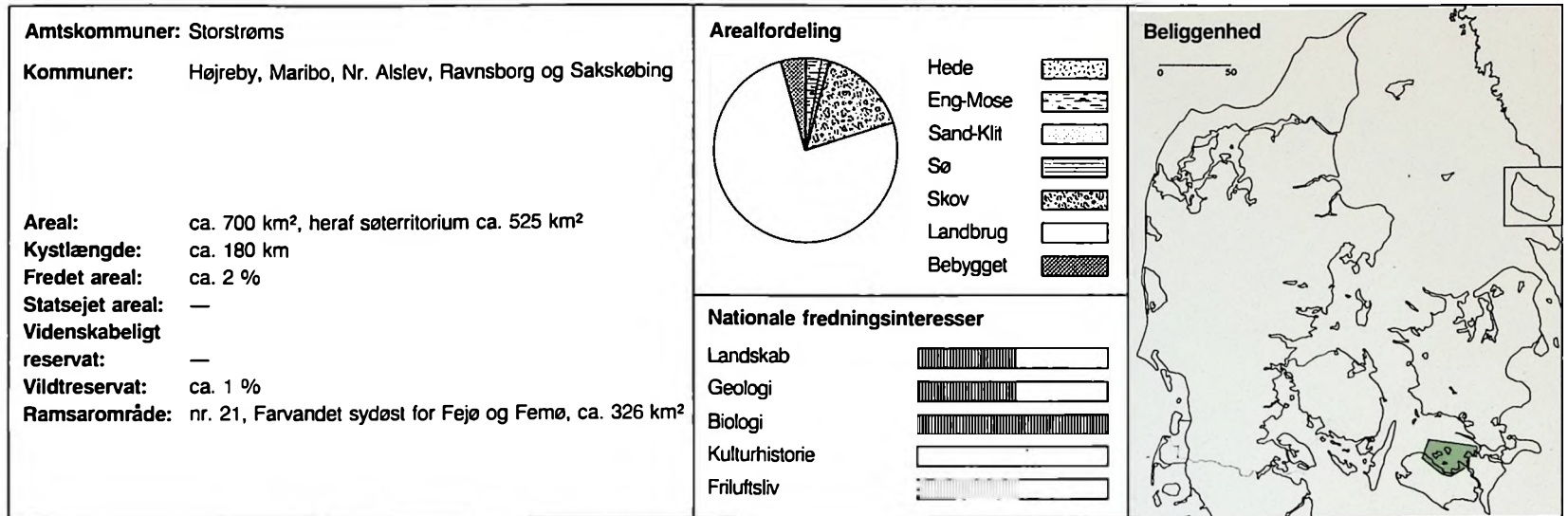
Diget og den lille havn ved Lundeheje

Smålandsfarvandet

41

Et druknet landskab

Landskab

Området udgør den sydøstlige del af Smålandsfarvandet med øerne Askø, Lilleø, Fejø, Femø, Rågå, Skalø og Vejro samt Lollands og Falsters tilgrænsende kystområder.

Man genfinder her den landskabstype, som også kendes fra Det sydfynske Øhav, det vil sige et lavlandet, grundet farvand med spredte, opdyrkede øer,

hvis kyster veksler mellem fladstrand og lave klinter. Femø's to landsbyer ligger på hver sin side af en lavning, som opdeler øen. På Fejø er en del af de tidligere så talrige frugtplantager nu blevet fældet og på Vejro er landbrugsdriften i dag stort set opgivet. Nordlollands lave, dyrkede kyster brydes talrige steder af kystskove og strandenge. Visse steder er kysten over længere strækninger sikret med diger. I

den vestlige del rejser Ravnsby Bakke sig nær Ravnsby med vide udsigter over land og hav. Den centrale del af kystområdet fra Bandholm til Guldborg består af udstrakte, spredt bebyggede landskaber, præget af store godsbesiddelser. Østligst finder man på Falster det smukke landskab omkring Vålse Vig. Sydøst herfor ligger Falsters højeste punkt, Bavnehøj på 44 meter.

Geologi

Smålandsfarvandet er et druknet morænelandskab skabt ved den havstigning, der har fundet sted efter sidste istid. Kun de højeste partier rager op af havet som øer og holme.

Det lavvandede farvand gennemskæres mellem Lolland og Fejø af en dyb rende, Ståldyb, der er en del af en tidligere smeltevandsdal. Den kan følges i sit fulde forløb videre gennem Saksøbing Fjord og Flintinge Ådal til Bredningen i Guldborg Sund.

Nordlollands fremtræder som én stor, jævn moræneflade. Ved Birket og Ravnsby Bakker brydes fladen dog af et dødisområde med stejle bakker og moser i lavningerne. Kysterne er tilgroningskyster med røskove og strandenge.

Biologi

De mindre, men veludviklede strandenge ved Lollands nordkyst indeholder et varieret plante- og dyreliv. Særligt kan fremhæves Kalløgrå, der har stor be-

Frugtplantage omgivet af poppelhegn på Fejø

tydning som yngle- og rasteområde for svaner, ande- og vadefugle.

På Falster er der i Vålse-halvøens kystskove opret- holdt et naturpræg med en variation af oprindelige træarter og et karakteristisk planteliv.

Området er optaget på listen over vådområder af In- ternational betydning som Ramsarområde nr. 21. Den eneste danske hvalart, marsvinet, yngler her.

Kulturhistorie

Oldtidsbebyggelsen i området er først og fremmest karakteriseret ved jægerstenalders kystbopladser, der er fundet mange steder på småøerne og under den nuværende havoverflade.

Der kendes enkelte koncentrationer af bronzealder- høje på Lollands nordkyst, bl.a. mellem Ravnsby og Lindet, ligesom bondestenalders stengrave er kendt fra området.

Ved Ravnsby findes endvidere et af landets største og landskabeligt set mest markante middelalder- voldsteder, Ravnsborg.

Herregården Knuthenborg har landets største park, der i dag er indrettet som dyrepark.

Friluftsliv

Mens Lollands og Falsters nordkyst er helt fri for sommerhusbebyggelse, findes der sommerhusområ- der på Fejø, Femø og Askø. De store øer og Krage- næs har kroer med overnatningsmuligheder. Der fin- des mange småhavne på øerne og langs Lollands nordkyst. Hele farvandet er meget søgt af lystsejlere. Ravnsby Bakker og kystskovene er velegnede til van- dreture, og udflugter til øerne byder på spændende oplevelser. Knuthenborg Dyrepark er områdets mest søgte udflugtsmål.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er især knyttet til det lavvandede farvands store betydning for fuglelliv- et, men også øhavets særprægede landskab og dets dannelse samt områdets betydning for friluftsliv- et bør fremhæves.

De væsentligste fredningsmæssige problemer knyt- ter sig til konflikten mellem lystsejladser og fuglelliv- et, hvor bl.a. adgangsforbud på visse ubeboede småøer kan komme på tale.

Det har været overvejet at gennemføre en inddæm- ning af størstedelen af vandområdet mellem Fejø, Femø og Lollands Kyst. Realisering af et sådant pro- jekt vil radikalt ændre hele områdets karakter og medføre uoverskuelige følger for fuglellivet.

I bakkeområdene ved Ravnsby og Birket vil tilplant- ning kunne tilsløre det værdifulde, meget kuperede landskab. Også yderligere anlæg eller udvidelser af eksisterende lystbådehavne i området kan indebære konflikter i forhold til fuglellivet.

Kyststrækning ved Saltvig

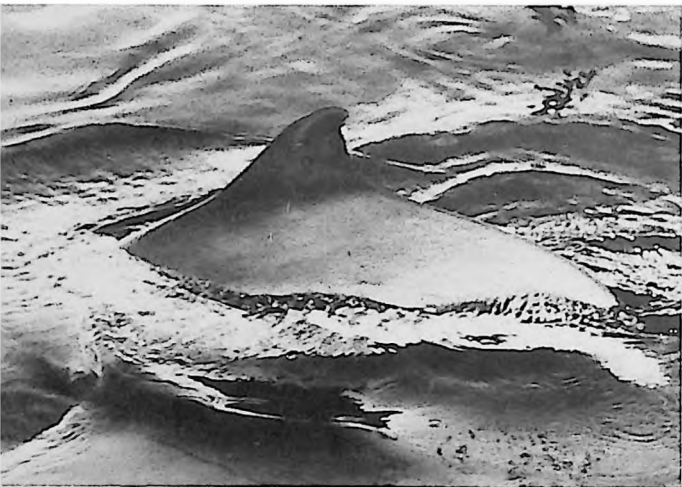
Svaner ved Fejø

Fejø-færgen

Flok af troldeænder ved Guldborg Sund

Den eneste danske hvalart, marsvinet

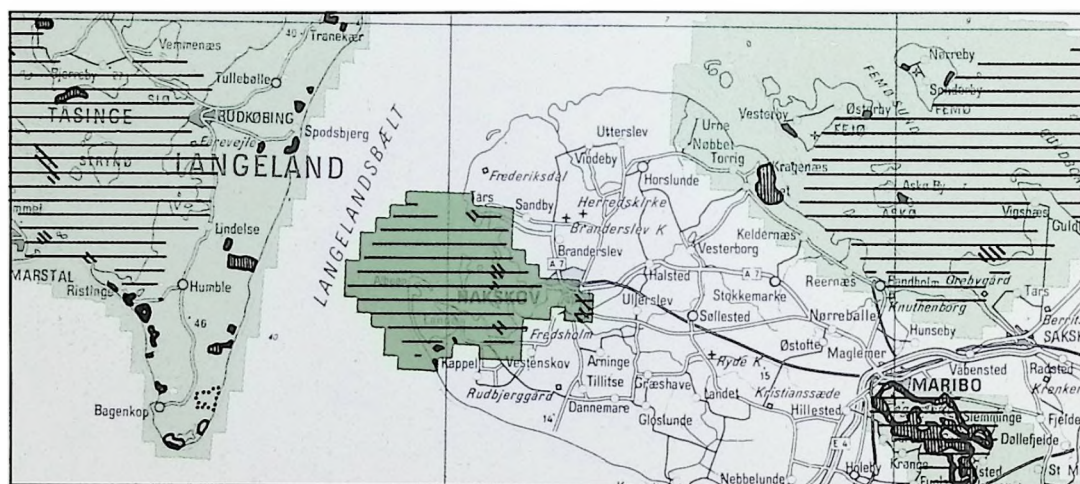
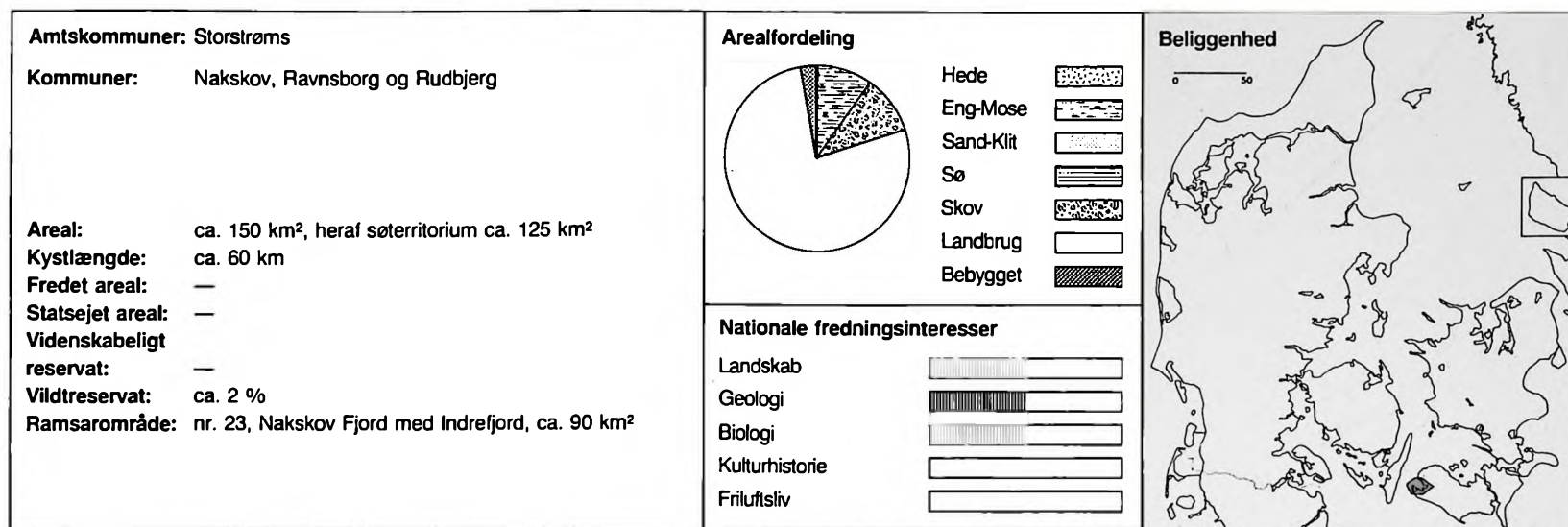
Lavvandet kyststrækning ved Skalø

Nakskov Fjord

Et fjordområde med udyrkede småholme

42

Landskab

Området omfatter vandarealer udfor Nakskov Fjord, selve fjorden med dens øer og holme samt en smal bræmme af det omgivende kystlandskab. I området indgår desuden Indrefjord, som ligger isoleret sydøst for Nakskov.

Det er et idyllisk fjordlandskab med spredte småøer og holme samt dyrkede, skovfattige kyster.

De tre større øer, Enehøje, Vejlø og Slotø, er opdyrkede, mens de mindre øer og holme samt halvøen Albuen henligger i naturtilstand.

Geologi

Fjordlandskabet er opstået som følge af havstigningen efter istidens ophør. Herved er istidens morænelandskab druknet, så kun de højeste partier træder frem i dag.

Den nordlige del af fjordlandskabet fremtræder som et moræne-øhav. Kysterne er tilgroningskyster med laguner og strandenge.

Ved en stormflod i 1872 blev store dele af Sydlolland oversvømmet. I en kort periode stod Nakskov og Rødby fjorde i forbindelse med hinanden. Efter kata-

strofen indledtes et omfattende dølgebyggeri. Digerne bevirkede, at strømforholdene langs sydkysten ændredes. Havet transporterede sandmasser til Albuen i vest og Hyllekrog i øst. Albuen består i dag af et virvar af strandsøer og strandenge ind mod fjorden.

Området er i geomorfologisk henseende interessant, idet det viser tre typer af kystlandskaber, nemlig fjordkysten, udligningskysten og den kunstigt skabte kyst.

Biologi

Der knytter sig botaniske interesser til strandengene på Albuen og til kystskoven ud for Fredsholm.

Indtil for få år siden var Indrefjord en af landets mest værdifulde fuglelokaliteter. Men dårlig vandudskiftning og stigende tilførsel af næringsstoffer medførte radikale ændringer i fjordvandets og fjordbundens plante- og dyreliv. Antallet af ynglende fugle gik stærkt tilbage og visse arter forsvandt helt fra området. Der er i de seneste år gennemført forskellige foranstaltninger for at afhjælpe problemerne.

Selve fjordområdet med Albuen og de mange små øer er af international værdi som raste- og fourageringsområde for flere vadefuglearter og tillige af stor betydning som ynglelokalitet for ande-, vade- og mågefugle. Området er sammen med Indrefjord optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 23.

Kulturhistorie

Områdets kulturhistorie bærer præg af dets betydning for handel og fiskeri siden middelalderen, bl.a. afspejlet i de mange tomter af fiskeboder på Albuen. Der er endvidere flere voldsteder. Særlig markant ligger ruinen af Engelborg på Slotø. Så sent som i 1600-årene blev stedet benyttet som orlogsskibsværft.

I området gennemførtes i slutningen af 1800-årene omfattende inddæmningsarbejder. Allerede omkring midten af århundredet havde bønderne påbegyndt digebyggerier til sikring af de lavtliggende kystarealer, men ved stormfloden i 1872 blev alt tidligere arbejde ødelagt.

I Nakskov Fjords sydlige del forbandt man øerne

Ydø, Langø og Store Vejlø m.fl. med diger, og det lavvandede område mellem øerne og den gamle kystlinie blev indvundet til land. De inddæmmede arealer kan i dag udnyttes landbrugsmæssigt. I området, der kun er sparsomt bebygget, ligger byen Langø på den tidligere ø, der hæver sig som en bakke over de plane flader af tørlagt fjordbund.

Fritidsliv

Området rummer kun enkelte, mindre sommerhusområder, og hotelkapacitet findes kun i Nakskov. I rekreativ sammenhæng har de mindre øer og Albuen betydning som lokale udflugtsmål. Fjorden rummer gode muligheder for sportsfolk og lystfiskere.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse er begrundet i områdets landskabelige, geologiske og biologiske værdier.

De væsentligste fredningsmæssige problemer er knyttet til beskyttelsen af Nakskov Fjords lave vand mod forurening og til den fortsatte retablering af miljøet i Indrefjord.

Lystsejladser i fjorden indebærer konfliktmuligheder i forhold til fuglelivet, og en begrænsning af adgang til visse af de ubeboede øer og holme kan komme på tale.

Også den rekreative udnyttelse af Albuen kan give anledning til problemer.

Fouragerende ryle

Flok af pibeænder over Søndernor, bebyggelse i Albuehavn ses i baggrunden

Hjelleflok over Søndernor

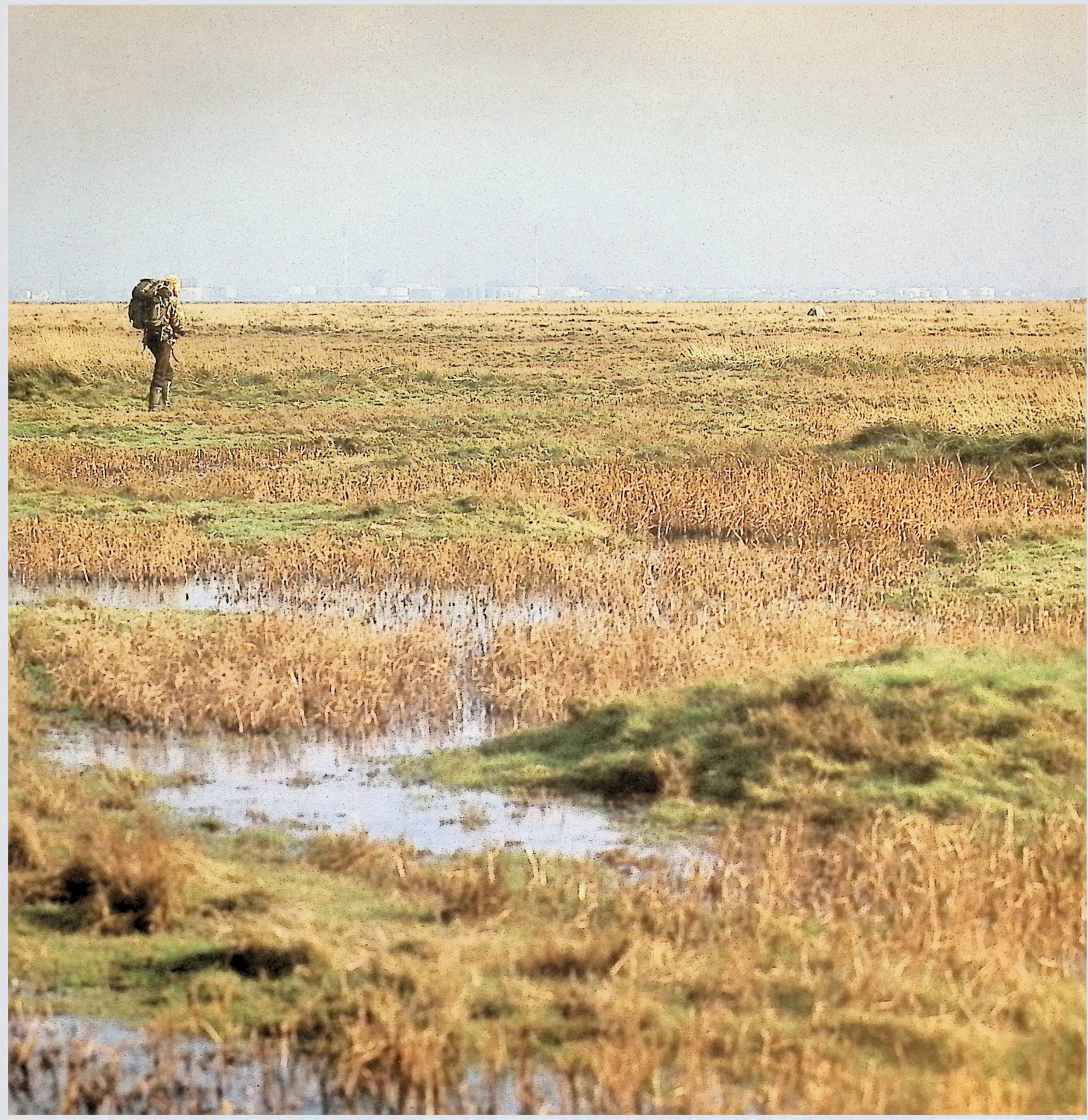
Langø havn, i baggrunden Nakskov

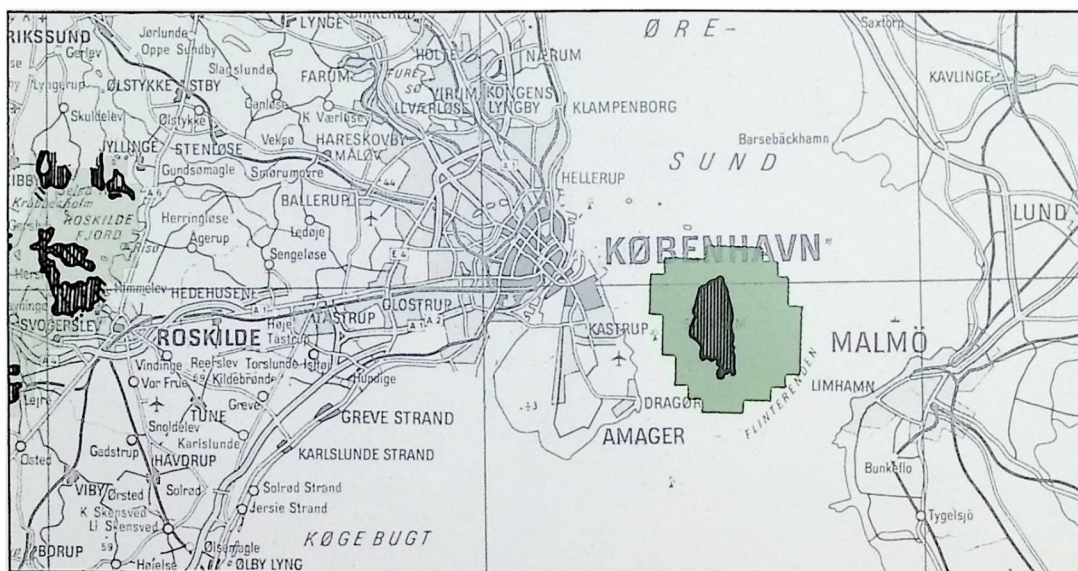
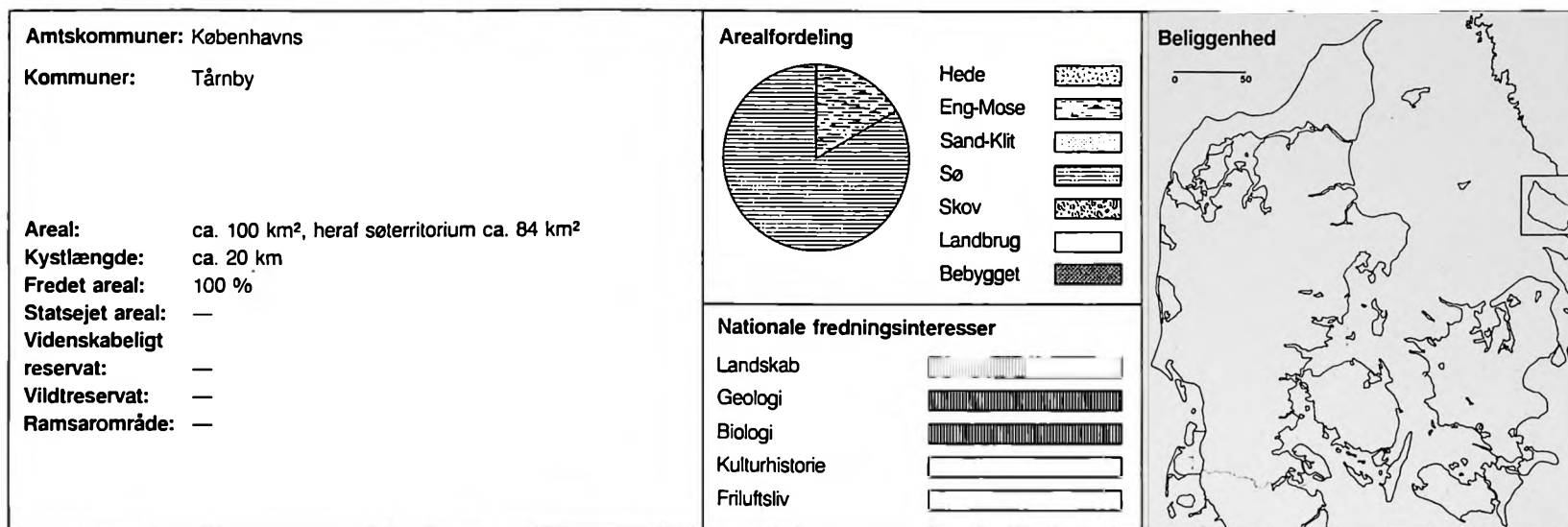

Indrefjord ved Nakskov

Albuen set fra vest

Landskab

Saltholm er Østdanmarks største sammenhængende strandengsområde. Øen danner en mosaik af kalkrige, tørre og fugtige strandenge med strandsøer. På den nordlige del findes små løvtræsbevoksninger, der sammen med enkelte poppelhegn langs den østlige kyst markerer sig i landskabsbilledet. Øen er karakteriseret ved udstrakte grønne græsare-

aler, der, især når et større antal kreaturer græsser på øen, giver den besøgende et stærkt indtryk af noget uberørt og oprindeligt. Dette indtryk fremhæves af storbyernes og Kastrup Lufthavns nærhed. Øen udnyttes hovedsagelig til sommergræsning, men der dyrkes også enkelte korn- og græsafgrøder. Bortset fra enkelte gårde, en kro og et par sommerhuse, har øen ingen bebyggelse.

Geologi

Saltholms overflade var havbund i stenalderen. Øen består af kalksten fra tertiærtiden, som under istiden blev slebet plan af Ismasserne. Kalken er kun dækket af et tyndt jordlag. Bortset fra enkelte høje ligger størstedelen af Saltholms overflade meget lavt, og store dele af øen oversvømmes derfor af havet i vinterhalvåret. Vestkysten og sydkysten er meget lav og præges mest af mange småholme og stenklynger. Østkysten er noget højere end vestkysten og er delvis udlignet med strandvolde.

Biologi

Saltholms kalkundergrund og de saltpåvirkede strandenge og strandfælder med de spredte småsøer er grundlag for et righoldigt plante- og fugleliv. Plantellivet er præget af en rig variation af både kalkelskende og saltelskende arter, og enkelte findes kun ganske få andre steder i verden. Som det eneste sted i Danmark har øen større arealer med blå iris. Saltholm med de mange småholme og det tilgrænsende næringsrige lavvand har international betydning som rasteområde for ande-, gåse- og svanearter og national betydning som ynglelokalitet for en række ande- og vadefuglearter. Således findes her Europas største edderfuglekoloni på ca. 5.500 par. På Saltholm og Falsterbo-halvøen har Øresundsregionens få sæler deres sidste tilholdssteder.

Kulturhistorie

Bortset fra spor efter kalkbrydning fremtræder Saltholm i dag, som den har set ud i adskillige århundreder. Den eneste kulturpåvirkning, øen er udsat for, er græsningen af heste, kvæg og får.

Enkelte lave høje vidner om bosættelse, antagelig i bronzealderen.

Tidligere brød man kalk på Saltholm i lave overfladebrud, og gennem flere århundreder blev en stor del af denne kalk anvendt til bygningsarbejder i København. Brydningen blev indstillet i slutningen af 1800-årene, men har været genoptaget i kortere perioder. I

dag er bruddene næsten tilgroede med sumpvegetation eller har karakter af småsøer.

Friluftsliv

Hele øen, bortset fra den nordligste del, er afspærret for offentligheden i fuglenes yngletid.

Der findes en lille havn og en kro, der er åben om sommeren.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

Den nationale fredningsinteresse knytter sig især til øens særprægede geologi og meget værdifulde plan-

te- og fugleliv, men også til de landskabelige værdier. De væsentligste fredningsproblemer knytter sig til opretholdelsen af Saltholms nuværende driftstilstand i form af ekstensiv græsning på det store sammenhængende strandengsområde. Endvidere til beskyttelsen af øen mod anlæg og aktiviteter, som kan ødelægge og forstyrre naturen og fuglelivet.

Anlæg af en storlufthavn på øen er opgivet, men anlæg af en fast broforbindelse mellem København og Malmø vil også kunne medføre betydelige indgreb i Saltholms dyreliv, hvis broen passerer hen over øen eller lægges for tæt på øens sydende.

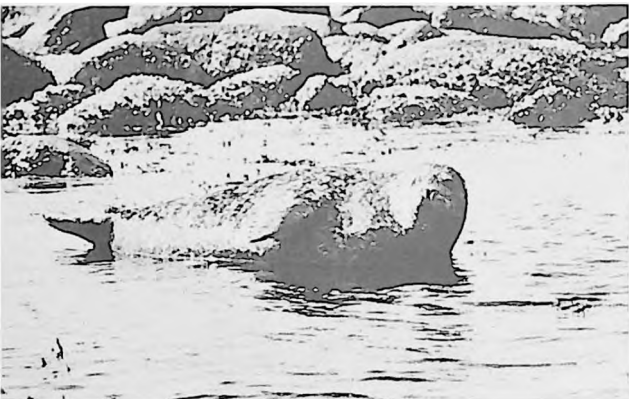
Karakteristisk landskab på Saltholm

Saltholm har Europas største bestand af eddertugle

Havnen på Saltholm

Spættet sæl

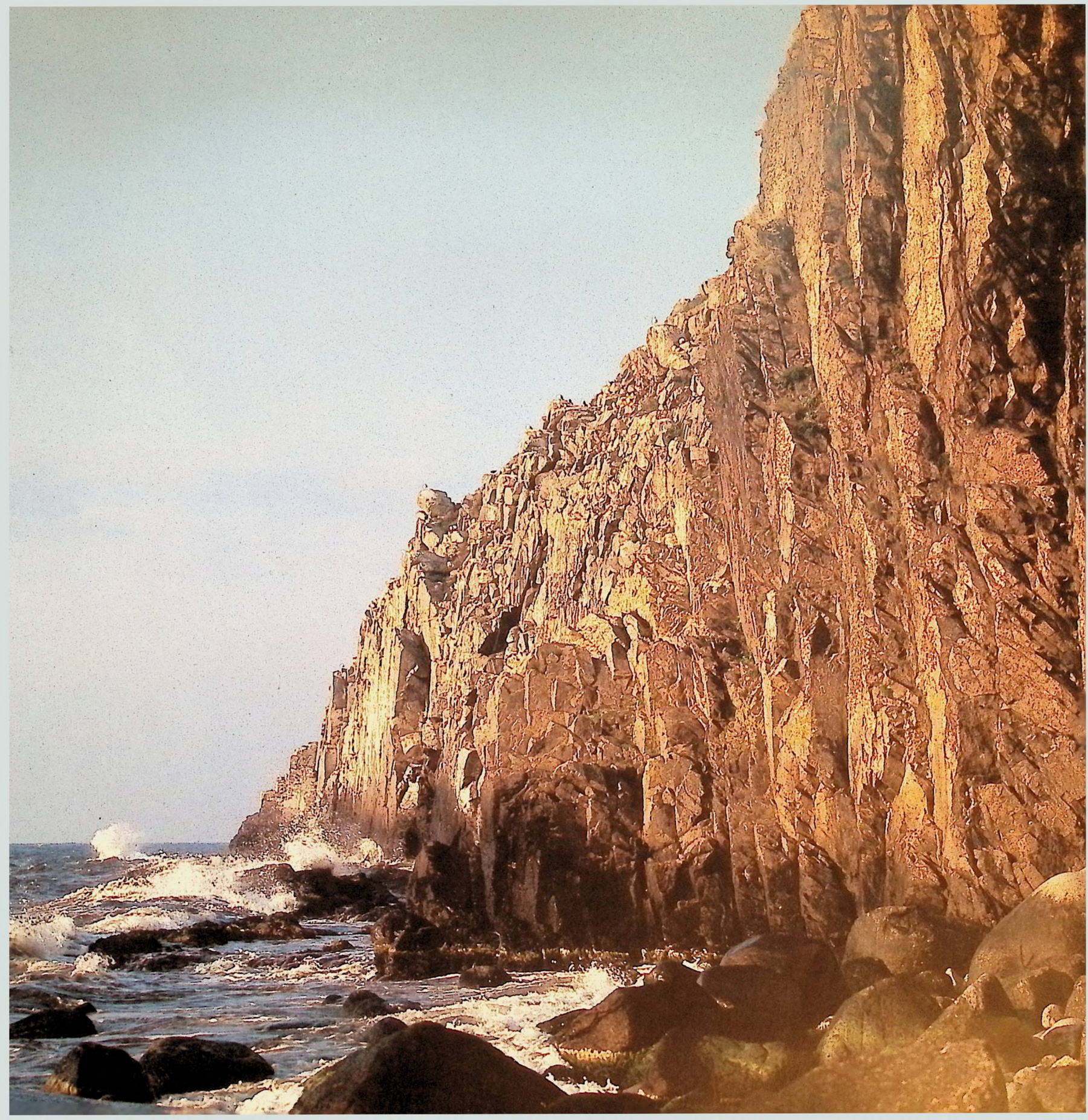
Blå iris

Græssende får på Saltholm

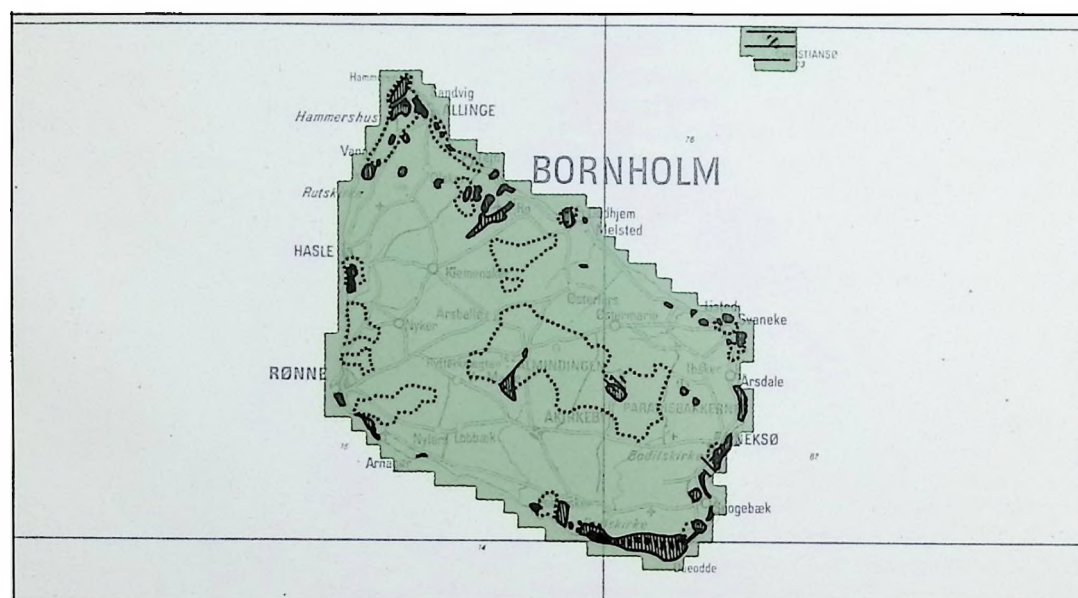
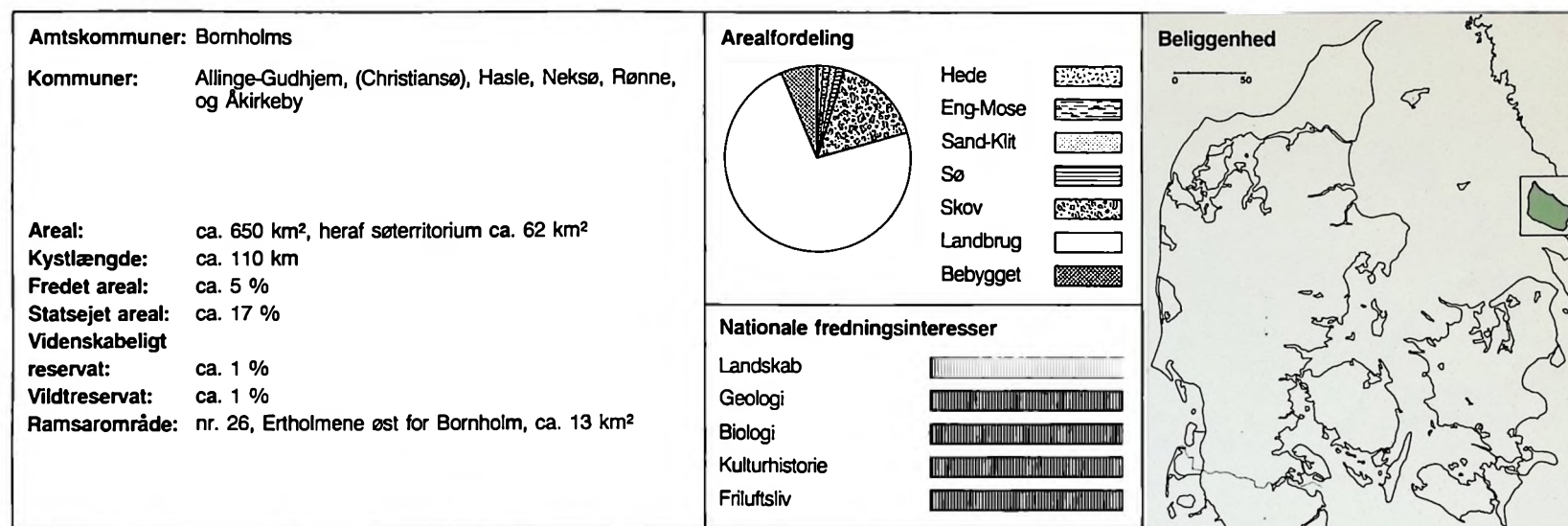
Brushaner på danseplads, i baggrunden 2 hunner

Bornholm - Ertholmene

44

Danmarks klippeøer

Landskab

Området omfatter Bornholm med landets østligste øgruppe, Ertholmene, 18 kilometer nordøst for Bornholm. Området repræsenterer stærke kontraster mellem natur- og kulturlandskaber. De bratte klippevægge langs nordvestkysten og de lavere, indskårne klippekyster langs nordøstkysten

forenes i det storslåede klippemassiv, Hammeren. Syd herfor ligger højt på en klippeknude den vældige borgruin, Hammershus. Landet bag kysten består af dyrkede, ofte frugtbare morænejorder, der går over i de udstrakte skovområder i den klippefyldte, centrale del med øens højeste punkt, Rytterknægten. Østligst frembyder Paradis-

bakkerne med de mange sprækkedale og den ubørte natur et storslået landskab.

Sydøen er dækket af moræne. Dog er der i Dueodde-Snogebæk-området udstrakte flyvesandsområder, som nu for størstedelen er tilplantet.

Ertholmene består af de to beboede klippeøer, Christiansø og Frederiksø, der er forbundet med en bro samt den ubeboede fuglerige ø, Græsholmen.

Geologi

Bornholm og Ertholmene er de eneste steder i Danmark, hvor grundfjeldet når frem til overfladen. På et tidspunkt blev jordskorpen udsat for store spændinger, der resulterede i brud, hvorved blokke blev hævet eller sænket i forhold til hinanden. Bornholm er en sådan hævet blok, en horst. Under hævingen kæntrede øen, så den sydlige del kom til at ligge lavere end den nordlige. Dette kan aflæses af de skråtstillede lag i bl.a. Læsåen, hvor de blottede lag, der fra nord til syd bliver gradvis yngre, samtidig illustrerer de senere faser af undergrundens historie. Yderligere skete der forskydninger i selve fjeld- og sedimentmassen. På den nordlige del af øen går der brudlinier i retningen nordøst-sydvest, mens de på den sydlige del forløber i nordøst-sydøstlig retning. Under istiden blev sedimentlagene på nordøen skrabet bort, og af skurestriber i grundfjeldet kan man aflæse isens bevægelsesretning. På Hammerknuden står østside, isens stødside, med afrundede klippe-

former, mens vestsiden, læsiden, har høje, stejle klippevægge direkte i havstokken.

De såkaldte sprækkedalene er et dominerende indslag i landskabsbilledet. De er dannet ved Isens og smeltvandets erosion gennem brudzoner i grundfjeldet, der har været opfyldt af knuste eller blødere bjergarter. Dalene, som der er særlig mange af i Paradisbakkerne, er ofte kilometerlange og står med næsten lodrette sider. De forekommer fra få meter brede slugter til store, brede dale, som f.eks. den 60 meter brede Ekkodal og den 80 meter brede Døndal.

På nordøen følger vandløbene gerne sprækkedalene, mens vandløbene på sydøen har skåret sig ned i morænen.

Isens medbragte materialer aflejredes i form af morænelag – tyndere på nordøen end på sydøen. Morænelaget består især af fedt ler. På den centrale del af øen er morænesandet dog fremherskende. I terrænet ligger klippeblokke, vandreblokke, efterladt af Isen. Dueodde er et tidligere strandvoldssystem, der ved sandflugt er blevet dækket af kiltter. Nogle voldsomme storme har for få år siden fjernet en stor del af kiltlandskabet på Dueodde.

Biologi

Bornholms Isolerede bellggenhed, jordbundens beskaffenhed og klimaet danner baggrund for en række forskelligartede levesteder for planter og dyr. På Bornholm mangler der en del plante- og dyrearter, som ellers er almindelige i det øvrige land, mens andre arter udelukkende forekommer her.

Tidligere spillede løvskoven en stor rolle på Bornholm. Den blev imidlertid gradvis reduceret, så øen i 1700-årene fremtrådte næsten skovløs. I takt hermed erobredes det klippefyldte højland på den midterste og nordligste del af øen af lynghederne.

Højlyngen var en græsrig lynghe. I denne ødemark, Almindingen, havde alle ret til at lade deres husdyr græsse, at slå lyng og skære tørv. Med skovindhegningerne omkring år 1800 ændredes driftsformerne. Arealerne indhegnedes og tilplantedes, fortrinsvis med nåletræer. I dag fremtræder den centrale del af øen som landets tredjestørste, samlede skovområde. Rester af højlyngen ses især i Paradisbakkerne.

Sprækkedalene har en usædvanlig artsrig og afvekslende vegetation, præget af dalbundenes fugtighed og de særlige vækstbetingelser knyttet til de stejle dalsider, bl.a. er antallet af mosser og bregner stort. Også de talrige små moser og de rene skovsøer frembyder et interessant planteliv.

Hammerkuden dækkes af den artsfattige klippehe, der hovedsagelig består af lyng og revling.

Bl.a. ved Munkegård øst for Slotslyngen er der såkaldte klippeløkker, dvs. kreaturgæssede overdrevsarealer, hvor muldlaget er så tyndt, at det ikke egner

sig for opdyrkning. Her findes adskillige orkidéarter. Øens bestand af padder er bemærkelsesværdig. Her er flere arter, som ellers er sjældne i Danmark.

Den store variation i vegetationsforholdene danner grundlag for et artsrigt insektliv med adskillige sjældne arter.

Fugleinteresseme på Bornholm er især knyttet til det centrale skovområde, sprækkedalene og de forskellige sø- og moseområder.

Erholmene har med sin østlige bellggenhed en særlig værdi som træklokaltet for småfugle i forårsmånederne og endvidere ved sin store edderfuglebestand. Græsholmen, der er videnskabeligt reservat, rummer Danmarks eneste bestand af alk og lomvie. Erholmene er optaget på listen over vådområder af international betydning som Ramsarområde nr. 26.

Kulturhistorie

Talrige fund af bopladser og høje, stendysser, skibssætninger og bautasten fra stenalder, bronzealder og jernalder vidner om tidlig og tæt bosætning på Bornholm. Karakteristiske helleristninger på klippeflader og store sten er kultiske fremstillinger fra bronzealderen. Fundene viser, at bosættelsen foregik tidligt i de frugtbare kystområder, mens de marginale jorder i de centrale dele først blev inddraget til dyrkning i yngre bronzealder og jernalder.

Bellggenheden i Østersøen, udsat for angreb fra søen, medførte behov for tilflugtsborge centralt på øen, hvor Gammelborg og Lilleborg i Almindingen anlagdes i 1100-årene. Det var naturligt, at de første stenkirker, rundkirker, tillige fik en forsvarsfunktion.

I 1200-årene opførte ærkebiskoppen i Lund borgen Hammershus, der udvidedes i flere omgange. Den betragtes som den største middelalderborg i Nord-europa.

Gennem århundreder har øens rigdom på råstoffer været genstand for brydning og forarbejdning. De forskellige granitarter og Nexø-sandstenen er blevet anvendt til vejbelægning og byggeri. Kaolinen og leret har dannet grundlag for Bornholms keramiske håndværk og industri samt teglværksindustrien.

Alle de gamle købstæder – bortset fra Åkirkeby – ligger ved kysten, hvor de er vokset frem i forbindelse med naturlige havne.

Købstæderne langs øst- og nordkysten rummer ligesom flere mindre fiskerlejer velbevarede og maleriske bygningsmiljøer. Et karakteristisk indslag i bybilledet er sliderøgerierne med deres høje skorstene. Nævnes bør også Bornholms fire rundkirker med den prægtige Østerlars Kirke, fæstningsanlægget og bebyggelsen på Erholmene fra 16-1700-årene og de mange skanser langs de bornholmske kyster.

Friluftsliv

Omkring år 1900 opførtes talrige hoteller og pensio-

nater på nordøen. Der er ved Sandvig en god badestrand. Der er udlagt sommerhusområder ved bade-strandene ved Dueodde. I de senere år er antallet af feriehoteletter og campingpladser taget til.

Bornholm har mange rekreative tilbud. Det er især badestrandene, klippekysterne, de historiske mindesmærker og bymiljøerne, som tiltaler turistene. Som ekskursionsmål for lejrskoler og studerende hører Bornholm til landets mest besøgte, bl.a. fordi der her inden for beskedne afstande findes rige muligheder for naturhistoriske og kulturhistoriske studier.

Nationale fredningsinteresser og -hensyn

På Bornholm og Erholmene er alle fredningsinteresser repræsenteret og hver især med største nationale værdi.

Problemerne omkring bevaringen af de fredningsmæssige værdier hænger i vid udstrækning sammen med, at de løse jordlag, der i det øvrige land kan virke som filter, ofte er tynde her. Mange områder er derfor sårbare over for forurening. Også vandløbenes ringe vandmængde gør disse samt søer og moser følsomme over for forurening.

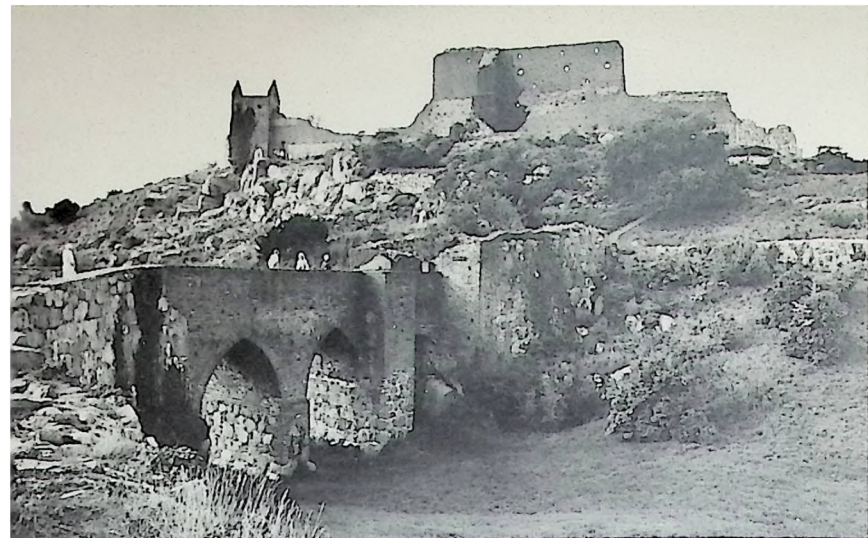
Råstofindvindingen må fortsat foregå under hensyntagen til landskabet og naturen i øvrigt.

Opretholdelsen af en række bornholmske naturtyper – klippeheden på Hammeren, de resterende overdrevs- og lyngarealer syd herfor, resterne af højlyngen i øens centrale del og klippeløkkerne – er afhængig af en plejelandsats, således at den oprindelige, græsningspåvirkede karakter kan genvindes og opretholdes.

Det rekreative pres i særligt søgte områder, især på og omkring Hammeren og i kiltområderne omkring Dueodde, er i dag så stærkt, at det skaber problemer i forhold til naturbeskyttelsesinteresserne. Tilbageholdenhed ved etablering af nye overnatningsfaciliteter og spredning af besøgspresset ved bl.a. anlæg af flere parkeringspladser og stianlæg kan medvirke til en løsning af problemerne.

Bautastenen, Helligkvinde, ved Listed

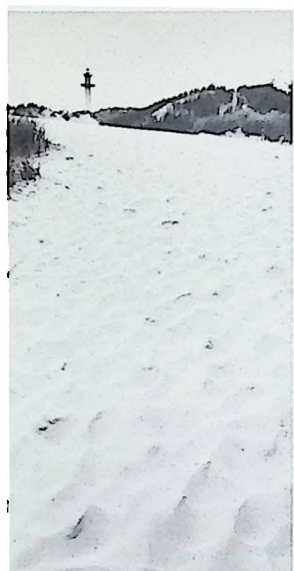
Nordeuropas mægtigste middelalderborg, Hammershus

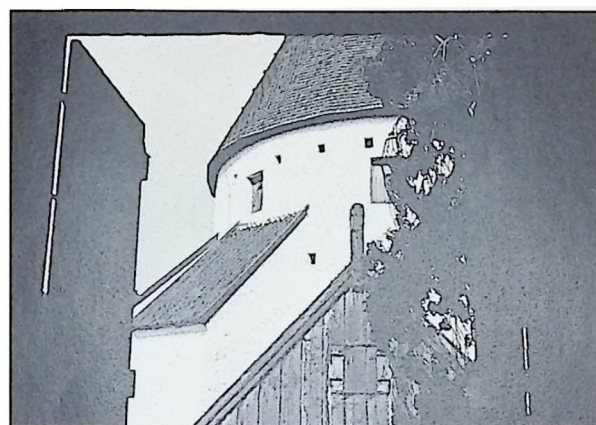
Flok af lomvier på klippefjeld på Græsholmen

Gudhjem havn

Dueodde

Olsker Kirke

Helleristninger ved Sandvig

Det lille Teglkås fiskerleje

Klippekyst mellem Gudhjem og Svaneke

Stednavneregister

* stjerne henviser til billeder.

A

Agersø	125, 161, 162
Agerø	81
Agger	26
Agger Tange	26, 81
Aggersborg	82
Aggersund	81, 82
Agri	103*
Agri Bavnehøj	103*
Agri Sø	102
Albuehavn	187*
Albuen	184*, 185, 186, 187*
Alleshave	146*
Alling	62
Alling Sø	65
Alling Å	65
Almindingen	194
Alrø	53, 54
Als	37, 38
Als Odde	95*
Anholt	113, 114
Anholt By	113, 114, 115*
Ansager Å	45
Arrenakke	137
Arrenæs	137, 138
Arreskov	129
Arresø	137, 138*, 139*
Askø	181, 182
Asnæs	147*
Assens	117, 118, 121, 129
Asserbo	138
Asserbo Plantage	137, 138
Avernakø	122, 123*
Avernakø Hoved	123*
Avnø Fjord	162

B

Bagenkop	126
Ballen	130
Ballesbækgård	58
Ballum	34
Bandholm	181
Bankel	118
Basnæs Nor	160*, 163*
Bavelse	155*
Bavelse Sø	153, 154, 155*
Bavnehøj	181
Begtrup Vig	101
Besser Rev	104*, 105, 106
Bilum Enge	46*
Binderup Bugt	118
Birket	181, 182
Birkholm	120*
Bjergene	144*
Bjæverskov	157
Blokhus	26
Blåbjerg	29, 30
Blåklide	89, 91*
Blåvand	29, 30
Blåvands Huk	29
Bogense	118
Bogens Sø	101
Bognæs	141, 142*
Bogø	169, 170
Bogø, Hindsholm	132*
Boller	54
Bommerlund	38
Bornholm	10, 11, 12, 17, 18, 193, 194
Borre	167*
Borre Mose	165

Borre Sø	60*
Borreby	162, 163*
Borris Hede	18
Borup Rls	154
Bov	38
Bovbjerg	9, 25, 26, 29, 30
Brabrand Sø	61, 62
Brahetrolleborg	129, 130, 131*
Bramsnæs Vig	142
Brandø	57
Brandsø	117, 118
Bredningen	177, 181
Bregentved	156*, 158, 159*
Bregninge	121
Bregninge Ådal	16
Brestenbro	62*
Broager Land	37
Brockdorff	134
Broholm, Langeland	127*
Broholm, Sydfyn	130
Brændegård Sø	130, 131*
Brørup Bakkeø	41
Buderupholm	89
Bulbjerg	26, 27*
Bunken Kiltplantage	22
Busbjerg	64*
Busemark Mose	166
Busene	166*
Bækkeskov	158, 159*
Bøgebjerg	134
Bønnerup Havn	96*, 99*
Bønnerup Strand	97
Bøtø Nor	173, 174, 175*, 178
Bøvling Fjord	29
Bågå	117

C

Christiansø	193
-------------	-----

D

Damsbo	130
Daugård	51*
Det midtjyske Søhøjland	58, 60*, 61, 65
Det sydfynske Øhav	10, 14, 15, 120*, 121, 122
Djursland	14, 18, 93, 97, 101, 113
Dollerup Bakker	72*, 74
Dongs Bakker	129
Dover	41
Dovnsklint	125, 126*
Dragsholm	146, 147*
Dragsmur	102
Drejjet	123*
Drejøl	122, 123*
Dronningholm	138
Drummeholm	178
Dueodde	193, 194, 195*
Dybbøl	36*, 37, 38
Dybbøl Banke	39*
Dybbøl Bjerg	37
Dybsø	161, 162
Dybsø Fjord	162
Døndalen	194

E

Ebelholt	138
Ebeltoft	102
Ebeltoft Vig	101, 102
Egebjerg	129
Egens Vig	103*
Egernsund	37, 38
Egeskov	130, 131*
Egholm	161
Egved	49

Ejer Bavnehøj	61	Glselfeld	158*
Ejstrup	87*	Gjern	65
Ekkodalen	194	Gjern Bakker	66*
Ellemandsbjerg	103*	Gjern Å	66*
Ellemose	137, 138, 139*	Gjerrild	97, 98*
Endelave	53, 54	Gjorslev	150, 151*
Enebærødde	133, 134	Gl-Frederikskog	34
Enehøje	185	Gl-Lejre	142, 143*
Engbjerg Kirke	27*	Gl. Skagen	23*
Engelborg	186	Glambsbjerg	129
Engestofte	178	Glenstrup Sø	85
Enø	161, 162	Glorup	130
Eriksholm	141, 142	Gludsted Plantage	61
Ertebølle	82	Giæne	161, 162
Erholmene	193, 194	Grane Langsø	62
Esbjerg	34	Granslev	67*
Eskilsø	143*	Gredstedbro	41
Esrum	138	Grejsdalen	15, 49, 50
Esrum Sø	137, 138	Grejså	50
Even Sø	157	Grønen	21
		Grøne Sande	45, 47*
		Grenå	102
		Grane Å	45
F		Gribskov	137, 138, 139*, 153
Fakse Bugt	15, 157, 158	Grænselandet	37, 38
Fakse Ladeplads	158	Græsholmen	193, 194, 195*
Falster	17, 169, 173, 178, 181, 182	Grønningshoved	118
Fanefjord	170, 171*	Grønsalen	170
Fanefjord Kirke	170, 171*	Grønsund	169
Fanefjord Skov	170	Grønå	37, 38*
Fanø	33, 34	Gråsten Nor	121
Farø	169, 170	Gråsten Slot	38
Farøbroen	169	Gudbjerg	130
Feddet	157, 158, 159*	Gudenå	16, 56*, 57, 58*, 61, 62*, 64*, 65, 67*
Fejø	180*, 181, 182*	Gudhjem	195*
Feisted Kog	29	Guldborg	181
Femø	181, 182	Guldborg Sund	173, 177, 178, 181
Filsø	29, 30	Gulstav	125
Fjellerup	97	Gunderslevholm	154, 155*
Fjellerup Strand	99*	Gurre	138
Flakket	113, 114	Gurre Slotsruin	139*
Flensborg Fjord	37, 38, 39*	Gurre Sø	137, 138
Filtinge Å	181	Gyldenholm	154
Flyndersø	73, 74	Gyldenløveshøj	141
Foldingbro	42*, 43*	Gyllingnæs	53, 54
Fosdalen	26	Gårdbo Sø	22
Fredensborg Slot	136*, 138		
Fredericia	117, 118	H	
Frederiksborg Slot	138, 139*	Haderslev Fjord	118, 119*
Frederiksværk	138	Hadsten	67*
Frederiksø	193	Hadsund	85, 86
Frédsholm	185	Hald Ege-Langskov	74
Frejløv Skov	178	Hald Hovedgård	74
Frøslev	37, 38	Hald Sø	69, 72*, 73, 74, 75*
Frøslev Mose	38	Halk Hoved	117, 118, 119*
Frøslev Plantage	39*	Halleby Ådal	16
Fuglsang	178, 179*	Halskov Vænge	174*
Fur	80*, 81, 82	Hammel	16
Fussingø	69, 70, 71*	Hammeren	193, 194
Fussing Sø	70	Hammerkuden	18, 193, 194
Fyn	16, 17, 18, 117, 118, 129, 130, 133	Hammershus	193, 194, 195*
Fyns Hoved	133, 134*, 135*	Hampen	61
Fyrkat	85, 86, 87*	Hankilt	83*
Fænø	117	Hanstholm	26
Fønsskov	117, 118	Harboør	26, 27*
Fåborg	129, 130	Harboør Tange	26, 81
		Haslev	157
G		Hastrup Sø	57
Gamborg	118	Havrvig	29
Gamborg Fjord	118	Hegedal	84*
Gammelborg	194	Hejls Nor	118
Gavnø	161, 162	Hejlsminde	118
Gedesby	174	Helgenæs	100*, 102, 103*
Gedsø	174, 177	Hellebæk	138
Gedser Odde	174	Helnæs	122
Gejlå	39*	Helnæs Bugt	122

Helsingør	137, 138
Herlufmagle	157
Herlufsholm	154
Herringe	129
Hesnæs	172°, 174, 175°
Hesselager	131°
Hesselagergård	130
Hesselho	47°
Hesselund Hede	74
Hesselø	113
Hestehave	102
Himmelbjerg	60°, 61, 62, 63°
Himmerland	18, 89
Hindsgavl	116°, 117, 118
Hindsholm	133, 134
Hinge Sø	65
Hjarbæk Fjord	65, 69, 85, 89
Hjardemål	26
Hjarnø	53, 54
Hjelm	102
Hjelm Hede	74
Hjerl Hede	18, 74
Hjerpsted	34
Hjortholm	105, 106
Hjortø	120°
Ho Bugt	33, 34, 44°, 45
Hobro	84°, 85, 86, 87°
Hofmangave	134
Holckenhavn	129, 130
Holckenhavn Fjord	129
Holme Å	45, 47°, 49
Holmegård	158
Holmegårds Mose	157, 158, 159°
Holmsland Kilt	30
Holsteinborg	162
Holsteinborg Nor	161, 162
Horne Land	130
Hornsherred	141
Horsens Fjord	53, 54, 55°
Hostrup Sø	38
Hov Røn	53
Huisig Klitter	23°
Humble	126
Humble Kirke	124°
Hundshoved	58
Hundstrup	131°
Hurup	90
Hvalsø	141
Hvidbjerg	50
Hvidbjerg Kilt	49
Hvide Sande	30
Hvidkilde	129
Hyllekrog	177, 178, 185
Hærvejen	38, 39°, 46, 50, 58, 59°, 62, 74
Hærup Sø	85
Højby Lyng	146
Høje Møn	165, 166, 167°
Højerup Gl. Kirke	148°, 149, 151°
Højsande	110°, 111°
Høllund – Søgård Plantage	46
Hønborg	118
Hønsinge	145, 147°
Hønsinge Lyng	146
Høve	145
Hårbølle	170
Hårbølle Pynt	170

I

Illum	122
Immervad	38
Inderøen	74
Indrefjord	185, 186, 187°
Isefjord	14, 141
Issehoved	106°, 107°

J

Jammerbugten	26
Janderup Kirke	47°
Jegindø	81
Jelling	50, 51°
Jensgård	54
Jons Kapel	192°
Juelseminde	118
Julsø	61
Jungshoved	157
Jungshoved Nor	157
Jydelejet	165
Jylland	9, 15, 17, 18, 38, 42, 49, 58, 66, 74, 117
Jyllinge	141

K

Kaldred	146
Kallesmærsk Hede	18, 30
Kalløgrå	181
Kalsehoved	54
Kalø Slotsrulin	102, 103°
Kalø Vig	101, 102
Kanhavekanal	106
Kariby	97
Karlsgårde Sø	45
Karrebæk Fjord	157, 162
Karrebæksminde	162
Karup Hedeslette	69, 73
Karup Å	73, 74, 75°
Kastrup Lufthavn	189
Katlegat	11, 14, 21, 69, 85, 105, 109, 113, 137
Katlinge	142
Kegnæs	37, 38
Klejtrup Sø	85
Klekkendehøj	171°
Kilnleby Kilt	161, 162, 163°
Kilnleskov	166
Kilnholm Havn	165, 166
Kilnting	37
Klægbanken	29
Knebel	103°
Knudedyb	122
Knudshoved	162
Knudshoved Odde	161, 162°
Knuthenborg	182
Kobanke	157
Kolding	46
Kolding Fjord	118
Kong Askers Høj	170
Kong Humbles Høj	124°, 126
Kongenshus Hede	74
Kongenshus Mindepark	18, 74°, 75°
Kongea	40°, 41, 42°, 43°
Kongskilde	154
Korevie	146
Kornerup Å	142
Korselitse	173, 175°
Korselitse Østerskov	174
Korshavn, Avernø	122
Korshavn, Fyns Hoved	134°
Kr. Hvalsø	141
Kragenæs	182
Kragholm	126
Kronborg Slot	138
Kronheden	79°
Kruså	37
Kulsbjerg	157
Kulsø	57
Kærgård	30
København	142, 158, 188°, 190
Køge Bugt	14, 157
Køge Sønakke	150
Kås	82
Kås Hoved	83°

L			
Lammeffjord	145, 146, 147*		
Langeland	18, 121, 125, 126		
Langerøn	110		
Langeskov	129		
Langø, Hindsholm	135*		
Langø, Nakskov Fjord	186		
Langø, Ulvsund	169		
Langø Havn	187*		
Langør	106		
Langør Havn	107*		
Laurbjerg	16, 65		
Ledreborg	140*, 141, 142, 143*		
Lejre	142		
Lejre Vig	140*		
Lejre Å	142		
Lerkenfeld	82		
Lild	26		
Lille Blåkilde	89		
Lille-Bælt	14, 116*, 117, 118*, 121, 129		
Lille-Bæltbroen	116*		
Lille-Kilnt	165, 166		
Lille-Vildmose	89, 90, 91*		
Lilleborg	194		
Lillestrand	132*, 133, 134		
Lilleø	181		
Lilleå	65, 66, 78, 79*		
Limfjorden	14, 18, 26, 81, 82, 85, 102		
Lindelse Nor	125		
Lindenberg Å	89		
Lindet	182		
Lindholm, Midtsjælland	141, 142		
Lindholm, Sydvestsjælland	161		
Lindum	85		
Liseleje	137, 138, 139*		
Liselund	166, 167*		
Listed	194*		
Liver Å	27*		
Livø	81		
Livø Bredning	81		
Lohals	126		
Lolland	181, 182		
Lolland-Falster	18		
Longelse	127*		
Lumsås	145		
Lundeborg	130		
Lundehøje	179*		
Lunderskov	41		
Lungholm	178		
Lykkesholm	129		
Lyngbygård Å	65		
Lysnet	65		
Lyo	122		
Læsten Bakker	69, 70		
Læsø	18, 109, 110, 113		
Læså	193		
Løgstør Bredning	81		
Løkken	26		
M			
Madum Sø	89		
Maglsterkog	34		
Magleby Skov	149		
Mandø	34		
Margrethelget	58		
Margrethekog	34		
Marlager	85		
Marlager Fjord	15, 84*, 85, 86, 87*, 93, 94		
Maribo	177, 178		
Maribo Domkirke	178		
Maribosøerne	176*, 177, 178, 179*		
Marielyst	174, 175*		
Marstal	122		
Masnedø	169		
Mejlgård	97, 98		
Mejlø	132*		
Melby Overdrev	138		
Middelfart	117, 118		
Midtsjælland	141		
Millesøerne	21		
Mols	101, 102		
Mols Bjerge	101, 102, 103*		
Monnet	122		
Mors	81		
Mossø	61, 62, 63*		
Mulbjerg	89, 90, 93		
Munkebjerg	49, 50		
Munkebo Bakke	129		
Munkegård	194		
Møgeltønder	34		
Møllebækken	169		
Møllegrund	53, 54		
Møllesø	150		
Mølleå	16		
Møn	165, 166, 169, 170		
Mønbroen	169		
Møns Kilnt	164*, 165, 166		
Mørkedyb	122		
Mørkholt	49		
Måle	135*		
Mårup	105, 106		
N			
Nakskov	178, 185, 186, 187*		
Nakskov Fjord	185, 186		
Nekselø	144*, 145, 146, 147*		
Nissum Bredning	26, 81		
Nissum Fjord	10, 29		
Nordby, Fanø	34		
Nordby, Samsø	106, 107*		
Nordby Bakker	105, 106*		
Nordby Hede	105		
Norddjursland	96*, 97		
Nordjylland	11, 12, 73, 81		
Nordre-Rønner	109, 110		
Nordsamsø	105, 106		
Nordsjælland	11, 14, 16, 17, 137, 138, 142		
Nordskov	133, 134		
Nøret	118		
Nors Sø	26		
Nr. Lyngvig Fyr	31*		
Nr. Snede	57		
Nr. Vorupør	27*		
Ny-Frederikskog	34		
Nyborg	16, 129		
Nybøl Nor	37		
Nyminde Strøm	28*		
Nymindegab	28*, 29, 30		
Nyord	158, 165, 166, 167*		
Nysted	177, 178		
Nysted Nor	178		
Nysø	158		
Næbbesodde	123*		
Næsbyholm Storskov	154		
Næsgård	173		
Næsived	153, 162		
Nørup	49		
Nørholm Hede	46, 47*		
Nørre Å	15, 65, 68*, 69, 70*, 71*		
O			
Odden	146		
Odden Kirke	146		
Odense	16, 134		
Odense Fjord	14, 133		
Odsherred	145		
Olsker Kirke	195*		
Omø	161		
Ordrup Næs	146		

Orme	161, 162	Salten	62
Overgård	86	Salten Langsø	62
Overskov	99*	Salten Å	61, 62
P		Saltholm	14, 15, 165, 188*, 189, 190*, 191*
Padborg	9, 37	Saltvig	183*
Paradlsbakkerne	193, 194	Samsø	54, 105, 106
Pedersstrup	86*	Sandager	178
Petersværfl	168*	Sanddobberne	144*, 146
Pomie Nakke	173	Sandvig	194, 195*
Porsmose	157	Sangstrup	97
Præste	16, 157, 158	Schackenborg Slot	34
Præstø Fjord	157, 158, 159*	Scheelenborg	134
Pøt Mølle	67*	Sejersø Bugt	145, 146
R		Selsø	141, 142
Ramløse	138*	Senhøj	41
Randbøl	15, 49	Sepstrup	62
Randbøldal	50	Sevedø	161, 162
Randbøl Hede	46	Silkeborg	16, 61, 62
Randers	16, 69, 85, 98	Sjølte	159*
Randers Fjord	15, 65, 69, 94	Sjælland	11, 141, 153, 157, 158, 162, 166, 169
Rands Fjord	49	Sjællands Odde	145, 146
Ravnholt	129	Skagen	21, 22*
Ravning	51*	Skagen Kiltplantage	23*
Ravning Enge	50	Skallingen	33
Ravnsborg	182	Skals Å	65, 85, 86*, 87*
Ravnsby	181, 182	Skalø	181, 183*
Ravnsby Bakke	181, 182	Skamlingsbanken	117, 118, 119*
Rebild Bakker	89, 90*	Skanderborg	61, 62
Rejnstrup Overdrev	153	Skanderborg Sø	61
Resen	75*	Skarø	122
Ribe	34, 35*, 42	Skeels	70
Ribe Å	33	Skelby, Falster	175*
Ring	62	Skelby, Sydvestsjælland	152*
Ringeløse Skov	102	Skelhøje	73
Ringkøbing	30	Skibby	141
Ringkøbing Fjord	29, 30, 31*	Skibelund	41
Ringsted	157	Skibelund Krat	42
Ristinge	125	Skibsted	89
Ristinge Hale	126	Skive	73
Ristinge Klint	125	Skive Fjord	74
Rohden Å	50	Skjern Å	18, 29, 57, 58
Rold Skov	88*, 89, 90, 91*	Skjoldemose	129
Romsø	133, 134	Skjoldnæsholm	141
Rosenfelt	162	Skovbjerg Bakkeø	77, 78
Roskilde Fjord	14, 141, 142, 143*	Skoven	134
Rubjerg Knude	26, 27*	Skovsgård	87*
Rudbøl Sø	34	Skælskør	161, 162
Rudkøbing	126	Skælskør Nor	162
Ryegård	141	Skærbæk	32*
Rygård	130*	Slagelse	153
Rytterknægten	193	Slangerup	16
Rødby Fjord	185	Slotslyngen	194
Rødding Bakkeø	41	Slolø	185, 186
Rødsand	15, 177, 178	Smøl Bjerg	37
Rødsø	85	Smålandsfarvandet	10, 14, 15, 181
Røgbølle Sø	179*	Snaptun	53
Røjle	117, 118	Snogebæk	193
Røjleskov	117	Snoghøj	118
Rømø	18, 33, 34, 35*	Solbjerg	89
Rønnerne	109, 110, 111*	Sondrup	53, 54
Rørbæk Sø	57, 58, 59*	Sortsø Gab	169, 170*
Råbjerg Mille	18, 20*, 21, 22	Sorø	157
Råbjerg Mose	21, 22, 23*	Sorø Akademi	154
Råge	181	Sostrup	97, 99*
S		Sparresholm	158
Sabbesborg Klint	133, 134	Sprogø	125
Sakskøbing Fjord	181	Sprove	170
Salgjerhøj	81	Spøttrup	82
Sallinge	129	Sr. Vissing	61
Saltbæk Vig	16, 144*, 145, 146*, 153	Sr. Lem Vig	73
		Stadl Fjord	29
		Staksrode Skov	49, 50*
		Staldbakkerne	46
		Stavns Fjord	104*, 105, 106
		Stavres Hoved	134
		Stege Bugt	158
		Stenbjerg	24*, 27*

Vestjylland	11, 12, 17, 18, 34
Vestkysten	22°, 24°, 27°, 31°, 34, 45, 46
Vest-Stadll Fjord	29
Viborg	9, 15, 16, 69
Viby	134, 135*
Vidå	33, 37
Vigø	122
Villestrup Å	89
Vilsundbroen	83*
Vind Hede	79*
Vinstrup	154, 155*
Vissing	62
Vodrup Klint	122
Voidtofte	130
Vonå	30*
Vorbasse	50
Vordingborg	162
Vork	51*
Vorsø	53, 55*
Vorsø Kalv	52*
Vr. Vedsted	34, 35*
Vrads	62
Vrads Sande	62, 63*
Vrangstrup	153, 157
Værnengene	29
Vålse	182
Vålse Vig	181

W

Wedellsborg	119*
-------------	------

Y

Yding Skovhøj	61
Ydø	186

Æ

Ærø	121, 122
Ærøskøbing	122*

Ø

Ø	69, 70
Ø Bakker	68°, 70*
Øls Skæppe	85
Øm	141
Øm Kloster	62
Øresund	16, 138, 189
Ørkenen	112°, 113, 114, 115*
Øster Nykirke	57, 58, 59*
Østerby	108*
Østerlars Kirke	194
Østersøen	9, 118, 121, 129, 165, 194
Østfalster	173, 174
Østjylland	11, 14, 17, 18, 69, 73, 97
Østrupgård	128°, 130
Østskov	141

Å

Åbenrå	37
Åkirkeby	194
Åkær	54
Ålborg	89
Ålholm	178*
Åmosen	16, 153
Århus	16, 62, 98, 102
Årø	117
Årø By	119*
Årø Kalv	118, 119*
Årøsund	118
Åstrup	141
Åtte Bjerge	42, 43*

Billedliste

Billederne i bogen er optaget af Ole Malling, bortset fra nedenstående:

- side 35 Erik Thomsen/Biofoto (ryler)
- side 51 Junge og Lützens/Naturfoto (isfugl)
- side 59 B. Rasmussen/Politikens Forlag (vårflue)
- side 63 B. B. Christensen/Biofoto (odder)
- side 75 A. Christiansen/Biofoto (hugorm)
- side 79 A. Christiansen/Biofoto (urhøns)
- side 95 E. Thomsen/Biofoto (strandskade)
- side 95 A. Christiansen/Biofoto (knortegæs)
- side 95 E. Thomsen/Biofoto (rødben)
- side 107 E. Thomsen/Biofoto (edderfugl)
- side 111 A. Christiansen/Biofoto (stenvender)
- side 123 A. Christiansen/Biofoto (klyde)
- side 147 B. Gensbøl/Biofoto (rødben)
- side 155 A. Christiansen/Biofoto (fiskeørn)
- side 159 A. Christiansen/Biofoto (liden soldug)
- side 167 B. Wiklund/Biofoto (pletet gøgeurt)
- side 167 P. Uhd Jepsen (stor kobbersneppe)
- side 179 E. Thomsen/Biofoto (grågæs)
- side 179 S. Lund/Biofoto (knarand)
- side 183 A. Christiansen/Naturfoto (marsvin)
- side 186 N.W.K./Biofoto (ryle)
- side 191 A. Christiansen/Biofoto (brushøns)
- side 191 B. Wiklund/Biofoto (edderfugl)
- side 191 E. B. Hansen/Biofoto (spættet sæl)
- side 191 H. Tybjerg/Biofoto (blå iris)
- side 195 E. Thomsen/Biofoto (lomvier)

Danmarks større nationale naturområder

Signaturforklaring

- Større nationale naturområder
- Indenfor de større nationale naturområder er vist:
 - Større arealer der er fredet
 - Større arealer under fredning
 - Større statsejede arealer
 - Videnskabelige reservater
 - Vildtreservater
 - Vådområder af international betydning (Ramsarområder)
 - Sommerhusområder

Udarbejdet af Fredningsstyrelsen
til tjenstlig brug ved Miljøministeriet
Særligt med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 400/76)

Miljøministeriet

Fredningsstyrelsen 1982

GEODÆTISK INSTITUT

1:500 000

